MUHAMMED SÂDIK KAŞGÂRÎ'NİN TEZKİRE-İ HÂCEGÂN ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Yeniçağ Tarihi Programı

Coşkun KUMRU

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Durmuş AKALIN

Ağustos 2016
DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Coşkun KUMRU tarafından Yrd. Doç. Dr. Durmuş AKALIN yönetiminde hazırlanan "Muhammed Sâdık Kaşgârî'nin Tezkire-i Hâcegân Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" başlıklı tez, aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 29.08.2016 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Jüri-Danışman

Yrd. Doç. Dr. Durmuş AKALIN

Jüri

Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 05/09/2016 tarih ve ..17/03.. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Yasemin BEYAZIT
Enstitü Müdür Yrd.

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Coşkun KUMRU

ÖNSÖZ

Muhammed Sâdık Kaşgârî'nin Tezkire-i Hâcegân adlı eserinin transkripsiyon ve değerlendirmesini yaptığımız bu çalışma birkaç açıdan önem arzetmektedir. Öncelikle eser, Doğu Türkistan'ın siyasi hayatında çok önemli bir yer tutan Hocaların bir biyografisi olmasının yanı sıra aynı zamanda Hocalar devri tarihine ışık tutan birçok değerli bilgiyi de ihtiva etmektedir. Bugüne kadar Tezkire-i Hâcegan'ın yabancı dilde özet mahiyetinde çevirileri yapılmış, bir nüshası Kaşgar'da 1988 yılında Uygur lehçesi ile basılmıştır. Nicat Muhlis ve Şemsidin Emet, 1907'de Molla Abdusemet Ahun tarafından kopya edilen nüshadan yararlanarak, eseri matbu harflerle yayımlamışlardır. Çağatay Türkçesiyle kaleme alınan Tezkire-i Hâcegân'ın bugüne kadar günümüz alfabesiyle neşri yapılmadığı için, tezimizin ana gayesi bu eksikliği gidermek ve okuyucuya sunmaktır.

Tezime ilişkin çalışmalarım esnasında bana doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunan kişilere bu bölümde teşekkür etmeyi bir vazife olarak görüyorum. Öncelikle değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Durmuş AKALIN'a ve Prof. Dr. Selahittin ÖZÇELİK'e iş tempolarına rağmen bana vakit ayırarak değerli düşüncelerini paylaştıkları için en içten teşekkürlerimi sunarım.

Tezimin konusunu teşkil eden Muhammed Sâdık Kaşgârî'nin Tezkire-i Hâcegân adlı eserinden beni haberdar eden, söz konusu eserin Doğu Türkistan nüshasını vererek çalışmama vesile olan ve tez süresince yardımlarını esirgemeyen Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih bölümü Öğretim üyesi Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU hocama katkılarından dolayı minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Çalıştığım metinde geçen birtakım ibarelerin doğru okunmasında yardımlarını esirgemeyen Pamukkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Öğretim üyesi Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT hocama teşekkür ederim. Yine çalışmam esnasında kıymetli yardımlarını esirgemeyen Tohoku Gakuin Üniversitesi'nden değerli dostum ve meslektaşım Takahiro Onuma'ya minnettarlığımı ifade etmek isterim. Arş. Gör. Metin AKDENİZ ve Arş. Gör. Şeyma GÜRLEYEN'e de ayrıca şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak, hem maddî hem de manevî olarak bugünlere gelmeme vesile olan ve haklarını ödememin mümkün olmadığı Babaannem Remziye KUMRU'ya, Annem Hatice KUMRU'ya, Babam Sebattin KUMRU'ya ve Abim Cüneyt KUMRU'ya en içten minnettarlığımı ifade etmek isterim.

ÖZET

MUHAMMED SÂDIK KAŞGÂRÎ'NİN TEZKİRE-İ HÂCEGÂN ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

KUMRU, Coşkun
Yüksek Lisans Tezi
Tarih ABD
Yeniçağ Tarihi Programı
Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. Durmuş AKALIN
Ağustos 2016, 275 Sayfa

Bu çalışma, Muhammed Sâdık Kaşgârî'nin Tezkire-i Hâcegân isimli eserinin Doğu Türkistan'da bulunan nüshası temel alınarak gerçekleştirilmiştir. 1768-1769 yılları arasında Kaşgar'da yazılmış olup, Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan eser 90 varaktan oluşmaktadır.

Tezimiz; XIII. ve XIX. yüzyıllar arasında Doğu Türkistan'daki Siyasî ve Dinî Gelişmeler, Türkistan'da Dinî Edebiyat-Tezkire Geleneği ve Tezkire-i Hâcegân'ın Değerlendirilmesi ile Metin bölümü olmak üzere üç ana çerçeveden oluşmaktadır. XIX. yüzyıla kadar Doğu Türkistan'daki Siyasî ve Dinî Gelişmeler başlıklı birinci bölümde, kavramsal çerçeve ortaya konulmaya çalışılmış ve XIX. yüzyıla kadar olan süreçte Türkistan'daki siyasi-dinî gelişmeler değerlendirilmiştir. Türkistan'da Dini Edebiyat-Tezkire Geleneği ve Tezkire-i Hâcegân'ın Değerlendirilmesi başlıklı ikinci bölümde, dinî cereyanların etkisiyle şekillenen edebiyat ve bu bağlamda Tezkire geleneği ele alınmış, alt başlıklar halinde eserin değerlendirmesi yapılarak eserin ve yazarın tarihsel önemine değinilmiştir. Üçüncü ve son bölüm olan Metin kısmında Tezkire-i Hâcegân'ın transkripsiyonuna yer verilmiştir. Ekler bölümünde ise eserin Doğu Türkistan'da bulunan nüshası, Doğu Türkistan haritası, Şahıs İsimleri listesi ve Yer İsimleri listesi yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Sâdık Kaşgârî, Tezkire (Biyografi), Tezkire-i Hâcegân, Doğu Türkistan, Çağatay Türkçesi.

ABSTRACT

THE TRANSCRIPTION AND EVALUATION OF THE TEZKİRE-İ HÂCEGÂN WHICH WRITTEN BY MUHAMMED SÂDIK KAŞGÂRÎ

KUMRU, Coşkun
Master Thesis
History Deparment
New Era History Programme
Adviser of Thesis: Yrd. Doç. Dr. Durmuş AKALIN
August 2016, 275 Pages

This study is about the manuscript that found in Eastern Turkestan entitled as Tezkire-i Hâcegân which is written by Muhammed Sâdık Kaşgârî. It's written between 1768 and 1769 in Kaşgar. The work that penned by Chagatai Turkish is consists of 90 leaves.

Our thesis is made of three main parts that includes political and religious developments in East Turkestan, between the 13th and 19th centuries, religious literature and biography tradition in Turkestan and transcription and evaluation of Tezkire-i Hâcegân, text section. In the first chapter entitled political and religious developments in East Turkestan, until the 19th century, we have tried to put forward the conceptual framework and religious-political developments in Turkestan, until the 19th century. In the second chapter entitled religious literature and biography tradition in Turkestan and evaluation of Tezkire-i Hâcegân, it's discussed that literature shaped by the religious movement and in this context, biography tradition, the evaluation of the work is carried out in subtitles. It was referred to the work and the author's historical significance. Text section that the third and final chapter is included transcription of Tezkire-i Hâcegân. In the appendix, there are copy of the work, East Turkestan map, the list of the person names and the list of the place names.

Key Words: Muhammed Sâdık Kaşgârî, Tezkire (Biography), Tezkire-i Hâcegân, East Turkestan, Chatai Turkish.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ…….…….……..... **i**
ÖZET..... **ii**
ABSTRACT..... **iii**
İÇİNDEKİLER..... **iv**
TABLOLAR DİZİNİ…… **vi**
KISALTMALAR DİZİNİ..... **vii**
TRANSKRİPSİYON / ÇEVİRİYAZIM SİSTEMİ……..... **viii**
GİRİŞ..... **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
XIII. VE XIX. YÜZYILLAR ARASINDA DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ SİYASÎ VE DİNÎ GELİŞMELER

1.1. SİYASÎ HAYATIN GELİŞİMİ……..……..……..... 5
1.1.1. Moğollar Devri…….…….....…..... 6
1.1.2. Timurlular Devri…….……..…..…..... 8
1.1.3. Yarkend Hanlığı (Saidiye Hanlığı)…….……..…….....……..…..... 11
1.1.4. Oyratlar……....…….……..... 12
1.1.5. Mançular……...……..... 14
1.1.6. İsyanlar Yüzyılı (1757-1865) ve Yâkub Bey'in Devleti..... 14
1.2. DİNÎ HAYATIN GELİŞİMİ…….……..... 17
1.2.1. Türkistan'da Tasavvuf Cereyanı…….…….…..... 17
1.2.2. Nakşibendî Tarîkatı……..……..... 21
1.2.3. Hoca Ubeydullah Ahrâr……...……..…..... 23
1.2.4. Hoca Ahmed Kâsânî (Mahdûm-ı Âzam)……....……..…..... 24
1.3. HOCALAR DEVRİ……..…... 26
1.3.1. Hocaların Menşei ve Ortaya Çıkışı..... 26
1.3.2. Galdan Dönemi (1678-1697)……..…….. 28
1.3.3. Çivan Araptan Dönemi (1697-1727)……..…….....…..…..... 31
1.3.4. Galdan Sirin Dönemi (1727-1745)……...……..... 31
1.3.5. Davaçi Dönemi (1745-1755)…….……..……..... 32

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİSTAN'DA DİNÎ EDEBİYAT-TEZKİRE GELENEĞİ VE TEZKİRE-İ HÂCEGÂN'IN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. TÜRKİSTAN'DA DİNÎ EDEBİYAT VE TEZKİRE GELENEĞİ…..…..... 35
2.2. MUHAMMED SÂDIK KAŞGÂRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ……..... 44
2.3. ESERDEKİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ…….……..... 46
2.3.1. Siyasi Gelişmeler……...……..... 46
2.3.2. Kavimler ve Topluluklar…….…..... 55
2.3.3. Yer İsimleri…….…….. 58
2.3.4. Kişi İsimleri / Şecereler……..…….…..... 64
2.3.5. Kültürel Hayat……..…….…... 73
2.3.6. Dinî Hayat……...……...…… 75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
METİN

3.1. TEZKİRE-İ HÂCEGÂN'IN TRANSKRİPSİYONU……... 78

SONUÇ……..... 168
KAYNAKLAR……... 169
EKLER…… 174
EK-1: TIPKIBASIM…….…..……..... 175
EK-2: DOĞU TÜRKİSTAN HARİTASI…….…… 264
EK-3: ŞAHIS İSİMLERİ LİSTESİ…….…….. 266
EK-4: YER İSİMLERİ LİSTESİ……..……..... 273
ÖZGEÇMİŞ……..... 275

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Mahdûm-ı Âzam'ın Eşleri ve Çocukları……. 65

Tablo 2. Hâcegân Silsilesi……..... 65

Tablo 3. Tezkire-i Hâcegân'a Göre Kaşgar Hocalarının Şeceresi…… 66

Tablo 4. Şi-Yü-Tung-Vin-Cı (Batı Bölgenin Tanıtımı)' ya göre Kaşgar Hocalarının Şeceresi…….. 68

Tablo 5. Hoca Danyal'ın Oğulları ve Atandıkları Merkezler……..... 72

KISALTMALAR DİZİNİ

Akt.	:Aktaran
Bkz.	:Bakınız
Çev.	:Çeviren
TDVİA	:Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Haz.	:Hazırlayan
İA	:İslâm Ansiklopedisi
S.	:Sayfa / Sayfa Numarası
TDK.	:Türk Dil Kurumu
TTK.	:Türk Tarih Kurumu
Vb.	:Ve benzeri / Ve sâire
Vr.	:Varak / Varak numarası

TRANSKRİPSİYON / ÇEVİRİYAZIM SİSTEMİ

أ	:	A, a
ا, أ	:	A, a, E, e, ‘
ء	:	-i, -yı ve -yi (izafe olarak), ‘
ب	:	B, b, P, b
پ	:	P, p
ت, ة	:	T, t
ث	:	S, s
ج	:	C, c
چ	:	Ç, ç
ح	:	H, h
خ	:	H, h
د	:	D, d
ذ	:	Z, z
ر	:	R, r
ز	:	Z, z
ژ	:	J, j
س	:	S, s
ش	:	Ş, ş
ص	:	S, s
ض	:	D, d, Z, z
ط	:	T, t
ظ	:	Z
ع	:	ʿ
غ	:	G, g
ف	:	F, f
ق	:	K, k

ك	:	K, k, G, g, n
گ	:	G, g
ڭ	:	N
ل	:	L, l
م	:	M, m
ن	:	N, n
و	:	O, o, Ö, ö, U, u, Ü, ü, V, v
ه	:	a-e (sonda), H, h
ي, ى	:	a (elif-i maksure olarak), I, ı, İ, i, Y, y; ve -ı, -i, -yı, -yi (izafe olarak)

GİRİŞ

Muhammed Sâdık Kaşgârî tarafından Hicri 1182, Miladi 1768-1769 yılları arasında Kaşgar'da Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan Tezkire-i Hâcegân adlı eser "Hocaların Tezkiresi" mânasına gelmektedir. Tezimize temel teşkil eden nüsha eserin Doğu Türkistan'da bulunan nüshası olup, 90 varaktan oluşmaktadır. Kaşgârî eserinin giriş bölümünde Tezkire-i Hâcegân'ı, Kaşgar hakimi Osman Bey'in annesi Rahime Ağci'nin talebi üzerine kayda geçirdiğini ifade etmektedir. Azizler olarak tanımladığı hocaların vakalarını bir tezkire halinde yazma isteği ile haraket ettiğini belirten Kaşgarî, Hoca İshak Velî'ye ithaf ettiği eserini rûz-ı yekşenbe yani Pazar günü tamamlamıştır.

Tezkire-i Hâcegân; *Tezkire-i Azizân*, *Tezkire-i Cahan*, *Durrü'l-Mazhar* gibi birtakım adlarla da bilinmektedir. Eserin yirmiden fazla el yazması bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Oxford, Londra, Paris, Berlin, Lund, St. Petersburg, Taşkent, Urumçi ve Pekin'de bulunmaktadır.[1]

Tezkire-i Hâcegân, XVI. yüzyılın ünlü bir Nakşibendî şeyhi olarak bilinen Mahdûm-ı Âzam'ın torunları olan Kaşgar Hoca ailesinin en ünlü biyografilerinden biridir. Bu aile Nakşibendî sufîleri olarak sadece dinî bir otorite olarak algılanmamalı, aynı zamanda uzun yıllar Doğu Türkistan'ın politik işlerine müdahil olan bir güç olarak da değerlendirilmelidir. Tezkire-i Hâcegân'da, Cungar Hanlığı yönetimi altındaki Doğu Türkistan'da yaklaşık olarak 1680'den 1750'lere kadar meydana gelen olaylar tasvir edilmektedir.

Tezkire-i Hâcegân'da dönemin siyasi, iktisadî ve içtimaî vaziyetini okuyucuya aktaran Kaşgârî, Afak Hoca olarak da bilinen Hidayetullah'ın Cungarların yardımıyla iktidara geliş sürecini, Hoca Cihan Yâkub ve diğer hocaların mücadelelerini anlatarak 1758 yılına kadar gelmektedir. Afak Hoca'nın teşebbüsü ve Cungarlar'ın askeri yardımı ile 1678 yılında, Altışehir'deki Türkleşmiş son Çağatay Hanlığı olan Saidiye, diğer ismiyle Yarkend Hanlığı yıkılmış ve bu devletin enkazları üzerinde "Hocalar Saltanatı" kurulmuştur. Bu devrede, giydikleri ak ve kara renkli takkelerden dolayı hocalar kendi aralarında, Aktağlılar (Ak Dağlık) ve Karatağlılar (Kara Dağlık) olmak üzere iki ayrı gruba bölünmüş ve aralarında uzun süren bir taht mücadelesi yaşanmıştır. Yaşanan

[1] Minoru Sawada, "Three groups of Tadhkira-i Khwajagan: Viewed from the chapter on Khwaja Afaq", *Studies on Xinjiang Historical Sources in 17-20th Centuries*, (edited by James A. Millward, Shinmen Yasushi, Sugawara Jun), 12, Tokyo 2010, s. 10.

mücadeleler aynı zamanda Hocaların bağlı oldukları Cungar devletinin iç dinamikleri ile de ilişkilidir. Çin sınırında cerayan eden hadiseler, bu topraklar üzerinde uzun zamandır emelleri olan Çin'i de harekete geçirmiştir.

Eserin önemi daha bir yüzyıl geçmeden ilim alemince fark edilmiş ve kısmen özet şeklinde de olsa Batı dillerine çevrilmeye başlanmıştır. Tezkire-i Hâcegân'ı çalışmasında ilk olarak Ç. Ç. Velihanov kullanmıştır. Bunun yanı sıra, Robert Barkley Shaw ile Martin Hartmann'ın makalelerine de kaynak teşkil etmiştir. Eser, Almatı ve Kaşgar'da neşredilmiştir.[2] İklil Kurban'ın, *Hocalar Devri* başlıklı doktora tezi 1995 yılında *Doğu Türkistan İçin Savaş* adıyla Türk Tarih Kurumu yayınlarından çıkmıştır. Tezkire-i Hâcegân, Hocalar Devri'nin çok önemli bir kaynağı olmasına rağmen şimdiye kadar günümüz alfabesiyle basılmamıştır. Tezimizin ana gayesi, bu hususta eksikliği gidermektir.

Bu hususta yapılan çalışmalara göz atacak olursak; Muhammed Bilal Çelik'in *Saidiye Hanlığı ve Hocalar Devri Kaynakları* adlı makalesi ile Kadir Tuğ'un Türkistan'da eğitim ve öğretim faaliyetlerine değindiği *Doğu Türkistan'da Eğitim* isimli çalışması dikkate değerdir. Güncel araştırmalar arasında Tezkire-i Hâcegân'ın nüshalarına ilişkin Minoru Sawada'nın *Three Groups of Tadhkira-i Khwajagan: Viewed from the Chapter on Khwaja Afaq* isimli makalesi önem taşımaktadır. Yine Henry Schwarz Gerard'ın *The Khwajas of Eastern Turkestan* isimli makalesi de bu bağlamda Doğu Türkistan hocalarına ilişkin kaynaklar arasında ön plana çıkmaktadır.

Tezimizi hazırlarken geniş bir kaynakçadan yararlanmakla birlikte, güncel araştırmalardan da istifade ettiğimizi belirtelim. Doğu Türkistan tarihine ilişkin yapılan çalışmalar arasında Zeki Velidî Togan'ın eserleri dikkate değerdir. Kendisi Türkistanı ve tarihini en iyi anlayan ve değerlendiren bilim adamlarının başında gelmektedir. Zeki Velidî'nin diğer eserlerinin yanında özellikle *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi* ile *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş* adlı çalışmaları bu bağlamda çığır açan yapıtlar arasındadır. Zeki Velidî, önemli bir eseri olan *Tarihte Usûl*'de, Kaşgar Hanlarına dair kaynakları sıralamaktadır. Bunlar arasında Tezkire-i Hâcegân dışında, Mirzâ Haydar Duğlat'ın kaleme aldığı *Tarih-i Reşidî*si, Mirzâ Şah Mahmud Çuras'ın *Tarih-i Şah Mahmud Çuras* adlı eseri, Molla Musa bin Molla İsa Sayramî'nin *Tarih-i Emniye*si, Mehmed Atıf'ın *Kaşgar Tarihi: Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garîbe*si, Hotenli Mehmed Emin

[2] Muhammed Bilal Çelik, "Saidiye Hanlığı ve Hocalar Devri Kaynakları", *History Studies*, 4, Ankara 2012, s. 80.

Buğra'nın yazdığı *Şarkî Türkistan Tarihi* adlı çalışması, Akdes Nimet'in *Atalık Gazi Yâkub Bek* adlı mezuniyet tezi ile Zeki Velidî'nin bu alandaki çalışmaları yer almıştır.[3]

Bu dönemde Türkistan'da oluşan tasavvufî cereyanı ve Nakşibendî geleneği ile ilgili başvurduğumuz eserler arasında altını çizmek istediğimiz bir takım kaynakları burada zikretmek gerekir. Bu noktada Mehmet Fuad Köprülü'nün alanında çığır açan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli eseri ile Hamid Algar'ın *Nakşibendîlik* adlı çalışması ön plana çıkmaktadır. Yine bu konuda Necdet Tosun'un Nakşibendîlik ile ilgili çalışmalarını belirtmek icap eder.

Tezkire-i Hâcegân'da yer alan bütün şiirlerde nazım birimi olarak beyit kullanılmıştır ve manzum bölümlere *Nazm* başlığı konulmuştur. Tezimizde kullandığımız el yazması eserde bazı fasıllar ve nazım bölümleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu kısımlar transkripsiyonda kalın yazı tipiyle belirtilmiştir. Eserde tarihi hadiselerin aktarıldığı bölümler mensur olarak yazılmıştır. Eserde Farsça ve Arapça parçalara yer verilmekle beraber akıcı ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır.

Metin içerisinde bir çok kelimede yazım yanlışları dışında eksik harfler de bulunmaktadır. Buna ilaveten nadir olmakla beraber bazı kelimelere okunmasını kolaylaştırmak adına harekeler eklenmiştir. Yer yer bazı sözcüklerin silik halde bulunduğunu veya okunmasının zorlaştığını ifade etmek gerekir. Okunamayan kelimelerin anlatım akışını ciddi anlamda değiştirmediğini ekleyelim. Bu tarz kelimelerin olduğu yerler " ? " işareti ile gösterilmiştir. Transkripsiyonu yapılan metnin varak sayfaları **[1b]-[2a]** şeklinde metnin başlarında gösterilmiş, her satır numaralandırılarak satır numaraları (1)-(2) şeklinde satır başlarında belirtilmiştir. Metinde kırmızı tırnakla ayrılan şiirlerin mısraları ise " / " işareti ile ayrılmıştır. Eserde geçen Kur'an ayetleri ve hadislerin Türkçe meallerine ise sayfa altında yer verilmiştir.

Transkripsiyon kuralları gereği kullanılan ayın işareti (ʿ) ve Çağataycadaki eklerin sonundaki "ng" sesi "ŋ" şeklinde ifade edilmiştir. Eserde yer alan Arapça kelimelerin birçok yerde aslî imlasına uygun yazılmadığını görmekteyiz. Misallarini çoğaltmak mümkün olmakla beraber Örneğin; iltifat (التفات) kelimesi'nin Arapça imlâsında bilinen şeklinde değil ایلتفات biçiminde yazıldığı görülmektedir. Yine tamlamalarda yer yer harf-i tarif'in yani elif ve lam'ın (ل+ا) yazılmadığı dikkat çekmektedir. Çağataycanın kendi özelliğinden kaynaklı p–f değişmesi sonucu metinde

[3] Zeki Velîdî Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1981, s. 223-224.

Pâdşâh (پادشاه) kelimesi, yer yer Fâdşâh (فادشاه) şeklinde yazılmıştır, fakat yazımda bir birlik bulunmamaktadır. Bu hususta kelimenin yazılışı baz alınarak transkripsiyon yapılmıştır. Metinde sıklıkla tekrarlanan Hâce (خواجه) kelimesi bazen aslî şeklinde olduğu üzere vav harfi eklenerek, zaman zaman da vav harfi olmaksızın yazılmıştır. Transkripsiyonda ise birlik sağlamak adına kelime "h^{w}âce" biçiminde transkribe edilmiştir. İzâfet ya'sı (ی) ise metindeki tamlamalarda yazılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIII. VE XIX. YÜZYILLAR ARASINDA DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ SİYASÎ VE DİNÎ GELİŞMELER

1.1. SİYASÎ HAYATIN GELİŞİMİ

Türkistan tabiri, İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan'ı içine alacak şekilde Pamir ve Hindukuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan ve oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibirya'nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir coğrafyayı ifade etmektedir. Bu coğrafyanın tarihi kaynaklardaki adı XIX. yüzyıl ortalarına kadar Türk Yurdu anlamına gelen Türkistan'dır. Ekseriyetini günümüzde Uygur ve Kazak Türkleri ile diğer Türk gruplarının oluşturduğu Çin Halk Cumhuriyeti hâkimiyetindeki bölgeye Şarkî (Doğu) Türkistan, 1924'ten sonra Sovyet hâkimiyetine giren alana Garbî (Batı) Türkistan adı verilmektedir. Doğu Türkistan'ın yüzölçümü 1.828.418 km², Batı Türkistan'ın 3.836.503 km² dir.[4] Coğrafyacılar en eski kıta olan Asya'nın toprağını coğrafi bakımdan beş büyük bölgeye ayırmıştır. Asya'nın beş büyük coğrafya ve medeniyet birliği, sırasıyla şunlardır. Kuzey Asya, aşağı yukarı bugünkü Sibirya demektir. Doğu Asya, siyasi tarihçilerin düşündüklerinden çok daha dar bir bölgedir. Coğrafi bakımdan Çinlilerin istila ettikleri topraklar hariç, Japonya ve Japon adaları, Kore, Mançurya ve bir de Amur vadisiyle Kamçatka buraya girerler. Güney Asya; Hindistan'ı, Çin Hindi'ni ve Doğu Hint Adalarını (Malaya) ihtiva eder. Coğrafî anlamda ele alınan İran, yani Acemistan, Afganistan, Ermenistan, Anadolu, Arabistan, Suriye ve Mezopotamya, yani Irak ise Ön Asya'yı teşkil ederler. Bu dört büyük arazi parçası beşinciyi, Asya'nın en merkezi kısmı olan İç Asya'yı üç tarafından kuşatır.[5]

Türkistan adının ilk defa Orta Asya'yı ele geçiren Ruslar tarafından ihtiyârî olarak Mâverâünnehir memleketine verildiği iddia edilmiştir. Fakat Rus şarkiyatçı Wilhelm Barthold'a göre Türkistan kelimesi, XIX. asrın ilmî ıstılâhına Ruslar tarafından değil, büyük olasılıkla İran ve Afgan dillerinde kullanılması tesiriyle

[4] Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *TDVİA*, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 556.
[5] Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, (çev: Sadrettin Karatay), Ankara 1986, s. 13-15.

İngilizler tarafından sokulmuştur.[6]

1.1.1.Moğollar Devri

1206'da Timuçin Moğolistan'ı birleştirir ve Okyanus, yani "Evrensel Han" ilan edilir. Moğolca Çingis Han, yani Cengiz Han ünvanını alır. Bu ünvanı, Onon kıyılarında toplanan ve bütün Moğol kavimlerinin katıldığı bir kurultay sırasında tanınır. Cengiz Han bir dizi yasadan oluşan yasak'ı oluşturur. Bu kanunname pek çok Avrasya yasasını etkileyecektir. Han, kendisine sadık olanları ödüllendirir, ordusunu örgütler ve bir anda güçlü bir Moğol ulusu yaratır.[7]

Cengiz Han, yenilmiş düşmanları arasındaki direnen toplulukları temizleyerek ve otoritesini bozkır dünyasına daha geniş bir şekilde yaymak arzusuyla işe girişti. 1207'de Kırgızlar ve diğer orman halkları tabi kılındı. 1208 veya 1209'da bir kez daha Nayman-Merkid ittifakını yendi. Kaynaklarda, bu seferin tarihi hususunda birtakım sorunlar göze çarpmaktadır. Her halükarda, Nayman prensi Küçlüğ/Güçülüğ, daha sonra yıkılışına iştirak ettiği Karahitaylara sığındı. Aynı yıl Oyradlara boyun eğdirildi. 1209'da, Iduk Kut Barçuk yönetimindeki Uygurlar, Karahitay hakimiyetinden kurtuldular, kaçan Merkidleri hırpaladılar ve Moğollara tâbilik bildirdiler. Tangut/Hsi-Hsia başkenti bir Moğol ordusunca kuşatıldı. 1211-1215 seneleri arasında Çin'e karşı seferler göze çarpmaktadır. Çin devleti tam olarak ancak 1232'de teslim alınsa da Pekin 1215'de düşmüştür. Daha sonra Moğolların kılıcı, Nayman Küçlüğ yönetiminde bozkırda bir direniş merkezi olabilecek olan Karahitay topraklarına çevrilmiştir. Moğollar bozkırı ve başka yerlerden önce onu denetleme ihtiyacını hep akılda bulunduruyorlardı. Karluklar, 1211'de sadakatlerinden dönerek kendilerini Moğol yönetimine koydular. Karlukları Karahitaylara döndürme çabasındaki Küçlüğ, Almalık hâkimi Buzar'ı öldürdü. Kendine bağlı olan Buzar'a yönelik bu saldırı Cengiz'e istila için bahane sağladı. 1218'de Karahitaylar ezildi ve Küçlüğ öldürüldü. Yaklaşık aynı zamanda, 1217-1219 civarında Merkidler tekrar ve nihai olarak ezildiler. Merkid hükümdarı Togtoa Beki öldürüldü. Oğulları Qudu, Qal ve Çilaun Kıpçak topraklarına kaçarak Ölberliglere sığındılar. Takipteki Moğollar böylece ilk kez Kıpçaklarla çatıştılar ve onları yenerek Merkid Qudu'yu öldürdüler.[8] Cengiz Han İmparatorluğu ile Harezm İmparatorluğu doğrudan doğruya komşu durumuna gelmiş bulunmaktaydı.

---

[6] Wilhelm Barthold, "Türkistan", *İA*, Cilt 12/2, İstanbul 1988, s. 141.
[7] Jean Paul Roux, *Orta Asya - Tarih ve Uygarlık*, (çev: Lale Arslan), İstanbul 2014, s. 293.
[8] Peter Benjamin Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (çev: Osman Karatay), İstanbul 2014, s. 297-298.

İki taraf arasındaki münasebetlerin kesilmesi, Harezmliler tarafından oldu. Cengiz Han, Harezm İmparatorluğu'yla düzgün ticari ve siyasi münasebetler kurmak istemişti. 1218'de Moğol İmparatorluğu'ndan gelen ve hem de bir Moğol elçisi haricinde tamamen Müslümanlardan müteşekkil bir kervan, Harezm İmparatorluğu'nun orta Sir Derya üzerinde bir hudut şehri olan Otrar'da tevkif edildi. Kadir Han ünvanıyla da tanınan Harezm valisi İnalçık tarafından eşyaları yağma edildi ve kendileri de idam olundu. Cengiz Han, zararlarının karşılanması hususunda talepte bulunsa da karşılık alamayınca harp hazırlığına başladı. Bir süre hazırlık yaptıktan sonra kendisi de en genç oğlu olan Toluy ile beraber ordunun asıl büyük kısmı başında olarak doğru Buhara üzerine yürüdü. Moğollara direnemeyen Türk garnizonu yok edildi ve şehir ahalisi Şubat 1220'de teslim oldu. Cengiz Han Buhara'dan Semerkand üzerine yürüdü. Şehir beş gün sonra teslim oldu. Bu arada şehir yağma edilerek halkı da idam edildi. Asıl Hazrem'in eski merkezi Gurganc, uzun bir muhasaradan sonra ancak Nisan 1221'de zapt edildi. Maveraünnehir'in Moğollar tarafından istilası sırasında, Sultan Muhammed Harezmşah Belh'e doğru firar etmişti. Oradan Batı Horosan'a vardı. Fakat Cengiz Han en iyi generallerinden ikisi olan Cebe ve Sübötay'ın idaresinde bir süvari müfrezesini onun takibine çıkarmıştı. Muhammed çeşitli tehlikeler atlattıktan sonra Hazar Denizi'nde Abeskûn karşısında bir adacığa iltica etti ve 1220 yılında burada vefat etti.[9]

Celaleddin Harezmşâh'ın takibi aynı zamanda batıdaki toprakların silahlı bir keşfi olmuştu. Birlikler Güney Kafkasya ve Irak'ı geniş ölçüde yağmalayarak Kıpçakları Alan-As müttefiklerinden başarılı bir şekilde ayırdılar. Alan-Asları yağmaladıktan sonra Moğollar sözlerinde durmayıp Kıpçaklara yöneldiler ve onları birçok kez yendiler. Birleşik bir Rus ve Kıpçak ordusuna karşı 1223'de Kalka Nehri üzerinde kazanılan zafer bunlardan biri idi. Buradan İdil Bulgar topraklarına akınlar yaptılar ve sonra Cengiz'in en büyük oğlu Çoçi'nin yönetiminde Kıpçak bozkırlarında faaliyet gösteren bir diğer birliğe katılarak yüklü bir esir ve ganimet ile Moğolistan'a döndüler. Cengiz Han daha sonra Çin'i bitirmesine imkan sağlayacak olan Tangutların nihai olarak yok edilmesine girişti, fakat 1227 yılında bu sefer esnasında vefat etti.[10]

Cengiz Han'ın oğlu Ögeday daha babasının sağlığında halef tayin edilmiş ve bir süre sonra, 1229 senesinde gösterişli bir merasim içinde Kurultay'da Han ilan edilmişti. Ögeday zamanında askerî harekât Çin, Batı Asya ve Avrupa'da devam ediyordu.

[9] René Grousset, *Stepler İmparatorluğu-Attilâ, Cengiz Han, Timur*, (çev: Halil İnalcık), Ankara 2011, s. 246-250.
[10] P. B. Golden, *Türk Halkları…* s. 298-299.

Ögeday'ın, babasının kurduğu imparatorluğun teşkilatlandırılması ve huzurun sağlanması hususunda aldığı tedbirler dikkate değerdir. 1241 yılında Ögeday ve yine aynı yıl içinde kardeşi Çağatay öldüler. Bir müddet Cengiz Han'ın oğulları arasında taht kavgaları devam etti. 1246'da açılan kurultayda Güyük, babası Ögeday'ın yerine Büyük Han seçildi. Daha sonra Güyük'ün ölümü üzerine, Möngke 1251'de açılan kurultayda Büyük Han ilan edildi. 1259 yılında Möngke Han öldükten sonra hanedan arasında taht kavgaları başlamış oldu. 1260'da Kubilay Han Çin'de, Arık Böke ise Moğolistan'da aynı zamanda Büyük Han ilan edildi. 1262 yılında da Hülagü Han ile Berke Han arasında bir savaş başladı. 1264'de taht kavgaları sona erdi. Arık Böke, Kubilay Han'a itaat etti. 1269 yılında Talas Nehri kenarında yapılan kurultayla Çağatay ulusu, Barak, Kaydu ve Mengü Timur arasında taksim edilmiştir.[11]

1.1.2. Timurlular Devri

Mâverâünnehir'in karışık durumundan yararlanmak isteyen ve Doğu Türkistan'da hüküm süren Tuğluk Timur, 1360 yılında Mâverâünnehir'e geldiğinde bazı beyler bölgeyi terkettikleri halde Timur, kendisine bağlılığını bildirmişti. Bu nedenle atalarının yurdu olan Keş ve yöresi Timur'a bırakıldı. Bir dizi mücadele ve çekişmeden sonra Timur'un Kazan Han'ın kızı Saray Mülk'le yaptığı evlilik, eşinin han kızı olması nedeniyle Timur'a Kürekan (Han güveyisi) ünvanını taşımaya hak kazandırmıştı. Belh şehri tahrip edilerek Semerkand'a gelinmiş ve Timur burada 9 Nisan 1370 tarihinde tahta oturmuştur.[12] Timur'un amacı mümkün olduğu kadar çok sayıda ülkeyi, hatta mümkünse bütün dünyayı hükmü altına almaktı. Tarihçisi kendisine, İskender ve o tipte tarihçilere ve X. yüzyılda İranlı Büveyhoğulları'nın en kudretli hükümdarı bulunan Adududdevle'ye atfedilen "bütün dünya iki hükümdara sahip olacak kadar değerli değildir" mealindeki sözleri izâfe etmektedir.[13]

1370'den 1388'e kadar Timur, Mâverâünnehir'de Han olan Soyurgatmış'ı başa getirmekle yetindi. Onun ölümünden sonra Timur, yerine 1388'den 1402'ye kadar hükümdarlık edecek olan Mahmud Han'ı getirdi. Timur hükümetinin çıkardığı bütün fermanlar Cengizoğulları'nın adlarını taşırdı. Esasen, bunlar Timur'a sadakatle bağlı

[11] Vasiliy Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, İstanbul 1981, s. 567-634. ve Henry Hoyle Howorth, *History of the Mongols-From the 9th to the 19th Century*, London 1880, s. 38-88.
[12] İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 2000, s. 5-7.
[13] Vasiliy Vladimiroviç Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (çev: Râgıb Hulusi Özden), Ankara 2013, s. 186.

olan kukla hükümdarlardan başka bir şey değillerdi. İmparatorluk kültür itibarıyla Türk-İranlı, hukukî teşekkül bakımından Türk-Moğol, siyasî-dinî disiplin bakımından ise Moğol-Arap idi. Timur, hakikatte Moğol hakimiyeti yerine bir Türk hakimiyeti, Cengiz Han İmparatorluğu yerine Timur İmparatorluğu'nu getiriyor fakat hukuken çok da fazla bir şey değiştirmiyordu.[14]

Timur yaptığı seferlerle egemenliğini ve gücünü iyiden iyiye hissettirmeye başladı. İlhanlıların çöküşüyle Mâverâünnehir'in bir parçası olan Harezm'de bağımsız küçük bir krallık kurulmuştu. Timur bu krallığın üzerine iki kez saldırır. Harezm'de hükümdar Sevin Bey'in kızını oğluna alır ve egemenliğini pekiştirir. 1365 veya 1366 yılında Duklat prensi Kamerüddin kendini Han ilan edince Timur, 1373'de ordusunu toplayarak Moğolistan bozkılarına doğru yola çıkar. Sonunda onu yakalayarak kendine bağlar. 1385-1386'da Timur, Sultaniye, Hamedan ve Tebriz'i fetheder; Kars ve Tiflis'i yıkar. 1387'de Isfahan'ı ele geçirir ve sonra da Şiraz'a geçer. 1391'e gelindiğinde Timur'un Sirderya'yı geçip bozkır topraklarına girdiği görülmektedir. 1395'de Altınordu'nun başkenti Saray'a giren Timur, Altınordu Hanı Toktamış'ı yenerek Altınordu'nun uzun bir çekişme dönemine girmesine sebep olmuştur. Bu şekilde Timur, zamanının en büyük Müslüman güçlerinden birine son vermiş oluyordu. 1398'de Timur bu sefer gözünü Hindistan topraklarına dikti ve Hindistan seferini başlattı. 19 Aralık'ta Delhi'ye girerek şehri yağmaladı ve vekili olarak Peygamber soyundan geldiğini iddia eden bir Afgan beyini bıraktı. Timur için sıradaki hedef Anadolu topraklarıydı. Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'i 1402'de Ankara Çubuk ovasında ağır bir yenilgiye uğratarak esir aldı ve Anadolu'yu fethetmeye başladı. Osmanlıların alamadığı İzmir'i dahi Hristiyanların elinden aldı. Timur evine döndüğünde Çin'den başka ele geçirilemeyen bir yer kalmamıştı. Planladığı gibi 28 Aralık 1404'te Çin üzerine sefere çıktı fakat hastalığı nedeniyle Otrar'dan öteye gidemedi ve 19 Ocak 1405'te vefat etti.[15] Timur'un ölümünden sonra devletin birliğinin bozulduğunu görüyoruz. Bunun nedenleri Babür'un Hatıratı'nda sıralanmaktadır. Eserde, devletin birlik ilkesinin kurulamadığı, Padişah değişmelerinde herhangi bir kaide ve ilke bulunmadığı, Timur'un vasiyetine aldırış edilmediği gibi sebepler belirtilmektedir.[16]

Timur'un başarılarının temelinde onun din adamları olan hocalara yönelik akılcı tutum ve politikaları yatmaktadır. Tüzükât-ı Timur'da belirtildiği şekilde: "Bunlarla da

[14] R. Grousset, *Stepler İmparatorluğu*… s. 412-413.
[15] J. P. Roux, *Orta Asya*…, s. 335-343.
[16] Gazi Zahirüddin Babur, *Vekayi-Babur'un Hâtıratı*, (çev: Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1987, c. I, s. 43.

yakinen tanıştım. Onlarla sohbetler düzenleyip âhiret için faydalar aldım. Hudâ'nın sözünü işitip, bunların kerâmetlerini gördüm. Bu taifenin sohbetlerinden canım rahatlayıp, özüm çok huzur bulurdum." diyen Timur, din adamlarının zihin ve ruhunu çok iyi öğrendiği için, onlardan faydalanmanın ve sakınmanın yollarını da anlamıştır.[17] Hatta çok sonraları Hindistan fatihi Babür'ün torunu olan -bu suretle de Timur onun yedinci göbekten büyük babası olur- Ekber Gürkan, hocalara atıfta bulunarak, "Allaha tapmak iddiasında bulunanların ekserisi kendi emellerine tapıyorlar" demiştir.[18]

Timur'dan sonra 1409'da oğlu Şahruh, Uluğ Bey olarak bilinen kendi oğlunu Mâverâünnehir'deki Timurlu topraklarında kendine eş hükümdar tayin etti fakat 1447'de Şahruh'un ölümüyle bölgesel parçalanmaları neticelendiren bir iç mücadele başladı. Bir alim ve sanat hamisi olan Uluğ Bey babasının mülkünde otorite kurmayı başaramamış ve iki yıl kadar sonra kendi oğlu Abdüllatif'in emriyle öldürülmüştür. Fakat Uluğ Bey tarihte her zaman müstesna bir mevki işgal etmiş, tarihçiler tarafından meziyetleri iftiharla anlatılmıştır. İslâm tarihçileri bu konuda Uluğ Bey'i ancak Aristo'nun öğrencisi olan Büyük İskender ile mukayese edebiliyorlardı. Kurduğu rasathane ve yetiştirdiği öğrenciler ile asrının çok ötesinde bir şahsiyet olan Uluğ Bey, devrin en önemli hocalarından ders almış ve müspet ilimlerin her zaman ve her millet için sabit kalacağını, bu ilimlerin ilâhiyat ve edebiyata üstün olduğunu ifade etmiştir.[19] Yazdığı Zic'inde "ihtiyar olmasına rağmen saçları ağarmayan, dünyada millet ve din ihtilâfları yüzünden kendisine değişme tozu düşmeyen bir ilm de, hikmet (riyazîyat ve felsefe) ilimleridir" dediğinden, Uluğ Bey'in de, El-Bîrûnî gibi, riyazî ilimleri ve felsefeyi, bütün dünyanın medenî hayatı mahsulü şeklinde anlamış olduğu görülmektedir.[20]

Babası Uluğ Bey'i öldüren Abdüllatif yaklaşık altı ay sonra 1450 yılında öldürüldü. Timur devleti'nin toprakları, Timur'un soyundan gelen Mâverâünnehir hakimi Ebû Said tarafından yeniden birleştirildi. Ancak o da 1468 yılında, Batı İran'daki aile topraklarını yeniden almak isterken Akkoyunlular tarafından yenildi ve idam edilmek üzere aile hasımlarına teslim edildi. Mâverâünnehir, Ebû Said ailesinde kalırken, Timurlu Hüseyin Baykara, Doğu Horosan toprakları ve Harezm'de iktidarı

[17] Sahibkıran Emir Timur Muhammed Taraǧay Bahadıroğlu, *Timur'un Günlüğü -Tüzükât-ı Timur-* (haz: Kutlukhan Şakirov, Adnan Aslan), İstanbul 2010, s. 85.
[18] Hikmet Bayur, *XVI. Asırda Dinî ve Sosyal Bir İnkılâp Teşebbüsü - Ekber Gürkan (1556-1605)*, İstanbul 1937, s. 17.
[19] Wilhelm Barthold, *Uluǧ Beǧ ve Zamanı*, (çev: İsmail Aka), Ankara 2015, s. 133-134.
[20] Zeki Velîdî Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul 1981, c I, s. 94.

eline aldı. Mâverâünnehir 1500'de Özbekler tarafından istila edildi. Hüseyin Baykara'nın ölümünden kısa bir süre sonra, onun toprakları da göçebe istilacılara kurban düştü.[21]

1.1.3. Yarkend Hanlığı (Saidiye Hanlığı)

Yarkend Hanlığı, Doğu Türkistan'da 300 yıl kadar (1465-1759) hüküm süren bir hanlık olmuştur. Hanlık, değişik zamanlarda Duğlat, Çağatay ve Hoca sülaleleri tarafından yönetilmiştir.[22]

Saidiye Hanlığı'nın kurucusu Sultan Said, Yunus Han'ın torunu olup, Sultan Ahmed Han'ın 18 oğlundan üçüncüsüdür.[23] Ahmet Han'ın ölümünden sonra önce Andican'da üç yıl hüküm süren Said Han daha sonra emrindeki 4.700 kişilik ordu ile Artuş üzerinden Kaşgar'a doğru harekete geçti. O zamanlar burada Duğlat beylerinden Ebu Bekir saltanat sürmekteydi. Ebu Bekir, Said Han ile yaptığı mücadelede başarısızlığa uğrayıp kaçtı. Molla Musa Sayramî, Tarih-i Emniye isimli eserinde bu şahsın döneminin en zalim insanlarından biri olduğunu belirtmektedir.[24]

Doğu Türkistan'da varlık gösteren Yarkend Hanlığı, özellikle Kaşgarya da denilen Tanrı dağlarının güneyindeki Tarım Havzası'nda yer alan şehirlerde egemenlik sürmüştür. Başkentinin adıyla Yarkend Hanlığı, kurucusunun adıyla da Saidiye Hanlığı olarak anılan devlet, kuruluşundan başlayarak hocaların yoğun bir şekilde etkisinde kalmıştır. Toplum ve devletin genel havasına tasavvuf cereyanı hakim olmuştur.[25] Bu ve benzer nedenlerle Yarkend Hanları, dünyada ve komşu coğrafyada yaşanan gelişmeleri yakından takip edememiş, devlet siyasi ve askeri açılardan gerileme durumuna düşmüştür. Zaten hanlık en güçlü dönemini de 1591-1609 yılları arasında hükümdarlık yapan Muhammed Han'ın saltanatı döneminde yaşamıştır. Onun 1609 yılında ölümüyle birlikte yönetimde söz sahibi olmak isteyen gruplar arasında şiddetli mücadeleler ortaya çıkmıştır. Bu durum hanlıkta sadece anarşiye sebep olmakla kalmamış, sık sık han değişikliğine de yol açmıştır. Abdullah Han'ın tahta çıktığı 1636 yılına kadar yaklaşık 30 yıl süren ve gerileme olarak niteleyebileceğimiz bu dönemde, birbiri ardı sıra beş

---

[21] P. B. Golden, *Türk Halkları…* s. 323.
[22] Amanbeck H. Djalilov, "Yarkend Hanlığı (1465-1759)", *Türkler*, Cilt 8, Ankara 2002, s. 662.
[23] Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, (çev: Osman Karatay), İstanbul 2006, s. 295.
[24] "yurtga nihayeti cebr ve zulmü ötken idi bir âdemdin sehl günâh ötse ol âdemni öltürür idi." Cengiz Buyar, *Tarih-i Emniye'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek 2006, s. 73.
[25] Mehmed Emin Buğra, *Şarkî Türkistan Tarihi*, Ankara 1987, s. 383.

hanedan üyesi hükümdar olmuştur. Bunun yanı sıra, bu hükümdarlardan biri olan Şücaüddin Ahmed Han katledilmiştir. Sultan Abdürreşid Han'ın oğullarından Turfan hâkimi Abdürrahim Sultan'ın oğlu olan ve 1636 yılında hanlık tahtını ele geçiren Abdullah Han döneminde hanlıkta merkezi yönetim güçlenmiş, ülkedeki nüfuzlu kabileler, liderlerinden pek çoğu hanlık dışına sürgün edilerek ya da öldürülerek kontrol altına alınmıştır. Ayrıca Karadağlı hocaların hana destekleri sağlanarak bu alanda da istikrar temin edilmiştir. Fakat onun da 1667 yılında ülkeden ayrılmasıyla hanlıkta tekrar sıkıntılar baş göstermiş, yerine geçen oğlu Yolbars Han ülkenin tamamında kontrolü sağlayamamıştır. Ondan sonra hükümdar olan İsmail Han döneminde ise hanlık, Cungar Hanlığı'nın vasalı olmuş, ilerleyen süreçte de tarih sahnesinden çekilmiştir.[26] Cungar ordusunun Yarkend şehrini ele geçirmesi, Saidiye Hanlığı'nın topraklarında 1755'deki birinci Çin İstilasına kadar sürecek olan 77 yıllık "Hocalar Devri" ni başlatmıştır.

Doğu Türkistan'da bu dönemden itibaren nüfuzları gittikçe artan hocalar, üç kol halinde görülmektedir. Bunlar Kuça hocaları, Aktağlık hocalar ve Karatağlık hocalardır. Kuça hocaları Arşadeddin'in soyundan gelirken, Aktağlık ve Karatağlık hocalar ünlü Nakşibendî şeyhi Mahdum-ı Âzam'ın soyundan gelir. Mahdum-ı Âzam'ın büyük oğlu Hoca Kalan'dan Aktağlık, diğer bir oğlu Hoca İshak'tan ise Karatağlık hocalar gelmiştir.[27]

1.1.4. Oyratlar

Oyrat kabileleri Asya'nın kuzey kesimlerinde yaygın olarak bulunan Tayga ormanlarında avcılık ve toplayıcılık ile hayatlarını sürdürürken, bazıları da bozkırda hayvancılık yaparak yaşamaktaydı. Oyratlar, Moğolistan'ın üst tarafındaki Baykal Gölü'nün etrafında, özellikle gölün batı kısmından devamla Yenisey Nehri, Nayman Nehri'nin üst kısımları, Selenge Nehri'nin aşağı taraflarındaki ormanlık alan, Baykal Gölü'nün kuzey-doğu kısımları ile Hövsgöl Gölü'nün bazı kıyılarında eskiden beri Oyrat, Barga, Buryad, Hori, Tümed, Uryanhay, İhires, Bulgad, Havhas, Bayad, Telengüüd, Tas, Tuhas gibi çeşitli kabileler çeşitli dönemlerde bu bölgelerde yaşamış kabilelerdir. Oyrat adının da "Oin İrgen veya Oin Ard (Orman Halkı)" kelimesinden

[26] Muhammed Bilal Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, İstanbul 2013, s. 173.
[27] Konuralp Ercilasun, *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kâşgar*, Ankara 2013, s. 36.

geldiği düşünülmektedir.[28] Batı Moğollarının önemli bir kolu olan Oyratlar'a Türkler tarafından Kalmuklar adı verilmiştir ve bu ad giderek yaygınlaşmıştır.

Cungarlar'ın beyi Batur, Lama dinini himaye ettiği için, 1635'te Tibet Laması ona Erdini Batur Hunteyci ünvanını verir. Tarbagatay'da 1640'ta Oyratlar'ın büyük kurultayı açılır. Batur Hunteyci 1643'te Kazaklar'a 50.000 askerle saldırır ve Kazaklar'ı yenip, iki kazak kabilesini esir alır. Kendisi 1656 yılında ölünce yerine oğlu Singge oturur, bir süre sonra kardeşleri tarafından öldürülünce yerine 1672'de kardeşi Galdan oturur. Batur Hunteyci ile Singge'nin devrinde Oyratlar'ın siyasi merkezi Tarbagatay vilayetindeki Kobuksar olup, Galdan döneminde ise İli (Gulca) siyasi merkez olur.[29]

Galdan, Kaşgarya'yı işgal etmekte büyük güçlüklerle karşılaşmadı. Han İsmail'i esir etti ve İli üzerinde Kulca'ya gönderdi. Hoca Afak'a Yarkend'i esas merkez olarak verdi. Bu suretle bütün Kaşgarya basit bir Cungar himâyesine girmiş oluyor ve hocalar burada hanların valilerinden ibaret kalıyorlardı. Bu vaziyet Afak Hoca'nın ölümünden sonra iki hoca ailesi, Aktağlılar ve Karatağlılar arasında, eski mücadeleler yeniden başladığı zaman açık bir şekilde görüldü. Cungarlar, iki tarafın reislerini; Akdağlı Ahmed Hoca ile Karadağlı Danyal Hoca'yı esir olarak götürmekle ortadan ihtilafı kaldırdılar. Daha sonra Danyal'ın lehine karar vererek onu 1720'de Yarkend'de Kaşgarya Genel Valisi olarak yerleştirdiler.[30]

Galdan, Çin'e doğru genişlemek arzusu duydu ve 1696'da Çin ordusu tarafından mağlup edildi. Kendisi de 1697'de kısa bir hastalıktan sonra öldü. Galdan'ın yerine Singge'nin oğlu Çivan Araptan, han oldu. Kendisi de 1727'de ölünce tahtına oğlu Galdan Sirin oturdu. O da 1745'de ölünce yerine üç oğlundan biri olan Çivan Durci Namcar geçti. O da öldürülünce yerine Galdan Sirin'in büyük oğlu Lama Darca, han oldu. Daha sonra Cungar kabile beylerinden olan Amursana, Lama Darca'yı öldürüp, Cungarların Teycisi yani kabile beyi olan Davaçi'yi hanlığa yükseltti. Önce işbirliği yapan bu iki şahsın daha sonra araları açıldı ve Amursana Çinliler'den Davaçi'ye karşı yardım istedi. Çin ordusu 1755'te Davaçi kuvvetini Giden dağı'nda ezdi. Davaçi'nin ölümünden sonra küçük çocuğunun da saltanatı uzun sürmedi. Böylece Cungar Hanlığı'nın kurucusu Batur Hunteyci'nin soyundan olan Davaçi ve oğlunun ölümü ile Cungar Hanlığı da tarihe karıştı. Çin İmparatorluğu'nun Cungar hanlığını işgal

[28] Ekrem Kalan, *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, Ankara 2008, s. 1-2.
[29] İklil Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, Ankara 1995, s. 37-38.
[30] R. Grousset, *Stepler İmparatorluğu…,* s. 510-511.

etmesinde Cungar beyleri arasındaki taht kavgaları ne kadar yararlı olmuşsa, Altışehir* i işgal etmede, Aktağlık-Karatağlık mücadelesinin de bir o kadar yararı olmuştur. Üstelik Altışehir'deki, Kuçar Hakim Bey'i Mirzâ Hudi, Üçturfan Hakim Bey'i Hocisi gibi her şehirdeki Cungar Hanlığı'na dayanarak hükümdarlığını devam ettiren beyler, Cungar Hanlığı'nın çökmesiyle, hükümdarlık yerini korumak için hemen Çin'e yaranma yoluna gitmişlerdir.[31]

Bu devletin 1758 senesinde, Çinliler tarafından ortadan kaldırılmasına kadar, Türkistan'ın ekser Müslüman topraklarının, İli havzasında, Orta Asya'daki sonuncu büyük göçebe devletin kurucuları olan Budist Kalmuk beylerinin hakimiyeti altında bulunduğuna dikkat çekmek gerekir.[32]

1.1.5. Mançular

Anavatanları bugünkü Çin'in kuzey doğu bölgesinde bulunan ve aslen Çinli olmayan Mançular, XVI. yüzyılın sonlarında Ming hanedanının zayıf düşmesinden, Moğolların ise siyasi bölünmüşlük ve kargaşa içinde olmalarından istifade ederek kendi siyasi birliğini kurmuşlar ve hakimiyetlerini çevrelerine yaymaya hazır hale gelmişlerdi. Mançular, siyasi birliklerini sağladıktan sonra elli yıl içinde hem Moğollarla ittifak kurmuşlar, hem de Çin'i ele geçirerek yeni bir hanedan olan Çing hanedanını vücuda getirmişlerdir.[33] Mançular, XVII. yüzyılın başlarından itibaren iç birliklerini sağlayarak aşama aşama egemenliklerini çevreye yaymışlardır. 1636'da Çing hanedanını kurduklarını ilan eden Mançular, sırasıyla Çin, Moğolistan, Tibet, Cungarya ve Kaşgar bölgesini ele geçirmişlerdir. Egemenlik altına aldıkları her bölgede, oranın daha evvelki idare tarzını ve hayat şartlarını tetkik ederek ona uygun bir yapılanma oluşturmuşlardır. Uyguladıkları politikalar da bu bağlamda şekillenmiştir.[34]

1.1.6. İsyanlar Yüzyılı (1757-1865) ve Yâkub Bey'in Devleti

Çin askerlerinin Doğu Türkistan'a girdiği 1755'ten Yakup Bey'in iktidara geldiği 1865'e kadar süren 110 yıllık zaman, Birinci Çin İstilası dönemi olarak bilinir.

---

* Altışehir: Kaşgar, Yarkent, Hoten, Aksu, Üçturfan ve Kuçar.

[31] İ. Kurban, *Doğu Türkistan…*, s. 38-40.

[32] Wilhem Barthold, "Kalmuklar", *İA*, Cilt 6, İstanbul 1977, s. 140.

[33] K. Ercilasun, *Tarihin Derinliklerinden*…, s. 57.

[34] K. Ercilasun, *Tarihin Derinliklerinden*…, s. 73.

Çinliler bu uzun zaman içinde istilayı tam olarak gerçekleştirememişlerdir. Çünkü bu yüzyıl, Doğu Türkistan için, tam anlamıyla bir İsyanlar Yüzyılı olmuştur. Bu yüzyılda meydana gelen başlıca isyanlar şunlardır: Büyük-Küçük Hocalar İsyanı (1757-1759), Üçturfan İsyanı (1765), Ziyavdin Hoca İsyanı (1815), Cihangir Hoca İsyanı (1824-1828), Yusuf Hoca İsyanı (1830), Yedi Hoca İsyanı (1847), Velîhan Töre İsyanı (1857), Kuçar ve Döngenler'in İsyanı (1864).[35]

Hocaların katıldığı en büyük ayaklanma, öncülüğünü Kırgız Hanı, Sadık Bey'in yaptığı ayaklanmadır. Kendisi aynı zamanda Cihangir Hoca'nın da enişteseydi. Hatırlamak gerekir ki, Muhammed Ali Han devrinde Hokand Hanlığı, Doğu Türkistan'ın Çin işgalinden kurtulması için yapılan hürriyet mücadelelerinin dayanak noktası haline gelmişti. Bunda Hokand Hanlığı'nda bulunan Doğu Türkistanlı yönetici hocaların neslinden gelen Sarımsak Hoca'nın oğlu Cihangir Hoca baş rolü oynamıştır.[36] Sadık Bey, hocalar neslini de etrafında toplamayı başaran bir lider konumunda bulunuyordu. Doğu Türkistan'da ayaklanmalar olurken Sadık Bey, Kaşgar'da bir gerçeği daha öğreniyordu. Halk, hocalardan birini hükümdar olarak başlarında görmek istiyordu. Sadık Bey bu isteği o sırada Hokand Hanı bulunan Hudayar Han'a iletti. Hudayar Han da Yusuf Hoca'nın daha becerikli oğlu Kette Han Töre yerine, Sadık Bey'in akrabası olan Büzürg Han'ı Kaşgar'a hükümdar adayı olarak gösterdi. Büzürg Han'a kumandan olarak da Yâkub Bey'i gösterdi. Yâkub Bey ile beraber Kaşgar'a gelen Büzürg Han, Hocalar döneminin son hükümdarı olarak Doğu Türkistan tahtına çıktı. Fakat, memleketin diğer bölgelerini birleştirme işini Yâkub Bey'e bıraktı.[37]

Doğu Türkistan'ı Çin esaretinden kurtararak istiklâline kavuşturan ve zamanın büyük devletleri tarafından da resmen tanınmasını sağlayan Yâkub Bey, 1820 yılında Taşkent yakınlarında Pişkent köyünde doğmuş bir Türk ailesinin çocuğu idi.[38] Kurama Kasabası'nın kadısı olarak görev yapan babası Pir Muhammed Mirzâ, 1818'de Pişkent'e gelerek Pişkent Kadısı olan Şeyh Nizameddin'in kızkardeşi ile evlenmişti. Bu kendisinin ikinci eşiydi ve söz konusu evlilikten ilk doğan evlat Yâkub Bey olmuştu. Sonraları Yâkub Bey'in kızkardeşi'nin, Taşkent valisi Nur Muhammed Han ile evlenmesi Yâkub Bey'e faydalı olmuş, bu bağlantı genç Yâkub'un hedeflerini gerçekleştirmesi için destek görevi görmüştür. Vali eniştesi sayesinde Yâkub Bey,

[35] İ. Kurban, *Doğu Türkistan…*, s. 65.
[36] Dinçer Koç, *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı)*, İstanbul 2015, s. 41.
[37] Mehmet Saray, *Doğu Türkistan Tarihi (Başlangıçtan 1878'e Kadar)*, İstanbul 1997, s. 127.
[38] Arminius Vambery, *Central Asia and the Anglo-Russian Frontier Question*, London 1874, s. 299.

Hokand askeri birliklerine dahil olmuş, kısa sürede yetenekleriyle ön plana çıkmış ve bu nedenle 1845 yılında Hokand Hanı Hudayar'a "Mahram" yani teşrifatçı tayin edilmiştir.[39] Bu tarihten itibaren çeşitli kademelerde hizmet göstermiş olan Yâkub Bey, Hoca Büzürg Han Töre'ye kumandan olmuş ve büyük yetkiler üstlenmiştir. Büzürg Han Töre'nin yetersizliğinden faydalanıp askerî ve mülkî kadrolara hâkim olan Yâkub Bey, Büzürg Han'ı devre dışı bırakarak 1866 yılında Yenihisar'ı, Kaşgar Yenişehir'ini, Yarkend ve Hoten'i ele geçirmiştir. Aksu, Kuça ve Karaşehir'i de alıp hâkimiyet alanını genişleten Yâkub Bey, Büzürg Han Töre'nin iktidarına son vererek kendisini "Atalık Gazi Ba-Devlet" (mesut hükümdar) ünvanıyla Kaşgar Hanlığı'nın yeni hâkimi ilan etmiştir (1867).[40]

Yâkub Bey, Türkistan tarihinde sadece başarılı bir kumandan olarak öne çıkmakla kalmamış, aynı zamanda kuvvetli siyasî ve diplomatik şahsiyeti ile de ün kazanmıştır. Kendisi, Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya ile de diplomatik ilişkiler kurmuş, askeri eğiticilerini Osmanlı'dan, silahını İngiltere'den, ticarî mallarını da Rusya'dan getirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin Sultanı Abdülaziz'i "halife" olarak tanımış olması ve onun adına 1870'de altın ve gümüş paralar bastırmış olması onun muhteris bir kişiliğe sahip olmadığını göstermektedir.[41] Orta Asya tarihi üzerine çalışan ve bu konuda önde gelen araştırmacılardan biri olan Gary Alder, Yâkub Bey'i, XIX. yüzyıl Asya tarihinin büyük yöneticilerinden biri olarak tanımlar. Yâkub Bey'in aslında Orta Asya'da gerçek mânâda son bağımsız hükümdar ve belki de Nadir Şah'dan sonra Asya'da yetişen en muhteşem yönetici olduğunu ekler ve sözlerine devam eder: O hem yönetici hem de asker olarak başarılıydı. Barışı ve güvenliği ülkesine getirmeyi başarmıştı.[42]

Doğu Türkistan'daki Yâkub Bey devleti'ni sona erdirmek konusunda karar alan Ruslar, vakit geçirmeden aldıkları kararı uygulamak için zemin oluşturmaya başlamışlardı. General Kaufman, Rus işgali altındaki İli Vadisi'nde Çin hükümetiyle olan sınır anlaşmazlıklarının görüşülmesi sırasında, Çinlilerin bazı tavizler vermesi koşuluyla Çin ordusunun tahıl ihtiyacını ve ihtiyaç duyulan savaş malzemelerini tedarik edeceklerine yönelik söz verdi. Ertesi yıl gerekli desteği alan General Tso Tsung-tang, 1876 yılında Doğu Türkistan'a yöneldi ve Urumçi'yi ele geçirdi. Artık Kaşgar

[39] Demetrius Charles Boulger, *The Life of Yakoob Beg; Athalık Ghazi, and Badaulet; Ameer of Kashgar*, London 1878, s. 77-79.
[40] Muallâ Uydu Yücel, "Yâkub Beg", *TDVİA*, Cilt 43, İstanbul 2013, s. 277.
[41] Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 145-146.
[42] Mehmet Saray, *The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan*, Ankara 2003, s. 144.

Devleti'nin sınırlarına dayanmış durumdaydı. Yâkub Bey bunun üzerine Çinlilerle uzlaşma yolları aramış, bu doğrultuda İngilizlerin arabuluculuğuna başvurmuştur. İngiltere bunun üzerine Çin hükümetine, Kaşgar Devleti'nin Çin etki alanında kalmak koşuluyla varlığını sürdürmesi teklifini götürdü. İngiltere'ye verilen cevap, Kaşgar Devleti'nin Çin'in bir iç sorunu olduğu, dolayısıyla da İngiltere'yi ilgilendirmediği şeklindeydi. Çin ordusu ileri harekata başlayarak bu sefer Doğu Türkistan'ın en önemli merkezlerinden Turfan şehrini ele geçirdi. Bu haber Çin ordusuna karşı sefer hazırlığı yapan Yâkub Bey'e ulaştıktan kısa bir süre sonra kendisi vefat etti. Yâkub Bey'in ölümünden sonra oğulları arasında kısa süreli bir iktidar mücadelesi yaşandı. Kaşgar'daki iç savaş, Çinli General Tso'nun işini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. 1877 yılının sonbaharına gelindiğinde Doğu Türkistan'ın büyük bir kısmını ele geçirmiş durumdaydılar. Ekim ayında Aksu'nun, Aralık ayında da Kaşgar'ın düşmesiyle Çin işgali tamamlanmış oldu. Birkaç yıl içerisinde Ruslardan İli bölgesini de alan Çin, Doğu Türkistan adını ortadan kaldırmak maksadıyla, 1884 yılında bölgeye Xinjiang, yani "yeni topraklar" adını verecektir.[43] Çin kaynakları başlangıçta Hsi-yü (Batı Toprakları) tâbiri ile esasen Doğu Türkistan'ı kastetmişlerdir. Çünkü Çinlilerin erken devirlerdeki coğrafya malûmatları bu topraklardan daha batıya pek gitmiyordu.[44] Bundan böyle 1944 yılının sonuna kadar sürecek olan İkinci Çin İstilası Devri başlar.

Yâkub Bey'in çabaları netice itibariyle başarılı olmasa da, kendisi Müslümanlar arasında yeni yeşermeye başlayan siyasi ve modernist uyanış hareketinin müjdecisi ve öncüsü sayılabilir. Hac da dahil olmak üzere eski tarihî ve dinî bağlar, Orta Asya ile Osmanlı Devleti arasındaki kültür, dil, gelenek ve görenek benzerlikleri şüphesiz Yâkub Bey'in Osmanlı Sultanı'na bağlılık ve sadakatinde büyük rol oynamıştı.[45]

1.2. DİNİ HAYATIN GELİŞİMİ

1.2.1. Türkistan'da Tasavvuf Cereyanı

Orta Asya'da İslâmiyetin yayılmaya başlamasıyla birlikte, VIII. yüzyıldan itibaren bölgede zâhid ve sûfîler de görülmeye başlanmıştır. XIII. yüzyılın başındaki Moğol İstilası sebebiyle sosyal ve psikolojik bir sıkıntı içine düşen Orta Asya halkı için tasavvuf kurumları bir nevi sığınak merkezi olarak hizmet etmiştir. Ayrıca bölgenin

[43] Abdül Ahat Andican, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, İstanbul 2009, s. 244-245.
[44] Kürşat Yıldırım, "Hunlar Devrinde Türkistan", *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, (haz: Kürşat Yıldırım), İstanbul 2013, s. 27.
[45] Kemal Haşim Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, (çev: Şiar Yalçın), İstanbul 2001, s. 113-114.

uzun bir süreye yayılan İslâmlaşma sürecinde sûfîlerin önemli katkıları olduğu bilinmektedir.[46]

Tasavvuf cereyanı, diğer bir ifadeyle Sûfîlîk o çağda kuvvetli bir cereyan idi. Devrin anlayışı içinde "Çoklukta Birlik" veya "Varlık Birliği" (Vahdet-i Vücud) diye ifadelendirilen ve hususî mânası ile canlı-cansız herşeyin tek varlık olan Allah'da birleştiği, kâinatın Allah'ın belirtilerinden ibaret olduğu; hikmet, akıl, bilgi ve adaletin onun manevî kudretinden doğduğu, en mükemmel yaratık olan insanın, Allah'ın küçük bir parçası olduğunu, "gerçek"in akıl aracılığı ile değil, ancak sınır tanımaz his yolu ile kavranabileceği görüşü olan Sûfîlik, Hindistan, Akdeniz ve Orta Asya fikir cereyanlarının birleşme noktası Türkistan ve bilhassa Horasan'da en canlı çevresini bulmuş ve bu durum XI. yüzyıldan itibaren Türk-İslâm ülkelerinin türlü tarikatlar içinde çalkalanmasına yol açmıştır.[47]

Belirttiğim hususların yanında, Asya'daki İslam coğrafyası'nın her tarafında tarikatların kuvvetlenip güç kazandığı ve her köşede tekkelerin yükseldiği bu esnada, Doğu Türkistan'da, Kulça civarında Yedi-su havâlisinde yeni ve kuvvetli bir İslâmlaşma akımı'nın da geliştiğini söylemek mümkündür. Türklerin manevî hayatı üzerinde asırlarca tesir yapacak olan Ahmed Yesevî bu müsait şartlar içinde, Sır-derya havalisinde, Taşkent ve civarında, Seyhun ötesindeki bozkırlarda büyük bir nüfuz kazanmıştır.[48]

Ahmed Yesevî ortaya çıktığı zaman, Türk âlemi uzun zamandan beri tasavvuf fikirlerine alışmış, mutasavvıfların menkıbe ve kerametleri yalnız şehirlerde değil, göçebe Türkler arasında bile az çok yayılmıştı. İlahiler ve şiirler okuyan, Allah rızası için halka birçok iyilikte bulunan, onlara cennet ve saadet yollarını gösteren dervişleri, Türkler eskiden dinî bir kutsiyet verdikleri ozanlara benzeterek hararetle kabul ediyor ve dediklerine inanıyorlardı. Bu suretle eski ozanların yerini "ata" veya "bab" ünvanlı birtakım dervişler almıştı. Arslan Baba, Korkud Ata ve Çoban Ata eski ozanlardan kalma birer hatırayı yaşatıyordu.[49]

Ahmed Yesevî zamanında, göçebe Türkler arasında, yani Sır-derya kıyılarında ve bozkırlarda anladıkları bir lisanla -yani basit Türkçe ile- halka hitap ederek İslâm akidelerini ve ananelerini onlar arasında yaymaya çalışan dervişlerin bulunduğu

[46] Necdet Tosun, "Orta Asya'da Tasavvuf", *Orta Asya'da İslâm*, Cilt I, Ankara-Türkistan 2012, s. 491.
[47] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 2003, s. 381.
[48] Mehmed Fuad Köprülü, "Ahmed Yesevî", *İA*, Cilt 1, İstanbul 1978, s. 210-211.
[49] M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatında*…, s. 67.

muhakkaktır. Ahmed Yesevî'nin de kendisinden önce gelen dervişlere nazaran daha üstün, daha kuvvetli bir şahsiyeti olduğu aşikardır. Çünkü Ahmed Yesevî, kendisinden sonra da devam edebilecek güçlü bir akımın kurucusu olmuştur.[50]

Yeseviye tarikatı aynı zamanda Bektaşiye, Kübreviye ve Nakşibendîye gibi zamanla nüfuzları geniş bir coğrafyaya yayılan büyük tarikatları da bünyesinden çıkarmıştır. Ahmed Yesevî'nin Türk sûfîliğini sistemleştirdiğini ifade etmek yerinde olur. Hatta birçok açıdan Türk sûfîliğinin, İran sûfîliğinden daha başarılı olduğu bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Arka planda Fars kültürüyle yani İranîlikle, Türkî kültürün alttan alta rekabeti söz konusudur. Tasavvufî hayatı ruhanî bir hava içinde yaşayan İran sûfîliğine karşılık Türk sûfîliği, insandaki ruh temizliğini ve doğru ahlakı amaç edinerek bu gayesini "vatan" ve "ülkü" fikirleriyle harmanlamıştır.

XII. ve XIII. yüzyıllara gelindiğinde Orta Asya, tasavvuf ve tarikat faaliyetlerinin en yoğun olduğu bölgelerden biri haline gelmiştir. Bu dönemde tasavvuf büyüklerinin manevi tesir sahası genişlemiş ve kök salmıştır. Tasavvuf hareketi bu dönemde hızlı bir teşkilatlanma sürecine girerek, birtakım argümanlarla halk üzerindeki etkisini artırmıştır.

Bozkırda, Doğu Avrupa'da ve Orta Doğu'da İslâmlaşma, aynı zamanda Türkleşme olarak da tasavvufî Türk dindarlığının başarısı sayılabilir. Özellikle Yesevî karakterli bu tasavvufî dindarlık, hemen aynı tarihlerde Cengiz Han'ın kuvvetle belirginleştirdiği bozkır değerlerine bağlı halkların Deşt-i Kıpçak ve Anadolu'da kuracakları cihan imparatorluklarının itici manevî gücünü oluşturmuştur. Din ve siyaset ilişkileri de bu sürecin bir parçası olarak İslâm uygarlığına özgün bir yorum katmıştır.[51]

Türkistan'da Moğol istilası karşısında tasavvuf erleri bir nevi İslâm'ın müdafaasını üstlenmiş görünüyorlardı. Bu dönemde halkı teşkilatlandırmaya ve kitleleri kontrol etmeye önem veren tasavvuf erbabı, Moğollar'a yönelik bilinçli bir tebliğ faaliyeti de yürütmüştür. İslâm topraklarında büyük bir tahribat yaratan Cengiz Han'ın prensip itibariyle İslâmiyet'e karşı bir düşmanlığı bulunmadığı açıktır. Müslümanlarda abdest ve hayvan öldürme şekillerini yasak etmesinin altında, bunların Moğol adetleriyle bağdaşmadığı düşüncesi yatmaktadır.[52]

---

[50] M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatında*…, s. 68.
[51] Abdullah Gündoğdu, "Türk Dünyasında Dini Hayat Üzerinde Cengizli Etkisi", *Orta Asya'da İslâm*, Cilt II, Ankara- Türkistan 2012, s. 1039.
[52] Moğolların İslâmiyete ilişkin tutumlarına dair Bkz. Bertold Spuler, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür-İlhanlılar Devri, 1220-1350)*, (çev: Cemal Köprülü), Ankara 2011, s. 258-268.

Yarım yüzyıllık bir süre zarfında Altın Orda, Çağatay ve İlhanlı sahalarında İslâm dini kesin bir biçimde üstünlüğünü ilan etmiş ve Cengiz'in torunları olan hanlar şehirler kurup, hayratlar yapan gayretli Müslümanlar haline gelmişlerdir. İslâmiyet, Meveraünnehir başta olmak üzere İran, Doğu Türkistan, Horasan, Afganistan, Anadolu, Harezm ve İdil-Ural boyunda kuvvetle geri gelmiştir.[53]

Din ve siyaset ilişkisi bakımından dikkatle incelenmesi gereken Timur dönemi, bu anlamda ayrı bir önem arz etmektedir. Timur ve onun evlatları döneminde şeyhlerin çoğu Nakşibendî tarikatı mensubu idiler. Şeyhlerin ve din büyüklerinin halk üzerindeki nüfuzundan faydalanmasını bilen Timur, tatbik ettiği siyaset ile bu grupların desteğini sağlamayı bilmiştir.

Timur, Şam'ı alırken, peygamber zevcelerinden olan Ümmü Seleme ve Ümmü Habibe'nin kabirlerini ziyaret ederek, onlar için yirmi beş günde beyaz taştan iki kubbe inşa ettirir. Ancak, Timur'un Şam'da iken, imamlık için Mutezileleri tercih etmesi dikkat çekicidir. Mutezileleri tercih ettiği ve dört mezhep Müslümanlarına, Mutezileleri imam kılmak için zorladığından ötürü Şamlılar kendisini kafir diye ilan etmişlerdir.[54] Görülüyor ki Timur, iktidarını kuvvetlendirmek için akılcı bir dinî politika izlemiştir.

Timur'un ölümünden sonra durum tersine dönmüş ve artık din adamları istek ve arzularıyla devlet yönetiminde söz sahibi olmaya başlamıştır. Şahruh ve oğlu Uluğ Bey döneminde özellikle Nakşibendî tarikatı güç kazanmış ve etkisini artırmıştır. Uluğ Bey'in ölümünden sonra ilmi faaliyetler durma noktasına gelmiş, hocaların hükümdarlar üzerindeki baskı ve nüfuzları da belirginleşmiştir. Uluğ Bey'den sonra başa geçen oğlu Abdüllatif devri de kısa sürmüş ve bu tarihten sonra Ebu Said'in Taşkend'den Semerkand'a davet ettiği Nakşibendî tarikatı şeyhi Hoca Ahrar'ın hakimiyeti başlamıştır.

Genel anlamda baktığımızda, Moğol istilasından sonra tarikat mensuplarının bir bölümünün yaşadıkları coğrafyayı terk ederek, Anadolu'da yeni bir kültürün nüvesini oluşturdukları açıktır. Türkistan'da dinî yapı, XIV. asrın ikinci yarısında Timurlular, XV. asrın birinci yarısından itibaren de Özbekler ve Özbek Hanlıkları ile Rus istilasına kadar dinamizmini muhafaza ederek devam etmiştir.

---

[53] A. Gündoğdu, "Türk Dünyasında Dini Hayat…", s. 1042.

[54] Zeki Velidî Togan, *Hâtıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul 1969, s.98.

1.2.2. Nakşibendî Tarîkatı

İnancın siyasetle ilişkisi ve siyasallaşması sonucunda ortaya çıkan Nakşibendiye, kendi dünyasını, diğer bir deyişle siyasi, manevî ve kültürel hayatı belirlemeye başlamıştır. Bunu en çok belirlediği saha da Hokand ve Doğu Türkistan olmuştur. Türkistan, Sünniliğin kalesi olurken, öte yandan İran coğrafyası da heteredoksinin kalesi haline gelmiştir. Bu noktada iki tane çekim alanından bahsetmek gerekir. Bunlar Nakşibendiye ve Erdebil'dir. Nakşibendiye'nin başlangıçta kültürel anlamda bir Tacik hareketi olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. İranî ve Türkî kültürlerin rekabetinin görüldüğü bu mücadelede zaman içinde Türklerin ağırlığının arttığına dikkat çekmek gerekir. Bu temelden hareket ederek tasavvuf cereyanları üzerinden manevî hayattaki gelişmeleri anlamak konumuz açısından önemlidir.

Nakşibendîye'nin kökeni, XIII. ve XVI. yüzyıllar arasında Orta Asya vahalarında gelişmiş ve *Hâcegân* diye anılan "Büyük Üstadların" tasavvufî geleneğinde yatmaktadır. Tarîkat, buradan batıda Anadolu'ya ve doğuda Doğu Türkistan'a, güneyde ise Hindistan kıtasına yayılmıştır.[55] Tarîkat esasen Alevî silsileye sahip olmakla beraber Sünniliğe güçlü bir şekilde bağlıdır. Peygamber'den sonra Nakşibendî silsilesinin ilk halkası, Nakşibendîlere göre Peygamber'in ilk halifesi ve eşsiz manevî makam sahibi bir şahsiyet olan Ebû Bekir es-Sıddîk'tır. Nakşibendîler özellikle bu görüşü desteklemek için çok sayıda hadisi de örnek göstermişlerdir.[56]

Tarîkatın kurucusu kabul edilen Bahaüddin Nakşibend (öl. 1389) tarikatın ilk şeyhi olup 1318'de Buhara civarında Kasr-ı Arifan adı verilen bir köyde doğmuştur. Nakşibendî lakabının bu tarikatın bazı esaslarına dayanılarak, başkaları tarafından verilmiş olması muhtemeldir. Nitekim "nakışçı" manasına gelen bu kelime "nakş ve band" şekline icra edilerek, zikirden hasıl olan tesir nakşa, zikir de bu tesiri tespite yarayan bağa benzetilmektedir. Kelimenin ayrıca, bu tarikatın esaslarından biri olup, müridin şeyhine daima bir ruh bağlılığını sağlayan râbıta ile ilgisi olabileceği ihtimali bulunmaktadır.[57] Bahaüddin Nakşibend'in kendisinden çok önce vefat etmiş olan Abdülhalik Gucduvanî (öl. 1220) tarafından yetiştirildiği kabul edilir. Bu tarz eğitime ise "Üveysiye" adı verilmektedir.[58] Hakikatte, Hoca Bahaüddin Nakşibend'in manevî

[55] Itzchak Weismann, *Nakşibendîlik*, (çev: İrfan Kelkitli), İstanbul 2015, s. 37.
[56] Hamid Algar, *Nakşibendîlik*, İstanbul 2013, s. 16.
[57] Tahsin Yazıcı, "Nakşbend", *İA*, Cilt 9, İstanbul 1964, s. 52.
[58] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi*, İstanbul 2013, s. 233.

terbiyesi Hoca Abdülhalik Gucduvanî'den olduğu için onu Hâcegân silsilesinden addetmek yanlış sayılmaz. Bu nedenle, Nakşibendîlik bir yandan Kasam Şeyh ve Halil Ata vasıtasıyla Yesevîliğin tesirinde kaldığı gibi, diğer yandan Hoca Abdülhalik Gucduvanî'nin, Ahmed Yesevî'den sonra Yusuf Hemedânî'nin halifesi olması itibariyle birçok bakımdan Yesevîlikle benzerlik göstermektedir. Hoca Bahaüddin'den sonra Nakşibendîlik, Mâverâünnehir ve Horosan Türkleri arasında çok yayılmış, Yesevîliğin nüfuz sahasını bir bakımdan daraltmıştır; lâkin Nakşibendîliğin genel hatları itibariyle Yesevîlikten pek farklı olmadığını ve Orta Asya'da az bir zaman zarfında yayılışını da evvelce onun zemin hazırlamasına borçlu bulunduğunu ilave etmek gerekmektedir.[59]

Türkler arasında yaygın olan Yesevîlik ile Nakşibendîlik, Allah korkusunu temel alan zühd anlayışı ile birlikte Allah aşkına da önem veren, geniş bir hoşgörüyle insanları seven, benlik duygularını kınayan Horasan Melâmetî anlayışından derin izler taşımaktadır. Nakşibendîliğin Orta Asya'daki Hanefi mezhebine bağlı temsilcileri, Horasan Melâmetî anlayışı ile Endülüs'ün varlığın birliğini ifade eden "vahdet-i vücûd" anlayışını Türk irfan geleneğiyle birleştirmişlerdir. Bu da tarîkatın tefekkür boyutuyla zengin bir yapı kazanmasını sağlamıştır. Bahaüddin Nakşibend'e kadar "Hâcegâniyye" olarak bilinen Nakşibendî tarîkatı, İmam-ı Rabbânî ile birlikte "Nakşibendî-Müceddidî", Mevlâna Hâlid Bağdâdî'den itibaren "Nakşibendî-Hâlidî" şeklinde adlandırılmıştır.[60]

XII. ve XV. yüzyıllarda Mâverâünnehir'de faaliyet gösteren ve Orta Asya sûfiliğinin gelişmesinde önemli rol oynayan bir tarikat olan Hâcegân tarikatının, sonradan Nakşibendîliğin manevî yönünü tayin eden tasavvuf eğitiminin önde gelen ilkeleri on bir terimle ifade edilmiştir. Müridin günlük hayatta ve zikir esnasında riayet etmesi gereken ilkeler Nakşibendî literatüründe "kelimât-ı kudsiyye" olarak bilinmektedir. İlk sekizinin Abdülhalik Gucduvanî tarafından belirlendiği kabul edilen bu on bir ilke şunlardır: Her nefes alış verişte bilinçli olmak, yürürken öne bakmak, kötü huylardan iyi huylara doğru yolculuk, toplum içinde yalnız, halk içinde Hak ile olmak, Allah'ı zikretmek, nefesi tutarak icra edilen kelime-i tevhid zikrinde nefesi salarken, "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî" demek, kalbi dünyevî düşüncelerden korumak, Allah'ı daima hatırlamak, içinde bulunulan halin bilincinde olmak, zikri belli

[59] M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatında*…, s. 180.
[60] Mehmet Necmeddin Bardakçı, "Şâh-ı Nakşbend ve Türk Dünyasındaki Etkileri", *Türkler*, Cilt 5, Ankara 2002, s. 552-560.

sayıya riayet ederek icra etmek, zikir esnasında kalbe teveccüh edip zikrin mânasının bilincinde olmak.[61]

Hoca Ubeydullah Ahrâr gibi bazı Orta Asya Nakşibendî şeyhleri hâce lakabını kullanmaya devam etmişlerse de Hâcegân, Nakşibendîlikten ayrı bir tarîkat olarak Emîr Külâl'ın Bahaüddin Nakşibend dışındaki diğer halifeleriyle ancak iki üç nesil kadar varlığını sürdürebilmiş, daha sonra Nakşibendîliğin içinde erimiştir.[62] Evvelce Türk tasavvufundan esinlenmiş olarak vücuda gelen Nakşibendîlik, hakiki Horasan sofuluğu şeklini almıştır. Sonra da Türk sofuluğunu Horasan tasavvufu ile bir araya getirmeye başlamıştır. Örneğin; Fergana'daki Türk şeyhlerinden Burhaneddin Kılıç'ın çocukları XVI. yüzyıl başında Nakşibendîliğe iltihak etmişlerdir. Zengi Ataya, Seyid Ataya mensup Türk şeyhleri de XVI-XVII. yüzyılda yavaş yavaş Nakşibendîliği özümsemişlerdir.[63] Bu tarikat, Türk kültürüne, halk maârifine, Anadolu vahdetine büyük hizmetleri geçmiş bir tarikat olarak kabul edilmiştir.[64]

1.2.3. Hoca Ubeydullah Ahrâr

Hoca Ubeydullah Ahrâr (1404-1490) Taşkent civarında varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Yirmi iki yaşında iken, tahsil için Semerkand'da bir medreseye gönderilmiş fakat çok geçmeden tahsilini yarıda bırakmıştır. Semerkand ve daha sonra da Herat'ta pek çok şeyhin sohbetine devam etmiş ve sonunda Çağaniyan'da karşılaştığı Yâkub Çerhi'nin daveti ile Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir.[65] Hoca Ahrâr'ın siyasi olarak ön plana çıkışı 1451'de Timur Devleti'nin emiri Ebû Said'e Timur Devleti'nin başşehri Semerkand'ı zapt etmesinde kesin bir sonuç almasını sağlayacak olan yardım elini uzatması sırasında gerçekleşmiştir. Hoca Ahrâr, siyasi faaliyetlerinin sebeplerini açık bir şekilde belirtmiştir. Görüldüğü kadarıyla, kendisi idareciler üzerinde adaleti sağlamak ve şeriatın yerleşmesini temin etmek için nüfuz kurmaya çalışmıştır. Nakşibendî üstünlüğünü Mâverâünnehir'de tesis etmesinin dışında, tarikatın etki ve alanını diğer bölgelere de yaymıştır. En önemli bağlılarından olan Muhammed Kadî, Fergana'nın Moğol idarecilerine giderek onların Nakşibendî tarikatına mensubiyetini sağlamış, böylece birçok asır boyunca Doğu Türkistan'da

[61] Necdet Tosun, "Nakşibendîyye (Âdâb ve Erkân)", *TDVİA*, Cilt 32, İstanbul 2006, s. 342.
[62] H. Algar, *Nakşibendîlik*, s. 119.
[63] Zeki Velîdî Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, Cilt 1, İstanbul 1981, s. 196.
[64] Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, İstanbul 2011, s. 373.
[65] I. Weismann, *Nakşibendîlik*, s. 93.

Nakşibendî hocalarının hem manevî hem de maddî olarak hükümran olmalarını temin etmiştir.[66]

Vahdet-i vücûd düşüncesini benimseyen Ubeydullah Ahrâr'ın sohbetlerinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin eserlerinden nakiller yaptığı belirtilir. *Fıkarât* adlı eseri bu düşünceler ışığında kaleme alınmıştır. Cezbe anında söylenen şathiyeleri mâkul şekilde izah etmeye çalışan ubeydullah "enel-hak" demenin kolay, "ene"den (benlik) uzaklaşmanın zor olduğunu belirtirdi. Müridin bazen manevî halini yitirebileceğini, İslâmî kurallara aykırı bir söz ya da fiilin, bir kişinin gıybetini yapmanın, hatta bir köpeği rahatsız etmenin dahi buna yol açabileceğini söylerdi. Tasavvuf yolunda ilerlemenin ölümden sonra da sürdüğüne inanır, sohbetlerinde ise bazı âyet ve hadisleri işârî yolla açıklardı.[67]

1.2.4. Hoca Ahmed Kâsânî (Mahdûm-ı Âzam)

1461 yılında Fergana bölgesinde yer alan Ahsîkes'in Kâsân kasabasında dünyaya gelen Hoca Ahmed Kâsânî, bir seyyid ailesine mensup olduğundan "Mahdûm-ı Âzam" diye anılır. Büyükdedesi Seyyid Kemaleddin Mecnûn'un Hz. Peygamber'in on yedinci nesilden torunu olduğu ifade edilmektedir.[68] Bir tavsiye üzerine Taşkent'e gidip Nakşibendî şeyhi Hoca Ubeydullah Ahrâr'ın halifelerinden Muhammed Kâdî'ya intisap etmiş ve on iki yıl şeyhinin sohbetlerine katılıp kendisine hizmet ettikten sonra icâzet alarak memleketine dönmüştür. Fakat Kâsân'daki kargaşadan usandığı için Semerkand'a göç edip şehrin yakınlarındaki Dehbîd köyüne yerleşmiş ve 1542'de burada vefât etmiştir.[69]

Hoca Mahdûm-ı Âzam, hocalar ailesinin önemli bir figürüdür. Kendisi hayatının ciddi bir bölümünü Semerkand civarında geçirmiştir. Bir nevi dini lider olarak birkaç uzun yolculuğa çıkmıştır. Bu yolculuklardan biri de Doğu Türkistan'a olmuştur. Tarihi tam olarak belirlenemeyen bir zamanda Yarkend'de Abdürreşid Han'ın sarayında ikamet etmiştir. Zaman içinde dini ve politik danışman olarak Han'ın üzerindeki etkisini artırmış ve hoca ünvanını almıştır. Söylenene göre Mahdûm-ı Âzam'ın önemi üç esasa

---

[66] H. Algar, *Nakşibendîlik*, s. 520-522.
[67] Necdet Tosun, "Ubeydullah Ahrâr", *TDVİA*, Cilt 42, İstanbul 2012, s. 19-20.
[68] Robert Barkley Shaw, "The History of the Khojas of Eastern Turkistan summarised from the Tazkira-i Khwajagan of Muhammad Sadiq Kashghari" (ed. with introduction and notes by N. Elias), *Published as Supplement to the Journal of the Asiatic Society of Bengal*, LXVI/1, Calcutta 1897, s. 31.
[69] Necdet Tosun, "Kâsânî, Ahmed", *TDVİA*, Cilt 24, İstanbul 2001, s. 531.

dayanmaktadır: onun sıradışı mucizevi yetisi, Abdürreşid Han üzerindeki muazzam etkileyici yeteneği ve toprak elde etmesi.[70] Mahdûm-ı Âzam aynı zamanda Hoca Ahrâr silsilesinin Doğu Türkistan'a yerleşen kolunun ilkini oluşturuyordu ve bu kol direkt siyasi hakimiyetle sûfi şeyhlerini bir araya getiriyordu.[71]

Mahdûm-ı Âzam'ın oğulları İmam Kalan ile İshak Velî'nin içtihadında görülen bazı farklar talebeleri arasında iki fırkanın teşekkülüne sebebiyet vermiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi ve konunun bütünlüğü noktasında yinelemek açısından İmam Kalan'ın taraftarlarına "İşkiya" veya "Aktağlık", İshak Velî taraftarlarına "İshakiye" veya "Karatağlık" adının verildiğini belirtelim.[72]

Nakşibendiye tarikatının Kâsâniye kolunun kurucusu olan Hoca Kâsânî, Nakşibendî geleneğine aykırı tavır ve tercihleri sebebiyle zaman zaman eleştiriye maruz kalmasına rağmen tercihlerinden vazgeçmemiş, cehrî zikre, semâa ve bir takım uygulamalara izin vermiştir. İlk dönem Nakşibendî şeyhlerinin çoğu gibi vahdet-i vücûdu benimsemiş ve eserlerinde Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinden sık sık alıntılar yapmıştır. Aynı dönemde yaşayan diğer Nakşibendî şeyhleri hakkında bilgiler sınırlı olmasına rağmen Kâsânî'nin sözleri ve menkıbelerini içeren beş ayrı eserin kaleme alınmış olması onun muazzam şöhretini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bunda seyyid ailesine mensubiyetinin yanı sıra Hoca Ubeydullah Ahrâr'dan sonra Orta Asya'nın en mühim tarikatı olma sürecine giren Nakşibendiye'nin bir temsilcisi oluşunun da etkisi vardır. Hoca Kâsânî'nin tasavvufî konular üzerine yazdığı otuz civarında Farsça risâlesi de bulunmaktadır.[73] Hoca Kâsânî hakkında yazılan biyografi eserlerinden; onun hayatı, çalışmaları, öğrencileri, Nakşibendî silsileleri ve daha birçok konuda bilgi edinmek mümkündür.[74]

---

[70] Henry Gerard Schwarz "The Khwajas of Eastern Turkestan", *Central Asiatic Journal*, XX, Wiesbaden 1976, s. 270-271.
[71] H. Algar, *Nakşibendîlik*, s. 70-71.
[72] Reşit Rahmeti Arat, "Kâşgar", *İA*, Cilt 6, İstanbul 1977, s. 408.
[73] N. Tosun, "Kâsânî, Ahmed", s. 532.
[74] Detaylı bilgi için bkz. Bakhtiyar Babajanov, "Biographies of Makhdum-ı A'zam al-Kasani al-Dahbidi, Shaykh of the Sixteenth-Century Naqshbandiya", *International Journal for Oriental Manuscript Research*, V/II, St. Petersburg 1999, s. 3-8.

1.3. HOCALAR DEVRİ

1.3.1. Hocaların Menşei ve Ortaya Çıkışı

Türkistan coğrafyasına bakıldığında eski İran geleneklerini bünyesinde barındıran Horasan'ın, İslâmiyetten sonra tasavvuf cereyanının başlıca merkezlerinden biri ve hatta birincisi konumunda olduğu dikkat çeker. Bu yüzden Mâverâünnehir İslâmlaştıktan sonra, bu cereyanın İslâmiyetin evvelce takip ettiği yollardan Türkistan'a gireceği pek tabii idi. Herat, Nişabur, Merv XIII. yüzyılda mutasavvıflarla nasıl dolmaya başladıysa, XIV. yüzyılda Buhara ve Fergana'da şeyhlere tesadüf edilmeye başlandı. Hatta Fergana'da Türkler kendi şeyhlerine *Bâb,* yani *Baba* adını veriyorlardı. Horasan'a muhtelif münasebetlerle gelen Türkler arasından da mutasavvıflar yetişiyordu. Esaslarını Hz. Ebubekir veya Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygamber'e kadar ulaştıran sûfiliğin yayılması, tekkelerin siyasi kuvvetler tarafından adeta resmen tanınması, birçok önde gelen devlet adamları ve sultanların şeyhlere riayeti, onlara yüksek bir manevî nüfuz veriyordu.[75]

Daha sonra gelen Nakşibendî müellifleri, Hz. Ebubekir ile başlattıkları Nakşibendî silsilesinin Bâyezîd-i Bistâmî'nin zamanına kadar *Bekriyye*, Hâce Yusuf el-Hemedânî'nin zamanına kadar Bâyezîd'in Tayfûr lakabına nisbetle *Tayfûriyye*, Hemedânî'den Hâce Bahaüddin Nakşibend'in zamanına kadar *Hâcegân tarîkatı* ve ondan itibaren de *Nakşibendîyye* adını aldığını kaydederler. Silsilenin bu şekilde dönemlere bölünmesi doğru kabul edilirse Merv'deki hankâhı[*] "Horosan Kâbesi" olarak tanınan Yusuf el-Hemedânî'yi Hâcegân'ın ilki saymak gerekir. Nitekim silsilede "hâce" lakabını taşıyan ilk sûfî de odur. Daha yaygın bir görüşe göre Hâcegân tarîkatının gerçek kurucusu, Yusuf el-Hemedânî'nin tayin ettiği dört halifenin dördüncüsü olan ve "ser-silsile-i Hâcegân" lakabıyla anılan Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'dir. Yusuf el-Hemedânî'nin üçüncü halifesi ve Yeseviyye'nin kurucusu Hâce Ahmed Yesevî'nin halifeleriyle kurduğu tarîkata mensup olanların "hâce" yerine "ata" lakabını taşıdıklarına bakarak bunların Hâcegân silsilesinden ayrıldıklarını söylemek mümkündür. Yeseviliğin daha ziyade Orta Asya göçebe Türk kavimleri arasında, Hâcegân'ın ise Mâverâünnehir'in Buhara gibi eski kültür merkezlerinde Farsça konuşan şehirliler arasında yaygınlık kazandığı söylenebilir. Hâcegân tarikatının, sonradan

[75] M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatında…*,s. 65-66.
[*] Hankâh: Büyük Tekke

Nakşibendîliğin manevî yönünü de tayin eden sekiz prensibi Gucdüvânî tarafından ortaya konulmuştur. Hoca Ubeydullah Ahrâr gibi bazı Orta Asya Nakşibendî şeyhleri "Hâce" lakabını kullanmaya devam etmişlerse de Hâcegân, Nakşibendîlik'ten ayrı bir tarîkat olarak Emîr Külâl'in Bahâüddin Nakşibend dışındaki diğer halifeleriyle ancak iki üç nesil kadar mevcudiyetini sürdürebilmiş, daha sonraları ise Nakşibendîliğin içinde erimiştir.[76]

Esas adı Ahmed bin Seyyid Celâleddin Hoca-yı Kâsânî olan Nakşibendî tarîkatının pîri Hoca Mahdûm-ı Âzam, devrin Çağatay hükümdarı Reşidî Han (1533-1559) tarafından Kaşgar'a davet edildiği zaman büyük ilgi görmüştür. Reşidî Han'ın öncülük etmesi yoluyla Satuk Buğra Han neslinden geldiği bilinen Bibi Ciya Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Hoca İshak adında bir oğlu olmuştur. Bu din adamları ve evlatlarının Türkistan'a gelerek Budist ve Maniheist tesirlerinin görüldüğü ülkede İslâmiyeti hâkim kılma çabaları dikkate değerdir. Hocaların Doğu Türkistan'a davet edilişleri ve gelişleri şu iki sebebe dayanmaktadır; birincisi, ülkede İslâmı hâkim kılmak, ikincisi ise muhtelif düşman gruplara bölünmüş halkın birlik ve beraberliğini sağlamaktı. Abdülkerim Han zamanında Mahdûm-ı Âzam'ın oğullarından İshak Velî Doğu Türkistan'a davet edilmişti. Doğu Türkistan'da birlik ve beraberliği sağlamaya çalışan İshak Velî, Yarkend, Kaşgar, Hoten ve Aksu'da İslâm'ın kuvvetlenmesi için çalışmalarına başlamıştır. Daha sonraları Abdüllatif Han, Mahdûm-ı Âzam'ın ilk hanımından doğan oğlu Hoca Kalan (Muhammed Emin)'ı 1615 yılında Doğu Türkistan'a davet etmiştir. Bu durum Hoca İshak Velî'nin yerine geçen oğlu Hoca Şadi ile aralarında bir rekabetin doğmasına sebebiyet vermiştir. Yarkend şehri, Hoca Kalan ile yeğeni Hoca Şadi arasında bir rekabet merkezine dönüşmüş ve bir süre sonra halk bu hocaların taraftarları olarak ikiye ayrılmıştır.[77]

Mahdum-ı Âzam'ın ölümünden sonra oğulları'ndan İşan Kalan, "İşkiya" tarîkatını; Hoca İshak Velî de, "İs'akiye" tarîkatını kurmuşlardır. Bu tarîkatlerin talebe ve mensupları, tarîkat kurucularının yolunda yürüyerek, İşkiyalıların dahil olduğu Aktağlık ve İs'akiyelilerin bağlı bulunduğu Karatağlık gruplarına ayrıldılar. Ak Tağlık'ın merkezi Kaşgar, Kara Tağlık'ınki de Yarkend olmuştur.[78] XVII. ve XVIII. yüzyıl boyunca iki hoca soyu, yani Mahdûm-ı Âzam'ın iki çocuğunun soyundan gelen

[76] Hamid Algar, "Hâcegân", *TDVİA*, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 431.
[77] M. Saray, *Doğu Türkistan*…, s. 91-94.
[78] B. Hayit, *Türkistan Devletlerinin*…, s. 15-16.

Aktağlık ve Karadağlık hocaları güçlerini genişletmiş ve kukla yerel yöneticilerle birlikte bir dizi şehir devletini yönetmişlerdir.[79]

Altışehir'in 1678 yılında Kalmuklar tarafından istilası ile başlayan ve bütün Doğu Türkistan'ın 1755'de Çin tarafından istilası ile sona eren 77 yıllık bu döneme "Hocalar Devri" adı verilmektedir. Doğu Türkistan'ın özellikle bu son devirlerinde görülen siyasi istikrarsızlık, ayrı şehir ve eyâlet hâkimleri arasındaki devam eden mücadele ve bunun sebep olduğu ekonomik vaziyet, halkı idare işlerine ilgisiz kalmaya ve kurtuluşu ruhanî zümreler üzerinde aramaya sevk etmiş ve bu grupların halk arasındaki şöhretleri hâkimleri tehdit edecek ve korku uyandıracak bir seviyeye gelmişti.[80] 1678'de Aktağlık hocalardan Afak Hoca ile başlayan yeni devir, esasen dolaylı bir Cungar hakimiyetidir. Bu hakimiyet, Mançular bölgeyi ele geçirene kadar zaman zaman doğrudan, zaman zaman da dolaylı olarak devam edecektir.[81] Hocalar devri adını verdiğimiz bu dönemi, Cungar Hanları'nın saltanatı dönemi içinde dört ana başlık altında toplamak mümkündür:

I. Galdan Dönemi (1678-1697)

II. Çivan Araptan Dönemi (1697-1727)

III. Galdan Sirin Dönemi (1727-1745)

IV. Davaçi Dönemi (1745-1755)

1.3.2. Galdan Dönemi (1678-1697)

Hoca Afak ve faaliyetlerine geçmeden önce onun hayatı hakkında bazı bilgiler vermek gerekir. Afak Hoca 1626 yılında Kumul'da dünyaya gelmiştir. Diğer ismiyle Hoca Hidayetullâh olarak da bilinmektedir. Babası Yusuf Hoca, ünlü Mahdûm-ı Âzam'ın soyundan gelmekteydi. Yaklaşık on beş yıl zamanının büyük bir bölümünü sufî tekkelerinde ve medreselerde harcamıştır. Babasının ölümünden hemen sonra tarikat şeyhi mertebesine yükselmiştir. Ardından Türkistan coğrafyası'nda birçok yolculuk yapmıştır.[82] 1663'te Pekin'i ziyaret ederek Çin ile kültür alanında iyi

[79] İsenbike Togan, "Chinese Turkestan Under the Khojas (1678-1759)", *Encyclopedia Iranica*, Cilt 5, California 1991, s. 474.
[80] Mehmet Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası*, Ankara 1995, s. 148.
[81] K. Ercilasun, *Tarihin Derinliklerinden*…, s. 39.
[82] Alexandre Papas, "Beyond the Khanate and the Caliphate: the Ishanate of Âfâq Khwâja in Seventeenth Century Eastern Turkestan", *Études Orientales*, 25, Paris 2008, s. 56-57.

münasebetler kurmuştur. Bugün de çeşitli menkıbeleri ağıdan ağıza dolaşan Afak Hoca'nın, İslâmiyetin Doğu Türkistan'a yayılmasında büyük emeği geçmiştir.[83]

Afak Hoca, 1677'de Saidiye Hanlığı'nın son Hanı İsmail Han tarafından kovulunca Tibet'e geçerek Budistlerin lideri V. Dalay Lama ile görüşmüş ve İsmail Han'a karşı yardım istemiştir. Bunu bir fırsat olarak gören Dalay Lama kendi öğrencisi olan Cungarlar'ın Hanı Galdan'a bir mektup yazarak askeri yardım talebinde bulunmuştur. Bu öneri Galdan'ın Saidiye Hanlığı üzerinde uzun zamandır beslediği hırslarını körüklemiş ve askerî faaliyete geçmekte tereddüt etmemiştir. Afak Hoca ve Cungar komutanlarının başında bulunduğu 12.000 kişilik Cungar ordusu Yarkend'e doğru ilerlemiş ve gerçekleşen işgalden sonra 1678'de Afak Hoca bütün Altışehir tahtına han tayin edilmiştir.[84] Afak Hoca'ya Kalmuklarda bir şeref ünvanı olan Afak ünvanını vermiş olan Galdan, ona ziyadesiyle ihtiram göstermiştir.[85] Afak Hoca, yalnız Galdan'ın himayesi ve itaati altında bulunduğu için senelik bir vergi verirdi. Mehmed Âtıf, *Kaşgar Tarihi* adlı eserinde bu hususta önemli bilgiler vermektedir. Onun ifadesine göre, bu yıllık verginin meblağı başlangıçta 88.000 Osmanlı altınına denk düşmekteydi. Zaman içinde azalan vergi tutarı 515.000 kuruş nakit ile 15.000 küsur okka buğday ve diğer mallardan bunun yarısı kadar verilmek suretiyle ödeniyordu. Bunların da toplamı 537.000-540.000 Osmanlı kuruşuna eşdeğerdi.[86]

Hoca Afak, oğlu Hoca Yahya'yı ülkenin önemli merkezlerinden Kaşgar'a vali tayin ederek memleketin kontrolünü tam olarak ele geçirmiştir. Doğu Türkistan'da idareyi ele geçiren Afak Hoca'nın ilk iş olarak rakipleri olan Karatağlık taraftarlarını ülkeden kovduğunu, ülkeyi terketmeyenleri de yok ettiğini görüyoruz. Hoca Şadi'den sonra Karatağlık hocaların reisi olan Hoca Abdullah ölmüş ve yerine Hoca Danyal geçmişti. Afak Hoca ve taraftarlarının uyguladığı baskı ve şiddete dayanamayan Hoca Danyal, kardeşi Şuayip Hoca ile birlikte Doğu Türkistan'ı terk ederek Keşmir'e sığınmıştır.[87]

Afak Hoca bir müddet sonra devlet yönetimi ile din adamlığının farklı konular olduğunu anlamıştı. Ayrıca Müslüman bir ülkede iktidarı ele geçirirken Müslüman olmayan Kalmuklar ve Tibetliler'den yardım istemesi, Müslüman halkın tepkisine ve

[83] Orhan Fuad Köprülü, "Afak Hoca", *TDVİA*, Cilt 1, İstanbul 1988, s. 396.
[84] İ. Kurban, *Doğu Türkistan…*, s. 59-60.
[85] M. E. Buğra, *Şarkî Türkistan Tarihi*, s. 377.
[86] Mehmed Âtıf, *Kaşgar Tarihi: Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garîbesi*, İstanbul 1882, s. 181.
[87] M. Saray, *Doğu Türkistan…*, s. 97.

nüfuzunun sarsılmasına neden olmuştu. Afak Hoca bu sebepten hükümdarlıktan devirdiği İsmail Han'ın küçük kardeşi Mehmed Emin Han'ı iktidar koltuğuna oturttu. Mehmed Emin Han başa geçtikten sonra Afak Hoca'nın teşvik ve propagandası sonucu Kalmuklar aleyhine politikaya başladı. Galdan'a isyan ettikten sonra Kalmuk diyârına hücum eden Mehmed Emin, pek çok Kalmuk askerinin öldürülmesi ve bazılarının esir edilmesini içeren bir dizi faaliyete girişti. Fakat Kalmukların intikam alacağını ve yaptıklarının neticesini bildiğinden Kaşgar'da ikamet etmeyerek hükümeti terk ile firar etmiştir. Fakat Kaşgar'ın batı taraflarında bulunan bir yerde uğradığı suikast sonucu öldürülmüştür.[88]

Afak Hoca, Mehmed Emin Han'ın öldürülmesinden sonra tekrar Cungarlara dayanarak hanlığını sürdürmüştür. Kendisi bu ikinci hükümdarlık döneminde pek çok insanın ölümüne sebep olmuştur. Karatağlık reisi Kürşad Hoca'yı öldürten Afak Hoca, ülkeyi Karatağlık taraftarlarından temizlemek için harekete geçmiştir. Bu girişimde şiddet taraftarı olan oğlu Yahya Hoca'da büyük rol oynamıştır.[89]

Hocalar arasındaki savaşın en şiddetlisi Afak Hoca'nın 1694 yılındaki ölümünden sonra eşi Hanım Padişah'ın da aralarında olduğu kendi ailesinden çıkar. Mehmed Emin Buğra, *Şarkî Türkistân Tarihi* adlı çalışmasında bu dönemin panoramasını çizer. Eserinde, Afak Hoca'nın oğullarının birbirine düşman iki fırka halinde halkı öz menfaatleri için birbirine düşürdüklerinden, bir milleti ikiye ayırıp birbirleri ile savaştırdıklarından bahseder ve bunun Doğu Türkistan tarihine doğurduğu neticelere dikkat çeker.[90]

Yarım yıldan az bir vakit içinde Kaşgar hakimi Muhammed Emin, Yarkend hakimi Şah Seyit ve onlarla ilgisi olan birkaç yüz kişi Hanım Padişah tarafından öldürülür. Hanım Padişah kendi oğlu olan Mehdi Hoca'yı hanlık tahtına oturtur fakat kendisi dervişler tarafından öldürülür. Hanım Padişah'ın öldürülmesinden sonra Akbaş Han, Yarkend hanlığının tekrar kurulduğunu ilan eder. Aktağlık hocalar bunun üzerine Hoca Ahmed'i getirip Kaşgar hanlığının hanı ilan ederler. Bu şekilde şehir hanlıklarının kurulmasıyla, Aksu Hakim Bey'i Abdussettar, Üçturfan Hakim Bey'i Hocisiler de kendilerini bağımsız hükümdar ilan ederler. Kumul, Çin'e bağlılığını bildirir. Turfan ise, Çin ile Cungar hanlığı arasında bocalar. Galdan'ın Çinlilere yenilgisinden sonra zor

[88] M. Âtıf, *Kaşgar Tarihi*…, s. 182.
[89] M. Saray, *Doğu Türkistan*…, s. 100.
[90] M. E. Buğra, *Şarkî Türkistan Tarihi*, s. 393.

vaziyette olan Cungar Hanlığı ise bu duruma müdahale etmekten yoksun kalmıştır. Akbaş Han, Karatağlık hocaların tanınmış lideri Hoca Danyal'ı Yarkend'e davet ederek Yarkend tahtını ona teslim eder. Böylece Yarkend, Karatağlıklar'ın lideri Danyal Hoca'nın, Kaşgar ise Aktağlıklar'ın lideri Ahmed Hoca'nın elinde olmak üzere bu iki şehir arasında dinmek bilmeyen husumetler sürüp gider. Kaşgar'ın askeri birlikleri Yarkend şehrinin kapılarına dayanınca Danyal Hoca, Haşim Sultan adında bir Kazak kabile başkanını Yarkend'e davet eder ve onu Yarkend Hanı ilan eder. Haşim Sultan Yarkend'de bir buçuk yıl kadar han olur. O, Danyal Hoca'nın durumunu düzeltip, toplum işlerini rayına oturtsa da gelişen olaylara engel olamaz ve neticede kendi adamlarını yanına alarak Yarkend'den uzaklaşır.[91]

1.3.3. Çivan Araptan Dönemi (1697-1727)

1697'de ölen Galdan Han'ın yerine geçen Çivan Araptan, Yarkend Hanlığı topraklarını işgal ederek doğrudan doğruya kendisine bağlamış ve Danyal ile Ahmed hocaları esir alarak götürmüştür. Cungarlar, bölgeyi 1720'ye kadar doğrudan doğruya idare ettikten sonra bu tarihte Karatağlık Danyal Hoca'yı vali olarak Yarkend'e tayin etmişlerdir.[92] Lâkin karşılığında Danyal Hoca'nın büyük oğlu olan Cihan Hoca'yı rehin olarak alıkoymuşlardır. Bu amaçla Hoca Danyal'ın isyan hareketine kalkışmasının önü kesilmiş oluyordu. Geçmiş yüzyıllarda bir şehrin valisi veya hükümdarının, sultan yahut sultan hâmisi aleyhinde isyan etmemesi için oğullarından ya da biradelerinden bir veya birkaçı rehin olarak alınırdı.[93]

Danyal Hoca'nın vali olmasından önce Cungarlar bölgeden yıllık 100.000 madeni para değerinde vergi alıyorlardı. Bu tarihten itibaren ise aynı miktardaki vergiyi toplayıp Cungarlara teslim etme görevi Danyal Hoca'nın olmuş, buna karşılık kendisine öşür, zekât gibi dinî gelirlerden faydalanma hakkı verilmiştir.[94]

1.3.4. Galdan Sirin Dönemi (1727-1745)

Çivan Araptan'ın ölümüyle Cungarların başına Galdan Sirin geçti. Bu devirde Cungar Hanlığı, giderek güç kaybetmekte ve Mançularla Doğu Moğolları karşısında

[91] İ. Kurban, *Doğu Türkistan…*, s. 60-63.
[92] K. Ercilasun, *Tarihin Derinliklerinden*…, s. 39-40.
[93] M. Âtıf, *Kaşgar Tarihi*…, s. 188.
[94] K. Ercilasun, *Tarihin Derinliklerinden*…, s. 40.

gerilemekteydi. Danyal Hoca 1735'te öldükten sonra Cungarlar, artık Tarım Havzası'nın tek bir birlik haline gelmesinden endişe duymaya başladıklarından Danyal Hoca'nın dört oğlunu dört ayrı şehre vali olarak tayin etmişlerdir. Böylece Yarkend'e Cihan Hoca, Kaşgar'a Yusuf Hoca, Aksu'ya Eyüp Hoca ve Hoten'e Abdullah Hoca'nın vali olarak tayin edildiğini görüyoruz. Ancak Cungarlar, birbirleriyle kardeş olan bu dört hocanın herbirinin yanına da kendilerine bağlı Hakim Bey'ler tayin etmişlerdir.[95]

1.3.5. Davaçi Dönemi (1745-1755)

Cungar Hanlığı'nda, 1745 yılında Galdan Sirin'in ölümüyle iki yıl içinde üç defa han değişir. Amursana'nın yardımıyla tekrar tahtı ele geçiren Davaçi'nin hanlığı idare etmeye ne gücü ne de yeteneği vardı. İki müttefiğin bu faaliyetleri neticesinde devleti idare edebilecek, Amursana dışında kimse kalmamıştı.[96] Davaçi iktidarı, Çin baskısının iyiden iyiye hissedildiği ve Cungar beyleri arasındaki gerginliklerin arttığı ve devletin çökmekte olduğu bir dönemi yansıtması bakımından önemlidir.

Yusuf Hoca, Cungarlar arasında yaşanan olayları yakından takip eder ve Cungarlardan kurtulmak için hemen harekete geçmenin gerekliliğini farkeder. Hoca Yusuf, Kaşgar hakimi Kuş Bey ve Kırgızlar'ın başkanı Ömer Mirzâ ile gizlice haberleşerek onlara ayaklanmanın hazırlıklarını yaptırır. Üçturfan Hakim Beyi olan Hocisi'nin ihbarı üzerine Davaçi, Hoca Yusuf'u yakalamak için harekete geçer. Fakat, Davaçi'nin Hoca Yusuf'u yakalama çabası ve Kaşgar beylerinden Hudayar'ın planladığı Hoca Yusuf'u öldürme girişimi sonuçsuz kalır, Hudayar kendisi öldürülür. Neticede, Kaşgar, Yarkend ve Hoten şehirleri, Cungar Hanlığı'nın bütün öneri ve eylemlerini geri çevirir. Davaçi, kendisinden önceki Cungar hanlarının yaptığı gibi güvenilir bir askerî faaliyete girişemez.[97]

Davaçi ve Amursana ikilisinin arasında yaşanan düşmanlıklar sonucu 1753 yılında ikili arasında üç defa savaş yaşanmıştır. Amursana, bir dizi mücadeleden sonra Mançulara sığınarak onlardan alınacak destekle Davaçi'yi mağlup edeceğini düşünmüştür. Bu doğrultuda Mançulara elçi göndererek isteklerini bildirmiş ve istekleri de kabul edilmiştir.[98]

---

[95] K. Ercilasun, *Tarihin Derinliklerinden*…, s. 40.
[96] E. Kalan, *Cungar Hanlığı'nın*…, s. 100.
[97] İ. Kurban, *Doğu Türkistan…*, s. 64-65.
[98] E. Kalan, *Cungar Hanlığı'nın*…, s. 101-102.

Çin İmparatoru'nun 1755 yılında Doğu Türkistan'a asker gönderdiği sıralarda, Altışehir'deki siyasi durum şu şekildedir: Karaşehir, Kuçar, Aksu ve Üçturfan Cungar Hanlığı'na bağlılığını sürdürmektedir. Kaşgar, Yarkend ve Hoten Karatağlık Hocalar'ın idaresindedir. Kumul ve Turfan ise Çin'in etkisi altındadır.[99]

Çin ordusu Cungar Hanlığı'nı darmadağın ederek Davaçi'yi yakaladıktan sonra, Altışehir'in işgal ve idaresi gündeme gelir. Aksu Hakim Bey'i Abdulvahap, Üçturfan Hakim Bey'i Hocisi'lerin teklifi üzerine güneydeki Karatağlık hocalara karşı kullanmak amacıyla, ataları Ahmed Hoca döneminden beri tutsak bulunan Aktağlık hocalar serbest bırakılır. Yusuf Hoca, Yakup Hoca ve Abdullah Hoca kardeşler başta olmak üzere, Karatağlık hocalar ve onların taraftarları Yarkend'de toplanıp Burhaneddin Hoca'ya karşı savaşmanın çarelerini tartışırlar. O zamanlar, Burhaneddin Hoca 400 kişilik Çin ve 1000 kadar Kalmuk askerinden kurulu bir yabancı ordunun başında Üçturfan'a gelip yerleşmiş durumdaydı. Ağır hasta olan Yusuf Hoca bir müddet sonra ölür ve yerine Yakup Hoca'nın küçük kardeşi Abdullah Hoca, Kaşgar'da hükümdar olur.[100]

Hoca Burhaneddin, Çin ve Cungar askerlerinin yardımı ile Yakup Hoca kuvvetlerine karşı ileri harekata geçer. Yarkend üzerine yürüyen Hoca Burhaneddin karşısında Yakup Hoca kuvvetleri Yarkend surları içinde müdafaaya çekilmişlerdir. Burhaneddin Hoca'nın teslim olma teklifini reddeden Yakup Hoca bir gece vakti kaleden kaçma teşebbüsünde bulunurken ailesiyle birlikte öldürülmüştür.[101] Doğu Türkistan'ın Çin tarafından istilası, burada politik ve dini gücü ele geçirerek yeni bir Müslüman aristokrasi yaratmış olan Kaşgar Hocaları'nın hakimiyetini kaybetmesine neden olmuştur.[102]

Burhaneddin Hoca Çinlileri ülkeden kovarak bağımsızlığını ilan etmişti. Fakat Çinlilerin Kalmukistan'a girişi Burhaneddin'in bağımsızlığını tehlikeye düşürmüştür. Çünkü Çinliler, eskiden Kalmukistan'a bağlı ve bu esnada Çin hükümeti aleyhinde bulunan Doğu Türkistan hükümdarı Hoca Burhaneddin'in üzerine yürüdüler. Burhaneddin memleketi Çinlilere teslim etmemek için hücuma geçen Çin ordusunu silahla karşıladı ve bu kanlı savaş çok uzun sürdü. Bir dizi mücadeleden ve Kuça mağlubiyetinden sonra Hoca Burhaneddin, Aksu'ya çekilerek Çinlilere mukavemet için

[99] İ. Kurban, *Doğu Türkistan…*, s. 65.
[100] İ. Kurban, *Doğu Türkistan…*, s. 65.
[101] H. G. Schwarz "The Khwajas of Eastern…" s. 286-287.
[102] Takahiro Onuma, "Promoting Power: The Rise of Emin Khwaja on the Eve of the Qing Conquest of Kashgaria", *The Research Institute for Oriental Cultures Gakushuin University*, 57, Tokyo 2012, s. 31.

hazırlıklara koyulmuşken, Kaşgar'daki Karatağlılar ve Çin taraftarları isyan çıkararak şehri zaptettiler. Bu durum karşısında Burhaneddin, Yarkend'e çekilmek zorunda kaldı. Bir süre sonra Çinliler karşısında tutunamayacağını anlayarak Yarkend'den Hoten'e kaçtı ve Yarkendliler Çinlilerin ilk teklifinde şehri teslim ettiler. Burhaneddin'in kardeşi Hoca Cihan, Çinlilerle yaptığı birkaç çarpışmada mağlup olarak kaçmış ve bunun üzerine Hotenliler teslim olmuştur. Böylece 1758 yılında Çin'in Doğu Türkistan istilası tamamlanmış oldu. Burhaneddin ile diğer hocalar artık Türkistan'da duramayacaklarını anlayarak Bedehşan'a kaçtılar. Türkistan'ın zaptıyla vazifeli Chao-hui, Bedehşan emirine bir heyet yollayarak hocaları istemiş ve bunun üzerine Emir, Hocaları, Hocası Bey ve Hoşkepek Beyleri iade etmiştir. Hocalardan yalnız Burhaneddin Hocanın oğlu Salih Hoca Hokand'a kaçarak kurtulabilmiştir. Tutuklanan hocalar daha sonra idam edilmişir.[103] Mançu hanedanının 1755-1759 da Orta Asya'da ilerleyişi Cungarların imhası ve Doğu Türkistan vahasının yok edilmesiyle sonuçlanmıştır.[104]

[103] Ali Rıza Bekin, "Yakup Beğ'den Önce Doğu Türkistan'daki Ayaklanmalar", *Doğu Dilleri*, II/4, Ankara 1981, s. 17-20.
[104] Takahiro Onuma, "The Development of the Junghars and the Role of Bukharan Merchants", *Journal of Central Eurasian Studies*, 2, Seul 2011, s. 96.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİSTAN'DA DİNÎ EDEBİYAT-TEZKİRE GELENEĞİ VE TEZKİRE-İ HÂCEGÂN'IN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. TÜRKİSTAN'DA DİNÎ EDEBİYAT VE TEZKİRE GELENEĞİ

Müslümanlar arasında tasavvuf cereyanı gelişip yayıldıktan sonra, bunun edebiyat sahasında tesir göstermemesi düşünülemezdi. Birçok amilin tesiri altında gelişen tasavvuf cereyanı, yine çeşitli mahiyette bir takım sebepler dolayısıyla, İslâm âleminde büyük bir kuvvet kazandı. Tarikatların kuruluş ve yayılışı üzerine medreseye karşı bir de tekke teşekkül etti. Medrese'nin savunduğu ve temsil ettiği cereyan, Yunan felsefesi tesiri ile tekke'yi daima çok şüpheli bir nazarla görmekten vazgeçmedi. Çünkü bu iki müessese arasında asla uzlaşmaz bir tezat bulunmaktaydı. Bir tarafta medreseden yetişme sûfîler, diğer tarafta tasavvufa intisap etmiş medreseciler bulunmaktaydı. Medresenin dar, sıkı kaidelerine karşı adeta bir karşı koyma mahiyetinde olan tasavvuf cereyanı kısa zamanda güçlendi. Siyasî hayatın devamlı karışıklıkları karşısında dünya saadetinden ümidini kesen ve onu âhirette arayan ümidi kırıklar, serbest felsefi anlayışlarını sûfîlik perdesi altında saklamak isteyen mütefekkirler ve zevk düşkünü kimseler hep tekkelere koşuyorlardı.[105]

Maddi anarşinin ruhlarda yarattığı mânevî buhranlara karşı, ruhları tedavi edici sayabileceğimiz büyük mürşidlere ihtiyaç vardı. Estetik ve felsefi düşüncelerin de başlıca sığınağı olan yer tekkelerdi. İşte bu gibi sebepler altında "Edebiyat-ı Sûfîye" yani "Tasavvuf Edebiyatı" kurulmuş ve edebiyatın diğer kısımlarına da etkisi görülmüştür. Böyle olunca din dışı şiirler yazan ve ilham şekillerinde sûfîyâne bir mahiyet bulunmayan şâirler bile şâirâne sistemin zengin ve renkli mecazlarını kullanmak ihtiyacından kurtulamadılar. Kısa bir zamanda sûfîyenin timsâli bir manâda kullandıkları "Şarab, Şem, Pir-i mugân, Harâbât" gibi eski tabirlerden başka "Hal, vakit, makam, kabz u bast, sahv ü sekr, cem ü fark, tecelli" gibi bir takım sûfîye tabirleri ve birçok sûfîye telakkileri de dindışı edebiyatı kapladı.Tasavvufa karşı hiç meyli olmayan şairler bile, zamanın genel ve kuvvetli arzusuna göre, eserlerine az çok sûfîyâne bir renk vermeye mecbur oluyorlardı.[106]

---

[105] Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1980, s. 125-129.
[106] M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatı*…, s. 129-130.

Araplar ve Farslar tarafından başlanmış olan medenî faaliyeti, Türkler taze kuvvetleriyle devam ettirmiş ve Müslüman medeniyetine yeni bir hayat vermişlerdir. Türkler, Türkistan'da ve Küçük Asya'da kendileri için yeni bir edebi dil meydana getirdiler. Dervişlik ve tasavvufî şiir, Türk yurdu olan Küçük Asya'da, kendine İran'dakine nazaran daha müsait bir muhit buldu ve orada daha başka müstakil bir gelişme mecrası takip etti. Yine sonraki yüzyıllarda Türk Dili, Küçük Asya'da devletin resmi dili olarak kabul edildi.[107]

Orta Asya'daki tasavvuf ekollerine mensup dervişler tarafından Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu eserler hem İslâmiyet'in ahlak ve tasavvuf boyutunu geniş kitlelere taşımış, hem de Türkçe olarak yazılanları Çağatay Türkçesi denen Doğu Türk yazı dilinin gelişmesine katkı sağlamışlardır. *Divân-ı Hikmet, Bakırgan Kitabı, Hakîm Ata Risâlesi, Hadîkatü'l-Ârifîn, Nesâyimü'l-Mehabbe, Mebde-i Nûr, Sebâtü'l- Âcizîn, Divân-ı Hüveydâ, Kıssa-i Şâh Meşreb, Divân-ı Meczûb-i Nemengânî* bu Türkçe eserlerden sadece bazılarıdır.[108]

Bu noktada sözü edilen eserlere ilişkin toplu bir malumat vermek uygun olacaktır. Bu eserlerle beraber Türk kültür ve düşüncesi de gelişmiş, farklı bir mecraya doğru yönelmiştir.

Divân-ı Hikmet, Ahmed Yesevî'nin hikmet adı verilen dinî-tasavvufî manzumelerini içine alan bir şiir mecmuasıdır. Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin temel amacı, İslâmı yeni kabul etmiş veya henüz kabul etmemiş olan Türkler'e İslâm dininin esaslarını, şeriat hükümlerini ve ehl-i sünnet akidesini öğretmek, Yesevî tarikatı müridlerine tasavvufun inceliklerini, tarikatın âdâb ve erkanını telkin etmektir.[109]

XII. yüzyılın önemli tasavvuf şairlerinden olan Hakîm Süleyman Atâ'nın, tasavvufî şiirlerden derlediği manzume ve kıssalar mecmuası niteliğindeki *Bakırgan Kitabı* önemlidir. Ahmed Yesevî'nin üçüncü halifesi olan Hakîm Süleyman Atâ'nın derlediği eser, farklı zamanlarda yaşamış çeşitli şairlere ait bazı ilâhi ve sûfiyâne şiirlerden ve on dört şairin 124 manzumesiyle yine bunlardan bazılarına ait sekiz manzum hikayeden meydana gelmiştir. Süleyman Atâ'nın Bakırgan Kitabı'nın yanı sıra, *Âhir Zaman Kitabı* ve *Hazret-i Meryem Risalesi* de bulunmaktadır.[110]

---

[107] Wilhelm Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara 1984, s. 67.
[108] N. Tosun, "Orta Asya'da…", s. 492.
[109] Kemal Eraslan, "Dîvân-ı Hikmet", *TDVİA*, Cilt 9, İstanbul 1994, s. 429.
[110] Tuncer Gülensoy, "Bakırgan Kitabı", *TDVİA*, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 535-536.

Yesevî şeyhlerinden İsmail Ata'nın oğlu olan Hoca İshak'ın *Hadîkatü'l-Ârifîn* isimli eseri, Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmış tasavvufi nitelikte bir eserdir. XIV. yüzyılın ortalarında yazılmış olan eser, hem genel anlamda tasavvuf, hem de ilk dönem Yesevî şeyhlerinin düşüncelerini bize aktaran en eski eserlerden biri olma özelliğini taşımaktadır. Bazı Yesevî tarikatı mensuplarının sözlerini içinde barındıran eser, Yesevîlik gelenekleri hakkında da bilgiler vermektedir.[111]

Nesayimü'l-mehabbe min şemâyimi'l-fütüvve adlı eser Câmî'nin 1478'de yazdığı *Nefehâtü'1-üns min hazarâti'l-kuds* adlı velilerin hayat hikayelerini içeren Farsça eserinin Çağatay Türkçesi'ne tercümesidir. Câmî bu eserini Nevâyî'nin ricası üzerine kaleme almıştır. Eserin önemini bilen Nevâyî, 1495'de onun tercümesini meydana getirmiştir. Bu mensur eserde otuz dördü kadın olmak üzere 770 velinin hayat hikayesine yer verilmiştir.[112]

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaşamış olan Çağatay şairi Baba Rasim Meşreb'in *Kitab-ı Mebde-i Nûr* adlı eseri, "Nur'un Kaynağı" anlamına gelmektedir. Eser, Mevlânâ'nın Mesnevî-yi Manevî'sinden hareketle kaleme alınmıştır. *Kitab-ı Mebde-i Nûr*'da Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden alınmış olan kırk iki Farsça beyit yer almaktadır. Baba Rahim Meşreb, dinî-tasavvufî duygu ve düşünceler ile ahlaka dair birtakım öğütlere de eserinde yer vermiştir.[113]

Sebâtü'l-Âcizîn, şair Sufî Allahyar'ın dinî-tasavvufî nitelikteki bir mesnevisidir. XVIII. yüzyıla ait olan eser, Doğu Türk yazı dilinin önemli bir örneği olmakla beraber Çağataycanın klasik sonrası dönemi içerisinde değerlendirilmektedir.[114]

Çağatay edebiyatının son döneminde yaşayan şairlerden biri de Fergana vadisinden olan Hoca Nazar Hüveydâ'dır. XVIII. yüzyıl Çağatay edebiyatının bir temsilcisi olarak öne çıkan Hoca Hüveydâ'nın eseri *Divân-ı Hüveydâ*'da ahlak ve edebe dair birçok hikaye ve gazel bulunmaktadır.[115]

XVII. yüzyılda yaşamış olan şair Şah Meşreb, Nakşibendî şeyhi olan Hidayetullah Afak Hoca'ya mürîd olmasıyla dikkat çeker. Çağatay Türkçesi ile kaleme

---

[111] Necdet Tosun, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Çağatayca Bir Yesevî Eseri: Hoca İshak B. İsmail Ata'nın Hadîkatü'l- Ârifîn'i", *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu -Bildiriler-*, İstanbul 2012, s. 70.
[112] Günay Kut, "Ali Şîr Nevâî", *TDVİA*, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 451.
[113] Sadi Gedik, "Son Dönem Çağatay Şairi Baba Rahim Meşreb'in Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevîsi'nin Dil Özellikleri", *Turkish Studies*, 6/3, 2001, s. 1372.
[114] Deniz Abik, "Sûfî Allahyâr ve Sebâtü'l-Âcizîn'i: 18. Yüzyıl Doğu Türk Edebî Dilinde Mahallîleşme Eğilimleri Üzerine", *International Journal of Central Asian Studies*, 11/1, Seul 2007, s. 52-73.
[115] Nodirkhon Khasanov , Bedriye Kaya, "Ferganalı Mutasavvıf Şair Hüveyda "Divan"ında Hoca Ahmed Yesevi Etkisi" *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2, İstanbul 2014, s. 159.

alınan *Kıssa-i Şâh Meşreb* adlı eser, bilinmeyen bir kişi tarafından Şâh Meşreb'in hayat hikayesi ve şiirlerinin nazım ve nesir olarak derlenmiş biçimidir.[116]

Türkistan'da Müslüman Türk sülalaleri olan Karahanlılar, Çağataylılar, Timurlular ve Özbekler devrinde "Busirî Kaside"sinin ve Hazret-i Ali'ye ait hikayelerin çok defa tercüme edilmesinin, çok okunup ezberlenmesinin sebebi Peygamberin karakterinin Türklerin ruhuna çok uygun gelmesinden kaynaklanmıştır.[117] Bu örnekten hareketle dini edebiyatın oluşum sürecine ilişkin fikir edinmek mümkündür.

I. ve XIII. yüzyıldan itibaren, Harezm ve Sir Derya'nın aşağı kesiminde kısmen Oğuz (Türkmen) ve Kıpçak yerli ağızlarının tesiri altında Karahanlıca'dan teşekkül eden, Orta Asya Türkçesi (Doğu Orta Türkçesi) edebiyat dilinin gelişim merhalesine Harezm Türkçesi adı verilmiştir. Bu dil merhalesine, Timurlular devrinde, yerini kendisinden çıkmış olan Çağatayca'ya bırakmak üzere sönüp gitmiştir.[118]

İslâmi Orta Asya Türk edebiyatı, Karahanlı (XI. - XIII. yy.), Harezm (XIV. yy.) ve Çağatay edebiyatı (XV-XX. yy.) olmak üzere üç ana safhaya ayrılmaktadır. Türkistan coğrafyasında Timurlular idaresi altında gelişen ve Nevâyî'nin eserlerinde klasik şeklini alan Çağatay edebiyatı, XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar varlığını sürdürmüştür. Bilim insanları, yaklaşık beş asırlık bu süreci kendi içinde çeşitli tasniflere tâbi tutmuşlardır.[119]

Ünlü bilim insanı J. Eckmann, Çağatay edebiyatını; İlk Çağatayca veya Nevâyî'den önceki Çağatayca devri, (XV. yüzyıl başlarından, Nevâyî'nin ilk eserini verdiği 1465 yılına kadar), Klasik Çağatayca devri (1465-XVI. asrın ortaları), Klasik devirden sonraki Çağatayca devri (XVII. asrın sonuna kadar) ve Son Çağatayca devri (XVIII-XIX. yüzyıllar) şeklinde devirlere ayırmaktadır.[120]

Belirtmek gerekir ki, Çağatay adı başlangıçta Çağatay Hanlığı'nı ve bu hanlığın kurduğu devleti ifade etmekteyken daha sonra Maveraünnehir başta olmak üzere Çağatay Hanlığı'nın hakim olduğu topraklardaki Türk ve Türkleşmiş göçebe unsurlara,

---

[116] Necdet Tosun, "Çağatayca Yazılmış Menâkıpnâmeler", *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 92, İzmir 2012, s. 437-454.
[117] Zeki Velidî Togan, *Hâtıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul 1969, s. 534.
[118] János Eckmann, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (haz: Osman Fikri Sertkaya), Ankara 2014, s. 1.
[119] Feridun Tekin, "Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı", *Turkish Studies*, 6/1, 2011, s. 1782.
[120] J. Eckmann, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay*…, s. 109-110.

Timurlular döneminde gelişen edebî Türk lehçesine ve bu lehçe ile meydana getirilen Orta Asya Türk Edebiyatına verilmiştir.[121]

Çağatay edebî dilinin teşekkülünde müşterek Orta Asya yazı dilinin ve Moğol istilasından sonra bu bölgedeki mahallî şivelerin karışmasının büyük ölçüde rolü olduğu söylenebilir. Ayrıca İslâm kültürü ile Fars edebî dilinin bu teşekküldeki tesirini de hesaba katmak gerekir.[122]

Daha evvel de değindiğimiz gibi Fars kültürüyle Türk kültürünün rekabetinde zaman içerisinde Türk kültürünün ağırlığı artmıştır. Bu gelişmeler beraberinde Tezkire geleneği bağlamında Türkçe edebiyatın vücuda gelişine sebep olmuştur. Türk dili ve Türk tarihi bakımından önem taşıyan bu noktayı özellikle vurgulamak gerekir. Bu sonucu Türk kültürünün galebe çalması şeklinde yorumlamak yerinde olacaktır. Zira süreç içerisinde Doğu Türkistan coğrafyasında Türkçenin hakim olmaya başladığını görmekteyiz.

Arapça bir kelime olan "Tezkire", zikr kökünden türemiş bir kelime olup çoğul hali "tezâkir" şeklindedir. Sözlükte; Tezkere, Pusula, Hükümetten alınan izin kağıdı, bazı meslek sahibi kimseler için yazılan biyografi anlamlarını ihtiva etmektedir.[123]

İslâm tarihçilerinin Hz. Peygamberin hayat ve hadislerine dair yaptığı çalışmalar, biyografinin bir bilim dalı olarak İslâm dünyasında çok önemli bir yer edinmesine sebep olmuştur. Bu tür çalışmalara, başta Hz. Peygamber olmak üzere İslâm tarihinin önemli şahıslarının topluma örnek kişiler olarak takdimi ve Arap geleneğindeki soy sopla övünme alışkanlığı da eklendiğinde biyografi ilmi daha da önem kazanmıştır. Arap edebiyatında biyografik çalışmalar tabakat kitaplarında toplanmaktaydı. İşte tezkire türünün kökeni bu kitaplara dayandırılabilir.[124]

Bütün bunların ötesinde Tezkire, belli bir meslekte tanınmış kişilerin, başta şairler olmak üzere, velîlerin, hattatların, mimar ve musikî ustalarının, hatta usta bir çiçek yetiştiricisinin hayat ve sanatından söz eden bir edebî türün adı olmuştur. Şairlerin toplandığı bu tür biyografik eserler, *tezkire-i şu'ara*, *tezkiretü'ş-şu'ara* ya da sadece

---

[121] Zühal Ölmez, "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/9, İstanbul 2007, s. 175.
[122] Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", *TDVİA*, Cilt 8, İstanbul 1993, s. 168.
[123] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2007, s. 1107.
[124] Filiz Kılıç, "Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkireleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/10, İstanbul 2007, s. 543.

tezkire olarak zikredilirler.[125] Kelimenin sözlük anlamından kaynaklı bu kavramların dışında terim anlamı olarak, kökeni biyografi yazıcılığına giden bir edebî gelenek göze çarpmaktadır. Genel hatlarıyla, insanların hayat hikayelerini ihtiva eden biyografi, tarih, edebiyat, din ve sosyoloji ile yakın bir ilişki içindedir. Yukarıda değinildiği üzere toparlayıcı bir ifadeyle söyleyecek olursak; Tezkire türü varlığını, Arap edebiyatındaki nesep kitapları olan tabakatlara, dolayısıyla biyografi ve tarihe borçludur.

Tezkirelerde, biyografik mâlûmat yanında Türkçe'nin Anadolu'da edebî bir dil olarak gelişim süreciyle ilgili dolaylı bilgiler yanında, devrin şiir dili ve şiir anlayışına dair önemli açıklamalar da yer alır. Ayrıca tezkire müelliflerinin bazı şiirleri değerlendirirken yaptıkları açıklamalarda divan şiiri dünyasını kavramaya yardımcı bilgiler bulunabilir. Özellikle mahallî tabirler, kelimeler ve bunların mânalarıyla ilgili açıklamalar tezkirelerin değerini arttıran hususlardır.[126]

Türkçe tezkirelere İran'da yetişmiş Avfî, Ferîdüddin Attâr, Abdurrahman-ı Câmî, Devletşah gibi müelliflerin kitapları kaynaklık ettiğinden Türkçe'deki bu tür eserler Farsça'dakilerle ortak özelliklere sahiptir. 1171-1177 yılları arasında Buhara'da doğan Avfî, İran edebiyatında ilk şuarâ tezkiresi olan *Lübâbü'l-elbâb*'ın müellifidir.[127] 1142-1145 yılları arasında Nişabur'da dünyaya gelen Ferîdüddin Attâr, şair ve mutasavvıf olarak tanınmıştır.[128] Molla Câmî olarak da bilinen Abdurrahman-ı Câmî, 1414 yılında Horasan'ın Câm şehrinde doğmuş olan Nakşibendî tarikatına mensup âlim ve şairdir.[129] 1427-1437 yılları arasında doğmuş olduğu tahmin edilen Devletşah, İran şairleri hakkındaki tezkiresiyle meşhur olan bir Türk asıllı müelliftir. Devletşah'a asıl büyük ününü sağlayan, bir mukaddime, yedi tabaka ve bir hatimeden oluşan *Tezkiretü'ş-şu'arâ* adlı eseridir.[130]

Farsçada gerçek anlamda tezkire türünün ilk örneğini *Lübabü'l-elbab* (y. 1221) adlı eseriyle Muhammed el-Avfî (ö. l232) verdi. Eser, bir mukaddime ve on iki babdan oluşmaktadır. Avfî'nin izlediği yöntem daha önceki Arapça yazılan biyografiler gibidir. Avfî'nin yolunu Abdurrahman-ı Camî (ö. l493) takip etti. Onun sekiz bölümden meydana gelen *Baharistan* adlı eserinin yedinci bölümü, şair biyografilerine ayrılmıştı. Bu bölümde, toplam 38 şairden söz edilir. Bu eser, başta Nevayî olmak üzere Türkçe

[125] F. Kılıç, "Edebiyat Tarihimizin…", s. 543.
[126] Mustafa Uzun, "Tezkîre (Türk Edebiyatı)", *TDVİA*, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 69-70.
[127] Tahsin Yazıcı, "Avfî", *TDVİA*, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 115.
[128] Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Ferîdüddin", *TDVİA*, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 95.
[129] Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *TDVİA*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 94.
[130] Ayla Demiroğlu, "Devletşah", *TDVİA*, Cilt 9, İstanbul 1994, s. 244.

şairler tezkiresi yazanlar üzerinde çok etkili olmuştur. Fars edebiyatında asıl dikkate değer örnek, Devletşah b. Alaü'd-devle (ö. 1486) tarafından kaleme alınan *Devletşah Tezkiresi* (y. 1487)'dir. Ali Şir Nevayî'ye sunulan bu eser, mukaddime, yedi tabaka ve bir hatimeden oluşmaktadır. Tezkirede yer alan toplam şair sayısı da 149'dur. Devletşah ele aldığı 149 şairin hayatını anlattıktan sonra şiirlerinden örnekler de verir. Bu haliyle tezkire, daha sonra yazılacak Fars ve Türk tezkirelerine modellik etmiş ve o güne dek yazılan benzer örneklerden daha çok biyografi ihtiva etmiştir.[131]

Türk edebiyatının bilinen ilk tezkiresi Ali Şiir Nevayî'nin (ö. 1501) *Mecalisü'n-Nefais* (y. 1491-1498) adlı eseridir. *Mecalisü'n-Nefais*, Çağatay edebiyatı, özellikle de İran edebiyatı için çok mühim bir kaynak olmakla beraber, asıl önemli yanı Anadolu'da meydana gelen tezkirelere modellik etmiş olmasıdır. Nevayî eserini yazarken Fars tezkirelerinden etkilenmiş, özellikle de Camî'nin *Baharistan*'ı ile Devletşah'ın tezkiresini model almıştır. *Mecalisü'n-Nefais* tıpkı Baharistan'da olduğu gibi meclis adı verilen sekiz bölümden oluşur. Eser mahiyet itibariyle de tam bir şair tezkiresi niteliğinde olan *Devletşah Tezkiresi*'ne benzer. Tezkirede Hüseyin Baykara (1438-1507)'nın doğumundan saltanatının sonuna kadar süren devre içinde Orta Asya ve İran'da yetişen Türkçe ve Farsça şiir yazan ya da şiirle ilgilenen 461 kişiye yer verilmiş, bu şahısların ana hatlarıyla öz geçmişleri anlatılmış, şairlerin sanat yetenekleri hakkında değerlendirmelerde bulunulmuş, örnek şiir olarak özellikle matlalar yazılmıştır. 461 şair içinde var olan 43 Türk şair hakkında verilen kısa bilgileri başka kaynaklarda bulmak mümkün değildir ve bu bilgiler Orta Asya Türk edebiyatı araştırmalarına ışık tutacak niteliktedir. Nevayî, bilhassa kabiliyetli bulduğu genç şairleri Türkçe yazmaya teşvik etmiş, yazanlara takdirlerini belirtmekten kaçınmamıştır.[132]

Arap edebiyatında olduğu gibi Batı Türkçesi geleneğinde de biyografi önce umumî tarihlerin içinde yer almıştır. Bu anlamda ilk dönem tarihlerinin hemen hepsinde biyografiye rastlamak mümkündür. Umumî tarihler dışında bizde müstakil biyografi kitabı olarak kaleme alınan ilk örnek, Lâmiî (ö. 1531)'nin *Nefahatü'l-üns* (1520)'ün tercüme ve zeylini ihtiva eden *Fütuhu'l-mücahidîn li Tervihi Kulubi'l-müşahidîn* (1520) adını taşıyan eseridir. 1473 yılında Bursa'da doğan Lâmiî Çelebi, daha çok Molla

[131] F. Kılıç, "Edebiyat Tarihimizin…", s. 545.
[132] F. Kılıç, "Edebiyat Tarihimizin…", s. 547-548.

Câmî'den yaptığı çevirilerle öne çıkan bir divân şairi ve Nakşibendî şeyhi olarak bilinmektedir.[133]

Şairler tezkiresi olarak ilk örnek ise Sehî Bey (ö.1548-49) tarafından kaleme alınan *Heşt-Behişt* (y. 1538)'tir. Eser şekil açısından *Mecalisü'n-Nefais*'e çok benzer.[134] Eser, önemli bir tezkire olarak bilinmesinin yanı sıra, Edebiyat tarihi açısından da değer taşımaktadır.

XVII. yüzyıldan itibaren tezkirecilik tarihimizde, adına *Antolojik Tezkireler* diyebileceğimiz farklı yapıda eserler verilmeye başlanmıştır. Bunlara sadece antoloji demek belki daha doğrudur. Fakat çok kısa olmakla birlikte bu tezkirelerde biyografiler de mevcuttur. Tezkireler sadece şairler hakkında bilgi vermeleriyle değil, seçilen şiirler açısından da önem taşır. Tezkirelerin bir önemi de şiir geleneğimizi yansıtmalarıdır. Aynı zamanda birer şair olan tezkire yazarlarının şiir seçiminde dikkat ettikleri noktalar değerlendirilirse, zamanın şiir zevki de ortaya çıkarılmış olur. Antolojik tezkireler, gelenek içinde biyografiden çok şiiri ön plana çıkartmış ve verilen örnek şiir sayısı ve miktarını büyük oranda arttırmıştır. Ancak, bu yapılırken şiir değerlendirmelerine çok az yer verilmiştir. XVII. yüzyıl Çağatay sahası edebiyatı içinde Sadıkî (1532-1609) *Mecmau'l-havas* (y. en geç 1602) adlı tezkiresiyle ön plana çıkar. Doğu Türkçesi geleneğinin ikinci tezkire örneği olan *Mecmau'l-havas*, Şah İsmail devrinden yazıldığı döneme kadarki devre içerisinde yer alan İran ve Türk asıllı şairleri kapsamaktadır. Tezkire, *Devletşah Tezkiresi*, *Mecalisü'n-nefa'is* ve *Tuhfe-i Samî*'nin zeyli mahiyetindedir. Nitekim yazar bunu eserinin mukaddime kısmında belirtmiştir. Eser, bazen Türk şairlerini İranlı şairlerle aynı bölümde bazen de ayrı bölümlerde anlatması bakımından Türk edebiyatı için de önemli bir kaynaktır.[135]

Doğu Türkistan coğrafyası, tarihsel süreç içerisinde Türk kültür ve edebiyatının şekillendiği ve geliştiği merkezlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Doğu Türkistan coğrafyasında yaşayan Uygur Türkleri arasında çok sayıda şair öne çıkmış ve bu şairler birçok eser vücuda getirmişlerdir. Bunlar arasında, döneminin tarihî, dinî, edebî yaşamı ve kişileri hakkında önemli bilgiler veren "tezkire" türünde yazılmış eserler de bulunmaktadır. Uygur sahasındaki tezkireler nitelik bakımından *şecere*, *tarihnâme*, *seyahatnâme* ve *biyografi* gibi türlerin özelliklerinin harmanlandığı bir türdür.

---

[133] Günay Kut, "Lâmiî Çelebi", *TDVİA*, Cilt 27, İstanbul 2003, s. 96.
[134] F. Kılıç, "Edebiyat Tarihimizin…", s. 548.
[135] F. Kılıç, "Edebiyat Tarihimizin…", s. 551-552.

Uygur sahasındaki ilk tezkireler dinî şahsiyetlerin yaşamını, mücadelelerini ve eserlerini konu edinmektedir. Uygur araştırmacılar, bu konudaki ilk eserin Rabguzi'nin 1311 yılında kaleme aldığı *Kısasü'l-Rabguzi* olduğunu belirtmektedir. Manzum-mensur karışık bir halde kaleme alınan eserde, Hz. Adem ile Hz. Muhammed arasındaki peygamberlerin hayatı ve onlara ilişkin kıssalar anlatılmaktadır. XVII. yüzyıl, Uygur Türkleri arasında klasik anlamda bilinen ilk tezkirelerin yazılmaya başlandığı dönemdir. Bu yüzyılın en güçlü şairlerinden biri 1676-1755 yılları arasında yaşayan Muhammed Sadık Zelilî'dir. Kendisi tezkire türünde önemli eserler kaleme almıştır. Yarkend'de dünyaya gelen Zelilî, Arapça ve Farsça eğitimi almıştır. Şairin 1718 yılında kaleme aldığı *Sepernâme* adlı eseri 2800 mısradan ve üç bölümden oluşur. Şairin bir diğer eseri, 1734'de kaleme aldığı ve 226 beyitten oluşan *Tezkire-i Çiltan*'dır. 1742'de yazdığı *Tezkire-i Hoca Muhammed Şerif Büzürgvar* adlı eseri ise 770 beyitten oluşmaktadır. Bu eserde, Said Han ve Abdurreşid Han'ın üstadı Hoca Muhammed Şerif'in hayatı konu edinilmektedir. XVII. yüzyılda yazılan bir diğer tezkire ise, Abduşükür'ün *Tezkire-i Abdulmanan* adlı eseridir. Eserde, Doğu Türkistan coğrafyasında İslâmiyeti yaymak amacıyla öne çıkan dinî şahısların, mutasavvıfların ve bunların eserleri hakkında malumat verilmektedir.[136]

Uygur sahasında XVIII. yüzyılda tezkire alanında *İslâmnâme* isimli eser dikkat çekmektedir. Turfan doğumlu Şair Ahun tarafından yazılan eserde, Doğu Türkistan'ın XVIII. yüzyıldaki siyasi, tarihî ve sosyal hayatı konu edilir. Ayrıca Afak Hoca, onun torunu Ahmed Hoca ve onun çocukları Burhaneddin ile Han Hoca'nın hayatına da değinilmektedir. XIX. yüzyıl Uygur sahası tezkirecilik geleneğinin zirveye çıktığı dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu alanda önceki yılların bilgi birikimiyle beraber dönemin edebî ruhu ve tarihî olayları tezkirelerde yer bulur. Önceki yıllara göre daha hacimli ve şekil itibariyle daha çeşitli olan tezkirelerin bazıları manzum, bazıları ise manzum ve mensur şekilde karışık yazılmışlardır. Bu yüzyılda yazılan tezkirelerde tip, vaka ve hadiseler daha başarılı biçimde tasvir edilmiş, akıcı bir dil ve üslup kullanılmıştır. Eserlerde, hadiseler ve şahıslar anlatılırken nesir temel alınmış, yer yer mesnevi, rubai, kıta ve münacat gibi şiirlere de yer verilmiştir. XIX. yüzyılda kaleme alınan tezkirelerin başında *Tevarih-i Musikiyun* isimli eser gelmektedir. Hotenli Molla İsmetullah Möcizi tarafından 1854-1855 senesinde kaleme alınan eserde, birtakım

[136] Adem Öger, "Uygur Türkleri Arasında Tezkirecilik Geleneği ve 18. Yüzyılda Yazılmış Bir Tezkire Örneği: Tezkire-i Ezizân", *Klasik Türk Edebiyatında Biyografi, Sempozyum Bildirileri*, Ankara 2010, s. 535-536.

müzik aletlerinin ortaya çıkışı ve büyük müzisyenlerin hayatı manzum şekilde ele alınmıştır.[137]

Uygur Türkleri arasında tezkirecilik geleneği ve tezkire türünde yazılan bazı eserler hakkında verdiğimiz bilgilerden sonra, XVIII. yüzyılda kaleme alınan ve tezimizin konusunu teşkil eden Muhammed Sâdık Kaşgârî'nin *Tezkire-i Hâcegân* adlı eserine değinmek gerekir. Eserin yazarı Kaşgârî hakkında ayrı bir başlık altında malumat verdiğimiz için bu kısımda müellifin hayatına değinmiyoruz. Eserde tarihi hadiselerin aktarıldığı bölümler mensur, meşhur kişilerin anlatıldığı kısımlar ise manzum olarak yazılmıştır. Eserde yer alan bütün şiirlerde nazım birimi olarak beyit kullanılmıştır ve manzum bölümlere *Nazm* başlığı konulmuştur. Bu şiirler, onun şairlik yönünü göstermesi bakımından dikkate değerdir. Eserde Farsça ve Arapça parçalara yer verilmekle beraber akıcı ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır.

Genel itibariyle bir değerlendirme yapacak olursak, Arap ve Fars biyografi geleneğinde önemli bir yeri olan tezkirecilik, hemen hemen aynı şekil ve muhteviyat özellikleriyle Türk edebiyatı tarihinde de yerini almıştır. Geniş zaman dilimi içinde farklı şeklî görünümlerle karşımıza çıkan tezkire türü, genel olarak taklit seviyesinde kalmamış, aksine tekamül ederek ilerlemiştir. Daha dar anlamda baktığımızda, tezkire türü özellikle Doğu Türkçesi dairesi içinde başlamış olmakla birlikte, bu yazı dilinde gelişimini sürdürememiş, ancak Nevayî'den sonra Sâdıkî ile ikinci bir örnek verebilmiştir. Bunu Türkistan'da istikrarlı bir siyasi atmosferin olmamasına, diğer bir ifadeyle merkezi otoritenin himayesini gerekli kılan kültür ve sanat faaliyetlerinin gerçekleşmemesine bağlamak yerinde olur. Uygur Türkleri arasında köklü bir tezkirecilik geleneği olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu sahada tezkire türünde birçok eser yazılmış ve bu eserler dönemin siyasi, dinî ve edebî hayatını gözler önüne sermiştir.

2.2. MUHAMMED SÂDIK KAŞGÂRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Tezkire-i Hâcegân'ın yazarı Muhammed Sadık Kaşgarî hem tarihçi hem de şair yönüyle öne çıkan bir şahsiyet olup, Uygur medeniyeti tarihinde müstesna bir yer tutmaktadır. Kendisi Hicri 1138, Miladi 1725 yılında Kaşgar şehrinde dünyaya gelmiş ve yine Kaşgar'da Hicri 1266, Miladi 1849 yılında vefat etmiştir. Babası Molla Şah Elem Ahun isimli dinî

[137] A. Öger, "Uygur Türkleri Arasında Tezkirecilik…" s. 536.

meziyetleri ile öne çıkan muteber bir şahsiyet idi. İlk bilgileri ailede babasından aldıktan sonra devrin meşhur medreselerinden Kaşgar'ın Döletbağ köyünde bulunan Medrese-i Hamidiye'de, Arap ve Fars dilleri, Hesab, Edebiyat, Tarih, Coğrafya ve dinî ilimleri mükemmel derecede tahsil etmiştir. Bu alanlarda önde gelen ehil insanlardan biri haline gelerek zaman içerisinde şöhreti artan Muhammed Sâdık Kaşgârî, Kaşgar medresesinin bir süre müderrisliğini de üstlenmiştir. Bundan sonraki hayatını ise evlatlarının eğitim ve terbiyeleri ile kendi ilmi çalışmalarına vakfetmiştir. Kaşgârî, 1849 yılında Kaşgar'daki bir siyasi toplantıda hayatını kaybetmiştir. Mezarı, Yusuf Has Hacîb'in mezarının yanında "Ak Mezar" adı verilen yerdedir.[138]

Hayatı hakkında çok detaylı bilgilerin bulunmadığı Kaşgâri'nin doğum tarihi konusunda bir takım ihtilaflar göze çarpmaktadır. S. Mollaudov, doğum tarihi olarak 1740 yılını vermekte ve 1740-1849 yılları arasında bir yüzyıldan fazla yaşamış olduğunu tahmin etmektedir.[139] Kaşgârî hakkındaki ilk bilgiyi ise Kazak Türkleri'nin ünlü alimi Çokan Cengiz Velihanoğlu vermektedir.[140]

Kaşgârî, 1768-1769 yılları arasında Çağatay Türkçesiyle kaleme aldığı Tezkire-i Hâcegân adlı çalışmasını, Burhaneddin Hoca'nın isyanını bastırmaya katılan Kuçarlı Mirzâ Hudi Bey'in oğlu Kaşgar Hakim Beyi Osman Bey'in katibi olduğu sırada yazmıştır. Diğer bir ismiyle Tezkire-i Cahan olarak da bilinen bu eser tam anlamıyla bir Hocalar Devri tarihi olup, o döneme ait eserlerin en mükemmeli olarak bilinir.

Edebî faaliyetlerinin şiirle başladığı anlaşılan Kaşgârî, Tezkire-i Hâcegân dışında *Zubdetu'l-Mesâil (Meselelerin Özü), Tezkire-i Eshabu'l-Kehf, Tarih-i İskender ve Tâcnâme-i Şahî (İskender Tarihi ve Şahlık Tâcı), Adabu's- Sâlihîn, Kıyapetü'l-Beşer, Risâle-i Kesipdâr* gibi eserleri kaleme almış, bunun yanı sıra birçok eseri de Uygur diline tercüme etmiştir. Bunlar arasında *Tâberî Tarihi Tercümesi,* Mirzâ Haydar Duğlat'ın 1540'lı yıllarda Farsça olarak kaleme aldığı ünlü *Tarih-i Reşidî* adlı eserinin tercümesi, *Katarlık Tarihi Tercümesi* gibi eserler yer almaktadır.[141]

Kaşgârî'nin Uygur edebiyatı tarihinde vatanperverlik konusunu etkili biçimde işleyen bir şair olduğu bilinmektedir. Afak Hoca'nın Türkistan tarihine verdiği zarardan dolayı duyduğu hasreti şu satırlarla ifade etmektedir:

---

[138] Muhammed Sâdık Kaşgârî, *Tezkire-i Azizan,* (haz. Nicat Muhlis, Şemsidin Emet), Kaşgar 1988, s. 1-2.
[139] Bkz. S. Mollaudov'dan Akt., İ. Kurban, *Doğu Türkistan…*, s. 94.
[140] İ. Kurban, *Doğu Türkistan…*, s. 94.
[141] M. S. Kaşgârî, *Tezkire-i Azizan,* s. 2.

"Kaysi bir derdim beyân eyleyki, kaysi külfeti,

Ya deymu hane veyranlık bela vu şiddeti"

(Hangi bir derdimi beyân eyleyim ki, hangi külfeti,

Veya söyleyim mi, virân, belâ ve şiddeti)[142]

2.3. ESERDEKİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezkire-i Hâcegân'da genel itibariyle siyasi hadiseler aktarılmakla beraber dönemin dinsel, ekonomik ve sosyal vaziyetini de yer yer gözler önüne seren Kaşgârî, bu bağlamda bize değerli bilgiler vermektedir. Eserin giriş bölümü'nde yazar, Allah'a hamd ü senâ kılıp dua ile eserine başlamaktadır. Hoca İshak Velî'ye ithaf ettiği eserini, Kuçarlı Mirzâ Hudi Bey'in oğlu olan Kaşgar Hakim Beyi Osman Bey ve onun annesi olan Rahime Ağci'nin isteği üzerine, memuriyet vazifesinde iken yazmış olduğunu belirtmektedir.[143] Azizler olarak tanımladığı hocaların vakalarını bir tezkire halinde yazma isteği ile haraket ettiğini ve eserini 1182 tarihinde kaleme aldığını da eklemektedir.[144]

2.3.1. Siyasi Gelişmeler

Çalışmamızın kaynağını teşkil eden Tezkire-i Hâcegân'ın yazarı Muhammed Sâdık Kaşgârî, Cungaların hakimiyeti altındaki Doğu Türkistan'da yaşanan siyasi gelişmelere ve bu bağlamdaki mücadelelere dair kıymetli bilgiler vermektedir.

Bilindiği gibi XVII. ve XVIII. yüzyıl, ünlü bir Nakşibendî şeyhi olarak bilinen Mahdûm-ı Âzam'ın torunları olan hocaların Doğu Türkistan siyasetinde aktif rol oynadıkları devirdir. Muhammed Sâdık Kaşgârî eserinde Afak Hoca olarak bilinen Hoca Hidayetullah'ın, Cungar Devleti'nin yardım ve himayesi ile Altışehir'e yönetici olarak atanmasından 1750'lere kadar olan siyasi hadiselere yer vermektedir.

Mahdûm-ı Âzam'ın Bibica Hatun'dan olma oğlu Hoca İshak Velî'nin zamanla babasının müridlerinden olan Halife Hurdik'in dikkatini çektiğini ve Belh Hakimi Muhammed Han'ın onu yanına çağırdığından bahseden yazar, İshak Velî'nin faaliyetleri hakkında bilgiler vermektedir. Bu bağlamda Hoca İshak Velî'nin

[142] İ. Kurban, *Doğu Türkistan…*, s. 95.
[143] Bkz. T. H., vr. 2a.
[144] Bkz. T. H., vr. 3a.

kerametlerine yer veren yazar, onun Kaşgar hakimi Abdülkerim Han'ın damadı olan Muhammed Sultan'a manevi destek vererek tahta çıkmasını sağladığından bahsetmektedir.[145]

Eserde özellikle hocaların kerametleri sıklıkla işlenen bir tema olmuştur. Bu kerametlerden biri de Buhara hakimi Abdullah Han'ın kardeşi Rüstem Sultan'ı 50.000 askerden müteşekkil bir orduyla, Kaşgar hükümdarı Muhammed Sultan üzerine yolladığı zaman ortaya çıkmıştı. İshak Velî'nin dualarısonucunda Muhammed Sultan kurtulmuş ve bu olaydan sonra Kaşgar Hükümdarı'nın Hoca İshak Velî'ye olan bağlılığı artmıştı.[146]

Tezkire-i Hâcegân'da Hocaların bu türden kerametlerinin sıklıkla işlendiğini belirtmiştik. Bundaki amaç, tarikata bağlılığı zayıf olanların bağlılığını güçlendirmek, tarikata mensup olmayan insanları ise tarikata kazandırmaktı.

Kaşgârî eserinin bu bölümünde Hocaların soyu hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Siyasi gelişmeler bağlamında konunun bütünlüğünün sağlanması açısından kısa bir şecere bilgisi vermeyi gerekli buluyorum. Kaşgârî'nin aktardıklarına göre Hoca İshak Velî'nin Hoca Kutbeddin ve Hoca Şadi adında iki oğlu bulunmaktaydı:

"Hazret-i Hoca İshak Velîdin iki ferzend kalıb irdi birleriniŋ atı Hoca Kutbeddin yana birleriniŋ atı Hâce Şâdi kaddesallahu…" (Bkz. T. H., vr. 7b)

Mahdum-ı Âzam'ın diğer oğlu olan İşan Kalan'ın da Hoca Yusuf ve Hoca Afak olmak üzere iki oğlunun olduğunu kaydetmektedir:

"İşan Kalannıŋ hem iki ogul ferzendi yâdigar kılıp irdi birleri Hoca Yusuf, yana birleri Hoca Afak, ammâ Hoca Afak inkıyâd birle â'lemge velîlik birle meşhur boldı tola halk evlerge hizmetkârlık kemerini baglab şöhret taftı…" (Bkz. T. H., vr. 8b)

Müellif'in aktardığına göre, Hoca Yusuf ve Hoca Afak Kaşgar'a geldiklerinde insanlar tarafından hürmetle karşılanmışlardır. Bu arada Muhammed Han'ın öldüğünü Abdullah Han'ın yerine geçtiğini belirten müellif, onun üç oğlu olan Yolbars, Nureddin ve İsmail Han hakkında bilgiler vermektedir. Bu esnada anlatılanlardan Hoca Şadi'nin öldüğünü ve geriye Abdullah ve Ubeydullah isimlerinde iki oğul bıraktığını anlıyoruz. Oğullarının Yarkend'deki dini etkilerine değinen Kaşgârî, oğullardan Hoca Abdullah'ın ölmesiyle dini şef konumuna yükselen Ubeydullah Hoca'dan söz eder.

---

[145] Bkz. T. H., vr. 7a.
[146] Bkz. T. H., vr. 7b-8a.

Hoca Ubeydullah'ın ölümüyle geriye iki oğul bıraktığını görmekteyiz. Bunu, Tezkire-i Hâcegân'daki şu satırlardan anlamaktayız:

"birleri şerâfet gülşeniniŋ goncası Hazret-i Şuayib Hocam, yana birleri melahat meclisiniŋ ser-defteri Danyal Hocam…" (Bkz. T. H., vr. 10b)

Daha sonra Afak Hoca'nın Keşmir'e doğru yola çıktığını ve yolculuğu sonunda Budistlerin lideri Dalay Lama ile görüşerek ondan İsmail Han'a karşı yardım etmesini istediğini görüyoruz. Bundan istifade eden Dalay Lama ise Cungar Hanı Galdan'a bir mektup yazarak Afak Hoca için yardım istemiştir. Bu mektup Tezkire-i Hâcegân'da şu şekilde geçmektedir:

"ey Sabur Han bu Hoca Afak nihâyeti ulug kişi iken muniŋ yurtını Yarkend Kaşkar iken bu iki şehriniŋ ulug Hocası iken İsmail Han tartıb alıb munı koglab çıkarıbdur kerek ki leşker buyrub muniŋ şehrini alıb bergeysiz nâme tamâm ve müsellem…" (Bkz. T. H., vr. 11a)

Bu mektup üzerine Cungar Hanı Galdan, uzun süredir Yarkend Hanlığı'nda gözü olan biri olarak tereddütsüz yardım teklifini kabul eder ve harekete geçer. Cungar ordusunun faaliyeti eserde şu şekilde hikaye edilir:

"bu Han kemâl-i tevâzuʿlar birle nâme-i mazmûnıga ʿamel kılıp tola leşker cemʿ kılıp Kaşkarga yüzlendi Kaşkar halkıga anglandık ki Afak Hocam Kalmak leşkeri birle kelür imiş âhirü'l-emr İsmail Hanniŋ oglı Bâbâk Sultan leşker tartıb çıkıp cenk kılıp Sultanga ok tafıp şehîd boldı Kalmaklar gâlib kelip Kaşkar halkı itaʿat kıldı Kaşkarnı serencâm kılıp Yarkendge yüzlendiler İsmail Han leşker-i ʿazîm birle çıkıp cenk kılıp ol vakitide Yarkend hâkimi İvaz Bikge ol tafıp şehîd boldı Han bildi ki nahs öz tarikidedur cenk kılsalar tola halk oladur bu cihetdin Han öz nökerleri birle çıkıp ehl-i şehrge vasiyet kılıp aydı ki bu iki Mahdûmzâdelerni baş kılıp şehrini muhkem tutgay…" (Bkz. T. H., vr. 11a)

Yapılan seferde İsmail Han'ın oğlu Babak Sultan ve Yarkend komutanı İvaz Bey ölmüş, böylece Cungarların desteğiyle Afak Hoca bütün Altışehir tahtına han ilan edilmiştir. Büyük oğlu Yahya'yı ise Kaşgar'a göndermiştir. Eserde belirtildiğine göre onun hükümdarlığı fazla sürmemiştir: "likin Hocalık birle taht-ı saltanat revâc tafmadı…" (Bkz. T. H., vr. 11b)

Anlaşılıyor ki Hoca Afak, Hocalık ile Padişahlık bir arada yürümedi diyerek tahtı İsmail Han'ın kardeşi Muhammed Emin'e bırakmış, kendisi de İsmail Han'ın

kardeşi olan Hanım Padişâh ile evlenmiştir. Eserde anlatıldığına göre bir süre sonra Muhammed Emin Han suikast ile öldürülünce Afak Hoca tekrardan Cungarlara dayanarak hanlığını sürdürmüştür.[147]

Afak Hoca bu dönemde Karatağlık Hocalar ve onların taraftarlarına yönelik ciddi bir mücadeleye girişmiş, özellikle Karatağlık hocalardan iki kardeşi, Hoca Şuayib ve Danyal Hoca'ya yönelik baskılarını artırmıştır. Şuayib Hoca, Keşmir'e doğru dönerken Afak Hoca taraftarlarınca öldürülmüştür.[148]

Bir müddet sonra Hoca Afak'ın öldüğünü ve hocalar arasındaki savaşın en şiddetlisinin kendi ailesinden çıktığını görüyoruz. Afak Hoca'nın eşi Hanım Padişâh Yarkend'de oğlu Mehdi Hoca'nın yanında bulunduğu sırada, Afak Hoca'nın büyük oğlu Hoca Yahya Kaşgar'da hükümdar idi. Hanım Padişâh hırsları sonucunda bir müddet sonra Hoca Yahya'yı öldürtür. Hoca Yahya'nın üç oğlu vardı. Onların akıbeti hususunda müellif şu satırları yazmaktadır:

"Hazret-i Yahya hâcemniŋ üç oglı bar irdi ikisini divâneler şehîd kıldı yana bir Hoca Ahmed beraberdiler anı tüşük tagka alıb kaçıb anda kotkardılar…" (Bkz. T. H., vr. 14b)

Hanım Padişâh, bir dizi mücadeleden sonra kendi oğlu Mehdi Hoca'yı hanlık tahtına oturtmayı başarsa da kendisi dervişler tarafından öldürülmüştür. Sonraki gelişmeleri şu şekilde sıralamak mümkündür. Hanım Padişâh'ın öldürülmesinden sonra Muhammed Emin Han'ın kardeşi olan Akbaş Han, Yarkend'e gelerek hanlığı tekrar kurduğunu ilan etmiş ve şehirdeki binlerce fanatiği katletmiştir. Kaşgar'daki Aktağlı hocalar ise dağa gizledikleri Hoca Ahmed'i geri getirerek onu Kaşgar Hanlığı'nın Hanı ilan etmişlerdir. Akbaş Han, Aktağlık hocalara karşı da bir dizi şiddet eylemi gerçekleştirmiştir. Bu hususta Tezkire-i Hâcegân'da, Akbaş Han'ın Yarkend'de bin tane sufiyi koyun gibi kestiğinden bahsedilir:

"Akbaş Han kelip şehriga kirib Yarkendde ming divâneni tutub koy dik bogazlab…" (Bkz. T. H., vr. 15a)

Akbaş Han, Hokand'dan Danyal Hoca'yı çağırır ve Yarkend'e gelen Hoca Danyal Yarkend tahtını teslim alır. Bu tabloya baktığımızda görüyoruz ki, Yarkend Karatağlıkların lideri Danyal Hoca'nın, Kaşgar ise Aktağlıkların lideri Ahmed Hoca'nın

[147] Bkz. T. H., vr. 11b.
[148] Bkz. T. H., vr. 12b.

elinde olmak üzere iki düşman taraf arasındaki mücadeleler sürmüştür.

Kaşgar'ın askeri birlikleri Yarkend kapılarına dayanınca Danyal Hoca, Haşim Sultan adında bir Kazak kabile reisini Yarkend'e davet ederek onu han ilan eder. Bu andan itibaren Kazak ve Kırgızların da hocaların yarattığı siyasi olaylara müdahil olduklarını görmekteyiz. Buna karşılık Kaşgar'daki Ahmed Hoca da Kırgızları kullanma politikasına başvurmuştur. Haşim Sultan ise Yarkend'de bir süre hanlık yaptıktan sonra Yarkend'den ayrılmıştır.[149]

Müellifin bundan sonra aktardıklarına bakacak olursak, hanlığın yönetiminde yaşanan değişimlere bağlı olarak, Cungarların Altışehir'e karşı yaptıkları büyük harekat sonucu Hoca Danyal ve Hoca Ahmed'in esir alınarak İli'ye götürüldüğünü görüyoruz. Cungarların Altışehir'i ikinci işgallerinden sonra belirli bir süre yörenin Cungarlar tarafından tek bir elden yönetildiği sonucuna varabiliriz. Bir müddet sonra Cungarlar yöreyi hocalar aracılığıyla idare etmeyi düşünmüş ve tutsak olarak tuttukları Danyal Hoca'yı Yarkend'e Han ilan etmişlerdir. Hoca Danyal aynı zamanda Kaşgar, Aksu ve Hoten'in de yöneticisi olarak, yedi yıllık hükümdarlık döneminde Cungarlara yıllık toplam yüz bin tenge vermeyi kabul etmiştir.[150]

Danyal Hoca'nın ölümünden sonra oğulları çeşitli bölgelere tayin edilirler. Tezkire-i Hâcegân'daki kayda göre oğullarının tayin edildikleri yerler şu şekildedir:

"Yarkendge Hoca Cihan (Yâkub) hâcemni, Kaşkarga Hoca Yusuf hâcemni, Aksuga Hoca Eyyûb hâcemni, Hotenge Abdullah hâcemni…" (Bkz. T. H., vr. 20b)

Hoca Danyal'ın çocukları hakkında daha başka bilgiler veren müellif, 1745'de Galdan Sirin'in ölümüyle yaşanan taht değişikliklerinden bahseder. Bu çekişmelerden yara alan Cungarların içinde bulunduğu durumdan istifade etmek isteyen Hoca Yusuf'un bağımsızlığını ilan etme faaliyetlerini aktarır. Bu bağlamda Kaşgar Hakimi Kuş Bey ve Kırgız-Kıpçak lideri Ömer Mirzâ ile temaslar kuran Hoca Yusuf bir dizi faaliyetde bulunur. Bu arada onun temas içinde olduğu ortaklarını Tezkire-i Hâcegân şu şekilde kaydetmektedir:

"Hotenge Gâzi Biknıŋ oglı Ömer Bik hâkim irdi, Aksuga Abdülvehhab Bik, Uçga Hocası Bikni, Kaşkarga Hoşkefek Bik…" (Bkz. T. H., vr. 27a)

Cungar Hanı Davaçi bu planlar üzerine Hoca Yusuf'u yakalamak için bir askeri

[149] Bkz. T. H., vr. 16a.
[150] Bkz. T. H., vr. 19a

harekat başlatır ve 300 atlı asker gönderir. Kaşgar beylerinden Hüdâyâr'ın planladığı Yusuf Hoca'yı öldürme girişimi sonuçsuz kalır ve Hüdâyâr'ın kendisi öldürülür.

Müellif devam eden bölümlerde Cungar Hanlığı'nın bünyesindeki diğer siyasi olaylara değinerek Han Davaçi ve ortağı Amursana'nın arasının açıldığına vurgu yapar ve Amursana'nın Çin'e sığındığını anlatır.[151] Çin ordusu bu gelişmeler üzerine askeri harekata girişip Davaçi'yi yakaladıktan sonra Altışehir'in işgali gündeme gelmiştir.

Tezkire-i Hâcegân'da belirtildiği üzere, Hoca Ahmed'in Han Hoca'nın yanında Hoca Burhaneddin adında bir oğlu daha vardı. "Hoca Ahmed hâcemniŋ iki ogulları bar irdi biriniŋ atı Hoca Burhanüddin…" (Bkz. T. H., vr. 51b) Yazılanlardan anlıyoruz ki Yusuf Hoca, Yâkub Hoca ve Abdullah Hoca başta olmak üzere Karatağlık hocalar ve onların taraftarları, Burhaneddin Hocaya karşı savaşmanın çarelerini düşünmüşlerdir. Bu arada Kaşgar hakimi Yusuf Hoca ölmüş ve yerine Yâkub Hoca'nın küçük kardeşi Abdullah Hoca, Kaşgar tahtına oturmuştur. "Hazret-i Abdullah hâcemni taht-ı saltanatda olturguzub…" (Bkz. T. H., vr. 54b).

Eserdeki ifadelerden anlıyoruz ki, Yâkub Hoca'nın ordusu, Burhaneddin Hoca'nın Çin ve Kalmuk askerlerinden müteşekkil ordusuna karşı girdiği savaşı kaybetmiştir. Sonuç olarak, Yâkub Hoca ve Abdullah Hoca başta olmak üzere Karatağlıklar Yarkend'e kaçmıştır. Burhaneddin Hoca, Kaşgar'ı ele geçirdikten sonra asker sayısını artırma yoluna gitmiştir. Karatağlık Hocalar ile Aktağlık Hocalar arasındaki en kanlı son savaş ise Yarkend'de meydana gelecektir. Bilindiği gibi Yarkend şehri Karatağlık hocaların son ve en güçlü kalesi konumunda bulunmaktadır.

Müellifin aktardığına göre, Hoca Cihan olarak da bilinen Yâkub Hoca, Yarkend Hâkim Bey'i Gâzi Bey ve Niyaz Bey'in desteğiyle Yarkend'de savaş hazırlığına başlamıştır. Hoca Burhaneddin'in ordusunu oluşturan unsurlar hakkında Tezkire-i Hâcegân'da şu bilgiler verilmektedir:

"Hıtay Kalmak Kırgız â'lem ve nâ-insâflarnı ve zâlimlerni derviş-i divânelerni cem' kılıp debdebe 'asasasını tüzüb…" (Bkz. T. H., vr. 71b)

Burhaneddin Hoca'nın ordusunda bulunan yabancı askerlerden dolayı Yarkend halkının hak ve adaletin kendi tarafında olduğuna inanmaları doğaldı. Burhaneddin Hoca şehri doğrudan ele geçiremeyeceğini anlamış ve bir hile yoluna başvurarak Yarkend'e bir mektup yollamıştır. Bu mektup Tezkire-i Hâcegân'da şu şekilde

[151] Bkz. T. H., vr. 31b-32a.

geçmektedir:

"ey Hoca Cihan o miyân Yarkend âgâh ve dânâ bolunglar kim sizlerga evvel Hâkân-ı Çinniŋ yarlıgı ikinci Amursananıŋ yarlıgı bu diyârlar minçe vaktniŋ bu yüzide Kalmak törelerige kalem rûy bolup kilgen iken sizler hem bu diyâr bâc [u] harâc her yıl her ayda çıkarıb birip turmaknıŋ vâʿdesi birle cünk kılıp ibergan bolsa baʿis nedür bularga rûh-i revân bolup bî-vefâlık iylemek bile tig tartgaysız bu neçük küteh endişelikdür kim mundag beyhude âʿkıbeti virân-ı kadem koygay sizler sizlerge bend urgay Dabaçi töre bolup idi Hâkân-ı Çinniŋ yarlıgı Amursana törelik tahtga olturdı tamâm serhâddi Kalmak işi serencâm taftı her diyârıga olarga kalem rûy iken tâbi Han boldı bizlerni niçe kişiler bile iberdi ki Yarkend diyârını tasarrufunglarga alınglar Hâkân yarlıgını yetkürüngler her kim kabul tutsa hûb ve illâ cenk kılınglar eger sizlerge gâlib kelse biz mundın kerü kerü leşker iberalı cenk kılıp şehr halkını esîr kılıp şehrini virân kılıp tamâm çehar kayları gaça katl iylegümizdur dip orda dinleri birle kısm-ı bünyâd iyledi hâlâ sizlerge menfaʿatlik söz ol kim tig adâvetni taşlab ve ehl-i memleketni başlab aldımızga (?) sizler bizler Hâkân töredin sizlerniŋ günâhıngızlardın ötüb birde bir şehriniŋ Pâdşâhlıkını bergey sizlerdin hakkı karâbet uşbudur eger bu sözlerni kabul tutmasanglar öz vebâlinglerge bolgan…" (Bkz. T. H., vr. 69a-69b)

Bu mektupla Hoca Cihan ve Yarkend halkını uyaran Hoca Burhaneddin, Çin Hâkânı ve Amursana'nın yarlıklarını[*] hatırlatarak, Yarkend halkının Kalmuk beylerine karşı görev ve vaatlerini unutarak vefasızlık yaptıklarından söz eder ve Davaçi'nin tahttan indiğini, Çin hükümdarının yarlığı ile Amursana'nın Han olduğunu, bütün Kalmuk hududunun güvenliği hale geldiğini ve onlara ait yurtların da hakanın olduğunu ekler. Kendilerinin Çin hükümdarının yarlığını iletmeleri için buraya gönderildiklerinden bahseden Hoca Burhaneddin sözlerine devam eder: Onlar kabul etse hoş, kabul etmezlerse cenk kılın, eğer mağlup olursanız biz bundan sonra çok sayıda leşker gönderip savaş yaparak halkı esir alır, şehirleri harap ederiz diye dinlerine göre yemin kıldılar. Şimdi sizlerin yararına olan şudur ki, sizler düşmanlık kılıcını bırakıp ve ehl-i memleket ile beraber önümüze gelin. Biz Hâkân ve beylerden sizin affedilmenizi dileriz. Ümid ederiz ki, bir şehrin Padişâhlığını alırsınız. Bizlerden yakınlık budur. Fakat bu sözleri kabul etmezseniz, olabilecek bütün kötülüklere katlanmak mecburiyetinde kalacaksınız.

Bir takım insanlar üzerinde bu mektubun tesiri olsa da Hoca Cihan'ın yazılanlara

[*] Yarlık: Buyruk, Ferman.

tepkisi şiddetli olur ve mektubu parça parça edip ateşe atar: "Hazret-i Hoca Cihan hocam der gazab bolup yarlıgı kıldılar ki nâmesini alıb yırtıb rîze rîze kılıp otga saldılar…" (Bkz. T. H., vr. 69b) Burhaneddin Hoca'nın bu teklife sert tepki verdiğini ve gaza için çevresindeki insanları teşvik ettiğini yazılanlardan anlamak mümkündür.

Hoca Cihan ve Yarkend ordusuna ilk ihanet Yarkend ordusunun komutanı Gazi Bey'den gelmiştir. Burhaneddin Hoca, Gazi Bey'e yolladığı bir mektupta onu ileride Yarkend'in Hakim Bey'i yapacağı hakkında söz verir. Bu maksatla Gazi Bey, Hoca Cihan üzerindeki nüfuzunu kullanarak onu etkileme yoluna gitmiştir. Hoca Cihan'a götürdüğü teklifte, on iki yaşından yetmiş yaşına kadar asker alarak, herkesin asker olup savaşmasını istemiş ve böylece Hoca Burhaneddin'i yenebileceklerini belirtmiştir.[152]

Gazi Bey'in bu önerisinin uygulanması sonucu meydana gelen hadiseler Tezkire-i Hâcegân'da şu şekilde hikaye edilmektedir:

"hemme esbâb yaraglarını özlerige üstür iyleb mükemmel musallah bolup, dervâzedin çıkalı yördiler bâʿzı ehl-i hisâblar Yarkend leşkerini kırk mingga çagladılar tâ leşker şikeste yib yangunca dervâzedin leşker çıkmagı hâli bolmadı Hoca Burhanüddinniŋ leşkeri hem saff tartıb turdı Kuçar, Aksu, Oş, Kırgız taglık bolup Yarkend leşkeriniŋ aldıda deryânıŋ şihâbı afitâbnıŋ zerresice yok irdi el-kıssa bu iki leşker birbiriniŋ tekâbilide saflarını rast kıldılar nâmdâr çapek suvâreler meydanga at salıb çevlânbazlık kılıp memineni müyessere ki ibar idiler ammâ Gâzi Bik menʿ kılıp ok atgalı koymas irdi bâ-vücûd anıŋ birle Hoca Burhanüddinniŋ leşkerini niçe fersank yerge yandur didiler mahall anga yok boldı ki kiştedin fiste kofargaylar bisyâr hamle kılsalar kerdeni âsmânga sarub heyyân mestûr iylegaylar Hoca Burhanüddin bu leşkerniŋ tolalkını be-tamâm leşkerleri candın ümîd üzdiler aydılar kim hiç kimde yâr yok ki bir kadem ilgeri koyalgay efrâdı birle kenâra alıb temâşa kılıp turdılar ammâ Gâzi Bik öngidin leşkerini çaglagan bolup yörür irdi uşbu hâletde Burhanüddin hâcemniŋ leşkeridin beş yüz kişi Gâzi Bik tarafıga at saldı Gâzi vakitni ganimet bilib tug ʿilmini yürgeb alıb koca yaşladı arkadın Kırgızlar at saldı Yarkend leşkeri hayrân-ı sergerden bolup kaldılar güyâ âsmân basıb algandık maʿlûm boldı ulukları say taşıdık yattı âdem uluşnıŋ nihâyeti kalmadı kaçkanlar dervâzedin katmak âdem birbirini basıb olturdı keyn kalganlarnı sayıb düşmenler olturadur bâʿzılarını sefildin agramcı birle tartıb alıb turadur ammâ Hazret-i Abdullah sefîl tûfeside faspanlık kılıp leşkerniŋ yaragını çabdub turga idiler bu vâkiʿni körüb dast (?) leşkerni yandurgalı anca saʿy

[152] Bkz. T. H., vr. 79a.

kıldılar dervâzedin aslâ çıkışnıŋ ihtimâli yok âdemler birbirni basıb keledur nâçâr sefildin agramcı birle Tokal Mirzâ öz hâdimleri birle hocam niçe def'â leşkerni tuhtatıb yandurdılar ol tarafdın koglab olturub keledur bu kaçkan halkda yâr yok ki arkaga karagay hiç vech birle bolmadı nâçâr özlerini sefîlge aldılar dervâzedin kergan halâyıklar selâmet kaldı andın özgesi oldı anga gaça kün kice boldı dervâzeni muhkem kıldılar teng atgunca uluklarnıŋ libaslarını ve yaraglarını almak birle düşmenler hoş hâl bolup asâyiş tüzdiler el-kıssa şehriniŋ içi mâtem-i musibetge toldı biri atam diydur biri agam diydur biri ukam (?) diydur…" (Bkz. T. H., vr. 79b-80a-80b)

Özetle bu satırlardan şunları anlamaktayız: Sabahleyin sayıları 40.000 civarında olan Yarkend askeri şehrin kapısından çıkmaya başladı. Her iki taraf savaşa girdiği halde Gazi Bey askerlerin ok atmasını yasakladı. Burhaneddin Hoca'nın askerleri Yarkend askerinin çokluğundan korkarak ümidini keser. Bu arada Burhaneddin Hoca'nın ordusundan beş yüz kişi Gazi Bey tarafına saldırınca, Gazi Bey kaçmaya başlar. Arkasından bir panik havası hasıl olur ve Yarkend askerleri de panik içinde koşturmaya başlar. Abdullah Hoca askerlerin bozulan silahlarını onarır ve kaçanları durdurabilmek için Tokal Mirzâ ile kaçan askerleri geri çevirir. Yaşanan kargaşa sonucu çok sayıda askerin kanı dökülür ve şehir yas havasına bürünür.

Hoca Cihan vaziyeti düzeltmekten yoksun bir şekilde yanında Yarkend şehrinin önde gelenleriyle birlikte Pamir yaylası tarafına kaçma kararı alır. Bu kaçış olayından bahseden müellif, onların Meshire Kapısı ile Kargalık yolunu takip ederek ilerledikleri yolculuklarına değinir.[153] Hoca Cihan başta olmak üzere birçok insan bu yolculuk esnasında öldürülmüştür.

Kaşgârî'nin verdiği bilgilerden anlıyoruz ki, Hoca Burhaneddin'in Altışehir'de hükümdar olması Çin hükümetince kabul edilmiştir. Çin'in ileri sürdüğü yükümlülüklere itiraz etmeyen Burhaneddin Hoca, hem Çin'i hem de Kalmukları arkasına alarak Altışehir'de tekrar Aktağlık Hocaların kukla saltanatını kurmuştur.

Müellif bu gelişmeleri konu edindiği bölümün devamında bazı yerel yöneticilerin isimlerini belirtmekte, hocalarının aziz hatırlarına değinmekte ve siyasi ortamın genel bir panoramasını çizerek eserinin sonuna gelmektedir. Son kısımda ise eserini Ruz-ı Yekşenbe yani Pazar günü bitirdiğini eklemektedir.

[153] Bkz. T. H., vr. 82a.

Genel itibariyle söyleyecek olursak Tezkire-i Hâcegân'da, Afak Hoca olarak da bilinen Hidayetullah'ın 1678'de Cungarların yardımıyla iktidara gelmesinden, Hoca Burhaneddin'in Çin'in yardımı ile Altışehir'e hükümdar olmasına kadar süren dönem anlatılmaktadır. Siyasi olayların ağırlıklı olarak işlendiği Tezkire-i Hâcegân, bir kaynak eser olarak bu dönemlerle ilgili mühim bilgileri ihtiva etmektedir. Bu bakımdan hocalar devri tarihini anlamak hususunda başvurmamız gereken kaynakların başında gelmektedir.

2.3.2. Kavimler ve Topluluklar

Tezkire-i Hâcegân'da anlatılan hadiseler bir önceki başlıkta izah edildiği gibi Cungarların desteğiyle iktidarı ele geçiren Afak Hoca'nın iktidara gelişiyle başlamaktadır. Bu dönem bir diğer ifadeyle Cungar hakimiyeti devridir. Daha evvel de değinildiği gibi, Batı Moğollarının önemli bir kolu olan Cungarlara, Oyratlar adı verilmiştir. Bu topluluk Türkler tarafından **Kalmuklar** olarak ifade edilmiştir.

Kalmak kelimesinin görünüşe nazaran etnik değil, coğrafî bir tabir olarak ilk defa Şerafeddin Yezdi'nin Zafernâme mukaddimesi'nde geçtiği anlaşılıyor. Denildiğine göre, Moğol hanedânı Çin'den kovulduktan sonra, ancak onların anayurtları, yani Karakurum ile Kalmak ellerinde kalmış ve sonradan Oyrat emirleri bu toprakları da ellerinden almıştır.[154]

Tezkire-i Hâcegân'da "Kalmak / قالماق" şekliyle ifade edilen Oyratların veya Cungarların siyasi mücadeleleri ve hocalar ile olan münasebetleri geniş yer bulmuştur. Cungar hanlığının yöneticileri halk üzerindeki otorite ve kontrollerini hocalar vasıtasıyla sağlamışlardır. Eserdeki bilgilerden anladığımız kadarıyla hocalar halk üzerinde ciddi bir nüfuza sahiptir. Bu nüfuzdan yararlanan hocalar Cungarların sadece bir kukla yöneticileri olmakla kalmamış, mensup oldukları Nakşibendî tarikatı öğretisisini de yaymak için gayret göstermişlerdir. Tezkire-i Hâcegân'da zikredilen birçok kıssa ve hikaye de bu hususu teyit eder niteliktedir.[155]

Kalmuk kuvvetleri ile girişilen askeri harekatlar da o ölçüde yer bulan diğer bir konudur. Eserde konu edinilen dönem, hocaların iki fırka halinde birbiri ile giriştikleri

[154] Wilhelm Barthold, "Kalmuklar", *İA*, Cilt 6, İstanbul 1977, s. 140.
[155] Bkz. T. H. vr. 6b.

yoğun bir mücadele devridir. Bu bakımdan hocaların Cungar Hanları ve bazı yerel yöneticiler ile kabile beyleriyle olan ilişkileri de dikkate değerdir.

Kırgızlar, Tezkire-i Hâcegân'da adı geçen diğer bir topluluk olmasının yanı sıra, Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre en eski Türk kabilelerinden biri olarak kabul edilmektedir. İlk devletlerini Ki-Ku, Kien-Kun veya Gen-gün, Gegun adıyla bugünkü Kırgızistan'ın doğusunda ve kuzeydoğusunda milâttan önce II. yüzyılda kurmuşlardır. Bir süre sonra bu devletin yıkıldığı ve Kırgızlar'ın Hun İmparatorluğu yönetimine girdiği anlaşılmaktadır. Hunlar'ın zayıflaması üzerine Baykal gölünden Tibet'e kadar uzanan sahada Hakas Devleti'ni kuran Kırgızlar, VI. yüzyılın ikinci yarısında Göktürk Devleti'nin idaresi altına girdiler. XVII. yüzyıl ortalarına kadar Kazak Türkleri ile birlikte yaşayan bu Kırgızlar Moğol kabilelerinin doğudan, Ruslar'ın kuzeyden tehdidine mâruz kaldı. Kazan, Astrahan ve Başkırdistan'ı işgal eden Ruslar, Kazakistan'a doğru ilerledikleri gibi Moğolistan'da uzunca bir süredir huzursuzluk içinde bulunan Kalmuklar da hızlı bir şekilde Kırgız ve Kazak bozkırlarını işgal ettiler. Kalmuklar'ın yağma ve işgali karşısında halkın itirazına rağmen Küçük Orda Hanı Ebülhayr, Ruslar'dan yardım istedi. 1730'larda Kazakistan'a giren Ruslar, Kazak topraklarının en verimli bölgelerini işgal ederek buralara Rus göçmenlerini yerleştirdiler. Bu sırada bazı Kırgız boyları da Kazaklar'la birlikte Ruslar'a esir düştüler. 1848 ve 1856 yıllarında Ruslar Kazakistan'ın tamamını, Kırgızistan'ın ise kuzeybatı bölgelerini işgal ettiler. Diğer bölgelerdeki Kırgız Türkleri, Buhara ve Hîve devletlerinin mücadelesinden bıkan bir grup Türk halkı tarafından 1700 yılında Fergana vadisinde kurulan Hokand Hanlığı'nın hâkimiyetine girmişlerdi. Bu hanlığın halkının çoğunluğunu kendileri teşkil ettiğinden çok geçmeden Hokand'ın idaresi Kırgız Türkleri'nin eline geçti. Böylece Hokand Hanlığı, Kırgız nüfusu ağırlıklı bir devlet haline geldi. Kısa sürede güçlenen Hokand Devleti, XVIII. yüzyılın ortalarında Çin'in istilâsına uğradıysa da bir süre sonra yeniden toparlandı. Ancak Yenisey yöresinin İli vadisindeki Kırgızlar bir daha Kırgızistan'a dönemeyerek Kazak ve Altay Türkleri ile birlikte Çin idaresinde kalmışlardır.[156]

Tezkire-i Hâcegân'da "قرغيز" biçiminde geçmekte olan Kırgızlar, Karatağlı Hocaların Kalmuklarla mücadelelerine de ortak olmuşlardır. Kırgızların bu çekişmeye dahil olmaları ve siyasi hadiselere karışmaları Tezkire-i Hâcegân'da tafsilatlı olarak

[156] Mehmet Saray, "Kırgızistan (Tarih, Eğitim, Kültür ve Sanat)", *TDVİA*, Cilt 25, İstanbul 2002, s. 442-443.

işlenmektedir. Kaşgar'da bulunan Ahmed Hoca'nın Kırgızları kullanma politikasına başvurduğu bilinmektedir. Hoca Yusuf'un bağımsızlığını ilan etme girişimleri esnasında temas içinde olduğu ortaklarından birinin de Kırgız-Kıpçak lideri Ömer Mirza olduğu görülmektedir. Yine Tezkire-i Hâcegân'da verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Cihan Hoca'ya karşı oluşturulan Hoca Burhaneddin'in ordusunda Kırgızlardan müteşekkil unsurlar da bulunmaktaydı.[157]

Buna ilaveten, Kırgızların Yarkend şehrine belirli aralıklarla yağma akınları düzenlemeleri ve şehir halkından bir kısmını esir almaları eserde yer bulan gelişmelerdendir. Yine Kırgızların akınları sırasında ganimet topladıkları hususunda eserde bazı bilgiler mevcuttur.[158]

Tezkire-i Hâcegân'da ifadesini bulan diğer bir topluluk da **Kıpçaklar**'dır. Kıpçak bir Türk kavmi ve bu kavmin rehberliği altında kurulan kavmî bir işbirliğin adıdır. Kelimesin aslî şekli "kıvçak, kıbçak" olup, daha sonraları seslerin değişmesi ile *Kıfçak*, *Kıpçak*, *Hıfçak* ve *Hıfçah* şekillerini de almıştır.[159] Eserde Kıpçak kelimesi "Kıfçak / قیفچاق" biçimde ifade edilmekte olup Kırgızlarla birlikte zikredilmektedir.

Eserde adı geçen topluluklardan biri de Moğol kökenli bir kavim olan **Hıtaylar**'dır. Muhammed Sâdık Kaşgârî Tezkire-i Hâcegân'da, Hoca Cihan'ın, Hoca Burhaneddin'e karşı savaşı sırasında ordusunu oluşturan unsurlar arasında Hıtay askerinin de olduğunu belirtmektedir.[160] Tezkire-i Hâcegân'da "خطای" şeklinde ifadesini bulan Hıtaylardan birçok defa askerî mücadeleler noktasında bahsedildiği görülmektedir. Yine Kırgızlar'ın, Aksu askeri, 600 Kalmuk ve 200 Hıtay askeri ile Yarkend'e akınlarından söz edilmektedir.[161]

Tezkire-i Hâcegân'da göze çarpan bir diğer kavim de Orta Asya'da Hazar denizinden Çin sınırına kadar uzanan topraklarda yaşayan bir Türk topluluğu olan **Kazaklar**'dır. Eserde "قزاق" biçiminde ifade edilen Kazakların Cungarlarla olan mücadelelerinin aktarılması yanında tıpkı Kırgızlar gibi Kazakların da hocaların yarattığı siyasi ortama müdahil olmaları eserde yer bulmaktadır.

Çinliler ile olan mücadele ve ilişkiler de Tezkire-i Hâcegân'da mevzu bahis olan bir noktadır. Kaşgârî'nin verdiği bilgilere baktığımız zaman, Hoca Burhaneddin'in

[157] Bkz. T. H., vr. 71b.
[158] Bkz. T. H., vr. 37a.
[159] Reşit Rahmeti Arat, "Kıpçak", *İA*, Cilt 6, İstanbul 1977, s. 713.
[160] Bkz. T. H., vr. 71b.
[161] Bkz. T. H., vr. 62b-63a.

Altışehir'de hükümdar olmasının Çin hükümetince kabul edildiği ve Burhaneddin Hoca'nın hem Çin'i hem de Kalmukları arkasına alarak Altışehir'de tekrar Aktağlık Hocaların kukla saltanatını kurduğunu görüyoruz. Hoca Burhaneddin, Hoca Cihan ve Yarkend halkını uyarmış, Çin Hâkânı ve Amursana'nın yarlıklarını hatırlatarak Çin hükümdarının yarlığı ile Amursana'nın Han olduğunu ve kendilerinin Çin hükümdarının yarlığını iletmeleri için buraya gönderildiklerinden bahsetmiştir.[162] Daha evvelki bölümlerden hatırlanacağı üzere Hocalar Devri, 1755'deki Birinci Çin İstilasına kadar sürmüştür. Eserde Çin hükümetinin hocalar üzerindeki tasarruf ve politikaları da gözler önüne serilmiştir. Muhammed Sadık Kaşgârî'nin eserinde kaydettiklerinden anlamaktayız ki, Çinliler hocaların içinde bulunduğu kaotik durumdan yararlanarak Doğu Türkistan üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için çalışmışlardır.

2.3.3. Yer İsimleri

Nakşibendî tarikatına mensup olan hocaların Altışehir'de ciddi bir nüfuz kazanarak güçlerini arttırdıklarını daha önce belirtmiştik. Altışehir olarak sözünü ettiğimiz yerler şunlardır: *Kaşgar*, *Yarkent*, *Hoten*, *Aksu*, *Üçturfan* ve *Kuçar*. Doğu Türkistan tarihinde önemli gelişme ve mücadelelere tanıklık eden bu önemli merkezlerin tarihi sürecini açıklamaya çalışalım.

Tezkire-i Hâcegân'da, siyasi gelişmeler noktasında zikredilen **Kaşgar** şehri hakkında tarihi ve coğrafi açıdan bilgi bulmak zordur. Tezkire-i Hâcegân'dan edinilen malûmata baktığımızda, Aktağlık hocaların merkezinin Kaşgar olduğunu görmekteyiz. Biz burada Tezkire-i Hâcegânda zikredilenler yanında, Kaşgar hakkında genel bir malûmat vermeyi de uygun görüyoruz.

Tarım havzasının en önemli şehri olan Kaşgar (Çince Kaşi; İslâm kaynaklarında Kâşgar, Kâcgar, Kâşhar), Tarım ırmağının kollarından Kaşgar suyu kıyısında kurulmuştur. Şehrin tarihi Han Hanedan'ına (m.ö. 206-m.s. 220) kadar götürülebilir. O tarihten Tang Hanedan'ına kadar (618-907) Çin kaynaklarında Şule adıyla zikredilen Kaşgar, Çinliler'in oturduğu Hançeng (Şule) ve müslümanların oturduğu Huiçeng (Şufu) denilen iki semtten meydana geliyordu. Taberî'nin naklettiğine göre Kuteybe b. Müslim 715'de Fergana bölgesine kadar ilerlemiş ve Kaşgar'ı 629'dan beri ellerinde tutan Çinliler'den almıştı. Daha önce buranın sahibi olan Karluklar 750'de şehri tekrar

[162] Bkz. T. H., vr. 69a-69b.

ele geçirdiler ve bölgede Türk idaresini yeniden kurdular. Ardından şehre Uygurlar hâkim oldu. Şehir, 920 civarında Tagan Tegin adlı bir Türk dihkanının* idaresindeydi. Kaşgar'da hüküm süren ilk müslüman Türk hükümdarı Karahanlılar'dan Abdülkerim Satuk Buğra Han'dır (ö. 344/955). XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kaşgar ve çevresine Moğol asıllı Duğlatlar hâkim oldular. Timur Hârizm'e sefer düzenlerken onların üzerine de ordu sevkediyordu. 1399'da gönderdiği torunu Mirzâ İskender, Yarkent ve Aksu ile birlikte Kaşgar'ı da zaptetti. Hoten, Endican ve Kaşgar'ı Şâhruh'un oğlu İbrâhim Sultan'a veren Timur, Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'dan getirdiği 30.000 çadır Kara Tatar'ın bir kısmını Kaşgar taraflarına yerleştirdi. 1416'da Timur'un torunu Uluğ Bey, Ömer Şeyh'in oğlu Emîrek Ahmed'in idaresindeki Kaşgar'a da hâkim oldu. Aynı yıl Duğlatlar Tarım havzasından tamamen uzaklaştırıldıysa da ardından geri döndüler ve Kaşgar'ı tekrar ele geçirerek burada 1499 veya 1514 yılına kadar hüküm sürdüler. 1606'da Çağatay Hanedanı'na mensup Emîr İsmâil, Kaşgar'a hâkim oldu. Onun zamanında halk üzerinde büyük nüfuzu bulunan Afak Hoca, Kalmuklar'ın yardımıyla 1678'de şehrin emîri oldu. Böylece başlayan hocalar dönemi XIX. yüzyıla kadar devam etti.[163]

Kaşgar şehri, Rus seyyahların ifadelerine göre, Doğu Türkistan'ın diğer bütün şehirleri gibi, bölgede bulunan vahalardan verimsiz çöl ile ayrılan bir vahada yer almaktadır. N. V. Bogoyavlenskiy'in notlarında Kaşgar, XIX. yüzyılda Doğu Türkistan'ın tamamı ile bağlantılı bir şehir ve Rus ticaretinin önemli noktası olarak gösterilmektedir. Rus seyyahlar Kaşgar'ın özellikle Doğu Türkistan'ın ticari hayatındaki önemine vurgu yapmışlardır.[164]

Cungarların desteğiyle Afak Hoca'nın Kaşgar'ın hâkimi olması ve bütün Altışehir tahtına han ilan edilmesi, önemli hadiselere kapı aralamıştır. Tezkire-i Hâcegân'da tafsilatlı bir biçimde anlatılan gelişmelere baktığımızda onun hükümdarlığının ilk etapta fazla sürmediğini anlıyoruz.[165]

Tezkire-i Hâcegân'da adı geçen bir diğer önemli şehir **Yarkend**'dir. Bilindiği gibi Yarkend şehri Karatağlık hocaların merkezi konumunda bir yerdir. Tezkire-i Hâcegân'da Yarkend şehrindeki siyasi hadiselere geniş yer verilmiştir. Yarkend Hanlığı'nın da merkezi olarak dikkat çeken Yarkend şehri, Türkistan şehirleri arasında

---

* Dihkan: Şehir ve yöre beyi.

[163] Keith Hitchins, "Kâşgar", *TDVİA*, Cilt 25, İstanbul 2002, s. 7-8.

[164] Aleksandr Kolesnikov, *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı - XX. Yüzyılın Başı)*, (çev: Rakhat Abdieva), Ankara 2010, s. 75-76.

[165] Bkz. T. H., vr. 11b.

en büyük şehirdir. Tezkire-i Hâcegân'da anlatıldığı üzere Afak Hoca uzun süre burada idarecilik vazifesi üstlenmiştir. Kırgızlar'ın zaman zaman Yarkend'e yönelik yağma akınlarından ve ganimet toplamalarından daha önce söz etmiştik. Hocaların siyasî ve dinî faaliyetlerinin önemli merkezlerinden biri olan Yarkend, bu anlamda ön plana çıkan bir şehirdir.

Yarkend şehri Karatağlık hocaların son ve en güçlü kalesi konumunda bulunmaktadır ve birçok kanlı savaşa sahne olmuştur. Kaşgârî'nin aktardığına göre Karatağlık hocalar ile Aktağlık hocalar arasındaki bu çetin savaşlardan biri de, Hoca Cihan olarak da bilinen Yâkub Hoca'nın, Yarkend Hâkim Bey'i Gâzi Bey ve Niyaz Bey'lerin desteğiyle Yarkend'de Hoca Burhaneddin'e karşı verdiği mücadeledir.[166]

Doğu Türkistan'ın güneyinde yer alan **Hoten** şehri, Tezkire-i Hâcegân'da adı geçen şehirlerdendir. Tarihi süreci içerisinde şehir, XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyılın başlarında Çağatay hanları ile Timur'un torunları arasında geçen taht mücadelelerine sahne oldu. Çağatay hanları mağlup edilip devletleri ortadan kaldırılınca Sultan Ebû Bekir Duğlat; Kâşgar, Yeni Hisar, Yarkent, Hoten ve Kücâ şehirlerini içine alan bölgede bağımsızlığını ilân etti. 1678'de Doğu Türkistan'da Hocalar devri başladı ve 1755 yılına kadar sürdü. XVIII. yüzyılın ortalarında Kaşgarlılar Cungarlar'a karşı isyan edince Hotenliler de onlara katıldılar. Fakat Hocalar'ın ikiye bölünmesinden sonra çok geçmeden Çinliler Hoten de dahil olmak üzere bütün bölgeyi ele geçirdiler. 1826'da Kaşgar'da Sâlih Hoca'nın oğlu Cihangir'in başlattığı isyan sonunda Çinliler'in yöreden çıkarılması üzerine Hoten, Yeni Hisar ve Yarkent halkı da Cihangir'i hükümdar kabul etti; fakat iki yıl sonra onun yakalanarak Çin'e götürülüp idam edilmesiyle birlikte tekrar esaret altına düştü. Bu sıralarda Hokand hanlarından Madali diye tanınan Mehmed Ali Han 40.000 kişilik ordusuyla Kaşgar'a yürüyerek bura ile birlikte Yarkent, Hoten ve Aksu'yu da Çinliler'den kurtardı. Ancak bu ordu Buhara Hanlığı'nın Hokand Hanlığı'nı tehdit etmeye başlamasından dolayı geri dönmek zorunda kaldı ve kurtarılan bölgeler 1831 yılında tekrar Çinliler'in eline geçti. 1846 yılında Muhammed Emin'in (Katta Tora) önderliğinde başlayan "Bin Yiğit" (bin kişi) İsyanı neticesinde Hoten, Çin hâkimiyetinden tekrar kurtulma imkânı bulduysa da 1848'de yeniden Çinliler'in eline düştü. 1861 ayaklanmasının ardından 1864'te ortaya çıkan Doğu Türkistan'daki beş küçük devlet içinde Hoten de vardı. Bu arada Çinliler Hocalar'ı sürgünde tutması için

[166] Bkz. T. H., vr. 71b.

Hokand yöneticilerini ikna etmelerine rağmen Hoca Büzürg ve onun subayı Yâkub Beg'in kendilerine karşı çıkışlarını engelleyemediler. 1866-1867'de Yâkub Bey gücünü arttırdıktan sonra Hoten üzerinde de hâkimiyet kurdu. 1877'de Yâkub Bey'in ölümü üzerine Hoten Valisi Niyaz Bey bağımsızlığını ilân etti; fakat harekete geçen Yâkub Bey'in oğlu Beg Kulı Beg'in karşısında yenilerek Çinliler'e sığındı. Daha sonra Beg Kulı Beg Hoten'den geri çekilince Niyaz Bey tekrar bağımsızlık yoluna gittiyse de Ekim 1877'de Beg Kulı Beg, yeniden bölgeyi ele geçirdi. Aralık 1877'de ise Çinliler bütün Doğu Türkistan'ı istilâ ettiler.[167]

Tezkire-i Hâcegân'daki bilgilere göre birçok savaşa ve mücadeleye sahne olan Hoten şehri, hocalar arasında yaşanan iktidar mücadelesinin de önemli merkezlerinden biri olmuştur. Karatağlık hocalardan Hoca İshak Velî, İslâm dininin kuvvetlenmesi için birçok merkezin yanında Hoten'de de çalışmalar yapmıştır. Doğu Türkistan'daki hocalar hakimiyeti döneminde bazı hocaların Hoten'e yönetici olarak atandığını görmekteyiz. Danyal Hoca'nın dört oğlundan biri olan Abdullah Hoca'nın buraya vali olarak atandığını Tezkire-i Hâcegân'daki bilgilerden çıkarmaktayız.[168]

Altışehir olarak tanımlanan şehirlerden biri de **Aksu**'dur. Tezkire-i Hâcegân'da zikredilen Aksu, Doğu Türkistan'ın en önemli şehirlerinden biridir. Çin kaynaklarında şehir, Wen-su, Ta-sh-i ve Yü-çü şeklinde geçmektedir. Zaman içinde Yarkend, Kaşgâr ve Turfan'a kıyasla ikinci derecede önem kazanmıştır. Bir dönem Yakûb Bey'in elinde bulunan Aksu, onun vefatından sonra, bütün Doğu Türkistan'da olduğu gibi Çin'in hakimiyetine girmiştir.[169]

Aksu, siyasi önemi dışında Hocaların dinî faaliyetleri noktasında da öne çıkan merkezlerden biri olmuştur. Hocaların şiddetli mücadelesine sahne olan Aksu'ya Tezkire-i Hâcegân'daki kayda göre, Hoca Danyal'ın oğlu Eyyûb Hoca atanmıştır.[170]

Bir diğer önemli merkez **Turfan**'dır. Kalmuklar XVII. yüzyılın ikinci yarısında Turfan, Urumçi ve İli'yi kapsayan Cungarya Devleti'ni kurdular. Bu devir hocaların vali olarak hüküm sürmesinden dolayı hocalar dönemi adıyla anılır. XVIII. yüzyılda Turfan, hocaların egemenliği altına girdi. 1731'de Turfan müslümanları adına Emin Hoca, Çin hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. 1760'ta Emin Hoca tarafından inşa

[167] Ahmet Taşağıl, "Hoten", *TDVİA*, Cilt 18, İstanbul 1998, s. 252.
[168] Bkz. T. H., vr. 20b.
[169] Wilhelm Barthold, "Aksu", *İA*, Cilt 1, İstanbul 1978, s. 275.
[170] Bkz. T. H., vr. 20b.

edilen mescid önemli bir tarihî eser sayılmaktadır. Kalmuk istilâsı sırasında bütün Türkistan gibi Turfan da zarar görmüştü. Burası 1754-1758 yılları arasında Çin tarafından ilhak edildi. 1756'da Aksu'nun batısındaki Uc şehrinin halkı isyan ettiği gerekçesiyle Çinliler tarafından öldürüldü. Yeni bir şehir kurmak üzere Turfan ahalisi buraya getirildi. Kurulan şehrin adına Uc Turfan denildi. Asıl Turfan'a ise Köhne Turfan adı verildi. 1760'ta Emin Hoca'nın oğlu Süleyman bölgeyi idare ediyordu. 1820'de Turfan Beyi Ebû Ahmed'in Çin'deki Ch'ing Hanedanının imparatoruna hediyeler yolladığı kaydedilmektedir. 1865'te Hokand valisini devirerek bağımsızlığını ilân eden Yâkub Bey 1866'da Hoten'i, 1867'de Kuça'yı ele geçirdikten sonra 1868'de Turfan ve Kumul'u kendine bağladı. 1877'de Turfan'ı yeniden işgal eden Çinliler'in Mançu Hanedanı, Köhne Turfan'ı 1879-1898 yılları arasında tamamen yıktı. Köhne Turfan'ın yerine Çince adla anılan bir yerleşim yeri kurulduysa da şehrin batısında müslüman Türkler'in kurduğu mahalleye yine Turfan denildi.[171]

Yâkub Bey, Turfan'ı ele geçirdikten sonra, Altışehir adının yerine Yedişehir adını kullanmıştır. Bazen yedinci şehir Turfan'ın yerini Kurla şehri almaktadır. Üçturfan veya Uçturfan şehri, Aksu'nun batısına yerleşmiş olup, asıl adı "Uç" denilen dağın isminden alınmıştır. XVIII. yüzyılda Kalmuklar devrinde, Doğu Türkistan'ın kuzeyinde yer alan nehir kıyılarına güneydeki Uygurlar'ı göç ettirerek çiftçilik işlerinde kullanırken, onlara Moğolca çiftçi anlamına gelen "Tarançi" adını vermişlerdir. Bahsi geçen bu zorunlu göç esnasında Turfanlı Uygurlar da Uç şehrine göç ettirilmiştir. Böylece Uç şehrinin adı, yeni gelen göçmenlerin etkisiyle "Uçturfan" veya "Üçturfan" olarak iki şehir adının birleşik şekline gelmiştir. Doğu Türkistan'ın güney bölgesi olan bu yöre için, Avrupalılar "Kaşgariye" ismini kullanmışlardır.[172]

Turfan şehri eski dönemlerde, Doğu Türkistan tarihinde Çin'den Türkistan'a geçilen nokta olarak önemli bir rol oynamıştır. Turfan'ın böyle bir konuma haiz olması, şehrin sürekli el değiştirmesine neden olmuştur. Turfan, belirli dönemler kendi emirlerinin yönetimi altında bağımsız olmayı başarsa da genellikle Çin yönetimine bağlı kalmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru Turfan, artık eski önemini kaybetmiştir. Bununla birlikte şehir yine de önemli bir ekonomik merkez olma rolünü devam ettirmiştir.[173]

---

[171] Ahmet Taşağıl, "Turfan", *TDVİA*, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 416.
[172] İ. Kurban, *Doğu Türkistan…*, s. 1.
[173] A. Kolesnikov, *Rus Seyyahların Gözüyle*…, s. 83.

Tezkire-i Hâcegân'da Turfan'a dair fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Şehir bir merkez ve menzil olarak siyasi gelişmeler bağlamında zikredilmektedir.

Doğu Türkistan'daki önemli merkezlerden biri de **Kuçar** idi. Tezkire-i Hâcegân'ın yazarı Muhammed Sâdık Kaşgârî, giriş bölümünde eserini Kuçarlı Mirzâ Hudi Bey'in oğlu olan Kaşgar Hakim Bey'i Osman Bey ve onun annesinin isteği üzerine, onun yanında memuriyette iken yazmış olduğunu belirtmektedir.[174] Eserde Kuçar şehri hakkında teferruatlı bilgiler olmayıp, şehir daha ziyade ismen zikredilmek suretiyle ve daha çok siyasi hadiseler bağlamında anılmaktadır.

Eserde adı geçen yerlerden birisi de **Yenihisar**'dır. Yeni şehir anlamına gelen kelime, Tezkire-i Hâcegân'da "Yengi Hisar/حصار ینکی" olarak geçmektedir. Kaşgar'da Çinliler ve Müslümanlar ayrı yaşarlardı. Bu nedenle ayrı Çin şehri ve ayrı Müslüman şehri bulunmaktaydı. Bunların her ikisi de duvarlarla çevrili durumda olduğu için Çin şehri, Türkçe Yeni Hisar olarak geçmektedir. Çin şehrinde Çin yönetimi oturuyor ve Çin askerleri bulunuyordu.[175]

Tezkire-i Hâcegân'da zikredilen bir diğer şehir **Andican** şehridir. Fergana bölgesinde bulunan Andican şehri, Kaşgar hocalarının faaliyetleri bakımından önemlidir.

Orta Asya'da son yüzyıllarda kurulmuş iki şehrin adı olan **Feyzâbâd** da eserde ismi geçen bölgeler arasındadır. Tezkire-i Hâcegân'daki kayda göre şehirde yöneticilik yapmış olan Feyzâbâd hakimi Niyaz Bey'den söz edilmektedir.[176]

Bunlar dışında Tezkire-i Hâcegân'da bazı küçük yerleşim birimleri ile dağların vb. coğrafi bölgelerin isimleri de yer almaktadır. **İli**, **Oş**, **Kargalık** vb. yerleşim yerleri ile **Tanrı Dağları** gibi yer şekillerinin ve **Moğolistan**, **Çin** vb. geniş coğrafyaların tanımlamaları yapılmaktadır. Daha detaylı bir yer isimleri listesine ekler bölümünde yer verilmiştir.

---

[174] Bkz. T. H., vr. 2a.
[175] A. Kolesnikov, *Rus Seyyahların Gözüyle*…, s. 78.
[176] Bkz. T. H., vr. 38b.

2.3.4. Kişi İsimleri / Şecereler

Hocalar devri biyografisi olarak bilinen Tezkire-i Hâcegân'da Hoca Mahdûm-ı Âzam'dan başlayan hocalar silsilesine dair bilgiler bulunmaktadır. Nakşibendî tarikatına mensup hocalar, kısa zamanda Doğu Türkistan'ın siyasi hayatını değiştirecek etkide bir güce ulaşmışlardı. Cungarların desteğiyle Yarkend Hanlığı'nın enkazları üzerine kurdukları hocalar saltanatı, kıyasıya taht kavgası ve iktidar mücadelesiyle ön plana çıkmıştır. Bu mücadele dönemi aynı zamanda Cungarlarla ve Çinlilerle olan ilişkiler bakımından da önemlidir. Süreç içerisinde hocaların Doğu Türkistan'daki iktidar savaşları, yerel yöneticilerle ilişkileri ve diğer topluluklarla münasebetlerine dair Tezkire-i Hâcegân'dan çeşitli malumat edinmekteyiz. Bu noktada eserde, birçok şahsın ismi ve şeceresine dair anlatımlar dikkat çekmektedir.

Yazar, **Mahdum-ı Âzam** olarak bilinen Kaşgar hocalarının atası Hoca Kâsânî hakkında bilgiler vermektedir. Kendisinin Satuk Buğra Han neslinden olan Bibica Hatun ile evliliği ve çocuklarından bahsetmektedir:

"Hazret-i Mahdûm-ı Âʿzamnıŋ tört haremleri bar irdi ulukısı şehr-i Kasannıŋ seyyidleridin irdi. Seyyid Mir Yusufnıŋ kızıdın tört ogul bir kızları bar irdi ulukı ferzendleri İşan Kalan Hocam, ikincisi Dost Hocam, üçünci Hâce Bahaüddin, törtünci Hâce Abdülhalik Hocam, ammâ Hâce Dost reisi hulefâlarıdın irdi Hâce Bahaüddin atalarıdın makâm-ı dâʿvetge irşâd (4) (?) irdiler Abdülhalik birâderi İşan Kalandın ruhsat-ı irşâdga sebeb irdi yana bir haremleri kâinât Pâdşâhnıŋ kızı Melike Kasani atar irdi olardın iki ogul iki kızları bar irdi birinin atı Hâce Muhammed biriniŋ atı Sultan İbrahim yana bir haremlerini Bibica Kaşkarî atar irdi Sultan Satuk Bugra Han Gâziniŋ evlâdıdın irdi Hazret-i Hâce İshak Velî bu ferzend-i ercmendleri bu haremleridin irdi anaları Hoca İshak Velîga hâmile ikenleride evige kirseler Hazret-i Mahdûm-ı Âʿzâm kofub tevâzuʿ kılur irdiler…" (Bkz. T. H., vr. 3b-4a)

Tezkire-i Hâcegân'da zikredilen ve Hocalar sülalesinin atası olarak kabul edilen Mahdûm-ı Âzam'ın hanımları ve oğulları ile ilgili malûmatı tablo şeklinde belirtmek yararlı olacaktır:

Tablo 1. Mahdûm-ı Âzam'ın Eşleri ve Çocukları

Mahdûm-ı Âzam (Hoca Ahmed Kâsânî)

Kasan Şehri Seyyidesi	Melike Kâsânî	Bibica Kaşkarî	?
- İşan Kalan	- Hoca Muhammed	- Hoca İshak Velî	
- Dost Hoca	- Sultan İbrahim		
- Hoca Bahaüddin			
- Hoca Abdülhalik			

Tezkire-i Hâcegân'dan edindiğimiz bilgiler doğrultusunda ünlü Nakşibendî şeyhi Mahdûm-ı Âzam'ın soyundan gelen ve iki ayrı fırka halinde ayrılan hocaların şeceresini tablo halinde ifade edelim:

Tablo 2. Hâcegân Silsilesi

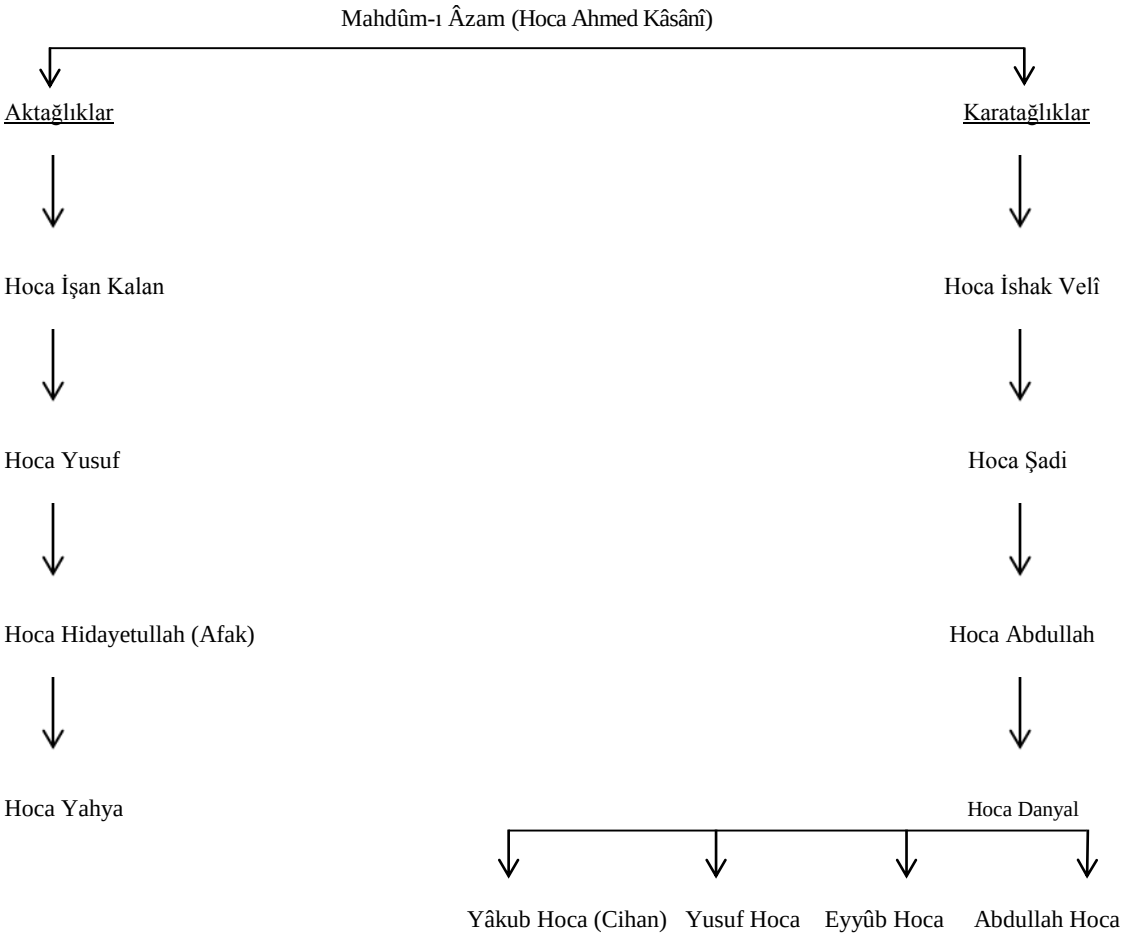

Kaşgârî eserinin ilk bölümü'nde Kaşgar Hocaları'nın şeceresini şu şekilde vermektedir:

Tablo 3. Tezkire-i Hâcegân'a Göre Kaşgar Hocalarının Şeceresi

1. Hazret-i Muhammed Mustafa
↓
2. Hazret-i Fatıma Zühre
↓
3. Hazret-i İmâm Hüseyin
↓
4. Hazret-i İmâm Zeynelâbidin
↓
5. Hazret-i İmâm Muhammed Bakır
↓
6. Hazret-i İmâm Cafer-i Sâdık
↓
7. Hazret-i İmâm Musa Kazım
↓
8. Hazret-i Ali Musa
↓
9. Hazret-i Seyyid Talib
↓
10. Abdullah Arac
↓
11. Hazret-i Abdullah Afzal
↓
12. Ubeydullah Afzal

↓

13. Seyyid Ahmed

↓

14. Seyyid Muhammed

↓

15. Hazret-i Şâh Hüseyin

↓

16. Hazret-i Şâh Hasan

↓

17. Hazret-i Seyyid Celâleddin

↓

18. Seyyid Kemaleddin

↓

19. Hazret-i Seyyid Burhaneddin

↓

20. Seyyid Celâleddin

↓

21. Mahdûm-ı Âzam

↓

22. Hazret-i Hoca İshak Velî

↓

23. Hazret-i Hâce Şâdi

↓

24. Hazret-i Hâce Abdullah

↓

25. Hazret-i Hâce Danyal

↓

26. Hazret-i Yâkub (T.H., vr. 3b)

Görülüyor ki Tezkire-i Hâcegân'daki şecere Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır. Oysa hocalara ait başka şecerelerde Hz. Hasan'a uzanan silsileler de görülmektedir. Hocalar devrine ilişkin bir Çin kaynağı olan Şi-Yü-Tung-Vin-Cı (Batı Bölgenin Tanıtımı) da ise Kaşgar hocalarının şeceresi şu şekilde belirtilmiştir:

Tablo 4. Şi-Yü-Tung-Vin-Cı (Batı Bölgenin Tanıtımı)' ya göre Kaşgar Hocalarının Şeceresi

1. Hz. Peygamber

↓

2. Hz. Ali

↓

3. İmam Hüseyin

↓

4. İmam Zeynelabidin

↓

5. İmam Mahmud Bakir

↓

6. İmam Cafer Sadık

↓

7. İmam Musa Kazım

↓

8. İmam Ali Muşi Rıza

9. Seyyid Talib

10. Seyyid Abdullah

11. Seyyid Abzal

12. Abdullah

13. Seyyid Ahmed

14. Seyyid Mahmud

15. Şah Hasan

16. Şah Hüseyin

17. Seyyid Celaleddin

18. Seyyid Kemaleddin

19. Seyyid Burhaneddin

↓

20. Mir Divana

↓

21. Seyyid Mahmud

↓

22. Seyyid Burhaneddin

↓

23.Seyyid Celaleddin

↓

23. Mahdûm-ı Âzam

↓

24. Mahmud Emin

↓

25. Muhammed Yusuf

↓

26. Hidayetullah Hoca

↓

27. Yahya Hoca

↓

28. Mahmud

↓

29. Burnd (Burhaneddin)[177]

[177] İ. Kurban, *Doğu Türkistan…*, s. 56-57.

Bu zıtlıklardan anlaşılıyor ki bu şecerelerin hiçbiri güvenilir değildir. Hocalar kendi itibar ve nüfuzlarını arttırmak ve bu sayede destek kazanmak amacıyla kendi atalarını Peygamber soyuna dayandırmaktadırlar.

Tezkire-i Hâcegân'da hocaların taht mücadelesi anlatılırken Cungarlardan destek aldıklarına değinilir. Bu noktada eserde Cungar Hanlarının isimleri zikredilmektedir. Daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere, Cungar Hanı **Galdan** ve **Davaçi**'nin, hocalara yönelik siyaseti ve Cungarların kendi iç mücadeleleri eserde yer bulan konular arasındadır.

Eserin giriş bölümünde **Hoca İshak Velî**'nin Kaşgar Hakimi Abdülkerim Han'ın damadı **Muhammed Sultan**'a desteğinden bahseden Kaşgarî, bu gelişmeler sonucunda Buhara Hakimi **Abdullah Han**'ın, kardeşi **Rüstem Sultan**'ı, Muhammed Sultan üzerine yolladığını belirtir.[178]

Afak Hoca'nın girişimleri sonucunda Yarkend Hanlığı'nın üzerine yürüme kararı alan Cungar ordusunun gerçekleştirdiği seferde, **İsmail Han**'ın oğlu **Babak Sultan** ve Yarkend komutanı **İvaz Bey**'den söz edilmektedir.

Özellikle Hoca Afak'ın eşi ve aynı zamanda İsmail Han'ın kız kardeşi olan **Hanım Padişâh** ile onun ailesi hakkında verilen bilgiler önemlidir. Çünkü Afak Hoca'nın ölümünden sonra Hanım Padişâh'ın da aralarında bulunduğu aile efradı arasında çetin bir mücadele başlamıştır. Afak Hoca'nın büyük oğlu **Yahya Hoca** Kaşgar'da hükümdar idi. Bir müddet sonra, Hanım Padişâh'ın emriyle Hoca Yahya öldürülmüştür. Hoca Yahya'nın geride üç oğlu kaldığını belirten Kaşgârî, ikisinin dervişler tarafından öldürüldüğünü, diğer oğlu **Hoca Ahmed**'in de müritleri tarafından dağa kaçırıldığını yazmaktadır.[179]

Bir dizi mücadeleden sonra Hanım Padişâh'ın ölümünü takiben, **Muhammed Emin Han**'ın kardeşi **Akbaş Han**'ın Yarkend'de hanlığını tekrar kurduğundan söz eden Kaşgârî, Akbaş Han hakkında teferruatlı bilgiler vermemektedir. Kaşgar askeri birlikleri Yarkend kapılarına dayanınca **Hoca Abdullah**'ın oğlu olan **Hoca Danyal**, **Haşim Sultan**'ı Yarkend'e davet etmiştir. Hatta bir süre hanlık koltuğunda oturan Haşim Sultan daha sonra buradan ayrılmıştır.[180] Görülüyor ki, Tezkire-i Hâcegân'da Hocalar'ın zaman zaman diğer toplulukların yöneticileriyle işbirliği yaptığına dair

[178] Bkz. T.H., vr. 7a-7b-8a.
[179] Bkz. T.H., vr. 14b.
[180] Bkz. T.H., vr. 15b-16a.

kayıtlar bulunmaktadır. Aktağlık ve Karatağlık olmak üzere iki ayrı hizip halinde iktidar mücadelesi veren hocaların, mücadelelerini sürdürme noktasında desteğe ihtiyaç duymaları tabii idi. Eserden tafsilatlı bir şekilde anlayacağımız üzere, dolaylı bir Cungar hakimiyeti dönemi olarak da ifade edebileceğimiz bu devir, birçok kabile ve siyasi teşekkülün Doğu Türkistan'da vuku bulan kaotik ortamdan yararlanma yoluna gittikleri bir dönemi ifade etmektedir.

Eserde bir diğer bahis olarak Hoca Danyal'ın oğullarından ve tayin edildikleri merkezlerden bahsedilir. Hoca Danyal'ın dört oğlu ve atandıkları merkezleri tablo halinde gösterelim:

Tablo 5. Hoca Danyal'ın Oğulları ve Atandıkları Merkezler

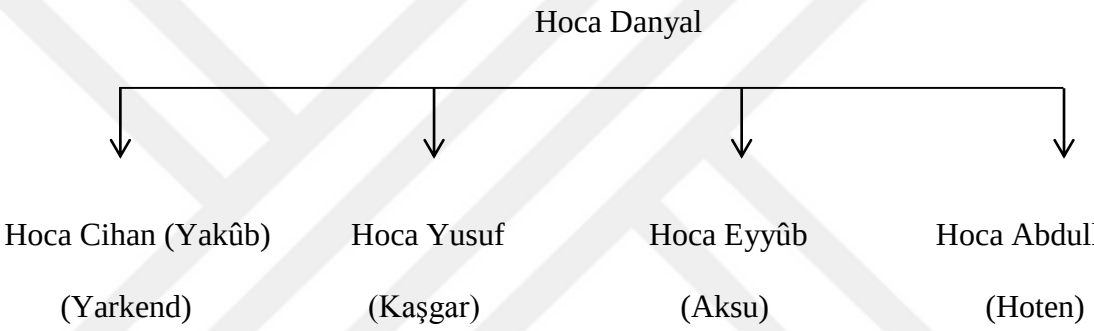

Hoca Danyal'ın oğlu Yusuf Hoca'nın faaliyetleri kapsamında temas içinde olduğu ortakları ve bulundukları bölgeler Tezkire-i Hâcegân'da şu şekilde yer almaktadır. (T.H., vr. 27a)

Hoten ⟶ Gazi Bey'in oğlu Ömer Bey

Aksu ⟶ Abdülvehhab Bey

Uç ⟶ Hocası Bey

Kaşkar ⟶ Hoşkefek Bey

Tezkire-i Hâcegân'da ismi geçen kişilerden biri de Yusuf Hoca'yı öldürme planları yapan **Hüdayar** Bey'dir. Kendisi eserde verilen bilgilere göre Kaşgar beylerindendir. Yine eserde, Cungar Hanlığı bünyesindeki siyasî gelişmeler aktarılırken

Cungar kabile beylerinden olan **Amursana** ile ortağı Han Davaçi'nin mücadelesi ve Amursana'nın Çin'e sığındığından bahsedilmektedir.[181]

Eserde Doğu Türkistan'daki şehirlerin yöneticilerine dair birtakım bilgilerin bulunduğunu belirtmiştik. Yine bu bağlamda Kaşgârî, **Hoca Cihan (Yâkub)**'ın **Burhaneddin** Hoca'ya karşı taht mücadelesini anlatırken, Yarkend Hakim Bey'i **Gazi Bey** ve **Niyaz Bey**lerin isimlerinden söz eder. Yarkend'de onların desteğiyle savaş hazırlığı yapan Hoca Burhaneddin'in ordusuna Gazi Bey'in ihanet ettiği de belirtilmektedir.

Görüldüğü üzere Muhammed Sâdık Kaşgârî, Tezkire-i Hâcegân'da hocaların şeceresinden başlayarak hocalar devrine ilişkin birçok detayı gözler önüne sermektedir. Hocaların atası sayılan Mahdûm-ı Âzam ve onun soyundan gelen hocaların şecereleri ile onların Doğu Türkistan'daki faaliyetlerinin anlatıldığı Tezkire-i Hâcegân bu bakımdan önem kazanmaktadır.

Tezkire-i Hâcegân'da geçen kişi isimlerine dair teferruatlı bir listeyi Ekler bölümünde vermekteyiz.

2.3.5. Kültürel Hayat

Tezkire-i Hâcegân sadece hocalar devrinin biyografisi ve siyasi hayatını yansıtan bir eser olmakla kalmayıp, aynı zamanda Hocalar'ın Doğu Türkistan'a gelişi ve bölgedeki siyasi faaliyetlerinin yanında eğitim faaliyetleri hakkında da bilgi veren bir kaynak olma özelliğini taşımaktadır. O dönemin diğer Müslüman devletlerinde görüldüğü gibi hocalar devri ve Yarkend Hanlığı döneminde de eğitim sisteminin temelini medreseler teşkil etmekteydi. Bu kurumlarda dinî ilimlerin yanında fen ilimleri de tahsil edilmekteydi. İkinci bir eğitim şekli ise Doğu Türkistan'da etkisini ciddi anlamda gösteren ve tarikat marifetiyle yapılan dinî eğitimdir. Bu kurumlar verdikleri dinî eğitimin yanında siyasal ve toplumsal konularda da işlev görmekteydi.[182]

Yarkend şehrinde 60'ın üzerinde medrese binası bulunmaktaydı. Sonraları diğer medreseler çeşitli nedenlerle terkedilmiş ve bu medreselerden 29'unda eğitim faaliyetleri devam etmiştir. Robert Barkley Shaw faaliyet gösteren bu 29 medresenin

[181] Bkz. T.H., vr. 31b-32a.
[182] Doğu Türkistan'da Eğitim konusuna ilişkin Bkz. Kadir Tuğ, "XVII-XVIII. Yüzyıllarda Doğu Türkistan'da Eğitim", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 2013, s. 298-307.

listesini bize vermektedir. Bu eğitim kurumlarından en eskisi 1497 yılında kurulan Ak medresedir. Bu medrese Altın mezar civarında Han Hoca tarafından yaptırılmıştır. Bu medreseye bağlı olarak 3 medrese bulunmaktaydı. Bu medreseler Kargalık, Postgam ve Yarkend'de bulunmaktaydı. Bu medreselerin tarihi ve de kurucuları hakkında herhangi bir bilgi ise bulunmamaktadır. Medreselerin idari yapısını şu şekilde ifade edebiliriz: 1. Ahund: Müdür, 2. Müderris: Öğretmen, 3. Mütevelli: Derneğin Yöneticisi, 4. Çarukbaş: Temizlik işlerine bakan görevliler.[183]

Temel eğitime baktığımızda mektephane ve okulların her şehir ve mahallede hatta camilerde dahi kurulduğunu görmekteyiz. Bu mekteplerde belli bir yaşa kadar karma eğitim yapılmaktaydı, yani hem kız hem de erkek bir arada okula gitmekteydi. Bu kurumlarda çocuklar hem okumayı öğrenir hem de öğrendikleri dinî duaları tekrar ederlerdi. Temel eğitimden sonra kızlar genellikle okula devam etmezlerdi. Erkeklerin bir bölümü de Farsça veya Türkçe de dört kitaba kadar okurlar sonrasında ise devam etmezlerdi. Farsça ve Türkçede okuma ve yazmayı öğrenirlerdi. Genç kızların bir bölümü de belirli bir zamandan sonra evlerinde Kur'an öğrenmeye devam ederlerdi.[184]

Tezkire-i Hâcegân'da zamanın tarikat eğitimine dair detaylı bilgiler bulmak zordur. Fakat hocaların ilk dönemlerinde medrese ve mekteplerde okuduklarıyla ilgili birtakım bilgiler bulmak mümkündür. Afak Hoca'nın Yarkend'de idareci iken bazen kürsüye oturup mürşitlerine tarikat dersi verdiğini, bazen de Mevlânâ'nın Mesnevîsi'nden pasajlar okuduğunu öğrenmekteyiz.[185] Eserde verilen bilgilere göre Doğu Türkistan Hocaları, Pazartesi ve Çarşamba günleri medreseden sonra evlerde toplanıp ilim tahsil ederlermiş.[186]

Hocaların eğitim esnasında okudukları kitaplarla ilgili net bilgiler bulunmasa da onların medreselerde eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. Medreseler aynı zamanda tarikatın çekirdek kadrosu olarak da ayrı bir öneme sahiptir. Tezkire-i Hâcegân'da hocaların keramet ve faziletlerine değinilmesinin altında, tarikata olan inancın kuvvetlendirilmesi ve tarikatın etki alanını yaymak gayesi bulunmaktadır. Nakşibendî tarikatının usul ve kaidelerinin, diğer bir deyişle Hâcegân öğretilerinin halk nezdinde itibar bulması onların güçlerinin artmasını sağlamıştır.

---

[183] R. B. Shaw, "The History of the Khojas of Eastern Turkistan…", s. 64.
[184] R. B. Shaw, "The History of the Khojas of Eastern Turkistan…", s. 65.
[185] Bkz. T. H., vr. 13b.
[186] Bkz. T. H., vr. 21a.

Hocaların zaman zaman toplanıp tarih kitapları ile Peygâmber ve evliyâ kıssalarını okudukları bilinmektedir.[187] Tezkire-i Hâcegân'a baktığımızda, hocaların şeriat hükümlerinin icrasında önemli bir rol oynadıklarını ve kendilerini Hz. Muhammed'in vekili olarak gördüklerini anlamaktayız. Hocaların, mürîdlerini faydalı işlere sevk etmek ve onları zararlı işlerden men etmek gibi vazifeler üstlendikleri görülmektedir.

Tezkire-i Hâcegân'da verilen bilgiler doğrultusunda, o dönemde inşa edilen bazı medreselere ilişkin de birtakım bilgiler bulunmaktadır. Eserde yer yer medreselerden bahsedilmekle beraber bir bölümde Ak Medrese'nin inşasından söz edilmektedir.[188]

Tezkire-i Hâcegân'da ayrıca kültürel hayatın önemli bir parçası olan Nevruz bayramına ilişkin de bazı kayıtlar mevcuttur. Bilindiği gibi Nevruz bayramı esas itibariyle Yeni yıl bayramıdır. Tarihsel kökenleri oldukça geriye gitmekle beraber bu bayram, diğer birçok topluluk için geçerli olduğu gibi, Doğu Türkistan geleneğinde de önemli bir yer tutmaktadır. Tezkire-i Hâcegân'da verilen bilgilere göre, Nevruz bayramı geldiğinde halkın bir araya gelerek geniş kitlelerle etkinliklere katıldıkları anlaşılmaktadır.[189]

2.3.6. Dinî Hayat

Orta Asya'da İslâm dininin yayılmaya başlamasıyla birlikte, VIII. yüzyıldan itibaren bölgede zâhid ve sûfîlerin görülmeye başladığını daha evvel belirtmiştik. Bu başlık altında özet mahiyette bir kavramsal çerçeve çizmek konumuzun daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir. Bilindiği gibi, Moğol İstilası sebebiyle ciddi manâda sıkıntı içine düşen Orta Asya halkı için tasavvuf kurumları güvenli bir merkez ve sığınak olarak işlev görmüştür. Doğu Türkistan'ın İslâmlaşmaya başlamasında sûfi ve dervişlerin ciddi katkıları olduğu bilinmektedir. Zaman içerisinde Orta Asya, tasavvuf ve tarikat faaliyetlerinin en yoğun olduğu bölgelerden biri haline gelmiştir. Bu dönemde tasavvuf büyüklerinin manevî tesir sahası genişlemiş ve kök salmıştır. Buna bağlı olarak, tasavvuf cereyanı bu devirde hızlı bir teşkilatlanma sürecine girerek halkın üzerindeki etkisini artırmıştır. İnancın siyasetle ilişkisi ve siyasallaşması sonucunda ortaya çıkan Nakşibendiye kendi siyasî, dinî ve kültürel hayatını belirlemeye

[187] Bkz. T. H., vr. 20b.
[188] Bkz. T. H., vr. 26a.
[189] Bkz. T. H., vr. 45b.

başlamıştır. Bunu en çok belirlediği alan da Hokand ve Doğu Türkistan olmuştur. Türkistan Sünniliğin kalesi olurken, öte yandan İran coğrafyası da heteredoksinin kalesi haline gelmiştir. Bu noktada iki tür çekim merkezinden bahsedebiliriz. Bunlar Nakşibendiye ve Erdebil'dir.

Nakşibendiye'nin başlangıçta kültürel anlamda bir Tacik hareketi olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. İranî ve Türkî kültürlerin rekabetinin görüldüğü bu mücadelede zaman içinde Türklerin ağırlığının arttığına dikkat çekmek gerekir. Bu temelden hareket ederek tasavvuf cereyanları üzerinden manevî hayattaki gelişmeleri anlamak önemlidir. Nakşibendîye'nin kökeni, XIII. ve XVI. yüzyıllar arasında Orta Asya vahalarında gelişmiş ve *Hâcegân* diye anılan "Büyük Üstadların" tasavvufî geleneğinde yatmaktadır. Daha önceki bölümlerde Nakşibendî tarikatı ve bu tarikata mensup olan hocaların dinî faaliyetlerine değinmiştik. Görüldüğü kadarıyla hocalar, tarikatlarının gücünü yaymak maksadıyla geniş bir dinî faaliyete girişmiş ve kısa zamanda toplum nezdinde otoritelerini arttırmaya muvaffak olmuşlardır. Tezkire-i Hâcegân'dan anladığımız kadarıyla Hoca İshak Velî ve müridlerinin manevî kabiliyetleri gerek yöneticiler gerekse halk üzerinde ciddi bir etki yapmıştır. Hoca İshak Velî'nin kerametlerinden olan dualarla ölüleri diriltip, hastalara şifa vermesi, çöllerde çeşmeler çıkarıp, bulutlara kelime-i şehadetler söyletmesi gibi mucizevî anlatımlar eserde işlenmektedir. Bu tür kerametlerle 18 budist tapınağını yıkması sonucu, 180 bin kafir putperestin imana geldiği Tezkire-i Hâcegân'da anlatılır. Bu mucizeler eserde şu şekilde hikaye edilmektedir:

"Kazak diyârıga bardılar anda keşf-i kerâmetler zâhir kılıp tola halk İslâmga müşerref boldı. Hazretniŋ duʿaları birle uluk tirilib kesil şifâ tafıp, ceşmeler içilib ʿacâib ve garâib işler bilkürüb vukuʿa kelip on sekkiz Budist Hanesindi yüz seksen ming kâfir Müslüman boldı." (Bkz. T. H., vr. 6b)

Tezkire-i Hâcegân'da bu türden hikayelere sıklıkla rastlamak mümkündür. Eserin bir bölümünde mezarlıktan çıkan ejderha hikayelerine dahi yer verilmiştir.[190]

Eserin ağırlıklı olarak siyasi gelişmeler üzerinde durduğunu belirtmiştik. Bunun dışında eserden, çok fazla olmasa da hocaların hiyerarşisi ve dini terminoloji hususunda bilgi edinmek de mümkündür. Doğu Türkistan'daki Müslümanlar arasında, Nakşibendî tarikatının başlıca yöneticisi olarak bu hiyerarşinin tepesinde yer alan kişiye **mürşîd** ya

[190] Bkz. T. H., vr. 7b.

da **pîr** denmekteydi. Bunların nesebi ekseriyetle Hz. Muhammed'e dayanmaktaydı. Bunlar bir mürşidin soyundan gelen kişiler veya onların temsilcisi olarak görülürlerdi. Aynı zamanda özel bir ifadeyle **halife** olarak da tanımlanırlardı. Bu tanımlama, bir nevi belirli bir grubun dini lideri olarak düşünülebilir.

Halifeler tarafından bir göreve getirilme veya bir şeyin resmen kabulü **ruhsat** veya **irşâd** olarak adlandırılmaktaydı. Tezkire-i Hâcegân'ın bir çok bölümü'nde hocaları tarafından ruhsat verilen müritlerden bahsedilmektedir. **Mürşid** ifadesi ise bir nevi dini idareciyi belirtir. Tarikatların müridleri arasında kabul gören bir takım özel metodlar, yol anlamına gelen **tarik** ifadesiyle yer bulmaktadır. Bu tarikatlardan bir bölümü, özellikle de Kaşgar Hocalarının mensup oldukları Nakşibendî Tarikatı'nda bir takım anlamlar içeren semboller bulunmaktadır. Eserde birçok yerde rastladığımız mezar ziyaretleri de dikkat çekici bir ritüel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel itibariyle baktığımızda, Tezkire-i Hâcegân'da anlatılan hadise ve gelişmeler ekseriyetle dinî bir motifle süslenmiş ve hocaların faaliyetlerine manevî bir arka plan oluşturulmuştur. Bu bakımdan eserin tetkikinde devrin dinî hayatını şekillendiren tasavvuf cereyanı'nın etkisini göz önünde bulundurmak gerekir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
METİN

3.1. TEZKİRE-İ HÂCEGÂN'IN TRANSKRİPSİYONU

Bismillâhirrahmânirrahim

[1b] (1) Cevâhîr-i hamd ü senâ-yı bî-kıyâs ve gevheri sitâyiş ve sipâs Hazret-i Fâdşâh mutlak (2) ve mâʿbûd ber-hakk ve dergâh-ı âʿlî cenâbü'n-nevâʿi feyziyat-ı ilâhî o izâf-ı tecelliyât nâmütenâhi (3) nûrları bile aşık ve sadık bî-nevâ tâlib bî-serr vefâlarnıŋ köŋlü harem-i hanesinini rûşen (4) ve münevver iyledi yüzming belki adedsiz şükr ü senâ Hazret-i ekremü'l-ekremin ve er-rahmân-(5)-ü'r-rahimîn fedâsıdur ki ashâb-ı hidâyet ve erbâb-ı rivâyetlerni zulmât-ı dalâletdin (6) halâs iyleb seniyyeler hazinelerni îmân-ı İslâm ziyâsı birle mücellâ ve müzeyyen iyledi (7) Efemen şeraha Allâhu sadrahu lil-islâmi fehuve alâ nûrin min rabbihi[*] hükmi birle ulemâ-i fuzalâ tâ-(8)-liblerige derecât ve makâmat îʿta iyleb sâyirü'n-nasdın tercîh ve mümtâz iyledi (9) hak şinâs ve kâşif sırrı bî-kıyâslarnı âʿzîmü'ş-şân refîʿü'l-kadr iyleb (10) derece-i âʿlâda makam birip velekad kerramnâ benî âdeme[**] menşûrnâmesini başlarıda tâc-ı ʿizzet kıldı (11) hikmet-i kâmilesi birle tokuz felek-i revak zîr-i ceddin birbirige mutabbık ve sütun-ı seniyye (12) girdişke kirgüzmek anıŋ kudret-i bâligasıdur tört ʿunsur-ı muhtelifni birbirige muvafık (13) iylemek terkîb-i insanı sûret yasamak anıŋ kudret-i şâmilesidur candan tuhfe-i telhînni (14) ʿadedsiz salavât-ı zakiyât Hazret-i seyyidinâ-i kâinât hulâsa-i mevcûdât yâʿni Hazret-i Muhammed Mustafa (15) sallallâhu aleyhi ve sellemniŋ ravzalarınıŋ niyâzı ve mübarek türbet-i muattarlarınıŋ neştâ-(16)-rıdur ki âfitâb-ı nübüvvet lemʿa-i rahşân îmânıdın zulmet ve dalâletni nûr-ı hidâyet birle (17) nâzır iyledi enbiyâ fırkasıga fişvâ-i asfıyâ zemiriga muktedâ dimekniŋ yeri (18) (?) nâme-i tugrâ-i nübüvvet nüshalarıga şerâfetlig fehrâset ve muʿteber (19) Küntü nebiyyen ve âdemü beynel-mâi veʾt-tîn[***] bu mâʿnânıŋ sıd-

[*] "Allah, kimin gönlünü İslâma açmışsa, işte o kimse, Rabbinden bir nur üstünde değil midir?" Zümer /22.
[**] "Yemin olsun ki, Biz Adem oğullarını değerli kıldık." İsrâ /70.
[***] "Adem su ile toprak arasındayken ben peygamberdim." anlamına gelen bir hadis.

[2a] (1)-kıga delil şâhiddur anasıdur ve'l-devâm fazl-ı kemâlıga câride levlâke (2) lemâ halaktül eflak*Ve mâ erselnâke illâ rahmeten lil âʿlemîn**feyzâsı (3) vücûd-ı şerîf vücûd-ı rahmeti uʿmûmî ve şümûlıga müsbet ve hüccet besâti hezâr-ı tuhfe-i tahiyyât (4) ve berekât evlâd-ı mükerreme ezvâc-ı muʿazzâma neşe-yi ashâb-ı muhteşeme ve itbâ-i muhteremeleri (5) vesileleri birle bolgay kim olarnıŋ herbirleri sitâre üç serveri (6) muhtarlarıga ashâbî ken-nücûm bi-eyyihim iktedeytüm ihtedeytüm*** bularnıŋ (7) şe'neleridur bes saʿâdetmend ol kişi kim olarnıŋ peyrûvîlik-(8)-lerini ihtiyâr kılıp özüni delâlet-i ʿukûbetidin tecâvüz kılıp dâhil (9) cennet bolupdur bedbaht-ı şekâvetmende ol kişidür ki ashâb-ı serverge (10) muhâlefet kılıp iʿtikâd-ı genç birle tagrir ve taksir kılıpdurlar ne eûzü (11) billâhi minez-zâlike bâʿdehu Cihan âʿkîl ve kâmiller sizlerniŋ zûk-i (12) müstakimlerige bu fakirü'l-hakîr yâni Muhammed Sâdık Kaşkarî Hazret-i (13) emîrü'l-ümerâ mürebbi'ü'l-fukarâ şerîfü'l-habîb ve âʿlî nasib ʿazîzü'l-kadrü'l-kirâm-(14)-ü'l-vücûd Kaşkar taht-ı saltanatda hâkim yâʿni Osman Bik halledallâhu devlete (15) saltanat sipehri hurşîd-i rahşândesi ve hilâfet tâcınıŋ (16) leʿal-i tâbendesi şehr-i Yarkend hâkimü'l-mecâzi âʿlî nişân Hazret-i Mîr-i (17) Mirzâ Hudi Biklikniŋ ferzende-i nûre dîde ercümendleridür ki Kaşkar (18) taht-ı saltanatta ber-karar irdiler bu emriniŋ kadem-i şeriflериniŋ (19) birge tiptik Kaşkar andag-ı âbâd maʿmûrlukga yitti kim zâlimler raʿiyyelериniŋ (20) mal [u] eşyalarını zulm birle aldurgan nâ-insâflarga gûşmâl birip (21) ihtisâb birle edeb yetküzür irdiler âʿlîm-i dânâlarını zâlim-i câhillerdin

[2b] (1) fark-ı tercîh birip duʿâ-i dillerini zâlimlerdin imtiyâz birip ve kaysısını (2) öz makamıda tutar irdi uşbu vechidin hemme halk bu emîrniŋ haklarıda duʿâ-(3)-yı hayr kılur irdiler ahvâl-i evsâflarnı beyân kılurlar (4) ilâhî iylegil sin dehr ara ʿömrini câvidân-ı bülend iyleb takı hem şevket-i şânını (5) yüz cündân hemay üç ʿizzet başı üzre sayebân ile ʿadâlet tâcını (6) baş üzre kılgay nûşirevân zafer birgeç havâdis haylını düşmen sırrı (7) kötrab ne çaglık müşkül iş tüşe uşol iylegil âsân (8) dimegin tâze tabʿın hoş kelâmın beyân iyle mutîʿ tâbiʿ olgay (9) yana rûy-ı zemîn mîrân tıfılıdın raʿiyyet içre köb emini emân irdi (10) Cihan maʿmûr boldı iylegaç köb lutf ile ihsân cefâ ve cevr bünyâ-(11)-dın törtgen il kaçıb her sû-i ʿâdem-i deştde heyrân oldılar rüsvâ-yı (12) sergerdân murâdı hâsıl olgay hükmi nâfiz ʿömr-i berhürdâr diger (13) sâdık icâbet iylegil ya Hazret-i rahmân ammâ emîr-i ʿadâlet şiʿâr-(14)-nıŋ vâlide-i mihrbânları bâr

* "Sen olmasaydın bu alemleri yaratmazdım" anlamına gelen bir hadis.
** "Biz seni yalnızca âlemlere rahmet olarak göndermişizdir." Enbiyâ /107.
*** "Benim ashabım gökteki yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayeti bulursunuz." anlamına gelen bir hadis.

irdi kim vefâ-i mürüvvet bagınıŋ kül saray (15) şefkat ve merhamet encümunıŋ sadr-nişîni ve nâyâbı duʿâya himmet meryem-i (16) saffet anî Rahime Agacalık sâliha-i devrân pakiz sîret irdiler memleket (17) içre âʿlîm-i fâzıllar fırkalarıga ve garib ve âʿcizlik küşeside bî-fesr kalgan (18) âdemi zâdelerge bisyâr nevâzişler kılıp rahm-ı şefkat körgüzür irdiler (19) bu emîr-i sâhib-i kemâl hem bu vâlidelerniŋ kadr-ı menziletlerini bilib ʿizzet-i ikrâm-(20)-larını berca keltürür irdiler bularnıŋ âbâ ve ecdâdları Hazret-i H^{W}âce İshak-(21)-nıŋ evlâdlarıga inâbet kılıp kilgen ikenler kutbü'l-âʿrifîn

[3a] (1) vârisü'd-dünya vel-mürselîn yâʿni Hazret-i H^{W}âce Cihan h^{W}âcem başlıgın ʿazîzleri (2) ötübdurlar (?) husûsen Hazret-i Yusuf h^{W}âcem Pâdşâh bu ʿazîzlerge kilgen hâ-(3)-lât-ı ʿacîbeler ve müşkilât-ı garîbelerni hikâye kılıp yavlanur irdiler her bâre aytur (4) irdiler ki (?) himmet kılkay ki bu ʿazîzlerniŋ evsâflarnı beyân iyleb olar-(5)-ga kilgen vakʿâlarnı kitâbet kılıp zikr kılur irdiler bu fâkirü'l- hakirniŋ hem (6) hâtırımda keçer irdi kim bu ʿazîzlerniŋ vakʿâlarını bir tezkîre kılsam (7) dip özlügidin müyesser bolmas irdi âher bu kemînege iltifat agaz iyleb (8) hitâb kıldılar kim bu işniŋ ʿuhdesidin siz çıksangız ki Cihan sahife-(9)-side bir yadigâr kalgay dip hükm iyledi bu bende-i zaʿîf bî-ser ve sâ-(10)-mân nâçâr istihâre kılıp bu istihâre ve işâretler tafıp ve ervâh-ı ʿazîzân-ı (11) H^{W}âcegândın istimdâd tileb kadem koydum ve yana ümîd evvelge bu tezkire-i H^{W}âce-(12)-gân içre her sehv Hıtay bolsa kalemtıraş ʿafvını kerem iylega (?) alıb (13) suret-i hatânı mahv-ı tıraş iyleb innellahe la yüdıyu ecral muhsinın[*] vallâhu zûl fadl-(14)-i'l-ʿazîm[**] ammâ mahfı kalmagay kim tarihga bir ming yüz seksen iki irdi kim (15) bu kitâb-ı tezkiret-i elhân-ı tasnif taftı vallahû ʿalem bis-savâb ammâ bilmek (16) kerek kim nisbet iki kısmdur nisbet-i mâʿnâ nisbet-i suver andag nisbetni ayturlar ki (17) filannıŋ oglı filannıŋ kızı birle nisbet yetkürür nisbet-i maʿnevî Hazret-i (18) Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemniŋ ʿamellerini karga keltürmek birle murahhas bolsa bu (19) nisbet hem üç kısmdur ulukı nisbet zâhir ʿilm ikinci zâhir ʿamel üçüncü (20) tâ bâtın ʿamel bolmagunca zâhir ʿilmdin hiç nasibe bolmas Hazret-i peygâmber (21) sallallâhu aleyhi ve sellemniŋ ʿilmleri iki nevʿîdür biri nübüvvetge taʿalluk (22) yitedurgan ʿilmdür anı ʿilm-i beşerîʿ atarlarına biri velâyetge taʿalluk

[3b] (1) yitedurgan ʿilmdür anı ʿilm-i hâl batın atarlar ol nisbet sûrını beyân (2) Hazreti Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellemniŋ ferzendeleri Hazret-i Fatıma Zühre

---

[*] "Allah kesinlikle iyilik edenlerin ecrini yok saymaz." Yusuf/90.
[**] "Allah, çok büyük bir ihsan ve ikram sahibidir." Cuma/4.

(3) radıyallâhu anhâ olarnıŋ ferzendeleri Hazret-i İmâm Hüseyin radiyallahu anha olar-(4)-nıŋ ferzendleri Hazret-i İmâm Zeynelâbidin radiyallahu anh olarnıŋ ferzende-(5)-leri Hazret-i İmâm Muhammed Bakır olarnıŋ ferzendeleri Hazret-i İmâm Cafer-i Sâ-(6)-dık olarnıŋ ferzendleri Hazret-i İmâm Musa Kazım olarnıŋ ferzend-(7)-leri Hazret-i Ali Musa radıyallâh olarnıŋ ferzendleri Hazret-i Seyyid Talib (8) olarnıŋ ferzendeleri Abdullah Arac olarnıŋ ferzendleri Hazret-i (9) Abdullah Afzal olarnıŋ ferzendeleri Ubeydullah Afzal olarnıŋ ferzendleri (10) Seyyid Ahmed olarnıŋ ferzendleri Seyyid Muhammed olarnıŋ ferzendleri Hazret-i (11) Şâh Hüseyin olarnıŋ ferzendleri Hazret-i Şâh Hasan olarnıŋ (12) ferzendleri Hazret-i Seyyid Celâleddin olarnıŋ ferzendi Seyyid Kemaled-(13)-din olarnıŋ ferzendi Hazret-i Seyyid Burhaneddin olarnıŋ ferzendi (14) Seyyid Celâleddin olarnıŋ ferzendi Mahdûm-ı Âʿzam olarnıŋ ferzendi (15) Hazret-i H^{W}âce İshak Velî olarnıŋ ferzendi Hazret-i H^{W}âce Şâdi (16) olarnıŋ ferzendi Hazret-i H^{W}âce Abdullah olarnıŋ ferzendi Hazret-i (17) H^{W}âce Danyal olarnıŋ ferzendi Hazret-i Yâkub h^{W}âcem idiler (18) Cihangir dimekde sebeb ol ki (?) bu Cihangir bolur munı H^{W}âce Cihan atandı-(19)-lar dip emri kılıp idiler anıŋ üçünd Cihangir h^{W}âcem atandılar vallâhu (20) aʿlem Hazret-i Mahdûm-ı Âʿzamnıŋ tört harem-(21)-leri bar irdi ulukısı şehr-i Kasannıŋ seyyidleridin irdi (22) Seyyid Mir Yusufnıŋ kızıdın tört ogul bir kızları bar irdi ulukı

[4a] (1) ferzendleri İşan Kalan h^{W}âcem ikincisi Dost h^{W}âcem üçünci H^{W}âce Baha-(2)-üddin törtünci H^{W}âce Abdülhalik h^{W}âcem ammâ H^{W}âce Dost reisi hulefâ-(3)-larıdın irdi H^{W}âce Bahaüddin atalarıdın makâm-ı dâʿvetge irşâd (4) (?) irdiler Abdülhalik birâderi İşan Kalandın ruhsat (5) irşâdga sebeb irdi yana bir haremleri kâinât Pâdşâhnıŋ kızı (6) Melike Kasani atar irdi olardın iki ogul iki kızları bar ir-(7)-di birinin atı H^{W}âce Muhammed biriniŋ atı Sultan İbrahim yana bir (8) haremlerini Bibica Kaşkarı atar irdi Sultan Satuk Bugra (9) Han Gâziniŋ evlâdıdın irdi Hazret-i H^{W}âce İshak Velî bu (10) ferzend-i ercmendleri bu haremleridin irdi anaları H^{W}âce İshak (11) Velîga hâmile ikenleride evige kirseler Hazret-i Mahdûm-ı Âʿzâm kofub (12) tevâzuʿ kılur irdiler ve eytur irdi kim bu tevâzuʿ siziŋ imes (13) belki ferzend-i ercmendingiz üçündür bu ferzend-i silsile-i H^{W}âcegân-(14)-larnı tibretib târika-i H^{W}âcegânga revâc birip tamâm âʿlem-i âfitâb velâyetini (15) rûşen ve münevver bolur munıŋ evlâdıdın neçende sâhib-i kemâller vücûd-(16)-ıga kelür dir irdiler bes Hazret-i H^{W}âce İshak Velî tevellüd taftı (17) olarnıŋ tabiyetleride bisyâr izâz-ı ikrâmlar kılur irdiler Bibi-(18)-ca eytür irdiler ki bu ferzendniŋ hakkıda bisyâr hazırlık kılgıl (19) ve pakizlik birle ferveriş kılgıl tâ

hatâga (?) dip (20) vasiyet kılur irdiler naklidür ki Hazret-i mahrem-i esrar H^{W}âce Muhammed Kasım

[4b] (1) ki Hazret-i Mahdûm-ı Âʿzamga hasları irdi ve eytür irdi kim bir kün Hazret-(2)-niŋ mülâzimetleride olturur irdim cem-i halk bar irdi Hazret-i H^{W}âce İshak Velî-(3)-ni yana yaşda miniŋ küftemde kötürib mescîdniŋ eşikige alıb kilgen irdim bihişti (4) duzahının kefşini cüdâ kılay mu didiler min hay h^{W}âcem bu hikâyet-i ferzend (5) vakti imes didim bu vakʿânı halvetni tafıp Hazret-i Mahdûm-ı Âʿzam Pâdşâh-(6)-ımga beyân kıldım Hazret aydılar ki bu ferzendga (?) biringler dip (7) buyurdılar naklidur ki ve yana Muhammed Kasım eytedür ki Hazret-i H^{W}âce İshak Velî on (8) yaşar miniŋ kocakımda irdi Hazret-i Mahdûm-ı Âʿzam Hazret-i H^{W}âce İshak (9) Velîga başlarnı ırgatıb aydılar ki ey Muhammed Kasım miniŋ ferzendimdin (10) gâfil bolmanglar bu ferzendnıŋ vakitide silsile-i H^{W}âcegan andag (11) kemâl-i tebâreke şâh-ı berkler çıkarıb âʿlemgîr bolur özge ferzend hem bolur (12) likin bu ferzendniŋ vaktide on hisse bolur yana idiler ki kice vakʿada (13) kördüm min bir ikiz tagnıŋ tûfeside irdim bu ferzendim bir kuhistân felek (14) yenglik bir tag tûfeside turubdur magrib ve maşrık tarafıga feryâd kıladur (15) cemʿi kesr iki tarafıdın cevâb beredur mâʿlûm boldı ki bu ferzendniŋ nâme-i (16) âvâzesi maşrık magribga yetküsıdur dip H^{W}âce İshak Velî-(17)-ni bûse kılur irdiler fezail-i maab kemâlat-ı iktisâb yâʿni Âhund (18) Molla Saidge fezâil-i nihâyeti kemâlide eytedür ki bir kün Hazret-i Mahdûm-ı (19) Aʿzamnıŋ hizmetleride irdim Hazret idi ki ey Molla Said bu ferzend (20) H^{W}âce İshak bisyâr bülend ferdâz kişi bolur ulukı nişânesi evvelge

[5a] (1) bu ferzend H^{W}âce İshak bisyâr bülend ferdâz kişi bolur ulukı nişânesi evvelge bu fer-(2)-zend tevellüd tokgan kicesi vakıʿada kördüm ki âfitâbdan bir nûr kelip fakirnıŋ (3) hacerimge dâhil boldı uy andag münevver boldı ki âfitâbdın seher vakiti irdi (4) haber keltürürler hidâyet-i âʿlî bir ogul ferzend-i kerâmet kıldı dip vaktige (5) közüm bu ferzendga tüşti uşul mikdar rûşenalık miniŋ dilimde zâhir boldı (6) ol yevmdin tirelik biʾl-bereket nâ-fayda boldı her kaçan bu ferzendni körermiz uşol (7) âfitâb miniŋ dilimga tabeş kıladur didiler naklidur ki H^{W}âce Muhammed Kasım (8) irdiler ki bir kün bir (?) Hazret-i Mahdûm-ı Âʿzam Pâdşâhga bir at niyâz (9) koydı Hazret ol atnı Hazret-i H^{W}âce İshâk Velîga birdiler (10) andın İşan Kalan bu at minge lâyık iken dip atnı aldı (11) Hazret-i Mahdûm-ı Âʿzam anglab iʿtirâf birlen didiler ki eger at olarga (12) bolsa nisbet mâʿni sizge bolsun didiler ve bâʿzı eytürler kicesi (13) (?) oldı Hazret-i H^{W}âce İshâk Velî idiler ki atnıŋ ulukını (14) minge birsingler duʿâ kılay at tirilür didiler

Hazret-i Mahdûm-ı Âʿzam (15) anglab menʿ kıldılar naklidur ki hâfız nizâmıga mahremü'l-esrâr (16) İşan ve yârân haslardın irdiler ki Hazretniŋ hizmetler-(17)-ide bir kün (?) de irdiler Hazret-i İşan Kalan yârânlarga bakıb (18) idiler ki âmâde-i sefer bolunglar şehr-i Belhniŋ âb-ı hevâsı seyr-i temâ-(19)-şâsı köŋülge tüşübdür dip yârânlar birle bi'l-hakk yüzlendiler (20) ammâ Belhde Molla Muhammedi sahhafga Mahdûm-ı Âʿzamnıŋ hâlifeleridin

[5b] (1) irdiler Hazretniŋ mülazimetlarıge deryâ-yı ʿamûrga istikbâl kıldılar ve anca hizmet-(2)-karlıklarnı berca keltürdiler şehr-i Belh ehl-i ʿâmm hass-ı istikbâl idiler ki Âhun Molla (3) Hurdik Mahdûm-ı Âʿzamnıŋ ulug halîfeleridin irdiler ki bu bular istikbâl kılmadılar (4) ki min Mahdûm-ı Âʿzamdın ruhsat-ı küll algan Hazret-i H^{W}âce İshak Mevlânâ Lütf-(5)-ullâhdın ruhsat algan her cündi Mahdûmzâdemiz bolsa hem olardın (?) (6) kademdurmiz dip ferde tutmadılar Hazret şehrge dâhil boldılar anda hem kelmedi (7) bu iş Hazretniŋ hâtırlarıga gubâr boldı Muhammed Han Belhka Pâdşâh irdi bir niçe (8) kündin keyn Muhammed Han gammâzlarnıŋ sözi birle Hazret-i H^{W}âce İshakdın iltimâs (9) kıldılar ki Halîfe-i Molla Hurdik pür bolupdur munda kelmekge kuvvet yoktur siz barıb (10) körseler kemâl-i şefkatdin hâli bolmaydur Hazret-i H^{W}âce İshak Muhammed Hannıŋ (11) iltimâsı birle halîfe Hurdikniŋ eşikiga yittiler halîfe çıkmaydur Han (12) tefekkürga tüştilar ki min Hazretniŋ iltimâsı birle alıb kelsem halîfe evidin (13) çıkmaydur ammâ ne kördige Hazretniŋ közleridin yaş cârî bolupdur (14) Han Surdika(?) sebeb-i keriye(?) nimedur H^{W}âce İshâk Velî aydı ki bizni kesel körkli (15) alıb keldiler mu ya (?) mu Han hayrân bolup kişige közdige halîfe (16) olupdur hemme halk haber (?) hâlife duʿâ- yı bereke ketibdur dip bâʿzı halîfe-(17)-ge inâbet kılganlar Hazretge künh tuttılar halîfeniŋ musibetdin fâriga (18) bolup bir niçe müddetdin keyn Muhammed Hannıŋ beş yaşıda bir oglı kesel boldı (19) üç kündin keyn âʿlemdin kitti Hazret-i H^{W}âce İshak Velî körkli (20) barıb idi haber yitti ki Sultan kazâ kıldı dip Muhammed Han evige kirseler

[6a] (1) belâsı mürde yitedür kemâ ferişânlıkdın uluk belânı kocaglab alıb çıkıp Hazret aldıda (2) koydı aydılar ki ey h^{W}âcem Hazretleriniŋ Allahu teʿâlanıŋ dergâhıda kurbetleri (3) bar duʿâ kılsalar şâyed bu ferzend tirilse kerek Hazret-i H^{W}âce İshak Velî idiler ki ilâhî dermende (4) dermendelerniŋ destgîri özüng bu bîçâre-i şermende kılmagıl dip tazarrû birle duʿâ kılıp (5) idiler duʿâları icâbet boldı ol mürevva atsa urub ornadın koftı şehr-i (6) Belhka andag şöhret tüşti ki Hazret-i H^{W}âce İshak Velî uluknı tirküzıb durmış (7) ammâ künlerde bir kün olturub idiler Hazret-i H^{W}âce İshak Velî

tüşken yirde bir tüf (8) çenâr bar irdi ol çenârda bir laçin olalgay irdi ammâ Hannıŋ kebüterleriga kasd kıldı (9) Han-ı Hazretge kişi ibârdı ki laçinge teveccüh kılsalar laçin tutulsa dip Hazret (10) murakabedin başlarını kötürib idiler ki Han bizni sayyad-ı hayâl kılgan (?) (11) dip hâfız nizâmıga bakıb laçinsin tutub kerkil hâfız çıkıp tutub tüşti Han-(12)-nıŋ kişi seyyidge birdiler bu iş Hazretga gubâr hâtır boldı Hazret Belhdin hisarga (13) yüzlendi Muhammed Han bir niçe kündin vefât boldı **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** Hazret-i H^{W}âce (14) İshak Velîga Hazret-i Mahdûm-ı Âʿzamdın sarih ruhsat irşâd bolmab irdi Hazret-i (15) Mevlânâ Lütfullah Mahdûm-ı Âʿzam Pâdşâhımdın irşâdga yetib irdi Hazret-i Mahdûm-ı (16) Aʿzam rıhletleride Mevlânâ Lütfullahga ruhsat berkan irdiler ol vakitide Hazret-i (17) H^{W}âce İshak-ı büzürgvâr Buharada okur idiler Hazret-i Mevlânâ Lütfullah kişi ibertıb (18) kızını nisbet kılıp muavinge Mevlânâda emânet irdi Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem-(19)-niŋ beşâretleri birle emânetni ta fücurdılar yârenlerge aydılar ki her nimersege pîrim (20) Mahdûm-ı Âʿzam Pâdşâhımdın minge kılıp irdi min H^{W}âce İshak Velîga birdim (21) andın tâlib kılgaysızlar dip ruhsat birdiler ammâ İşan Kalannıŋ (22) müridleriniŋ ʿakîdeleri evvelge nisbet Mahdûm-ı Âʿzamdın Muhammed-i İslâmga kaldı

[6b] (1) andın ki H^{W}âce Muhammed Eminge kaldı andın İşan Kalanga kaldı el-kıssa Hazret-i H^{W}âce İshak (2) Velîni Hazreti sallalahu aleyhi ve sellemniŋ sûret-i zâhirlerige (?) irdi ol cümle-(3)-din Mahdûm-ı Âʿzam eytür irdiler her bâre Hazret-i resul aleyhisselâmnı tüşümde körer (4) min uşbu ferzendimniŋ sûretide nümâyiş kıladur dir irdiler naklidur ki Abdul-(5)-latif Sultan Urgenç Hanlarıdın irdi Hazret-i H^{W}âce İshak Velîga mürid (6) irdi eytür irdiler ki bir kün Hazret-i resul sallallâhu aleyhi ve sellemniŋ mübârek şemâ-(7)-il nâmelerini okutub olturur irdim özimdin kittim vakʿâda kördüm ki (8) Hazret-i H^{W}âce İshak be-sûreti Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemdik olturubdur mübârek (9) közleridin nurturlanıb turubdurlar min hayran kaldım Hazret yaşlarını (?) (10) idiler ki bâʿzı vakitlerde ferzend-i âbâ ve ejdâdga (?) ʿaceb didiler (11) min taksir didim naklidur ki H^{W}âce İshak Velîni Abdülkerim Han teklîf itmiş (12) Kaşkarga alıb keldi bir niçe kündin keyn Han kim iltifat boldı andın Hazret (13) Kazak diyârıga bardılar anda keşf-i kerâmetler zâhir kılıp tola halk İslâmga (14) müşerref boldı Hazretniŋ duʿaları birle uluk tirilib kesil şifâ tafıp (15) ceşmeler içilib ʿacâib ve garâib işler bilkürüb vukuʿa kelip on sekkiz (16) Budist Hanesindi yüz seksen ming kâfir Müslüman boldı Abdülkerim Han yana kişi iber-(17)-tıb âzra koyab alıb keldi likin iltifatlıkı kim bolmadı Muhammed Sultan Abdül-(18)-kerim Hanga dâmâd irdi ve likin

H^{W}âce İshâk Velîga ihlâsları tola ir-(19)-di bir kün seher vakitide Hazretniŋ hizmetlerige keldi Hazret aydı (20) ey ferzend andak fırsatda bu velâyetniŋ Fâdşâhlıkı sizge müsellem bolur didiler (21) Muhammed Sultan kofub tâʿzîm kılıp aydı ki andag bolsa evvel cânım niyâz andın tamâm-ı (22) velâyetlerim niyâz didiler irse Abdülkerim Han genca (?) leşker atlanmakçı

[7a] (1) boldı Hazret aydılar ki bekar beredur ʿales-sabâh otuz ming leşker birle (2) atlanıb yana kün bolganda bir saik peydâ bolup olarnıŋ kulajıga tola (3) atnıŋ şerefesi işitilib (?) hayâl kılıp çadılarını taşlab kaçıb (4) kirdiler likin hiç hemme yok irdi munı Hazret anglab siz tiz barıng (5) (?) sizniŋ kavlingizde feth bolsa didiler Muhammed Han beş yüz kişi birle (6) atlanıb şehri-i Bulgarıga bardılar Han (?) tutub olturub ol (7) diyârnı feth kılıp kelip ol şehrini Hazretge niyâz kıldılar munı Abdülkerim (8) Han anglab ʿadâveti ziyâde boldı bir kün araga hikâyeti Abdülkerim Han (9) tüşti Hazret-i H^{W}âce İshak Velî aydılar ki hidâyet-i âʿlî adın ümîd kılmış ki (10) bizni Abdülkerimniŋ şerridin (?) berkil dip başlarını tuben salıb (11) murakabege bardılar sengin halîfe eytedür ki o özümni bir çehar bagda kördüm (12) bu âʿlemde anıŋ beraberide bag bolmagay bir havznıŋ lebide bir tahtnıŋ-(13)-lebide Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem olturubdurlar Hazret-i H^{W}âce İshak (14) Velî aldılarıda turub Han bî-ihlâslıkınıŋ hikâyesini kıldılar (15) Hazret-i sallallâhu aleyhi ve sellem yukarı karadılar ki diraht-ı çınar üstide (16) birliklik olturubdur Hazret-i resul aleyhisselâm urunklar bölük (?) (17) didiler bisyâr feryâd kıladur Hazret-i H^{W}âce İshak Velî asâ birle kirdige (18) urdılar dırahtdın yerge yıkıldı Hazret-i H^{W}âce İshak Velî başlarını kö-(19)-türdi min hem özümge keldim hayrân bolup taksir didim üç kündin keyn haber (20) yitti ki Abdülkerim öldi dip Pâdşâhlık Muhammed Hanga karar taftı **Nazm** (21) (?) bir sâhib dilniŋ köŋlünü âzâr aytar bî-şekk ol öz ilki birle rişte sini kıta aytar

[7b] (1) Hazret-i H^{W}âce İshak Velî Yarkent Kaşkar Aksuda bolup on (2) iki yıl ikâmet kıldılar tola halknı râh-ı rastga başlab şeriʿat-ı Mustafaga revâc (3) birdiler neçend kişilerni sâhib-i kemâl kılıp özleri Semerkandga rücûʿ kıldılar Kaşkar-(4)-ga uştur (?) halifeni kılıp idiler Hazret-i İşan kitib bir niçe kündin keyn Muhammed Hannıŋ (5) akidesi (?) boldı Kaşkar halkı nazar-ı niyazımıza sultanlık ataga birip andın (6) istiʿânet tilegümizdur dip Turfanga bardılar uştur (?) halîfe mürîd-i (?) irdi (7) uşol cemʿ birle barıb bularnıŋ huzurlarıda Sultanlık atanıŋ kabirlerige (8) (?) ayagları birle debendiler hemme halk körüb vahşetge taldılar şol saʿat (9) bir ejderha uştur (?) halifemge kasd kıldı ammâ Hazret-i H^{W}âce İshak Velî Semerkand-(10)-da H^{W}âce Şehbaz h^{W}âcem

Aksuda (?) irdiler oynatıb olturub (?) idiler (11) uştur (?) halifemge bedel dip Şehbaz hᵂâcemni tuttılar bu ʿıyâl vefât boldı mürîd-(12)-ler vakʿânı sürdiler Hazret uştur (?) halifemge bolgan vakʿâlarnı beyân kılıp (13) Şehbaz kitse şâdî kelür didiler Şehbaz hᵂâcem vefât bolganlarını târih (14) (?) koydılar bir saʿât ilgeri keyn bolmaydur naklidur ki neccar adın Abdullah (15) Han (?) Rüstem Sultan Kaşkarga ellik ming leşker birle feth kılga-(16)-lı iberdiler ammâ Muhammed Han bî-haber idi (?) yörür irdi Hazret-i Hᵂâce (17) İshak Velî tüşide haber birdi Muhammed Han özini şehrge alıb Kaşkarnı muhkem kıldı (18) Rüstem Sultannıŋ leşkeri şehrini kurşab tüşti Muhammed Han kördı ki bu (19) leşkerniŋ aldıda öz leşkeri zerrece yok derhâl başını secdege koyub münâcat (20) kılıp (?) zâride irdi be-nagâh hᵂâcem İshak Velî nümâyan bolup didiler ki (21) gam (?) tangla feth bolsa kerek zafferniŋ taraf (?) didiler tanglası

[8a] (1) Muhammed Han beş ming leşker birle çıkıp cenk kılıp zir ü zeber kıldılar Hazret aytıb idiler ki (2) zinhar arkadın kogalamagıl be-nagâh koglasalar irdi bir kişi terik kalmas irdi Rüstem (3) Kaşkardın yanıb iki yüz tenge niyâz Semerkandga Hazret-i Hᵂâce İshak Velîga ibertib (4) özi Buharaga agası kaşıga barıb idi ki Hᵂâce İshak Velî ak at birle ak ikin (5) birle şehirdin çıkıp cenk kılıp zir ü zeber kılgandak ki köründi leşker basruk bolup yandı (6) nâçâr kaçıb yanduk Abdullah Hanga ʿadâvet tuşub uşbu ʿadâvet birle fevt boldı ammâ Muhammed Han (7) bu şehrini Hazretge niyâz kıldılar bir niçe müddetdin keyn Hazret-i Hᵂâce İshak Velî âʿlemdin (8) bardılar Hazret-i Mahdûm-ı Âʿzam Pâdşâhımnı debidede defne kılgan irdi debideniŋ (9) (?)arasıda bir nehri bardur cenûb tarafı (?) şimâl tarafıda bidedur (10) ammâ Hᵂâce İshâk Velîni atalarnıŋ yanıda (?) sebeb-i evvel irdi kim Hazret-i (11) Mahdûm-ı Âʿzam aytıb idiler ki her kişi miniŋ ferzendim Hᵂâce İshaknıŋ arasıda defn kılsalar ehl-i behişt (12) dipdürler ol sebebdin vasiyyet kılıp irdiler ki (?) dip emri kılıp (13) irdiler ve yana (?) cebelerini bag bülendge intikal kılmakda sebeb bir kün Hᵂâce (14) İshak Velî (?) irdiler Hazret-i Mahdûm-ı Âʿzam Pâdşâh cem yârenleri birle deryâ-yı (?) (15) (?) tuturar halîfelerdin iki kişi deryâga kirdileri sudın (?) Hazret-i Hᵂâce (16) İshak Velîniŋ gayreti cûş urub bir tâ ziyana soktılar deryâ iki boldı (?) (17) kurug yol feydâ boldılar hemmeleri (?) Mahdûm-ı Âʿzam aydılar ey ferzend biz-(18)-niŋ (?) kıldıngız âher sizde intikâmını almay (?) (19) didiler âher mezat (?) su yakîn keldi Semerkand Pâdşâhlarıga beşâret (20) bolup cedlerini bag bülendge yotgab defn kıldılar tamâm mülk-i emlak

[8b] (1) lir mezarga vakâʿ kıldılar Hazret-i Hᵂâce İshak Velîdin iki ferzend (2) kalıb irdi birleriniŋ atı Hᵂâce Kutbeddin yana birleriniŋ atı Hᵂâce Şâdi kaddesallahu (3) sırrahu

bularnıŋ mezarları Yarkende tururlar H^{W}âce Kutbeddinniŋ evlâdı hâlâ bag bülend (4) mezaret âliga duʿâ koydur Hazret-i Şehbaz h^{W}âcem yana yaşla-(5)-rıda Aksuda rıhlet tabganlarıda Yarkendge yoklar bolganda Aksu halkı bizlerge mezaret yadigâr bolgay dip anda defn (6) kıldılar Hazret-i H^{W}âce İshak Velî bu şehirlerdin yanışlarıda Kaşkarga uştur (?) (7) halifeni Yengihisarga H^{W}âce Kasım hâlifeni Hotenge ibn-i Yusuf halifeni Yarkendge H^{W}âce (8) Şâdi h^{W}âcemni mesned-i irşâda olturub niçe kişilerni hidâyet yolıga (?) (9) ammâ bu vakitde İşan Kalannıŋ hem iki ogul ferzendi yâdigar kılıp irdi birleri (10) H^{W}âce Yusuf yana birleri H^{W}âce Afak ammâ H^{W}âce Afak inkıyâd birle âʿlemge Velîlik (11) birle meşhur boldı tola halk evlerge hizmetkârlık kemerini baglab şöhret taftı H^{W}âce (12) Afak atandılar bu iki ogul da bideyin (?) Kaşkarga teşrif keltürdiler Kaşkar Hanı (13) bularnıŋ ʿizâz-ı ikrâmlarını bercâ keltürüb idiler bu vakitde Muhammed Han-ı âʿlemdin (14) rıhlet kılıp taht-ı saltanatta Abdullah Han olturgan irdi anıŋ üç (15) oglı bar irdi birinıŋ atı Yolbas Han yana biriniŋ atı Nureddin (?) Han Aksuda (16) irdi İsmail Han özi kaşide irdi likin Yolbas Han atasınıŋ özü-(17)-nige girmay (?) hâlik kılur irdi bir kün H^{W}âce Muhammed Yusuf birle H^{W}âce Afak (18) bisyâr ʿizâz-ı ikrâmlar kılur irdi bir kün Sultan revakdın kirab kördi kim cemî (19) bir hâr-ı süvâre kitib beradur Sultan sordı kim bular kimdür taallukât Pâdşâh idiler ki (20) H^{W}âce Muhammed Yusuf didiler Sultan derhal (?) birle birer gumak at çıkardı

[9a] (1) İşan H^{W}âce Muhammed Yusuf işikdin tüşüb atga minib atdın tüşüb işikge (2) mindiler atga H^{W}âce Afaknı mindurdılar sordılar ki ey H^{W}âce özüngüzni neçük (3) körersiz H^{W}âce Afak aydılar ki özümni andag körermiz ki min bir Pâdşâh-ı Cihangir (4) bolupdurmız dip nefs kıldılar andın keyn be-sûret Pâdşâh ʿömri geçürdiler Hazret-i (5) İşan H^{W}âce Şâdi hem Kaşkardaki özleriniŋ mülki zemînlerini hem (6) H^{W}âce Muhammed Yusufga tefvîz kıldılar Kaşkar halkı ulug kiçik Yolbas Han (7) Sultan başlıgın hemmeleri bularga dest bais (?) kılıp mürîd boldılar (8) ammâ (?) kaza H^{W}âce Şâdi ʿâziziniŋ (?) tutub Külli Nefsin (9) Zâikatül Mevt[*] nûşanûş kıldılar kalvenallâhu inna ileyhi raciʿun (10) güyâ Yarkend içre matem-i müsibet tâz boldı Abdullah Han başlıgın hemme (11) ehl-i memlet taʿziyetlerini tutub altun içre defne kıldılar bulardın (12) iki Mahdûmzâde yadigâr kılıp irdi birleri şîr fîşe-i velâyet H^{W}âce Abdullah (13) h^{W}âcem birleri ser-i defteri siyâdet H^{W}âce Abdullah h^{W}âcem Abdullah Han (14) bu iki Mahdûm zâdelerini büzürgvarınıŋ körer irdiler çerage Abdullah (15) Han H^{W}âce Şadi h^{W}âcemge inâyet kılgan irdi el-kıssa H^{W}âce (16) Muhammed Yusuf Kaşkardın

[*] "Her nefis, ölümü tadacaktır." Ankebût /57.

Yarkendge teşrif kıldılar (?) taʿziyetge (17) fatiha okumak üçün (?) Hannı çarlamak üçün Han başlıg hemme (18) memleket istikbâl iyleb ʿizzet-i ikrâm birle şehrge dâhil kıldılar âhir-(19)-ü'l- emr Han-ı H^{W}âce Muhammed Yusufga irâdet kılmakcı boldı hemme halkga şâ-(20)-yia boldı cezm bildi ki tangla Han başlıgın H^{W}âce Muhammed Yusufga

[9b] (1) inâyet kıladurlar şunı anglab H^{W}âce Şadi h^{W}âcemniŋ halîfeleridin neçend-(2)-leri cemʿ bolup bu iki Mahdûmzâdelerni poyunlarıga kötürib cemʿniŋ huzurla-(3)-rıda hanga ʿarz kıldılar ki ya Pâdşâh-ı âʿlem birüniŋ mülk-i mâlıga yana birü-(4)-niŋ tasarruf kılmak şerʿi şerifde revâ mudur Han sordı ki vakʿa nimedur (5) halîfeler idi kim Han başlıgın hemmeleri bizniŋ birimizge (?) kılıp (6) idiler biz birimiz mübârek cesedi bolmagan birle ruhları hazır bu iki Mah-(7)-dûmzâdemiz bar ki egerçi özleri (?) likin kârları resîdedür (8) ruhsat kerdedürmiz elhamdülillah bizimiz seccâdelerini hâli kılmay silsile-i H^{W}âcegânga (9) cünbiş birip olturub miz hâlâ işitibdur miz ki Han İşan Muhammed Yusuf-(10)-ga inâyet kılur irmişler bâʿis nedür ki öz mürşîdin iʿtirâz kılıp (11) mürşîd digerge inâyet kılgaylar eger delil-i burHan keşf-i kerâmet taleb kılıp-(12)-lar kâbildür miz mürebbiyemiz huda ve resûldürler yok irse rahm kılıp ruhsat birse-(13)-ler Mahdûmzâdemizni alıb birimiziŋ mübârek cesedini alıb hemmemiz bir tarafga (14) (?) Han hayratge kılıp saʿatdin keyn aydıga ey halîfeler bu kün kice bir to-(15)-ca kılsangızlar bizler mu istihâre kılalı dip yaşını (?) saldı yana (16) aydı ki tangla (?) birsek didi bular Hannıŋ huzûrıdın çıkıp (17) cinân-ı teveccühge yüz keltürdiler İşan Muhammed Yusuf teveccüh kılur irdiler (18) husûsen uştur (?) halîfemniŋ oglı Abdülaziz uştur (?) yengilig (19) müstagrik-ı ilâhi irdi ki bularnı gayretge salgan kişi bu irdi ammâ bu kice (20) Han tüş kördi ki şehriniŋ taşıdın biriga tive şehrge kirdi altundın

[10a] (1) bir kiçik tive çıkıp bugranı aldı Han pâyidar bolup bildi ki vakʿa (2) özge boldı irtesi İşan H^{W}âce Muhammed Yusuf Hanga mülakat bolmay (3) Kaşkarga yandı bir künlük yerge birip kesel âʿrız bolup Yenhi hisârnıŋ (4) töflük dihkan kentide âʿlemdin rıhlet kıldılar Kalvenallâhu ve inna Lillahi ve İnna (5) İleyhi Raciʿun* munı H^{W}âce Afak-ı ʿazîz anglab Kaşkardın yetib (6) kelip mübârek cesedlerini yagd ve mevzîʿde vakit kıldılar Kaşkar halkı (7) mâtemlerini tutub figân-ı zârlarnı felekge yetkürdi ammâ Yarkend içre Mahdûm (8) zâdelerniŋ ruhları ziyâde boldı inâyet kılganlarnıŋ ʿâkidesini (9) müstahkem boldı irâdet kılmaganlar irâdetge şürûʿ kıldı Abdullah Han (10) harem-i şerîfge ʿazm iyleb oglı İsmail Hannı olturguzdı İsmail (11) Han Hazret-i Afak h^{W}âcemni

* "Biz Allah'ınız ve sonunda Ona döneceğiz." Bakara/156.

Kaşkardın ihrâc iyleb oglı Bâbâk (12) Sultannı Kaşkarga özi Yarkende taht-ı saltanatta ber-karar boldı (13) bu şehirler (?) âbâdlık boldı ki Hanlarnıŋ vakitide mundag âbâd (14) bolmagan irdi on iki yıl fukarâ halk bilmedi ki bu yurtlarda sefâ bar mu (15) ya yok mu şerʿi şerîf revâc taftı ʿulemâ-i fuzelâlar nihâyeti ber-kemâl boldı ammâ (16) Mahdûmzâdelerdin H^{W}âce Abdullah h^{W}âcem âʿlemdin rıhlet kıldılar Ubeydullah h^{W}âcem irşâd-ı hub-(17)-lık birle ʿömr keçür irdiler bir kün İsmail Han revâk yokıda (?) oltur irdiler (18) cemʿ-i ʿulemâlar orda terfige keldür Han der-i mahal tahâret kılıp iki rekʿat (19) şükr (?) edâ kılıp münâcat kılıp aydılar ki ilâhi borusı (?) bendenge munça

[10b] (1) ebrû birip sen munça ʿalem dâr fâzıl halk bi-tekellüf miniŋ oyumga teşrîf keltü-(2)-rübdür dip bisyâr şükr ü senâlar kılıp ʿulemâlarga körüş birip ʿizzet-i (3) ikrâmlarını ziyâde kılıp tamâm ʿulemâlarnıŋ köŋlünı yana hoş kılıp (?) (4) yandurdılar munıŋ birle neçende yıl rüzgâr geçürdiler Hazret-i Ubeydullah h^{W}âcem (5) halayıkını hidâyetge başlab turub idiler likin sâlları kırkga yetmes (6) irdi rûh bir fütûhla kaddes-i âşiyânesige ferdaz iyledi Kalvenallâhu ve İnna İleyhi (7) Raciʿun bozatdın hem iki ferzend-i yadigâr kılıp irdi birleri şerâfet (8) gülşeniniŋ goncası Hazret-i Şuayib h^{W}âcem yana birleri melahat meclisi-(9)-niŋ ser-defteri Danyal h^{W}âcem bu iki Mahdûmzâdelerni İsmail Han (10) başlıgın hemmeleri ʿizâz-ı ikrâmlarnı ziyâde kılıp niçe müddet ʿömr (?) (11) (?) **Fasl-ı Dâstân** Hazret-i Afak h^{W}âcemni İsmail Han Kaşkardın (12) hâric kılıp idiler bular şehr-i Beşşehir yörüb Keşmir birle (?) Hâkân (13) (?) mevzige bardılar anda kafirlerniŋ bir hemenleri bar irdi (14) keşfler körtib kafirlerge turluk turluk harf-i âʿdetlerni körtib kafirlerni (15) (?)birip öz dinini bir (?) tutar irdi kâfirler calesini yerge taşlab (16) (?) murâkabege barıb Hazret-i Afak h^{W}âcem imân (?) sagnıb murâkabede (17) keşf-i kerâmetlerni kalıb kâfirlerga gâlib kelip sual sordı ki kemdürsiz (?) (18) ve kaysı tarafdın kelürsiz Hazret aydılar ki min Müselmânlar fırkasınıŋ H^{W}âce-(19)-sidür min Yarkend Kaşkar miniŋ muhallesim turur hâlâ berü kelip bu şehirler mindin

[11a] (1) soyub alıb mini kogladı imdi sizdin iltimâs kıladur münkir kişi bu buyrub yurtum-(2)-nı kolumga alıb bergaysız bir hemen şeyhler idiler ki bu yerdin o yerge kişi iber külli (3) dişvârdur dip iyledigi Kalmaklarnıŋ cüngige nâme ketürdi ki ey Sabur Han (4) bu H^{W}âce Afak nihâyeti ulug kişi iken munıŋ yurtını Yarkend Kaşkar iken (5) bu iki şehriniŋ ulug H^{W}âcesi iken İsmail Han tartıb alıb munı (6) koglab çıkarıbdur kerek ki leşker buyrub munıŋ şehrini alıb bergeysiz nâme tamâm ve müsellem (7) Hazret-i Afak h^{W}âcem bu nâmeni alıb bir Kalmaknıŋ töresige tutub birdi (8) bu Han-ı kemâl tevâzuʿlar birle nâme-i mazmûnıga ʿamel kılıp tola leşker cemʿ kılıp Kaşkarga

(9) yüzlendi Kaşkar halkıga anglandık ki Afak hʷâcem Kalmak leşkeri birle kelür imiş (10) âhirü'l-emr İsmail Hannıŋ oglı Bâbâk Sultan leşker tartıb çıkıp cenk (11) kılıp Sultanga ok tafıp şehîd boldı Kalmaklar gâlib kelip Kaşkar halkı (12) itaʿat kıldı Kaşkarnı serencâm kılıp Yarkendge yüzlendiler İsmail Han (13) leşker-i ʿazîm birle çıkıp cenk kılıp ol vakitide Yarkend hâkimi İvaz Bikge ol tafıp (14) şehîd boldı Han bildi ki nahs öz tarikidedur(?) cenk kılsalar tola halk oladur (15) bu cihetdin Han öz nökerleri birle çıkıp ehl-i şehrge vasiyet kılıp aydı ki bu iki (16) Mahdûmzâdelerni baş kılıp şehrini muhkem tutgay sizler şart kılgay sizlerge (17) bizlerni öz (?) birle koyub öz Hʷâcelarımızını serdâr kılsangızlar dervâzeni

[11b] (1) açarmız ve illâ açmasmız bu şartga kabul kıldıb dervâzeni açdılar Hazret-i Afak (2) hʷâcem tahtda olturdılar Kaşkar halkı Afak hʷâcem (?) oglı Yahya hʷâcem-(3)-nı olturguzdılar İsmail Han cemʿi tâbiʿleri birle iylega (?) yandılar iyledi (4) Hanlarnıŋ mekân kılmakı andındur **Fasl-ı Dâstân** neçende kündin keyn Ka-(5)-lmakla yanur boldı Hazret-i Afak hʷâcem ehl-i halknıŋ meşvereti birle yanmagay (6) tört ming dinar (?) birip yandurdılar keyn ehl-i bidʿatlar saʿate (?) (7) feryâd kılıp inkirâz-ı âʿlem kaca fukarâlar başıdın hâli bolmay ey tört ming (8) tengege (?) Hazret-i Afak hʷâcem Sincanda müddet-i taht-ı saltanatda (9) karar boldılar deryâ-yı mâʿrifet irdi lâ likin Hʷâcelik birle taht-ı saltanat revâc tafma-(10)-dı ittifak birle Turfandın İsmailnıŋ anısı Muhammed Emin Hannı alıb kelip taht-(11)-da olturguzdılar Muhammed Emin Hannıŋ bir (?) bar irdi Hanım Pâdşâh (12) dip anı Afak hʷâcemge nisbet kıldılar Muhammed Emin Han Hazretge irâdet kıldılar (13) andın Afak hʷâcemniŋ ittifakı birle Muhammed Emin Han ile (?) barıb Ka-(14)-lmaklardın bisyâr kişiler anı seyr alıb keldiler niçe töre Kalmaklar kolga (15) tüşti âhirü'l-emr sûfilerge alıb kelip ser kişilik kılıp (?) işler tola boldı (16) Hazret anglamadılar (?) ilâhî idiler Muhammed Emin Han öz vehmi-(17)-din korkub kaçıb çıkıp (?) Hannı öz nökerleridin bir kişi şehid kıldı

[12a] (1) Hazret-i Afak hʷâcem yana taht-ı saltanatda olturdılar **Fasl-ı Dâstân** bu iki Mahdûm-(2)-zâdelerge Hʷâce Şuayib hʷâcem birle Hʷâce Danyal hʷâcemdin Hazret-i Afak hʷâcem (3) evvel bar ki taht-ı saltanatda olturdılar kördiler ki sûfi divânelerniŋ evzâʿı özge bolupdur (4) bular vakitni ganimet tafıp öz tâbîʿleri birle Keşmirge birip ikâmet kıldılar munda (5) Kalgan halîfeni sûfiler altundın tafıp hakaret birle sordab Afak hʷâcemniŋ kaşlarıga (6) alıb bardılar sordılar ki sizler ne kişi sizler bular Hazret-i Hʷâce İshak Velînıŋ evlâdı-(7)-dın Mahdûmzâdelerniŋ kişileridin tururmız didiler Hazret-i Yusufnı anglab öz (8) sûfîlerige gazab kılıp aydılar ki biz bir (?) niŋ evlâdıdın

bolsak âbâ ve ejdâdımız (9) mundag (?) (?) muhalefet tozkaymız belki (?) (10) şekellerni aradın yok kılgaymız **Nazm** Ya Rab (?) defʿi hem (?) hem (?) (11) (?) bolgaylar iki (?) adâvetdin halâs Hazret-i (?) Mahdûmzâdelerniŋ (12) (?) zemînleri bar mu halîfeler aydılar ki Kaşkarda Feyzâbâd Yarkendde tokuz kent (13) Hotende Ak Saray Ak Yarnı Han (?) kıldı Hâkim Bik (?) (14) hâlâ hem yüzminlerniŋ huzûrlarını sizler (?) altunga (?) ka-(15)-lganını bu Mahdûmzâdelerge iber belki Mahdûmzâdelerge kişi irkaymızlar (?) (?) (16) (?) olar kılgay her (?) bizler (?) dip bisyâr merhamet kıldılar (17) halifelerniŋ her kûşege tarkganları cemʿ bolup Altun mezar (?) cây tutub (18) bu zeminlerniŋ (?) harç kılıp kalganını Mahdûmzâdelerge tuhfe kılıp (19) bir niçe müddet irdi birle turdılar halîfeler Mahdûmzâdelerge kitâbet kılıp iberdiler (20) nâmeniŋ mazmûnı Mahdûmzâdelerge eser kılıp kelmek heves feydâ oldu her niçe kadem koyar

[12b] (1) irdiler bî-dillikdin kötürilmes irdi âher sancuga (?) nâme (2) ey (?) H^{W}âce Afak biz sizlerdin izni birle (?) kadem keltürdük bizler (3) hâtır bolgudık öz mühürleridin bir temessük ibersalar emin bolup yargaymızdur (4) (?) iberdiler bu nâme Hazretge tıkaç (?) hoş vakit bolup mühürlük emin (5) nâme katıb iberdiler elbette kalgaylar (?) her nimersege sebâtımızda bardur der-miyân körgaymız ulukıdın (6) (?) dip mühürlük hat iberdi bu nâme Mahdûmzâdelerge yetib hâtır cemʿ-i (7) (?)ʿazm iylediler likin gam-ı gussadın hâli irmes irdi ahirü'l-emr H^{W}âce Şuayib (8) h^{W}âcem aydılar ki ey H^{W}âce Danyal sin her cünd Yarkend tarafıga kadem koyarmız kadem (9) keyn kartudur bu memleketler közümge Kızıl Hun (?) atadur egerçi özüm barsa (10) mu siznіŋ barganıŋızını revâ körmeyen neslimiz münkatiʿ bulmasun dip birinçi (11) kişilerni hemre kılıp tîz tab lebige yetib irdi şundın Danyal h^{W}âcemni (12) yandurdılar özleri yörüb tîz tab lebide kondılar tört yüz sufî divâneler (13) kelip Hazret-i Şuayib h^{W}âcem ʿazizni şehid kıldılar kalvenallâhu inna ileyhi raciʿun ve mübarek cesedle-(14)-rini tagarga sulab Tiznabga taşladılar niçe kin gaça bu fesadnı Hazretge itmediler mürîd-i mahlûl-(15)-ları duaʿtekbir iyleb yürür irdiler ammâ Mahdûmzâdelerniŋ hadımlarıdın birbir dil ehl-i (16) himmet kişi bar irdi (?) kitib yüzige kara sürtüb Hazret-i h^{W}âcem Afaknıŋ huzurıga kirib (17) semâʿî kılâ bâşladı hemmeleri hayran kaldılar Hazret sordı kimsin ne kişidürsin sanga (18) ne elem yüzlendi didi bu kişi aydı min Mahdûmzâdelerniŋ kişileri tururmız sizlerniŋ (19) (?) birle Mahdûmzâde kelip idiler dip vakʿanı beyân iyledi Hazret bu haberni anglagac (20) deste (?) divânelerge gazab birle aydılar ki ey celladlar divâneler özünglerge hem kılındık

[13a] (1) (?) minge hem kıldınglar tâ kıyamet (?) bizdin hâli bolmas andak (2) (?) sizlerni kelip boguzlagay dip andın Hazret cemʿi ʿulemâlar birle Tiznab (3) lebige kelip kördiler ki Şuayib hᵂâcemniŋ cesedlerini taşlagan yirdin sukaçıb (4) tagarsudın hâli yirde nuradur Hazret özleri tüşüb baglab falan bolup (5) mübarek cesedlerini alıb izâz-ı ikrâmlar bile (?) yoklab tive (?) ʿinâyetni öz-(6)-leri tutub Yarkendge alıb kelip namâzını o tâb-ı altun içre defn kıldılar ammâ Danyal (7) hᵂâcem özlerini divâneler şerridin tartıbda beyde barıb idiler Hazret-i Mah-(8)-dûm-ı Aʿzâm aleyhü'r- rıdvannıŋ merkad-ı mutahharlarıga yârîbda (?) yaglab yıkılıp (9) aydı ki ey bâbâ-yı büzürgvar bu neçük (?) dur ki başıga fena bolgalı cây (?) (10) öz hîş akrâbâlarımızdın burunklık cefâlarnı körgaymız dip mübârek közleri (11) uykuga barıb kördiler ki Hazret-i Mahdûm Hazret-i Hᵂâce İshak Velî hazır boldılar (12) aydılar ki ey ferzend başıngızını kötürng Es sabru miftahul ferec* hadisiga ʿamel kılıng (13) bir müşkül iş iki insan arasıda bolur ey ferzend andak fırsatda ol memleketniŋ Hᵂâce-(14)-lıkı ve taht-ı saltanat sizge ve ferzendinizge müsellem bolur dip gasıp boldılar hᵂâcem (15) bîdâr bolup köŋüllerige teskin birip bag-ı bülendge bardılar Hazret-i Hᵂâce İshak (16) Velîniŋ merkadlarını ziyaret kılıp bir niçe müddet turub andın hᵂâcemge barıb boldılar (17) (?) hüdâ boldılar gıyâsü'l-muhakkikin ve kutbü'l-ʿârifin vârisü'l-enbiyâ ve'l-mürselin (18) yâʿni Hazret-i Mevlânâ Yâkub Cihan hᵂâcemni Hocende (?) tevellüd taftılar ta kemalıga tâ (19) yetkünce harf-i âʿdet bulardın sâdır boldı eger be-tafsil beyân kılsak (20) vakit nazu (?) muhtasar kılduk Hᵂâce Cihan hᵂâcemni Cihan atamakda bâʿis ol (?) olar (21) ol Hᵂâce Abdülhalik Gücdüvânidin terbiyet tafıp idiler bu ferzend Cihangir bolur

[13b] (1) silsile-i Haceganga revâc berur dihkan bu vechdin Hᵂâce Cihan atandılar ve yana hem (2) bu şehirde bir ʿâziz (?) bar irdi evlâ hem nübüvvet-i ferâset mâʿlum kılıp eytür irdi ki bu (3) Hᵂâce Cihangir bolsa ʿilm-i (?) ilm-i kâl şiʿir divânda öz asr-i yed hem tenge bolmas bu ferzend-(4)-ni Hᵂâce Cihan atanglar dip ism koyub ism koyub idiler tahsil-i ʿilmleri anca boldı ki ders-(5)-leride her müşkül bolsa hâl kılur irdiler gâhi Semerkand Buharaga barıb ehl-i fazıllar bile (?) (6) tozub (?) münâzara kılur irdiler gâhi Hocendge kelip ders-i mütalaʿa kılıp yürür irdiler (7) **el-kıssa** Hazret-i Afak hᵂâcem ʿazizdin şeriʿat-ı Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellemga revâc (8) birip taht-ı saltanatta da (?) Pâdşâhlık hâkimiyetni surub mesnevî (9) okutub hakâyık-ı maʿânî beyân iyleb ehl-i meclisni muʿallak zenân (?) kılıp (10) ʿaşıklık izhâr kılur

* "Sabır, başarının anahtarıdır." anlamına gelen bir hâdis.

irdiler (?) (?) lebâleb bizim (?) bu kün (11) tafmagaysın imdi mundag devr-i şâhi mâʿnevî kûşe-i çeşm içre yol birse (12) (?) bes durur kim şehinşâhî (?) dur becâlı ammâ Hazret-i Afak (13) hᵂâcemniŋ Hanım Pâdşâhdın bir oguları bar irdi kutbü'l-felek-i hidâyet (14) bir güzide kerâmet (?) Hᵂâce Mehdi atarlardı her bâre eytür irdiler hüdâ ve resul-(15)-nıŋ aldıda hacâletdin baş kötürülmes irdim Kalmaklar himâyeti birle bu şehrini alıb oltur-(16)-gaynım ki elhamdülillâh bu ferzend vücûdıga keldi imdi kara yüzüm akardı der irdiler bir niçe (17) vakitdin keyn âʿlemdin rıhlet kıldılar kalur Kalvenallâhu İnna Lillahi ve İnna İleyhi Raciʿun Hazret-(18)-niŋ mübârek cesedlerini Kaşkarga alıb (?) ve mevziʿde defn kıldılar hatem-i musibet-(19)-din kıyâmet tâz boldı Hanım Pâdşâh ferzendleri birle Yarkende Hᵂâce Yahya hᵂâcem-(20)-ge Hazretniŋ (?) oglı Kaşkarda tahtda ber-karar boldılar ammâ Yahya hᵂâcem-(21)-ni Han hᵂâcem atar irdiler bir niçe kündin keyn Hanım Pâdşâh Yarkend (?)

[14a] (1) Mirzâ Berat Âhundnı alıp Kaşkarga ser hak mezar üçünd bardılar Hazret-i (2) Yahya hᵂâcem hem istikbâl kılıp iʿzâz-ı ikrâmlarını kılıp ser hak mezarga (3) tüşürdiler Yahya hᵂâcem her küni şehirde konub ale-s sabâh Hanım Pâdşâh (4) huzûrıga kelür irdiler bir kün Mirzâ Berat Âhund Yahya hᵂâcemni (5) halvetge çarlab aydı ki ey hᵂâcem mazlûm kişi birle memleket darlık müşkül-(6)-dür her taraf Kırgız kemindedur sizler barıb pây-i taht Yarkende hükümet (7) sürseler dip aydı Hanım Pâdşâh Kaşkarda serefrâz bolup tursa-(8)-lar dost ve düşmenler tapalmaslar dip meşveret körse (?)Yahya hᵂâcem (9) idiler ki mülâzemet-i serzeniş kılarlar (?) atası olmak birle okay (?) (10) anası birle şehr telaştı dip Âhund aydı ki memleket işide hayâ (11) (?) derkâr iymes hayâ birle memleket vîrân bolur iş koldın yangan-(12)-dın keyn fişmân sûd birmes bu hâletde Molla (?) Âhund haber tafıp meşveret-(13)-de dâhil boldı bu esrârnı Molla Sıkıy Hanım Pâdşâhga ayttı Hanım Pâdşâh (14) bed gümân bolup Hazret-i Yahya hᵂâcemni katl kılmak sebebige tüşti niçe (15) kişiniŋ kolıga tîg birle (?) iyledi tanglası Yahya hᵂâcem keldiler Hanım (16) Fâdşâh gazab nâk telh emiz sözler birle didiler ki ey Hᵂâce Yahya (17) sizdin neler (?) min munda mezarda konsam siz şehrde

[14b] (1) ferâgat birle kongay sizdin mihmân bolsam hem anangız bolsam bu neçük (2) bî-edeblikdur sizleriŋ kayı ata bâbângız Han bolup kilgen biz-(3)-niŋ hem kayı ata bâbâmız Han bolup kilgen Hanlık kılmak (4) bî-mâʿni sözdür dip galat-ı ʿibâret birle keyfiyet kûy kıldı Hazret-i Yahya (5) hᵂâcem didiler ki sizlerge hizmet bolur (?) dip Kaşkarda (6) olturdum ve illâ bir bir kûşe duʿâ koyluk kılurmız didi bu hâletde Abdüllatif (7) Bekavul dip bir zîrge kişisi bar irdi bildi ki iş fesâdıga yitedür (8) der

mahal işâret kıldı Yahya h^{W}âcem özlerini kenâraga aldılar Hanım Pâdşâh (9) Yarkendge ʿazm kıldılar niçe kündin keyn divâneler Mirzâ Berat Âhundnı tîşe birle (10) şehâdetge yetkürdi elbette ey din keyn Hanım Pâdşâhnıŋ izni birle Yahya (11) h^{W}âcemni şehâdetge yetkürdi ammâ Hazret-i Yahya h^{W}âcemniŋ üç og-(12)-lı bar irdi ikisini divâneler şehîd kıldı yana bir (?) H^{W}âce (13) Ahmed beraberdiler anı tüşük tagka alıb kaçıb anda kotkardılar (14) (?) oglı Muhammed Emin Bik Kaşkarga hâkim idi anı olturub Molla (?) (15) hâkim kıldı Yarkendge Şâh Said hâkim irdi olturub anıŋ (16) hâkim koyub oglı Muhammedi beyân(?) kılıp koydı (17) ol vakitde andag bir (?) boldık iki kişi uruşub kerîh

[15a] (1) anı hem olturur irdi özиniŋ bir senglisi bar irdi bisyâr sâhib-i (2) cemâl anı haklandur Hanım iradı Yahya h^{W}âcemge nisbet kılıp irdiler henüz (3) tugman irdi anı işikdin yagırlasıb olturdılar mazlum kişi baş tıraş (4) anı hem olturur irdi hemme halk dehşetlik bolup cellâd Hanım atadılar (5) âher divâneler kocaklab şehîd kıldı ta âher ʿömrigaça saadet (6) ikin kirer irdiler H^{W}âce Mehdi Han h^{W}âcemniŋ oglı (7) Hasan Handurlar **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** Muhammed Emin Han-(8)-nıŋ anası Akbaş Han kelip şehriga kirib Yarkendde (9) ming divâneni tutub koy dik bogazlab (?) (10) yörtüb on tartıb yedi Kaşkar halkı tüşük tagdın (11) H^{W}âce Ahmed h^{W}âcemni alıb kelip Han kötürdiler Kırgızlardın arzument (?) Kara (12) Han bolup Karazengi (?) Bik hâkim Carub Bik eşikaga boldı Molla (?) (13) kaçıb Yarkendge keldi Akbaş Han tutub olturdı Danyal h^{W}âcem (14) (?) iberdi ki mazmunı evvelgem bizlerniŋ âbâ ve ejdâdmız sizlerge (?) (15) kalıb kilgen iken hâlâ memleket hâlidür elbette bu diyârga kelip mülkni (16) kollarıga alıb kemrâhlarnı hidâyetge (?) kaylar nâme tamâm bu nâme yetkace (?) (17) Hazret-i Danyal h^{W}âcem Hocendin Kaşkarga ʿazm kıldılar arzûmet (?) (18) başlıgın Karazengi Bik Çarub Bik istikbâl kıldı şehirge

[15b] (1) teklif itmedilar Kaşkar halkı siziŋ hem h^{W}âcemiz bardıb mâʿzûr tüşür-(2)-diler oltub Yarkendge teşrif keltürdiler Yarkend halkı Han başlıgın (?) (3) kıldılar ʿizzet birle şehrge başlab mesnetde olturguzdılar Han meşveret (4) birle Alem Şah Bikniŋ Hâkim Şâh Cafer Bikni eşikaga kılıp Yarkend (?) (5) şehzâde H^{W}âce Mehdini alıb Han h^{W}âcem Danyal h^{W}âcem birle veda-(6)-laşıb Hindustanga ʿazm iyledi ammâ Kaşkar halkı Kırgızlar bir bolup (7) Yarkendge ezâr birip Kara (?) kılur irdi ve baʿzılarını keçken (8) esir iyleb ezâr-ı külli berur irdi âher memleket darlık Hansız (9) bolmadı Kazak Hanlarıdın Hâşim Sultannı alıb kelip Han (10) kötürdiler bir kün Kaşkardın (11) beş yüz (?) suvâre Karazengi Bik Çarub Bik atlanıb (12) Yarkendge keldiler ittifak

kıldılar ki birimiz altun dervâze birle bir-(13)-imiz Hankah dervâzesi birle şehirge kirib Haşim Sultan dihkan kerden (14) Kazaknı Alem Şâh dihkan (?) (?) Şâh Cafer dihkan (15) kerden kişini H^{W}âce Danyal h^{W}âcem bile tutub çıksam dip (16) yörüb Yarkendge yok yetkende bularga haber yitti leşker-i ʿazîm (17) birle keldi dip her kaysıları öz huylılarıga (?) kılıp (18) hayranlıkda kaldılar ammâ Haşim Sultan bî-haber yürek-i cân (?) birle (?) (19) (?) itâsı alıb çıkıp çilühane (?)

[16a] (1) (?) at turgan irdi minib hazır Kazanlarnı atlandurub özi (2) leşkerge otuz (?) şehr dervâzesiniŋ aldıda rûberû boldı (3) Çarub Bik dihkan Kırgız Hâşim Sultan dihkanga tize yatku-(4)-zub at saldı Sultan tiyzesini red kılıp kerdenige asâ (5) birle tiyzege andag averdiler ki (?) iki pâre boldı yandurub yana (6) (?) andag averdi kim yerge yıkıldı ve yana hem neçende Kırgızlar hayrân (7) kaldılar şikeste dip arkaga yandı Hazret-i Danyal h^{W}âcem Sultan-(8)-nıŋ bu himmetlerini anglab h^{W}âcem Hâkim Alem Şâh Bikni eşikaga (9) Şâh Cafer Bikni başlab çıkıp hanga himâyet boldılar esbâb-ı âlât-(10)-nı müheyyâ kıldılar şol saʿat karar Karazengi Bik yetib keldi derhâl olar-(11)-ga rûberû bolup bisyâr cenk kıldılar âher Kaşkar leşkeridin el-emân hakkını (12) Yarkend leşkeri kollarını yagb emân birdiler **Nazm** tâlim-i vâjgûn (13) ikbâlim ne kün bahtım zebûn el-emân bu (?) ey Şâh-ı âʿlemü'l-emân tanglası (14) Kırgızlar sulhga (?) açın ilçi iberdi ki biz imdi Yarkend tarafıga (15) kadem keltürmesek Çarub Mirzâ olarnıŋ kollarıga tüşübdür anı (16) bergeymız Hazret-i Danyal h^{W}âcem başlıgın hemmeleri mâʿkûl (17) kördiler Velîykin Çarub Mirzâ olupdur (?) alıb kelip (18) hûnını pak kılıp bir (?) subh kılıp terik (?) kılıp alıb (19) yörüdiler ammâ Kırgızlar kördü kim bırakdın (?) Çarub Bik bisyâr (20) hâcalet birle baş kötürülmay keledur Mirzâ emâretleriniŋ (?) kolıga

[16b] (1) tüşkenıga ârlanıb baş kötürmay keledür Kırgızlar üçyüz esirni (2) koyub birdiler bular merd-i müteharrikni at birle koyub yiberdiler esirler kelip (3) leşkerge katıldı bu (?) Kırgızlarga katıldı bir Kırgız kördi ki ne vakit-(4)-de olup (?)sancılıbdur (?) musibete dip yaglaşıb (5) alıb (?) Kaşkarga kitti Yarkendin tabl-ı şâdıyâne çalıb şâd şâd (6) şehrge kirdiler bu feth-i ikbâlniŋ şükranesige zer ü simler neşşâr iyleb (7) ʿayş-u işretge tâʿat ve ʿibâdetga yüz koydılar niçe müddetdin keyn Ha-(8)-şim Sultanga (?) Danyal h^{W}âcemdin vehm-i havf birle haber (9) izhâr-ı ʿadâvet kıldı Sultan (?) bolup öz (10) tabîʿleri birle Kazak serhatdıga revân boldılar Yarkend taht-ı saltanatı (11) Hazret-i Danyal h^{W}âcemge müsellem boldı niççe yıl hüküm sürdiler **Fasl-ı** (12) **Dâstân** iyledin ile mevzîdeki Kalmaklarnıŋ ʿadâveti (13) bar irdi ki Hazret-i Afak h^{W}âcemniŋ (?) birle

(14) Muhammed Emin Han Kalmaklarnıŋ (?) çakıb esir iyleb ferakende (15) kılgan irdi Kalmak hâtırlarını ser cem kılıp bu (?) (16) ʿadâvetini tiz kılıp Hazret-i Afak hᵂâcemge himâye bolup yurtnı (17) alıb birip yahşlik kılsak yana Hazret-i Afak hᵂâcem Muhammed Emin Han (18) birle bir bolup yurtumıznı harab kılur mu dip vakitini ganimet tafıp (19) agır leşker birle Kaşkarga kelip anda turmay Yarkendge keldi Hazret-i (20) Danyal hᵂâcem ferâset birle bildiler ki Müslümanlar Kalmaklar birle

[17a] (1) tekâbül billûrga tâkatları yok (?) (2) hadisiga ʿamel kılıp cenk-i cedeldin yüz urub inkıyâd (3) birle kâfirlerin zulm ü sitemdin kol (?) bularnıŋ iʿzâzları birle (4) taht-ı Yarkendge (?) olturguzdılar Yarkendin leşker alıb kelip hᵂâcemni (5) hemrâh iyleb Kaşkarga yördi Kaşkar halkı niçe kün cenk kılıp âhirü'l-emr (6) tâb kılalmay inkıyâd birle dervâzeni küşade kıldılar Danyal hᵂâcem ezbiray (7) maslahat didiler ki eger sizlerge Müslümanlar diyârı kerek bolsa zinhâr (8) bularnıŋ hᵂâcelerini olturmagay sizler (?) olar Peygamber sallallâhu aleyhi (9) ve sellem evlâdıdur katlge rızâ birmesler kucaklaşıb olup tukarlar kâfirler (10) bu sonı mâʿkûl körüb katldin (?) Kaşkarnıŋ karbârını (11) ihtiyarice faysal bir Hazret-i Ahmed hᵂâcemni esir kılıp Kaşkarga özi (?) (12) (?) bir kişini hâkim kılıp Hazret-i Danyal hᵂâcemge ruhsat birmay ehl-ı ʿıyâl-(13)-ları birle iylege alıb yördi vaktige tilatur Kalmak Hazret-i Danyal hᵂâcemni (14) ʿizzet-i hürmet bile turguzdı Ahmed hᵂâcemni iyleniŋ bir serhadı bar (15) irdi İran kaburga atar irdi tabîʿleri birle anda koydılar (?) anda (16) turdılar **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** vaktige Muhammed Han Emin iyleni târâc iyleb otuz (17) ming kişini esir kılıp kilgende (?) cimâlarıdın bir sâhib-i cemâl kızını Muhammed (18) Emin Han Hazret-i Danyal hᵂâcemge niyâz berkan irdi hᵂâcem ol (19) kızınıŋ İslâmını tâz iyleb nikâhlarıga alıb idiler kızınıŋ nisyân

[17b] (1) sadefidur (?) var nişâne kalıb iken (?) bu nevbet tamâm yüsr tüşken Kalmak-(2)-larnı kolıga alıb irdi bu kızını kolıga alıb irdi bu Kalmaklardın biri alıb (3) irdi bu Kalmak her bâre hilvet kılay diye bedenige lerze feydâ bolup (?) (4) bolur irdi tâ ki hamldın fârig bolgunca paklık birle boldı vaktige (?) (5) taftı (?) zülümâtdın âb-ı hayat tâhir boldı andag hoş sûret pak (6) tıynet ogul vücûdıga kelipdür ki Yusuf kunandın pelkurdur (7) yahşi kumaşlarga yorkab meşgul boldılar fat-ı fırsatda ʿakl (8) fehm-i ferâsetde ârâste boldılar Kalmaklar ıstılâhlarıca hatt-ı taʿâllüm bir-(9)-diler tâyte yaşga kirdi hiç kişi bilmes irdi kim bu Müslümanzâdedür dip (10) lîkin anaları bu kızınıŋ izhârıga çare takmas irdi hemişe (11) derdü'l-medâ irdi hiç Müslüman yok irdi ki bu (?) ifşâ kılgay Ka-(12)-lmaklarnıŋ kabilesi bar yirdin bir (?) irdi kazâra bir kün (13)

bezergânnıŋ nazarı (?) tüşti bu zâʿife kördi ki bu küfr âbâd (14) kabilege bir Müslümanı teşrif keltürübdürler hoşhalik birle bu Muhammesni (15) (?) akşamda hazin kalbimge andag mihmân keldi tecelli (?) rehber (16) tâbidin ayân keldi köŋül evige dehr-i ârâ içre takılmas ferişân keldi (17) sevingil ey köŋül aher ki cismim içre can keldi tüvân ey cân mahzûn (18) kim ey hayatı câvidân keldi âhirü'l-emr bu sevdâgerni halvetge hayırlab (?) bu mücbir (19) izhâr kılıp esrârnı ifşâ kıldı bu sevdâger Molla idi derhâl

[18a] (1) kitâbet kıldurub bu sevdâgerniŋ kolıga birdi idi ki alıb barıb (2) Hazret-i Danyal h^{W}âcemge tafşurgay sin ve mindin (3) hem anglaganıŋnı (?) olarga öz ziyânıŋdın beyân kılgaysın (4) (?) irib bularnıŋ imânıga zemîn bolup kıyamet küni yüzüng kara komarsın (5) bu nâmeni Hazret-i h^{W}âcemge yetkürdi Danyal h^{W}âcem nâme-i mazmûnıga (6) mütâliʿ kılıp hâtırlarıga yetkürdiler kim el hak rast turur köŋüllerige (7) ferzendniŋ hakkı şûriş yetkürdi filhâl bu nâmeni bu sevdâgerni töre-(8)-niŋ ordasıga alıb birip vâkʿanı törege ʿarz iylediler töre bu nâmeni (9) okutub işitib öz hadımlarıdın bir Kalmaknı h^{W}âcem taraflarıdın (10) bir halifeni Molla İbrahim meşhureni eger bu vâkʿa rast bolsa sin (11) ol belanı bularnıŋ kolıga alınıb bergeysin bolmasa şol mazlûmnı (?) (12) birle belânı munda keltürgaysın el-kıssa bular ol kabile (?) (13) (?) teftiş-i tahkik kıldılar zâʿife ikrâr boldı (?) ikrâr boldı (14) ferzendni bularga herkez körsetmedi belki Müslüman halk becâlarını tutub (15) (?) dip körkütüb birdi ol vechidin bu becâda tâkat yok irdi ki (16) Müslüman halkıga karalagay hem tugulub Müslüman halkını körmegan irdi (17) Müslümanlar çün ve (?) Kalmaklar bu zâʿifeni serzeniş birle dîr

[18b] (1) irdiler ki H^{W}âce Danyal sâhib-i Cihan üçün zîbâ şecâʿatlig üçün mundag (2) dirsin dip siyaset kılur irdiler âhirü'l-emr hemmeleri töre Kalmaknıŋ ordasıga (3) keldiler (?) Kalmaklar töreniŋ cimâlarıdın irdi dâd kılıp (?) nıŋ (4) ayagıga yaglab yaklıb tüşti didi ki miniŋ munıŋdın (?) ferzendimdür töre yarlıg (?) (5) tangla hemme Müslümanlar öz tarikasıca libas kiyib kalgay (?) Kalmaklarnıŋ ulugı cemʿ bolsun ales-(6)-sâbâh Temür Han başlıg Danyal h^{W}âcem hemme Müslümanlar birle destar kiyib keldiler Kalmaklarnıŋ server-(7)-leri kelip (?) aldıda töresün (?) tuzub olturdılar bir tarafda Danyal h^{W}âcem (8) başlıgın ehl-i destarlık olturdılar Kalmaklar bu becâga anca didiler ki (?) Ak destarga (9) yakın barmang tutub yidur Kalmak atang kocakıga barıb olturgıl dip öz kitti-(10)-ler bâdehu töre yarlıg kıldı ki ol becânı keltürgil didiler idi ki atang Kalmak bolsa anıŋ (11) kaşıga bargil eger atang H^{W}âce bolsa anıŋ kaşıga bargil dip becânı (?) koydı (12) Hazret-i Danyal h^{W}âcem hem hazretge teveccüh kılıp olturub

idiler becâ (?) birip (13) Kalmak tarafıga yüzlenib yok yetkan halde İvaz birlen yaglab Hazret-i Danyal hᵂâcemniŋ (14) teveccühlerige be-hoş bolup yıkıldılar bu iki tarafdın peydâ boldı hemme halk (?) (15) yaglab zâr kıldı el-kıssa (?) yaglab didi kim ey hᵂâcem siznіŋ (16) (?) ogul siznіŋ iken sizge birdim ve yana tört şehriniŋ Pâdşâhlıgını bizge (17) birdim ol şehringizde ikâmet kılıng dip ruhsat birdi Danyal hᵂâcem hidâyet-i âʿli-(18)-ge şükr-i senâlar keltürüb Kalmaklarnıŋ mukayyedlikdin halâs bolup Hazret-i Hᵂâce

[19a] (1) Cihan hᵂâcemni töreler mülâzimetde koyub özleri Yarkendge teşrif iylediler ol becâ-(2)-nı libas-ı İslâm kiydirüb ulug tuylar kılıp Yusuf Hᵂâce at koydı **Fasl-ı** (3) **Dâstân İşitmek Kerek** Hazret-i Danyal hᵂâcem Yarkendge keldiler Yarkend halkı ulug (4) kiçik istikbal kıldılar şehrge alıb kirib ʿizzet-i ikrâm birle taht-ı saltanatda ikrâr (5) taftılar Kaşkar Aksu Hoten hâkimlerige nâme ibertıb hükümlerini câriî kılıp halknı (6) hidâyetge (?) delâletdin köytürüb dâd (?) şeriʿat (7) hükmdin tecâvüz kılmay hidâyet-i âʿlîge şükr ü senâ birle ʿibâdetge yüz ko-(8)-yub rüzgar keçürdiler Yusuf hᵂâcemni kıldub alet-tahsilge (9) meşgûl bolup andak fırsatda hile (?) fazilet hâsıl boldı ammâ Afak (10) hᵂâcemniŋ vakitleride yüz ming kişidin ming tenge harac alıb yörüb (11) idiler hâlâ hem Yarkend Kaşkar Hotendin bolup yılda yüz ming tenge (12) alıb turdı ve bâʿzı vakitlerde aylaga birip töre gâh mülâkat bolup tur-(13)-dılar ta (?) uşbu minvâlde (?) kıznı Turgut Ka-(14)-lmaknıŋ oglıga birur bolup bu (?) şehir serdârlarını Danyal hᵂâcem (15) başlıgın toyga çarladı zarûretdin aylağa (?) bardılar (?) (16) Müslüman resmice çaptugı Hindüstan metâʿlarıdın dürri (?) (17) gevher bu katarlık nime taleb kıldı bularda anga lâyık metâʿlar yok irdi (?) Âhund

[19b] (1) töreniŋ kahrı kelip didi ki eger bu metâʿlardın tafıp bir (?) oltu-(2)-rurmız dip yarlıg kıldı **Nazm** Ey Müslümanlar (?) kıldı (3) zebûn yüz Müslüman haylini (?) (?) bir nâ-müslüman aldıda bu kâfirniŋ siyasetidir (4) korktı Danyal hᵂâcemniŋ ayaglarıga yıkıldılar ve aydılar ki ey Hᵂâce (5) bularnıŋ defʿini hazretleri kılmasalar kâr müşkül bolgusıdur hᵂâcem (6) başlarını tuban salıb saʿitdin keyn başlarını kötürib ayttılar ki ey (7) Müslümanlar bu kice biz (?) Hazret-i Hᵂâcegânnıŋ ervâhlaru ilticâ kıldı (8) şâidge bu belâdın halâs bolsa kerek dip kicesi Müslümanlar birbirige (9) cemʿ bolup cân-ı dilleri birle (?) ve zârı kıldılar nasb (?) bolup (10) idi duʿâga kavl kötürdiler evvel sâbâh sâdıkgaca and keyn Allâhu ekber dip (11) duʿâdın fârig bolup Müslümanlarga beşâret yetkürdiler şâid bizler (12) anıŋ şerridin halâs kıldı bolgay dip turub idi (?) (13) boldı ki (?) oldı dip anıŋ (?) çün töre boldı dip (14) Müslümanlar bu haberni işitib kâfirniŋ

ordasıga barıb vakʿânı (?) (15) nıŋ hatunı öz oglı mini tur kıladurmız dip irige zehr birip o-(16)-lturubdur dip ammâ Galdan Çirin anglab Kalmaknıŋ serdârları (17) birle (?) anasını olturdı anısını hem tutub olturub tahtga

[20a] (1) çıkıp olturdı bes Galdan Çirin tamâm serdârlarını yıgıb hemmege yarlıg kıldı ki (2) hemme (?) öz diyârnıŋlarga yanıŋlar andın h^{W}âcemge aydı ki ey h^{W}âcem sizler (3) hem Yarkendge barıb bu şehirlerniŋ taht-ı saltanatda turgaysız dip ruhsat (4) birdi Danyal h^{W}âcem başlıgınlar vatanlarıga yanıb dergâh-ı hakga yüz keltürüb (5) şükr ü senâ keltürdiler Hazret-i H^{W}âce İshak Velîga anda kalgan vakf-ı zemîn-(6)-lerniŋ mahsûlatını özlerige sarf kılıp memleketdin hâsıl bolgan bâc-ı (7) harâcını zaruret ve nâçârlık birle Kalmakga birip turar irdi âhirü'l-emr kesl boldı (8) barganca zaʿîflikleri ziyâde Kalmaklarga kişi ibertib H^{W}âce Cihan (9) h^{W}âcemni iyledin keltürüb bûseler kılıp vasiyet kıldılar ki nâ-reside-i (10) ʿâcizlerni Allâhu Teâliga tafşurdum bâdâ-bâd ejdâdımga ammâ ferzend-i H^{W}âce (11) sizni ceddi büzürgvârga tafşurdum bu (?) işlerngizni terbiyetdin taksir (12) kılmang hüdâ-i teâʿlî adınga kîl bolmang şeriʿat hükmidin baş kaytar (13) (?) bizlerge Hazret-i Peygamber Sallallâhu aleyhi ve sellemdin ʿâʿlem mîrâs kalgan direm (14) dinar kalgan imes min bu kâfirlarga inkıyâd ferman berdarlık (?) dın öz-(15)-ge çâre tafmadım İslâm tîğni sor aldım nâçâr bu arzû birle oltub (16) kittim sizler bu arzûnı vukûga keltürgay siz bu kâfirlerniŋ müteferrikalık (17) vakiti sizlerge nasîb bolgay dip cân be-hakk teslîm kıldı (18) Kalvenallâhu inna ileyhi raciʿun Yarkende feryâd ve (?) musibete

[20b] (1) nıŋ İvaz ey felekge (?) meclisler şemʿ (?) ehl-i şehr ve ehl-i sahralar cemʿ (?) (2) tekfin tahaccür (?) kılıp nemâzlarını kılıp nemâzlarını o tâb altun içre defn (3) kıldılar bulardın beş ogul niçe âʿciz bâkî kaldı uşollardın ol H^{W}âce (4) Cihan h^{W}âcem bisyâr nevâzişler kılur irdiler bular H^{W}âce Cihan h^{W}âcem (5) özinde (?) güne (?) irdiler (?) Kalmak Danyal h^{W}âcemniŋ (6) bolganlarını anglab hatt kılıp irdi ki her (?) h^{W}âcemge bir (7) şehriniŋ padîşâhlıkını tefvîz kıldılar Yarkendge H^{W}âce Cihan (8) h^{W}âcemni Kaşkarga H^{W}âce Yusuf h^{W}âcemni Aksuga H^{W}âce Eyyûb (9) h^{W}âcemni Hotenga Abdullah h^{W}âcemni ʿazizler bu şehrlerniŋ (10) sultanlıkıda ber-karar bolup fukarâlarnıŋ da dini şeriʿat hükmi (11) dîn-i İslâmga revâc birip turdılar ammâ H^{W}âce Cihan h^{W}âcem-(12)-nıŋ ulemâları birle meşreb turub (?) kelâmlar birle ehl-i meşreb-(13)-ler iltifat iyleb mâl-ı mümtâz kılur irdi irdi ve gâhî ehl-i memleket (14) birle olturub yurtnıŋ âsâ ve (?) saʿy sebebler kılur (15) ve gâhî ʿulemâlar birle seyr-i târih kitaplardın okuşub enbiyâ-i ʿizâm (16) evliyâ-ı sâhib kirâm Pâdşâh mâ-takaddümlernıŋ

kıssâ-i hikâyetleri (17) işitib ervâhlarıga kelâm-ı rabbânî okub bahş kılur irdiler (?) (18) ʿcâmî (?) lardın mesneviyâtdın söz arağa (?) salıb (?) maârif-(19)-lerni beyân iyleb (?) peydâ kılur irdiler ve gâhî nazmları

[21a] (1) rişтege alıb köŋüller hürmetige ot (?) salgudık kasd eşʿâr tertib berur irdi (2) ve gâhî şâʿirler birle olturub şuʿarâ beyatlarnı iylegab tereccühlık şâʿirlerga (3) iltifat-ı şâHane libaslar kiydirüb serefrâz kılur irdi her duşenbe çeharşenbe (4) künleri Âhund seyyidlerni dersHanege teşrif keltürüb ders-i mütalaʿa kılıp (5) ʿilm tahsil kılur irdi ve bâʿzı hoş fehm tâliblerni münâzara kıldu-(6)-rub mücadele bolsa özleri hal kılur irdi ve bâʿzı âdemi-zâde (?) (7) ge iltifat iyleb sûrun tozub hâlige karab mansıb ʿitâ kılur irdi (8) ve bâʿzı (?) anlarga bende nasihat (?) birle zehr-i çeşm körsetib (9) gûş-mâl birür irdiler serkeşlerini kund ve zeber-destlerini zîr-dest (10) kılur irdiler her küni ehl-i memleketlerge gûnagûn taʿâmlar birle serefrâz kılur (11) irdiler hemme (?) bu Şâh-ı Âʿlî makamnıŋ taleblerini kılur irdi eytür (12) irdi ki ilgeri keyn mundag vakit mevcûd bolmagan irdi dip ve bâʿzılar (13) Sultan Hüseyin Mirzânıŋ vakitlerige kılur irdi ve bâʿzılar (14) anıŋdın ziyâde (?) irdi bu hadis (?) kâlen-Nebiyyü aleyhis-selâm (15) ekrem evlâdü's-sâlihînullâh ve es-sâlihîn yâʿni resul-ı sallallâhu aleyhi ve sellem (16) aytıbdur ki evlâdımnıŋ fâzıl ve sâlihlerige miniŋ üçün ʿizzet kılıng-(17)-lar naklidur ki rütbe'ü'l-ʿulemâ ve hulâsatü'l-fuzalâ (?)Yarkend Şâh (18) Abdülkadir Âhund eytadurlar ki bir (?) berâet irdi nısf-ı şebdin (19) bir saʿat otub (?) irdi tahâret tâze kılıp şükri vuzû üçün (?) ez berâyı

[21b] (1) (?) iyleb estagfirullâh okub henüz temcîdge şürûʿ kılmab irdi (2) uşul saʿat özümdin kittim vakʿa (?) kördüm (?) bir ulug ʿimâret-i âʿlîdur ki (3) ikizliki asmân bile beraber ve nezâre iylemekdin kuz hıyre bu ʿimâretniŋ (?) (4) leridin nûr zâhir bolup âfitâb dik âʿlemga rûşenalık yetkürür irdi (5) bu ʿimâretga kirgalı yüz ʿaceze niyâzları bile minge yol birdiler kirib bir kûşedin (6) nezâre iyledim (?) suffe üzre bir altun taht koyubdurlar ol taht üzeside bir (7) (?) olturubdurlar ki anıŋ nurıdın âfitâb zâil irdi aldılar iki (8) şehzâde olturubdurlar birleri yaşıl ikin birle birleri kızıl ikin birleri (9) boz at berkatnıŋ (?) etrâfıda tört nîm taht koyubdurlar ki tört (10) merd-i nûrâne olturubdurlar bularnıŋ etrâfıda saf dersaf cemâʿatlar olturub-(11)-dur ki ʿadedini hidâyet-i âʿlî özi bilkay körüb bolnı körüb hoşumdın (?) (12) yana ʿaklımga keldim berudın kelip sordum ki bu taht (13) üstideki evvelgeşi aydı ki taht üstide olturgan iki Cihannıŋ H^{w}âcesi hakk teʿâlîniŋ habîbi Hazret-i Muhammed (14) Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem tururlar tört taht üstideki tört (?) (15) radıyallahü anhüm ecmâin ol iki yigit şehzâde künin

radıyallahü anhüm durlar (16) bu cemâʿat ashâblardur hâlâ bir kutbe-i âʿlemdin rıhlet kılıp iken olarnıŋ (17) (?) kutbelikge kişi tâʿyin kılgalı olturubdurlar dip turar irdi şol

[22a] (1) hâletde Hʷâce Cihan Han hʷâcemni iki kişi başlab alıb kirdiler Hazret-i (2) hʷâcem zemîn-i edebni bûse kılıp tevâzuʿ bile selâm kıldılar Hazret-i sallallâhu (3) aleyhi ve sellem cevâb-ı selâm birip kelink ferzend dip kâşanelerige bûseler kılıp aydılar ki (4) ey ferzend siznıŋ istiʿdadıngız hemmedin bâlâdur bu mansıbı alâ dip kutbelik (5) libasını kiydürdiler hemme olturgan cemaʿât ashâb-ı kirâmlar mübârek bâdlık kıldılar (6) köhne libasını Hʷâce Cihannıŋ hadımıga birinkler dip emri kıldılar şol saʿat (7) yokurub birip aydım köhne libasını minge iltifat iyledi min kiydim Hazret-i (8) Hʷâce Cihan ʿarz kılıp aydı ki Ya Resulullâh bu mansıb bisyâr ulugdur fakr kem (9) istitâʿat didiler Hazret-i Peygamber Sallallâhu aleyhi ve sellem aydılar ki ey ferzend ol (10) bahşiş hüdâdur hemmiz minge (?) didiler uşol saʿat hoşumga keldim (11) kördüm ki be-taraf kıble istigfâr okub olturubdur min ve dimâgım hoşbûy-(12)-luk zâhir bolupdur filhâl bu haberni yetkürüb mübârek bâdlık kılga (?)(13) orda tarafıga yokurdum tamâm dervâzelerni atıb açkunı ilgeri alur irdi ammâ (14) bu kice tokuz dervâze açıb kirdim hemmesininiŋ zinciri hâli turadur bilmedim ki (15) bâ kerâmetler yedi dervâze açılıb birdi (?) evvelgece ittifak tüşüb dervâzeni (16) etmebdurlar beher hâl kitab Hane hücrelerniŋ aldıga yittim kördüm ki şemʿi körüb

[22b] (1) turadur likin eşik yafgılık âbâ kılıp bî-ez (?) ne kirmay dip endek turur (2) şol saʿat hücre içidin avez keldi ki (?) Âhund (?) bes bu (?) birle (3) hücrege kirdim kördüm ki nemâz-ı şükr vuzû kılıp hâlet-i duʿâ iken duâ-(4)-dın fârig bolup kaçkırıb iken tâʿzîm-i bercâ keltürüb mübârek (5) bâdlık kıldım hʷâcem aydılar ki ey Âhund nime mübârek bâdlık kılasız (6) fakir vakʿânı beyân kıldım likin köhne libaslarını birkanını (?) ayttı (7) hʷâcem didiler ki ol (?) birkan (?) libasnı ne üçün itmay-(8)-sız fakir taksir didim lâle boldum hʷâcem iltifat iyleb (?) (9) (?) taşlık çobanı minge salıb birdimiz tâʿzîm (10) birle alıb kiydim ilgeri ber hak velî gümân kılur irdim hâlâ bir itikâd (11) yüz boldı tevbe-i tazarruʿ kılıp inâyet kıldım köŋlüm çeragdık (12) açıldı hʷâcem idiler ki bu sırnı mahfi tutung dip idiler mâdâ (?) (13) hʷâcem terik irdi hiç kişige ifşâ kıldım imdi beyân kılurmız (14) dip hikâye kılur irdi bes ammâ Hazret-i Hʷâce Cihan hʷâcemniŋ Sıddık (?) (15) hʷâcem dip bir ferzendleri bar irdi hüsn ü cemâlde âfitâb galebe kılur (16) irdi fehm-i ferâsetde Eflatun Ayristo irdi mekr-i şâkird irdi (17) (?) hâtem-i gulâm çâker irdi ʿadl-ı ʿadaletde Anuşirvân (18) hâdim irdi her niçe müşkül söz arağa (?) (?) bu sıdknıŋ

[23a] (1) hassası dip közleri şafak (?) irdi şol saʿat ol söz tasarrufıga (2) kelür irdi sâlları on sekiz irdi tahsilleri ʿakâid-i havass irdi (3) fehm-i işʿârda andag irdiler ki özge yârenler beytni hafızanı alkunca (4) bular mazmûnını tasarruf kılıp takrirge kelür irdi hemme yârenler mundag tabʿ(5) (?) tiz fehmlerige tahsin ve âferînler kılur irdi ol vakitniŋ ʿulemâ-(6)-larınıŋ ittifâkı birle Hazret-i H^{W}âce Cihan h^{W}âcemniŋ ruhsatları bir kitâb (7) tasnif kıldılar ki (?) (?) dirler evvelge tabnıŋ mazmunları (8) birle hemme ehl-i âʿlem ve ehl-i dânişlerge maʿlûmdur Hazret-i H^{W}âce Cihan (9) h^{W}âcem bir niçe kün dilgir bolup ferişanlıkdın hiç kişige mülakat (10) bolmadılar veya ehl-i ʿıyâl ve yagırga yol birmediler hiç kişi yılmadı ki (11) vakʿâ nimedur âhirü'l-emr bir kün emri kıldılar ki hemme ehl-i ʿıyâlları (12) cemʿ boldı ki Hazret-i h^{W}âcemniŋ mübârek közleridin katre katre (13) yaş (?) nisyân (?) (?)başladı hiç kişide had yok ki (?) (14) (?) surgay saʿatdın keyn özleri (?) elfâz birle beyân iyle-(15)-diler ki hemme (?) âgâh ve dânâ bolunglar maşrık tarafıdın bir kerde çıkıp (16) kelip bu şehrlerni cenk-i cedel kılıp tasarruflarıga kerküzüb bizniŋ tâbiʿ-(17)-lerimizni bî-hâr ve hâr bîzâr zâr kılur ol vakitde feth-i zafer ol tarafda-(18)-dur (?) bizniŋ tarafdadur bisyâr hûnrîzlik bolur atanı ogulga ana-(19)-nı kızga bakturmay derece-i şehâdetga yetkürür eger bizlerniŋ tarafdın (20) Rüstem meydanga kirse (?) zaʿif bolur bizlerniŋ evlâdımızdın

[23b] (1) hiç kişi bâki kalmas ey ferzendler öz musibet mizni özmiz (?) öz hâlimizga öz (2) yıglaylı ol vakitde bizge yıglagalı ve musibetimizni tutgalı kişi tafılmas (3) **Nazm** hazır olgıl ey köŋül canga belâlar kelgusı yüz katıg işni (4) şiddetlik cefâlar kelgusı ne kişi hâlingge yıglay ne tutaylar mateming (5) mateming tut yıglagıl mezar derhâl kelgusı ve cedd-i büzürgvârga Hazret-i İmâm Hasan (6) ve İmâm Hüseyin radıallâhu anhnıŋ (?) keltürgaymız destgîr belâda (7) olarga kilgen ʿakubet-i müşküllikdin yüz cündan ziyâde bu deşt her belâ bizge vakâ (8) bolgay asmân-i zemin bizniŋ hâlimizge yıglagaylar ve kök ferişteleri biznıŋ hâlimiz (9) yıglagaylar ve kök ferişteleri bizniŋ matemizni tutgaylar bizni dost tutgaylar (10) (?) teşviş ve hâdiseler yüzlengay (?) kûçelerde seng ve (?) âdemi-(11)-niŋ üstHanları (?) yatgay anı defn kılgay kişi bolmagay hakk-teâʿlîniŋ emri (12) maşrık sırrıdın bir (?) leşkeri (?) yüz keltürüb olarga bir hem birip bizniŋ (13) taleb kılgaylar olar bizge kılganlarıga sad cündân fişman bolgay yüz hasret (14) ve nedâmet bile kûh be kûh deşt be deşt girizân olup olar hem derece-i şehâdet (15) tangaylar andın Hazret-i H^{W}âce Cihan beyâzdın bir farça kagir alıb Sıddık (16) h^{W}âcemge birdiler ki ey ferzendi okugay siz tâ ki kalgan mazmûnlar munıŋ ve (17) (?) tabgay Hazret-i Sıddık h^{W}âcem bu kagıznı alıb okudılar ehl-i ümerâlar

mürîd-i mahlas-(18)-lar özlerige kıladurgan ve akâʿbetlerni anglab zâr zâr yıglab katıg ve musibet birle (?)

[24a] (1) birbirlerini (?) âh [u] efgân nâle ve zâreler bile El hükmillâhnı zebânlarıga vârid (2) kıldılar **Nazm** başladı âhir eşin (?) çerh sitemkâr ey köŋül bagrımıznı cezbe (?) (3) iyleb efkâr ey köŋül ʿömridin evlâd almak imdi biz ârâ-yı köŋül işle (?) (4) başımızga imdi bisyâr ey köŋül kâide imdi gam sûr (?) gam-ı hâr ey köŋül bu (5) bolgumız bir nüktedanlık kimse gazar ey köŋül ehl-i derd içre minge âh [u] efgân boldı (6) nasib tâ ki (?) hoş içidin kısmet oldı andlıb ârız irmes üçün (7) bu derd bilmes bir tabib şâd olup ilkin kakıb iyleb (?) kılıp (8) sernüviştim irkanın andag ki bildim an-karîb çünkü bu mihnet-i ârâ âşifte boldum (9) sargarıb öz yolung (?) özümüngdin bol hâberdâr ey köŋül niçe ʿilm-i (10) dâniş ehlige bar idi (?) köz yumub açkunca irilgac eşibdur hasretim (11) yüz nedâmetler urub imdi yıkaylar hasretim (?) tâbân gâhî firâkı gâhî sözü (12) (?) anglagac hem hâlâ siz bu gurbet içre şiddetim kalmadı turmakga bes kem (13) âʿlem içre tâkatim kâide tafgung (?) (?) dip imdi sâhib-i esrar köŋül (14) âheri bir kün ecel dâmıga cânımız tuşkay canımız iyleban bîçâre âciz koymagay dermânımız (15) dâdımızga iştürür ki kalmagay imkânımız başımızda sâyeban turgay bolup imânımızdır (16) yüzüni lâlezar (?) kanımız barçalar yâr-ı muktedâlar (17) (?) armanızımız kanımızını (?) bir niçe hunhâr ey köŋül dip bu muhammesni

[24b] (1) tamâm kılgandın keyn bu cemʿidin (?) boldı ki (?) (2) kenz (?) gerdûnga yitti andın tilâvet-i Kurân duâ-yı tekbîr kıldılar bâdezîn H^{W}âce (?) (3) h^{W}âcem hemmeleri teselli-i hâtır üçün didiler ki bu haberdin sizlerge beşâret (4) şehâdet derecesi ilâdur şehîd egerçi (?) enbiyâlar (?) (5) (?) bolsa bâʿzı işlerde ziyâdedür âyet nâzil bolupdur lâ yeşfeu (6) Velâ tekûlû limen yuktelu fî sebîlullâhi emvâtun bel ahyâun velâkin lâ teşurûne[*] (7) yâni hak subhanehu ve teâli ey halk iymengler evvelgeşige hüdâ-(8)-nıŋ yolıda olupdur şehîddür ey uluk dimengler Hazret-i Şeyh-(9)-din rivâyet kılubdur ki tahkik şehîd zindedur bes olarga (10) hoş-hâllıkdur şehîdniŋ ervâhı (?) hoş sûretlik (11) diraht tuynıŋ şâhı üzre olturub behişt nimetleride (12) yerler hâhlagan yerge (?) vâz kılurlar yana ervâhlarga bu saffet-i (13) mevcûd bolmas hâdis-i şerîf kalün-nebî aleyhisselâm yeşfeu (14) yevmü'l-kıyâmetü'l-enbiyâ-el gamü'l-ʿulemâ-i semmü'ş-şehîd (?) es-(15)-sakate be-zill alâ bâbü'l-cennete fî kâl (16) leh idhâl (?) idhâl hatta yed (?) mâ ebvâb yâni Hazret-i Peygamber sallallâhu (17) aleyhi ve sellem aytubdurlar kim

[*] "Allah yolunda öldürülenlere ölüler demeyin, hayır onlar diridirler, ancak siz sezmezsiniz." Bakara/154.

şefâat kılur enbiyâlar ve evliyâ-(18)-lar andın şehidler hattâ ki hatunlar amelleridin tuşgan geveşt

[25a] (1) pârelerge hem hidâyet-i âʿlî (?) itâ kılur behiştniŋ eşkide saklab (2) turarlar behiştge kerinkler derler olar eytürge kirmesmiz tâ ata anamızını körmegü-(3)-nce dip hatta ki şehîd oldı pâkdur yana birge şefâat kılurga kadar yeti bar-(4)-dur bir katre hûn-i cündân künh karlarga kefâretdur şehîdniŋ pâreside âyet hadis (5) toladur beyânga keltürsek söz öz (?) tartar dip Hazret-i hʷâcem şehâdet (6) derecesini beyân iylediler teskin-i hâtır birdiler egerçi bu kün yerge nevbetdur (7) tâne kelâmım olarga nevbetdur bu dünya mümînlerniŋ zindânı kâfirler-(8)-niŋ bostânıdur husûsen evlâd-ı Peygamberge bu dünya hergîz vefâ kılmas (9) canânca şehzâde-i kevniŋe körüb bilib turub yezid ne çıkalar yetkürdi (10) özgelerge ne nevbet kılgay dip bend-i mevizelerini tamâm kıldılar el-kıssa bu (11) (?) bu meclîsdin bâʿzılar târih yetdiler (?) sekizinci yılda fimâ-(12)-fî vukûga keldiler ammâ Hazret-i Yusuf hʷâcem Pâdşâh (?) târif-i (13) tevsîfleri derâzudur be-tefsil beyân kılurmız inşâallah ekber egerçi (14) Hamûş hʷâcem andag ibâdetga (?) rûze-i sâyim şeb-i kâyim hergîz (15) zâhiren ve bâtınen hilâf-ı şerʿ vâkiʿ bolmas irdi tilâvet-i Kurʿan (16) birle rüzgar geçürür irdiler ism-i şerîfleri Hʷâce Nizâmüddin irdi (17) Hamuşluknıŋ zuhûrıdın Hʷâce Hamûş lakab kötürdiler Hazret-i (18) Mevlânâdın terbiyet-i imdâd Hamûş hʷâcemniŋ bâtınları bir rûz

[25b] (1) irdi her kişi bularga kayış hâtır bolsa elbette ol havâdis-(2)-din hâli bolmas irdi Aksu şehriniŋ taht-ı saltanat (3) bularga ber karar irdide (?) larını şeriʿat hükmi birle (?)(4) kılur irdi Mirzâ Hudi Biknıŋ hemşireleri bar irdi ki ulug (5) (?) atar irdiler bisyâr pâkize tıynet ve sıret kişi irdi (6) Hamûş cüftlükge kabul kılıp idiler likin togmas irdi (7) hiç ferzendleri yok irdi Hazret-i Hamûş hʷâcem bir niçe (8) müddetdin keyn aylağa bardılar bir niçe vakit iylede turur (9) kesellerinıŋ şiddeti ziyâde boldı maʿlûm boldı ki maraz (?) (10)-dur Hazret-i Yusuf hʷâcem Pâdşâh (?) idiler kişi ibertıb (11) hʷâcemni hazır kılıp vasiyet iylediler ki ey birâder-i ʿaziz karındaşım (12) minge imdi sefer-i mübârekdür bu seferniŋ tûşe-i râh ʿamel-i sâlihdur (13) hâdis-i nebevî bardur ki her kişi olsa munkatîʿ bolur meger ol kişini-(14)-niŋ üç ʿameli munkatîʿ bolmas ol sadıka-i câriye canânca gül (15) mescîd-i medrese (?) âʿlem (?) üçüncü ferzend-i sâlih-(16)-niŋ duʿâsı bu üç işniŋ hiç kaysı minge (?) bolmaydur (17) nâ-gam kitib baradur min bisâtımda her (?) bardur fî-sebilillâh ez-berâ- yı (18) hüdâ fakirlerge sarf kılgaysız ve bâkî kalgannı alıb Yarkende bir medrese ve

[26a] (1) binâ kıldurgaysız ve yana vasiyet ol ki karındaşım H^{W}âce Cihan Pâdşâh (2) hemge minge ata terbiyetdin ziyâde terbiyet kılıp idiler iltifatlarını (3) tola körüb idim minde hukukları bedenimdeki mûydın ziyâde rekdur birini (4) edâ kıla almadım mindin râzı bolsunlar dip vasiyetlerini tamâm kılıp cân (5) be-hak teslîm kıldılar kalvenallâhu inna ileyhi raciʿun (6) gird feryâd kopardılar niçe fırka Müselmânlar iylede irdiler Temür Han Erke Han (7) başlıg niçe ten-i Han evlâdı Yunus h^{W}âcem H^{W}âce Mümin h^{W}âcem (8) başlıg her şehirdin kilgen Bikler bolup ming kişi nemâzlarıga cemʿ (9) boldılar Temür Han nemâzlarını ötediler (?) iyleser serhadtıdaki fakirlerge (10) sadaka birmes birle ganî boldı yana (?) din (?) yana yüz şeng-i hâmi (11) birdiler cesed-i mübâreklerini sandukla (?) yoklab Yunus h^{W}âcem Pâdşâhnıŋ H^{W}âce (12) Abdullah atlıg bir şecâat ogulları bar idi (?) bu yedesini (13) yutalıb Aksuga alıb yördiler Aksu halkı be-tamâm istikbâl iyleb (14) iʿzâz-ı ikrâmlar bile Hazret-i Şehbâz h^{W}âcemniŋ mezârâtlarıda emâneten (15) defn kılıp koydılar ulug aş yed buy kılıp H^{W}âce Abdullah h^{W}âcem iliga (16) (?) ve yana niçe müddetdin keyn mahal tafıp mübârek üstühanlarını nakl (17) kılıp Yarkendde altun içre defn iylediler Hazret-i H^{W}âce Cihan h^{W}âcem (18) Hâmuş h^{W}âcemniŋ vasiyetlerini becâ kelür (?) Ak medreseni (19) binâ kılıp vakit-i evkâtını bisyâr (?) iyleb sevâbını semerâtını Hâmuş

[26b] (1) h^{W}âcemge atadılar **Fasl-ı Dâstân-ı Söz İşitmek Kerek** H^{W}âce Abdullah (2) h^{W}âcem Hâmuş h^{W}âcemniŋ kiçik inileri irdi bisyâr (3) atlık kişi irdi himmeti sühâ ve şermi hayâ ve diyânet ittisâl-(4)-da mualla irdi bulardın tört ogul ferzendleri bar irdi çünki H^{W}âce (5) Şemsüddin h^{W}âcem ikincisi Yahya h^{W}âcem üçüncüsü Ahmed (6) h^{W}âcem törtüncüsü Abid h^{W}âcem bu şehzâdelerniŋ târif leri (7) öz mahallide mezkûr bolur H^{W}âce Abdullah h^{W}âcemge Hoten taksim tafgan irdi (8) öz avretleride Şemsüddin h^{W}âcemni koyub özleri özleri (9) Aksuda Hâmuş kaşlarıda ikâmet kılgan irdiler niçe vakitdin keyn (10) kaza-yı vâkıʿa bolup feiza cae ecelühüm la yestehırune saʿ-(11)-aten ve la yestakdimun[*] hükm birle ecel şerbetin nûş iyle-(12)-diler kalvenallâhu ve inna ileyhi raciʿun halk (13) ulug kiçik cemʿ bolup tekfin-i teheccür kılıp mübârek cesetlerini altun (14) içre defn kıldılar bâʿzı halk meşhur kıldılar ki Abdullah h^{W}âcemge (15) Aksu hâkimi Abdülvehhab Bik zehir birip durmış dip bu gümân-(16)-nı azîzler itibâr itmediler eger cündige rast bolsa hem kıyâmetge koydılar

[27a] (1) tangla kıyâmet küni hidâyet-i âʿli tengeşgay didiler ammâ bu vakit-(2)-lerde Gâzi Bikni hâkim kılgan irdi Hotenge Gâzi Bikniŋ (3) oglı Ömer Bik hâkim irdi Aksuga

[*] "Süreleri geldiği zaman da, ne bir an geriletebilirler, ne de bir an öne alabilirler." Nahl/61.

Abdülvehhab Bik Uçga Hocası Bikni (4) Kaşkarga Hoşkefek Bik şubu taksîm birle turgan irdi **Fasl-ı Dâstân** (5) **İşitmek Kerek** Hazret-i Yusuf h^{W}âcem nihâyetide nâ-hoş fehm-i âʿlem fâhil-i (6) merd himmetlik cür'etlik kişi irdi maslahat dân-ı âkil bâbda be-nâzir-i himmet (7) feth-i zafer hâdimleri nusret-i ikbâl her düşmenige mukâbil bolsa ser nuşte (8) kalemi bir nüvistni düşmenniŋ feşânesige nakş kılur irdi her münkir (9) bularga öte kelse rast sözdin bölek yadıga kelmes irdi her bed (10) hıyânet bular hakkılarıdın hıyânet kahrını tözse özice (11) riştesini keser irdi her tedbir bulardın vâkıʿa bolsa takdir-i (12) ilâhi fimâfi mütefakkır-ı ileyh kelür irdi ol vechdin kâr-ı vukûga (13) kelür irdi şeb-rûz zikr seyhi tilâvet-i Kuran idi fukarâlarnıŋ haliga (14) yitmek bed gûylarnıŋ zebûn işlerini nâ-bedîd iylemek memleketge (15) âmânlık yetkürmek şeriat-ı Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellemga revâc (16) bularnıŋ şiâr irdi hemme azîzlerniŋ feth-i ikbâlleri bularga (17) dabest irdi hemme ehl-i memleket-i hord gilan bulardın râzı hoşnûd irdi

[27b] (1) hemmeleri teşvîş hâtırlarını bular defʿ kılur idiler hemme düşmenlerige (2) berur irdi düşmenler niçe fikri bile hile-i dâmen tüzseler bular andın (3) bodışirak ferâset bile vâkıf bolup hile saydını rû kılur irdi (4) yıllık mekr-i hilesi zâyi bolur irdi bâʿzı bed diyânetler Kalmaklarnıŋ (5) töresige mülâkat bolgunca Kalmakga rişve birmek birle Müselmânlarga (6) muhaddis ve bidʿat işlerni peydâ kılıp oydan bolmak üçün cedd-i cehd kılur (7) bu vechdin Hazret-i Yusuf h^{W}âcem ekser vakitlerde iyleda bolup bun-(8)-larga ihtisab gûşmâl bu mürûr irdi Müselmânlarnıŋ başıdın kâr-(9)-larnıŋ zulmetlerini be-kadr imkân menʿ birle def kılur irdi (10) barmak kelmekde baʿis evvel irdi ki kâfirler hâlini Şuma Şâh iyleb vakit gızını (11) taleb kılur irdi ki öz içleridin kâfirlerga bir tefrikalik bolun (12) İslâm tigni bî-dirig sürganmız dip ve yana niçe hâtunlardın ve H^{W}âcelardın bular (13) niçe Müselmânlar Kalmaknıŋ kolıda giriftâr idi olarnıŋ halaslıkı (14) üçün İslâm-ı ecsâm dip hemişe uşbu niyetde idi Kalmaklarnıŋ (15) tolalkınıŋ haddi nihâyeti yok idi sürʿat birle atlıg kişi (16) bul haddin ol haddige üç ayda yeter irdi uşbu ahatnıŋ içi (17) fimâfi kâfir idi hiç kişige had yok irdi ki bu kâfirlerga beraberlik (18) kılalgay veya özlügce yok bolup tamâm bolgay **Nazm** kılıp küfr ile

[28a] (1) bes tefrika İslâm ilidin cemʿ / cû küfri ehl-i bes zulm iylemişdin ehlige yâ rab / (2) el-kıssa Hazret-i Yusuf h^{W}âcemniŋ hem tört ogulları bar idi her birleri siyâ-(3)-det-i şehr-i sitânînin ser-defteri ve şerâfet bûstânı nevres-i nihâli asâlet-i (4) kişverinıŋ sâhib-i kırânı **Nazm** biri cür'et idi Rüstem âsâ / şecâat-i babda (5) âʿlemge yektâ / kerem birle sehâ anıŋ şuʿurı / reayaga adâlet kâr-ü bârı / biri-(6)-nıŋ yok fazîletde nâzırı / İristo birle

Eflâtun ve zeberi / aceb hoş tab (7) zihni hoş idrâk / semendânlar ârâ hoş zihn-i celâl / biridur kutbe-i vakit ve niyet / (8) ne hoş merdi nezâket-i ser melahat / Feridun himmeti cemşîd-i meşreb / hemme ayn-ı letâfet-(9)-din lebâleb / biri kâni hayâ ve sâhib-i hilm / ne hoş hûy mülâyim-i tâlibüʿl-ilm / bî-pâkize (10) sîret-i pak tıynet / cemâl-i hüsn ârâ-i hurşîd-i talat / birleri H^{W}âce Abdullah h^{W}âcem (11) ikincisi Mümin h^{W}âcem üçüncüsü Kutbüddin h^{W}âcem törtüncüleri Erke (12) h^{W}âcem bu Fâdşahzâdelerniŋ bâʾzılarını taht-ı saltanatda (13) olturguzub ve bâʾzılarını hemrâh iyleb ilega yandurdılar bu nev-(14)-betde hem ilega bardılar kördüler kim Kalmaklarnıŋ töreleri tebdil (15) tafıpdür ilânı bisyâr tefrika ferişan kördüler köŋülleride niçe yıldın (16) beri bir matlûb-ı maksûd bar irdi mevcûd bolupdur dip lîkin (17) bu üserânı hiç kişi iymediler Hoşkefek Bik Kaşkarga hâkim idi

[28b] (1) bisyâr ferâsetlik tedbirkâr şinâs kişi irdi likin (2) kim cüret tersnâk-ı saffeti gâlib irdi ol vechdin Yusuf h^{W}âcem (3) Pâdşâh bu meşveretni araga saldılar munı hûb imtiHan kılıp Kaşkar (4) yandurmaglıkga Kalmakga maslahat körsetti Kırgızlar atrab kiminde (5) turubdurlar mebâda Kaşkarga âzâr yetkürmegay dip Hoşkefek Bikni (6) yandurdılar ki siz barıb şehriniŋ sefillerini (?) bozuk (7) yerlerni tüzeltib yarag cünh-ı cûşlarnı müheyya kılıp cenkge âmâde (8) bolup turgaysız Kırgızlar dest u sazlık kılalmagıl dip (9) ruhsat birdiler ammâ bu Bik Kaşkarga kelip burugan işlerini becâ (10) keltürüb şehrini rast iyleb esbâb-ı cenkni rast kılur (11) turdı hemme halk hayretde kaldı vakâʾ nime ikin dip bu Bik (12) özi bilmes hikmet nime ikin ammâ Hazret-i Yusuf h^{W}âcem iletdigi (13) Kırgızlarga finhan didiler âbâ ve ejdâdıngızlar kadim-(14)-din sekas leşker bolup kilgen İslâm tigin bî-eyacanga (15) herkez kâfirge tâbi bolgan imes husûsen biznin âbâ ve ecdâ-(16)-dımızga ʾakîde kılıp kilgen ibâdetniŋ efdal-ı guzâtdur Bik-(17)-niŋ kolıda olsa şehîddür şehâdet derecesi âlâdur (18) hemmedin mertebelikdur öltürse gâzilik mertebesige

[29a] (1) yitedür eger târâc bile mâl kolıga kirse ana sütdin helâldur pâk-i sırlarga tevakkuf (2) yâr birse vakitide kelip İslâmga birgeysızlar Ömer Mirzâ atlıg Kırgız-(3)-larnıŋ bir serdârı bar irdi ol nasihatni tola kayda tutub cenkge (4) âmâde bolup cür'etleri ziyâde boldı Hazret-i Yusuf h^{W}âcem (5) bisyâr hoş hâl bolup ammâ be-ʾazire Kaşkarga yanadıysa kâfirler (6) ruhsat birmeydur tefekkür kılıp bir hâdimıdın nâme fitib birip (7) biznin yagda turub ıztırab bile min Kaşkardın keldim dip bu (8) hattını minge bergil dip bu hâdimını revân kıldılar ol hâdim fermân-ı (9) tarikası bile niçe müddetdin keyn nâmeni yetkürdi Hazret-i (10) Yusuf h^{W}âcem bu nâmeni töre-i Kalmak kaşıga alıb bardı

bu nâme-(11)-niŋ sözini beyân kıldılar nâme-i mazmûnı bu irdi ki H^{W}âce Mümin Hoş-(12)-kefek başlıgın Kaşkar halkınıŋ arz bu kim etrâfı cânibdeki Kırgız-(13)-lar ittifak kılıpdurlar ki filân künde tört tarafdın Kaşkarga (?) (14) koyub târâc iyleb tûfesini asmânga sarugaymız dipdur biz fukarâ-(15)-larga meded yetkürmeselerni bî-ʿilâcdurmız nâme tamâm ve İslâm bu haberni (16) Kalmaklar işitib hûşlarıdın öz ârâsıda niçe maslahatlarnı kıldı (17) leşker ibergili hiç ʿilâc tafmadı cera kim öz içide tefrikâ ve ferkendeligi (18) bar idi nâçâr maslahatları anga karar taftı ki Hazret-i Yusuf h^{W}âcemni

[29b] (1) yandurgay töre derhâl Yusuf h^{W}âcemni çarlatıb siz nihâyeti (?) (2) kişidürler sizler sizleriŋ bilmeydurgan finhan işimiz (3) yok yurtumız nihâyeti (?) bu vakitde leşker-i perveriŋ ʿilâ-(4)-cı yok Kaşkarga yanıb barıb öz Müselmânlarıngız birle Kırgızga (5) (?) bolsangız dip buyurdı Hazret-i Yusuf h^{W}âcem köŋülle-(6)-ride bisyâr leşker senâlar aytıb ez berâ-yı teselli didiler ki ey (7) (?) ve hemmi endişe kılmang min barmakga H^{W}âcet bolmas (8) biziŋ (?) Abdullah barsa hem kifâye kılur eger ol bolmasa özüm (9) baray dip kâfirlerga maslahat körsetti bu maslahat törege mâni (?) (10) boldı Hazret-i Abdullah h^{W}âcemni Kaşkarga yandur boldılar finhan (11) didiler ki ey ferzend eger min yansam sizni bu kâfir alıb (?) dur siziŋ (12) keyn barmakıngız müşküldür hâlâ siz barıb feyderfey kişi iber (13) sizge Kırgızlar bisyâr hücum kılıpdur ki yurtnu târâc kılgaylar hiç (14) kişi de ayrag (?) Kırgızlarga tekâbül bolmaymız bizler serencâm kı-(15)-lmaydurmız dip nâme (?) inşaallâh uşbu tedbir birle nasibim Ka-(16)-şkarga tüşe gerek dip vasiyetlerini beyân iyleb (?) bâd kılıp (17) yandurdılar Hazret-i Kemal h^{W}âcem sürat birle yörüb Aksuga tört-(18)-ler Aksu halkı aldılarıga çıkıp şehrge tüşürdiler niçe künde Aksuda

[30a] (1) turub üç mingga yavuk leşker alıb Hamuş h^{W}âcemniŋ yılkılarıdın beş (2) yüz (?) at alıb yürüdiler Kaşkarga yittiler Kaşkar halkı aldılarıga çıkıp ʿizzet-i (3) ikrâmlar birle tahtda karar tafdılar tafşurgan söz tarika birle had hâdimler-(4)-idin iylega nâme revân kıldılar ki bu nâmedin Kaşkar halkınıŋ asla haberi yok (5) bu nâme iylega yitti Hazret-i Yusuf h^{W}âcem bu nâmeni töre kaşıga alıb kirdi töre (6) bu nâmeni körüp endişesi ziyâde boldı Hazret-i Yusuf h^{W}âcemge (7) ilticâ kıldı ki derhâl Kaşkarga bargaysız ilâcını siz kılma-(8)-sıngız yana ilâcı yok didi Hazret-i Yusuf h^{W}âcem töreniŋ kaşıd-(9)-ın çadırlarıga kelip hidâyet-i âʿlîga şükr-i senâlar kılıp çabduglarını (?) (10) müheyyâ kılıp yoklab revân boldılar sürat birle yörüb (?) (11) bir kün yörüb idi Uç hâkimi H^{W}âce Sühâ Bik üçer adı bu bisyâr (12) fitne anıŋız bed gümân kişi irdi likin ferâseti bar kişi irdi ammâ Molla (13) Kâşid inkisar atıb mübârek bolgay Fâdşâhım

İslâm açganlarıga didi (14) Hazret-i Yusuf hʷâcem köŋülleride mübâreklik hak teâlîdin didiler (15) zâhiren ve bir niçe söz kılaşıb didiler ki hâlâ (?) içi ferakende rek (16) bargudık mahal irmes yanganıŋız beher (?) didi ammâ bu fitne anıŋız imdi (17) (?) dip kabul kılmadı hayr bâd kılıp (?) Hazret-i Yusuf hʷâcem bildi-(18)-ler ki bu râfızî töreniŋ kaşga barıb bir fitne (?) kelür dip (?) (19) çalak yörüb törtüncü künde Kaşkarga yittiler Feyzabâddın kişi

[30b] (1) iberdiler ehl-i memleket haber tafıp istikbâl kıldılar Abdullah hʷâcemni (2) hâli bolmasun dip idiler Hoşkefek Bik başlıgın hemmeleri (3) devlet bagka ol (?) bâʿzılar andın keyn (?) ammâ Abdullah hʷâcem (4) yan eşik birle çıkıp revak aldıda mülâkat boldılar Hazret-i Yusuf hʷâcem (5) ikrâmlar birle şehrge dâhil boldılar **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** Hʷâce Sühâ (6) Bik (?) Hazret-i Yusuf hʷâcemni iyle yolıda körüb (?) (7) gümân kıldı ki kâfirler itâatdin çıkıpdurlar derhâl (?) çalak-(8)-rub (?) töreniŋ ordasıga aldı Dabaçi dihkan (9) kaşıga barıb ʿarz kıldı ki ey teverrüm Yusuf hʷâcemni yandurub bizge (10) fırsatda sizdin yüz urur ol künige (?) tagıdın özini (?) (11) yurtungız içre (?) yar mundag vakitlerde andag (?) (12) lâzım kaşıngızda turgaynı hûb idi imdi faydası (13) hâlâ hem (?) çalak kişi barsa arkadın yetib yandurub (14) bolur yok irse Kaşkar Yarkendin ümid üzmek kerek dip şek (15) kıldı ehl-i tedbirge kâfirler Yusuf hʷâcemni yandurganını (16) mâʿkul körmedi töre arkadın kâfirlerni iberdi ki yandurgay-(17)-sın dip kâfirler arkasıdın tîz ten yörüb yetelmedi (18) hak-teâlî yetkürdi bu kâfir Feyzâbâdga yetkende mescid-i (19) menzildin Yusuf hʷâcem yörüb (?) ötüb irdiler bu kâfir-i

[31a] (1) nâçâr mâyus bolup arkaga yandı Aksuga barıb Abdülvehhab Bik birle takışıb sözini bir kılıp (2) kişi iberdik ey Yusuf hʷâcem sizni tur parlaydur Amursana agır agır leşker bile kelür imiş (3) (?) niçe (?) yâverlik kıladurgan mahal uşbu eger şu (4) sözni kabul kılmasangız canıŋızga haberdâr bolung bes bu kişi nâmeni alıb (5) Kaşkarga bardı Yusuf hʷâcem nâmeni takrîr iyledi Yusuf hʷâcem aydılar ki ayagımda (6) mufassal kesilim (?) bar dip bu cevâbını birdiler sıhhat tafıp barurmız dip mâʿkûl (7) söz bile yolga saldılar bu kişi Aksuga kelip bu cevâbını ayttı Abdülvehhab Bik-(8)-niŋ bu mekrsi karga kelmedi meyus bolup (?) yandı ammâ Yu-(9)-suf hʷâcem Allahu teâlîge şükr ü senâlar kılıp şeriat hükmi birle amel kılıp (10) fukarâlarnıŋ dâd-ı (?) be hükm-i şeri surab feth-i İslâmnıŋ endişe (11) cenk yaragını müheyyâ kılıp leşkerniŋ kem kasesini tuzatıb sefîl ser köfle-(12)-rini müstahkem iyleb harbe yaraglarını tayyâr iyleb hemişe cenk künleridik (13) turar irdi bâʿzı halk endişe kılıp yüreklerige lerze tüşüb ve

bâʿzı-(14)-ları İslâmnıŋ feth boluşıga hoş bolup cenkge amâde bolur irdi (15) **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** iyledin iyleniŋ ferakende bolmaglıgga sebeb bu ir-(16)-di ki ol vakitde Galdan Çirin olup anıŋ tahtga oglı Acen oltur-(17)-dı yaşı on ikide irdi kiçik başlık kâfirler sözige kirib hemişe itâ (18) olunmak Kuçkar sukaşturmak hurûş sukaşturmak Kalmak hatunlarını (19) Kalmaklarga çafturmak hemişe bed fiʿil işlerni kılıp yörüb yurt işi

[31b] (1) bî-baş bolup kaldı gulâm bâbâ dip (?) bar irdi (?) (2) bir Kalmak birle tafşıb (?) bolup Acen tutub nemkucı töre kılur nemkucı (3) bolganda öz içidin (?) haber birip idi gulâm beyânı (?) (4) tutub közlerige mil tartıb zindânga saldurdı Galdan Çirinniŋ (5) Guma hatûnıdın Lama Taci dip yana bir oglı bar irdi ol gulâm beyân (6) tutgannı anglab agır leşker bile kelip tekkan (?) hâletde Acen haber (7) tafıp korkub kaçıb (?) ammâ Lama Taci arkadın koglab (8) özi tahtıga çıkıp tura bolup olturub Acenniŋ közlerige (9) mil tartılar Kuçarga çıkardı Acen Kuçarda oldu bir (10) mahaldin keyn amîl Artuşdın Amursana Davaçi dihkan hem (11) Galdan Çirinniŋ hemşirezâdesi bolur irdi bularga hem töre-(12)-sini bar irdi bular Acenniŋ (?) anglab tura (?) (13) bizge (?) dip leşker cem kılıp kelip Lama taci bî-haber idi (?) (14) korşab tüşti Lama Taci hiç kıyan çıkalmadı Amursana-(15)-nıŋ leşkeri (?) Lama Tacini Ak eviniŋ içide olturdı (16) halknı esir kılıp târâc kılıpda Dabaçi tura tura yolup olturdı (17) olturdı Amursana min tura boladur min dip Dabaçi bile sokurşub (18) âher Amursana bolalmay kaçıb beş yüz Kalmak bile Hıtayga çıkıp (?)

[32a] (1) Çinge barıb Handın leşker tiledi Han Amursanaga hûb iltifat-(2)-lar birle mihmândarlık kılıp bir leşker birle (?) (3) katıb birdi bular yolda keledur ammâ Dabaçi Amursananıŋ endişe-(4)-sidin hâli bolmas irdi ol vechdin Kaşkarnıŋ (5) yagısıga leşker ibirmey Yusuf h^{W}âcemni ibergannıŋ bâisi (6) ol irdi ammâ Yusuf h^{W}âcemni yandurub kelgeli bargan Kalmak (7) yanıb kelip Dabaçige vakânı beyân iyledi Kalmaklar o zârâlar (?) (8) hemme fikiri kıldılar mahal-i nazük leşker (?) niŋ ilâcı yok Amursananıŋ (9) cenkge leşker cemʿ bolmaknıŋ fikride kaldı **Fasl-ı Dâstân ammâ** (10) Kaşkardın ammâ ol (?) Yusuf h^{W}âcem Kaşkarga eşikaga irdi (11) bisyâr gâfil İslâmı süst kişi irdi kâfirlerga köŋüllik kişi (12) irdi Hazret-i Yusuf h^{W}âcemniŋ kâr [ü] bârını körüb yüreklerige lerze (13) tüşer irdi İslâm küşad bolurga herkez rızâlıkı yok irdi (14) kâfirlerge hizmet kılıp Müselmânlarga ziyâde bidʿatlarnı peydâ (15) kılıp eşikagalıkga yetgen irdi Yusuf h^{W}âcem hemme azîzleriniŋ (16) haklarıda yargu kıladurmız dip iylede

bisyâr guşe hallık (?) (17) kılgan irdi bu sebebdin herkez Yusuf h^{W}âcem esmes irdi (18) zâhirini tozub (?) bâtınını bozub yürür irdi be-nagâh Abdüssettar

[32b] (1) dip artuşluk tâz-ı bar irdi Aksudın Abdülvehhab Bik bile (?) (2) kalıb Kalmakka hizmet üçün Artuçga kelip özinin huylesi (3) tüşti her kişige bu pekni körkeli kelse anı huylesige solab alıb (4) dervâzeni muhkem kıldı niyâznın dip Artuçnın hâkimi bar irdi (5) öz vehmidin korkub şehrge kelip finhan bir kişidin (6) (?) ga hatt ibârdı mazmûnnı anglab bir niçe özge yavuk (7) (?) çarlab kelip bu hattını körsetti mazmûnı evvelge Aksu (8) hâkimi Abdülvehhab Bikdin Hüdâyâr Bik başlıgınga Kaşkarnın (9) Biklerige söz evvelgem Hâkân-ı Çin Amursana bile (?) (10) alıb kelür imiş hâlâ (?) seyyaran sizlik öz-(11)-lik Dabaçi anga berâberlik kılalmas Hâkân-ı Çin amûr (12) hizmet üçün her neçük bolsa H^{W}âce Yusufnı tutub (13) sunlar eger Kalmaklar bu kılgan hizmetni herkez ulutmas (14) bolsa hemme yurtnı öz ihtiyâr (?) sorab turgay sizler (15) mühürlük hatt kılıpdur bu Bikler bu maslahatnı hûb körmediler (?) (16) kıldılar ki Hazret-i Yusuf bisyâr zîrek-i âkîl kişidürler (17) bu dâmga (?) bolmas bir nikât-ı haber tafsalar hemme (18) (?) dip nâçâr ikrâr kıldılar ki tevkif birle iş kılgaylar (?) (19)-nın şeytânı ve (?) kılıp âkilnin sözini yaktı Fikri (?)

[33a] (1) h^{W}âcemni olturmakçı bolup munın bolga iş hâtırlarıga yetmedi (2) çerage ecl-i bekâsını turtgan irdi ammâ bu cümlede Şâh Bik dip bir kişi (3) bar irdi Artuç mevziʿdin ana tarafı Seyyid ata tarafı Bikzâde irdi (4) (?) Mübârek Şâh birle ikisini Hüdâyar Bik çerlatıb ayttı ki tâ H^{W}âce (5) Yusufnı olturmakuncı iş encâm tafmas tangla Cuma küni Yusuf (6) h^{W}âcem Cumaga kelür bir niçe (?) endâz kişilerni ezine mescidnin (7) taknın tûfeside mescîdge kuplı mescidge kirib nemâzga turganda (8) nişâneleb atgaysız yüz kişi mescîdnin eşikidin kişi (9) çıkarmanglar dip koydı Abdüssettar Bik tört yüz kişi kelip (10) şehr dervâzesinin aldıda kelip turgay vaktige (?) (11) evni çıksasız mescîdnin eşikidin kişi çıkarmanklar (12) biz urdaga yukur eli ezine (?) küni hemme ehl-i sevdâga yekürür sâde kişidür (13) Hoşkefek Bik sâde kişidur özümdin korkub (14) kenâra tutar orda taallukde (?) halknı evi (?) tutub (15) târâc eylegaymız andın tamâm mansıbnı kavli eşige (?) (16)-larga bergeymız (?) kişilerni olturgaymız ve yana her şehirde (17) karaHan dip on beş Kalmak bar irdi olar hem bar

[33b] (1) birurlar dip bulcak kılıp bu mazmuna birle hatt kılıp Hüdâyâr Bik (2) mühürini basıb Mübârek Şâh Bikge berdisiz bu hatnı Artuç-(3)-ga yetkürüb Abdussettar Bikge birnin özingiz hem Abdüssettar (4) Bikge yârî bir (?) Şâh Bik sizlerge yârî bir şüyûn-ı finhan yol (5) birle bargaysız dip hayr yâd kıldı ammâ Mübârek Şâh (?)(6) birle

bir bolup maslahat kıldılar ki bizge Hüdâyâr Bikniŋ vâʿde-(7)-si birle Artuçga hâkim bolgandın bu hattını hᵂâcemge (8) birsek hᵂâcem hem mundın ziyâde mansıb birürler (9) (?) bu iş (?) yaşımız (?) âheste su dervâze-(10)-sini birle çıkıp bir munça yol yörüb galat birip (11) yan işik birle özini urdaga aldı ammâ Mübârek Şâh (12) Bik Molla Sıkıy (?) Âhundnıŋ içresini algan irdi Molla (?) (13)-nıŋ oglı Abdülmecid hem bu meşveretge dâhil boldı Müba-(14)-rek Şâh oglı Sıkıy birle (?) haftan birle altunluk (15) saraynıŋ aldıga keldi (?) icâze tile-(16)-diler (?) kirib icâze alıb bularnı alıb kirdiler (17) saraynı hâli kılıp bu sırnı ifşâ kılıp hattını

[34a] (1) tutub birdiler hᵂâcem hattını alıb kördiler bularga iltifatlar (2) kılıp didiler ki sizlerni bizlerge esir kılurlar bizlerni sizlerge (3) esir kılmas **Nazm** min derece-i hayâl felek (?) hayâl min (4) hâm-ı hayâl felek (?) hayâl ammâ hadımlarıga bu yerdiler ki mübâ-(5)-rek Şâhnı finhan saklanglar dip özgelerge ruhsat birdiler (6) andın orda cönklerini cemʿ kılıp bu yirdeler ki Bubak (?) (7) Hᵂâce Abdullahnı çarlagaysın Müminni Derviş Bekavulnı hem (8) çarlagaysın ammâ bu cemʿdin hiç kişi hâzır iymes irdi Hazret-i (9) Hᵂâce Abdullah hᵂâcem katıg uykuda irdi saraynıŋ eşiki (10) muhkem (?) de had yok ki eşikni açgay veya uykudın payidâr (11) kılgay (?) merd (?) lik irdiler Yusuf hᵂâcem der gazab (12) boldı bir hâdimnı buyurdılar ki (?) çalak uygatıb keltürgay-(13)-sın ol hâdim (?) Hane birip saraynıŋ eşikini (?) (14) birle kaçkırıb payidâr kıldı tâcil kılmay ıztırab birlen (15) libâslarını kiydürüb alıb yördiler çerage âʿdet-(16)-leri ol irdi ki hiç sizsedin korkmas irdi Rüstem-(17)-nıŋ âʿdeti bar irdi Hazret-i Abdullah hᵂâcem kirib tâʿzîm (18) kıldı Hazret-i Yusuf hᵂâcem gazab (?) irdiler mübârek (19) lafzlarıdın uşbu kelimecâzı boldı ki siniŋ naz

[34b] (1) uyku (?) miniŋ vücûdım birle dursun köŋlüngde keçürmekin (2) ki bu hâb-ı istignâ hemme vakitlerde bolgay dip (?) (3) miniŋ kırkım otgunca sû-i tahtda ber-karar bolgannıŋ (4) ammâ vakiti icâbet irdi herkez (?) kitmedi Hazret-i Yu-(5)-suf hᵂâcem vefât bolup berkam kırk künde Kaşkar-(6)-nıŋ taht-ı saltanatını taşlab Yarkendge keldiler bu (7) söz öz (?) kelür el-kıssa Hazret-i Yusuf Ho-(8)-cam bir niçe gazab âmiz sözlerni atıb vâki beyân kıldı (9) Hᵂâce Mümin Derviş Bekavul her kâide bolsa kişi (10) (?) tafgıl dip emri kıldılar ammâ bu ikiler bir (?) (11) kişiler birle şikârga çıkıp Karakırdıganda (?) koyub kalıb (12) irdiler kiceleb kişi birip yetkürüb keldiler tamâm orda (13) halkı berîn berîn cem boldılar bu esrârnı Mümin hᵂâcem (14) Abdullah Derviş Bekavulga ifşâ ordanı (15) muhkem kıldılar bu kice tanglası andın kâvî râk (?)

(16) sorunga keledurgan Bikler körüb hayrân kaldılar (17) Hüdâyâr Bik orda halkınıŋ mundag cedd-i cühdleridin

[35a] (1) gümân kıldılar ki haber alıbdur bolgay bu hem öz huylısını muhkem (2) kılıp turdı temâm özige taalluk kişilerni öz hişavende (3) dostlarını yarag çabdug birle müheyyâ iyledi Cuma küni h^{W}âcem (4) nemâzga çıkmadılar Hazret-i Yusuf h^{W}âcem endişe kıldılar (5) ki tâ munı tutmagunca yurt nizâmıga yetmes belki harâb (6) bolur Kıfçak Kırgızlarıdın bir munça bahadırlarını surun (?) (7) Hanege finhan kıldılar vakitge min Bubak (?) (?) dermiz (8) sizler Hüdâyâr Bikni dest kötürüb tablHane alıb kirib muhkem (9) kaydga salgaysın dip tekîd kılıp altunluk saray-(10)-nıŋ karankgudla (?) kerkuzub finhan kıldılar ammâ Hüdâyâr (11) Bik kelmeydur surun (?) cemʿ boldı hem kelmeydur öz (12) hişâvendi (?) Abdurrahim Bik kelip Hüdâyâr Bikni teklîf kıldı (13) bu kice hâtırnâk tüş körüb hemşiresi men kıldı ki (14) yarmagaysız likin Hüdâyâr Bik ecel bekasını (15) tutgan irdi himmet kılıp ferişân sözler birle hadd bolur (16) munıŋ bir târe mu yevmni kim kılgay (17) canur mu ki mini tutgay canurnı hem âsân tutgalı bolmas dip bisyâr inâdlar birle muhâmele (18) atıga süvâre bolup urdaga yüzlendi

[35b] (1) ordaga kirib kördi ki hemme rast bolupdurlar anca fişman kıldı (2) ki sûd birmedi nâçâr içgeri kirdi kördi kim h^{W}âcem gazab ile oltura-(3)-dur Hüdâyâr Biknıŋ tamâm azâsıga lerze tüşti h^{W}âcem (4) saʿatdin keyn Hüdâyâr Bikge itâb âmiz sözler birle (5) didiler ki ey Hüdâyâr Bik biznıŋ hakkında nime (?) (6) iş kılgal ki hıyânet birle âdâvet tutgaysın belki (7) filân vakitde bu yemanlikni kıldıng dip her birlerini zikr kıldılar (8) biz olarnı güzeşt kılduk ve yana seniŋ kemâlingge say-i sebebleri (9) kılduk imdi (?) tutub taşdı niçe nevbet ötti imdi (10) biznıŋdur **Nazm** devri mecnun güzeşt nevbet (?) (11) her ki (?) rûz nevbeti mast Babak (?) didiler Kırgız-(12)-lar muntazır irdiler fil-hâl hâzır bolup tukal dip (13) bir serdârı bar irdi birip Hüdâyârnı muhkem tutub almanı (14) algunca hayâl bolmadı kötürib alıb tüşüb kişi bu pek (15) kanca nâle ve zârı kıldı fâide birmedi hem hâdimler kılıç yıla-(16)-ng kılıp turub irdi hiç (?) had yok ki bu işni men (17) kılgay sözün (?) hemmeleri cân vehmi birle kaldı (18) alel-husûs cân ve hâkim Hoşkefek Bik tola lerze bolup (?)

[36a] (1) sargardı hemme Biklerniŋ mecâli kalmadı h^{W}âcem bularnıŋ (2) hâlige vâkıf bolup teskin birmek üçün inâyet birle agaz (3) iyledi ki ey Bikler dîl-i cemʿ bolunglar düşmen bir kişi irdi cezâ-(4)-sını tafşı dip Hüdâyâr Biknıŋ mühürlük hattını çıkar-(5)-dılar (?) hattını okudı mazmûnı bu irdi ki kişige H^{W}âce-(6)-sige kara (?) kılmak kerek

didiler ulumga lâyık hʷâcem (7) emri kıldılar ki oturunglar dip Kalmaklar olturu-(8)-rdı münâdi kıldı ki düşmen bir kişi irdi yok yok boldı (9) özge kişiler teşviş tartmasun dip hʷâcem emri (10) kıldılar ki bir ming leşker cemʿ bolsun Artuçga Abdüssettar (11) Bikge bargay bu leşkerni rast kılıp Balas Mirzâlarıdın (12) Danyalnı (?) leşker kılıp iberdiler Mirzâ Danyalnıŋ (13) oglı Haydar Bik keyn Kaşkarga eşikaga boldı el-kıssa (14) Hüdâyâr Bikniŋ oglı bu haberni işitib Artuçga Abdüssettar (15) Bik kaşga bardı bu pek vakânı anglab mecâli kalmadı (16) kaçmak fikrige tüşti anga gaça Mirzâ Danyal bu leşker birle (17) yitib Abdüssettar Bikniŋ huylısıga korşab tüşti (18) Abdüssettar (?) revân kıldı bularga hʷâcem emri kılıp

[36b] (1) idiler sizler ok atmanglar âdem olmasun kaçıb kitse (?) (2) kogalamanglar dip idiler bir tarafını bekar (?) âher kice-(3)-si nısf-ı şeb birle vakitni ganimet bilib kenâra tuttılar bu (?) (4) arkadın koglamadı olcalarını alıb yandılar bu fitne anıgızga (5) (?) birle (?) yaylag birle özini Aksuga yetkürüb Abdül-(6)-vehhab Bikge vakânı beyân kıldı Abdülvehhab Töre Bik (7) nâme pütdi ki ey (?) Yusuf hʷâcem Yarkend Kaşkarnı alıb (8) Hüdâyâr Bik Bikni olturubdur her bâre bizler eytür idük (9) sizler (?) idingiz hâle imdi Yarkend Kaşkar (10) (?) kişi dip nâme (?) Abdüssettar Bik Hüdâyâr Bikniŋ (?) birdi bular (11) aylaga (?) revân boldı aylaga (?) birip Dabaçi (12) törege yaglab ʿarz kıldı ki sizniŋ âbâd-ı ejdâdımız sizlerge (13) hizmet kılıp kilgen bac-ı harâcnı hem ziyâde iylegen atam Hüdâ-(14)-yâr Bikni siz Kaşkarga eşikaga kılıp idingizsin (15) Kalmakga könkelük dip bî-künâh olturdı bizni tutgu-(16)-nca meşakkat birle kaçıb keldük atamnıŋ intikâmını alıb bergey-(17)-sın didi Kalmaklar tahkik bildi ki Yusuf hʷâcem (18) (?) bolupdur iyledin iber kâni ki yüz ming fişmânnı (?) halli kılıp

[37a] (1) meşveret kıldılar ki agır leşker bargay yana maslahat kıldılar ki halli leşker barma-(2)-gı hûb irmes çerage Amursana Hâkân-ı Çinge kitti agır leşker birle kelür (3) imiş dip cüzi bar halli Kaşkarga bir cüretlik kişi ilçi bolup (4) bargay hʷâcem burunkı dik muâmele kılsa hûbluk ve illâ leşker bargay (5) ve yana Kıfçak Kırgızlarıdın illâ mevzîde bar irdige Kalmakga tâbî (6) bolmak birle baylar irdi Yusuf hʷâcem iyledin yatışlarıda nâme ibe-(7)-rib idiler ki İslâmga çari bergeysızlar dip sin bu Kırgızlar vakti-(8)-ni ganimet tafıp Kuçar birle özini Hotenge alıb idiler ammâ Kalmaklar (9) bu işge aceb gayişlikleri bar irdi uşbu Kırgızlarnı yandurmak (10) baHane birle ilçi bargay dip ittifak iyledi yana hem niçe müddet beri Yar-(11)-kend Kaşkar Hoten bu şehirlirdin bâc [u] harâc kelmedi munıŋ üçün üç (12) yüz süvâre cerirle atlıg bir kâfir-i gayyur bar idi anı revâne iyledi (13) Yarkend hâkimi Gazi Kaşkar hâkimi Hoşkefek niyâz eşikaga

bularnıŋ (14) atıga hatt kılıp Kalmak tamgasını basıb birdi ki elbette iki ilçige yârî (15) berşib H^{W}âce Cihan H^{W}âce Yusufnı tutub kayıdge salıb ehl-i ʿıyâllarnı (16) ibergay be-nagâh bu işde taksir kılıp anikler ukûb kalursız-(17)-lar dip bu kâfir tiz topnı Aksuga keldi Abdülvehhab birle tafşıb (18) ötüb Uçga keldi Hocası Bik birle kefni kılıp Kaşkarga (19) yördi ammâ Kaşkarga haber tüşige ilçi kelür imiş dip Yusuf h^{W}âcem

[37b] (1) işitmek birle Derviş Bekavulnı fişkeşler birle aldıga iberdiler (2) fişHan didiler ki ilçiniŋ evzâga baksa yemanlık yahşilik (?) (3) maʿlûm bolur her neçük bolsa minge hatt kılıp ibergaysız dip ruhsat (4) birdiler **el-kıssa** Derviş Bekavul bisyâr ferâsetlik kişi irdi ki iki (5) kün tafıp kördi ki Bozok fil-hâl h^{W}âcemge nâm (6) katıb biberdi ki ammâ h^{W}âcem hidâyet-i âʿlîga ilticâ kılıp ervâh (?) (7)-lardın meded tileb özlerini müheyyâ kılıp cenk yaraglarını rast (8) kılıp ordadeki leşkerlerni cemʿ kılıp bir ming dilâverni müheyyâ (9) iyleb turdılar ilçi Yavuk yetkünce aldıga kişi çıkardı ilçi (10) şehrge dâhil boldı kördi ki dervâze ve cemʿ-i halk esbâb-ı âlât-(11)-lar birle hâzır turubdur munı körmek birle kâfirleriŋ yüreklerige (12) lerze tüşti nâçâr urdaga bardı kördi ki bir bâlâ-yı âdem hem mükemmel ve (13) musellah turubdur bu kâfir orda (?) kerdi ki bu cemiyetni körüb hoş (14) kelesidin kişi cânnı ümid özdı nâçâr surun (?) Hane-(15)-ge kirdi tokuz derbende ve niçedin kâfirlerni tusub (?) beş (16) altıca kâfir içgeri kirib h^{W}âcemge tâʿzîm kıldı h^{W}âcem (17) Töreniŋ esenliklerini sorab bâʿdehu iyleniŋ ahvâlini (18) sordılar bu kâfirler kemâlde cemʿlik birle cevâb birdiler kâfirlerga hetib hak vâkîʿ boldı

[38a] (1) nihâyet siz tevâzuʿ-ı hoş âmedler birle özlerini kenâraga aldılar h^{W}âcem hakk (2) subhanehu ve teâlige şükr [ü] senâlar atıb bulardılar ki kâfir hem bolsa mihmândur (3) mihmânnıŋ ʿizzetini kılmak sünnetdur hadis-i nebevige ekremü'l- lâtif (4) ve in kâne kâfiren yâni mihmânga ekrem kılmak kâfir bolsa hem caizdür (5) bu hadisniŋ mazmûnı birle kâfirlerni sû-i dervâzesige tâʿyin râk (6) bir huylı tâyin (?) tüşürdiler at ulaglarını sahraga alıb (7) çıkıp bakıb turdılar kâfirler Hoşkefek Bikni çerlatıb töreniŋ (8) hatt-ı tamgasını körsetti Hoşkefek Bik ayttı ki min Müselmân-(9)-durmız töredin korkub bir Müselmânga azar yetkürsem hüdâ (10) revâ körmes belki ata anam bu âsitâneniŋ tozını kilge-(11)-ndur körünmeklik kılsak kıyâmet küni hüdâ ve resûlnıŋ (12) aldıda kara yüz bolgumızdur eger hüdâdın takdir bolmagan bû-(13)-se töre miniŋ bir tare mu (?) kim kılmas mundag katıg (14) bed nâm kerdenimge kalgandın töre kolıda olgan behrakdur dip (15) kabul kılmadı yana aydı ki h^{W}âcem bisyâr dânâ kişi turur meger hile (16)

damga alındur almas sizler mundag behûde işlerge say (17) kılmanglar dip men kılaylar likin Beşkerem hâkimi Muharrem Bik Feyz-

[38b] (1) âbâd hâkimi Niyaz Bik bir niçe mekrlarga Hoşkefek Bikdin yaşurun ilçi kafirlerge (2) attılar kim bizler hem ne bolsak bolgaymız töre-i yarlıkıdın çıkmasmız bizlerge H^{W}âce kerek (3) imes bu yurtlarnı H^{W}âce harâb kılgandur maslahat evvelge bisyâr (4) zîrek kişidur öz ayasıda tutgalı bolmas uşbu huylıga çerlasang (5) nâçâr kelür bir niçe behâdur kişilerni (?) finhan kılsak (?) bâʿzı-(6)-sıga (?) bâʿzısıga şems birsek h^{W}âcem oyga kirib kerib oltur-(7)-ganda kaysı harbege mahal yârî birse anıŋ birle helâk kılıp bu nur (8) andın Yarkendni bir künde alurmız ki Cihan h^{W}âcem bisyâr sâde (9) kişidür didi bu maslahat kâfirlerga mâʿkûl boldı mihmandar-(10)-lık cabdugıga şürûʿ kıldılar bu haber Hazret-i Yusuf h^{W}âcem-(11)-ge anglandı h^{W}âcem Allahu teâlîga ilticâ kılıp ervâh (?) (12)-lardın meded tileb münâcatga kol açıb didiler ki ilâhi-i emn rû-(13)-se-i âsidürmiz siniŋ fermânıŋ tutub tâat (14) ve ibâdet kılalmadım İslâm yolıda süstlük kıldım altı (15) bu âsiniŋ kemrâhlıkıga karamay Hazret-i Muhammed Mustafa sallâllahu aleyhi ve sellem-(16)-niŋ hürmetleridin bu kalın kâfirlernıŋ arasıda âʿcîzlik kılmagıl (17) İslâmga feth-i nusret berkil dip kerîhde közü uykuga bardı kör-(18)-diler ki bir merd-i nûrânî kişi eytedür ey ferzend nasibdin

[39a] (1) gamgînlik kılasız feth-i ikbâl İslâm tarafıdadur ferişân bolmang (2) mihmândarlıkga bî-ibâ bargaysız dip gâib boldılar h^{W}âcem hem başlar-(3)-ını kötürdiler eviniŋ içi (?)muattar bu beşâretniŋ şükrânesige tahâ-(4)-ret tâz kılıp iki rekat nemâz-ı şükrâne edâ kıldılar tanglası h^{W}âcem-(5)-ni ilçi mihmândarlıkga çerladı Hazret-i Yusuf h^{W}âcem üç yüz kişini (6) mükemmel müsellâh kılıp hemmeni âhen hoş iyleb ilçi Hanege kirgüzdiler bu kâ-(7)-firlerniŋ közige Müselmânlarnıŋ biri ming köründü (?) (8) vehmidin (?) kıldılar ki rüstemilerdin kelipdur ki bizlerni tutgay (9) dip me'yûsluk birle öz canları endişesi birle kaldı bed-i hıyânet-(10)-likge mecâli kalmadı (?) vâki boldı bedenlerige lerze tüşti (11) bencân dîl hoşlık kılıp hizmetkârlık birle mihmânlarnı öz atı h^{W}âcem (12) urdaga yenib şükr [ü] senâlar keltürdiler ilçi kâfirlernıŋ yürekidin (13) vehmi kötürilmay Kaşkardın nevmîd bolup yandı Hazret-i Yusuf (14) h^{W}âcem icâze birdi H^{W}âce Cihan h^{W}âcemge nâme iberdiler bu ilçi-i (15) kâfir bed niyet birle kelipdur Kaşkarda ança hile tozar say kıldı hüdâ-yı (16) teâlî esefledi (?) mundın meyûsluk birle şûmkademini Yarkende (17) ki koydı hâzır bolsunlar zinhar bu bârede özlerige (?) (18) revâ körmesünler husûsen Gâzi Bik teklif kılsa barmasunlar

[39b] (1) anıŋ sözini kabul tutmay orda halkı yaraglarını rast kılıp yâren-(2)-lik kılıp tursun **Nazm** dost sûret-i hasımdın yana köŋülge bes sitem (3) hasımdın kubrak (?) dostlardın iylegil ve yana Yahya h^{W}âcem birle Sıddık (4) h^{W}âcemge hem (?) nâme iberdiler ki ey aynalarım âgâh-ı dâne bolunglar ki (?) (5) garrâ bolup devrân-ı hâdiseleridin imin bolmanglar düşmen her niçe hâkir-i (6) köŋül kuzga (?) her niçe kiçikdur köze ve bâlâtur düşmenniŋ kavliga tü-(7)-şkendın keyn fişmân kâide birmes ana Pâdşâhım bisyâr (8) derviş kişidür dilleri bisyâr nerm rast koydurlar o (9) sebebdin bâʿzı düşmenlerniŋ secdegâh ve (?) rast gümân kılur (10) her işni tevekkelge koyadur tevekkel egerçi hakdur öz cayidegarga (11) kelür mesnevî-i şerîfde keltürübdurlar kim (?) Peygamber bâ-vâz-i bülend (12) der-i tevekkel zânû-yı üştür bed fend eger Gâziniŋ sözünü h^{W}âcem (13) tutsalar sizler hem men kılgaysızlar ordadın taşkarı (14) çıkmanglar nâme tamâm ve İslâm bes bu nâme h^{W}âcemge tıkaç (?) (15) hemmeler ihtiyât bile vakt-i hâzır turdılar ordanı müstahkem (16) iylediler ilçi kâfirler Yarkendge dâhil boldılar orda kirib (17) Hazret-i h^{W}âcemge mülâkat boldı munda hem (?) (18) lerze peydâ bolup Kaşkardın muhkem rak köründü könklide keçürdi

[40a] (1) bu H^{W}âce birbiridin muhkem rak zîrek ikenlerge hemme âmâde-i müheyyâ bolupdur töre-(2)-sidin duâ ve selâmnıŋ (?) yetkürdür gargan sözlerini (3) (?) âmiz sözler birle iylege teklîf etti töreniŋ mihribânlık birle korşmak (4) birle arzûsıdın muhabbetni îzâr iyledi Hazret-i h^{W}âcem hem bisyâr nerm (5) birle cevâb birdiler ki iylege barmaknı nasibge mevkûf koydılar kâfirler-(6)-ni ilçi Hanege kirgüzdiler bir niçe kün anda turdı ammâ Hazret-i h^{W}âcem Gâzi (7) Bikge (?) meşveret araga saldı aydı ki ey Hâkim Bik salhâ-yı sâl (8) otubdur ki ʿömrimiz Kalmaklarnıŋ hizmetide âher bolupdur âhiret-(9)-niŋ zevere hilesi üçün bir İslâm-ı âşikâra kılsak (?) (10) men mate ve lem ya'rif imâme zamânihi fe kad yetihu ve cae celiyyetihi yeizzu[*] yâʿni (11) olupdur evvelgeşi öz (?) Pâdşâhını tunamaydur bes (12) olupdur evvelgeşi murdar-ı câhillik birle elhâmdülillâh bizlerni hüdâ-yı teʿâlî (13) din-i İslâmda halk kılıpdur hayır-ı şerrini (?) ʿâkil itâ (14) kılıpdur her kişi tîr-i yahşilik iş çıkarsa anıŋ sevâbı kıyâmet (15) gaca (?) ol vechidin hemme tâatlara fazlı gûzatdur (16) anıŋ üçün utgan mâ-takaddümler gûzatdın ilik yagmabdur (17) ve belki baş biripdur (?) (?) yâni her kişi (18) cenkde Müselmân bir bolsa kâfir iki kaçmakıdur dürüst özü (19) (?) kişi imânı yete bir kişi ammâ Müselmân bir kâfir üç kaçmakı dürüst eger (?)

[*] "Kim zamanının imamına uymazsa cahiliye ölümü üzerine ölür." anlamına gelen bir hadis.

[40b] (1) cehâletdindur inşâallâh bu şehrlerdin tefrikalik zâhir imesdur Kalmaklarnıŋ (2) arası tefrikadur öz hâli birle mübtelâdur haddi yârî bolmas ki eger biznіŋ özümüz (3) leşker tartgaylar Gâzi Bik siz ne dersiz İslâmnıŋ fetihge delâlet (4) kıldılar ammâ Gazi Bikge hidâyet-i âʿlî ezelde şekâvet nasib kılgan irdi herkez (5) tesir kılmadı mâʿkûl körsemen bolup idi kim bir niçe (?) sabr kılsak tâ ki kâfirler (6) ferakendeliki hûb zâhir bolgay dip maslahat körsetti Hazret-i h^{W}âcem sözni (7) kabul tutub tevakkuf kıldılar arada bir niçe kün (?) âher bu ilçiler Gâzi Bik-(8)-ge niyâzıga ki töresini (?) hattını körsetti bular becâ âsâ dîl-i kabul tutub (9) hıyânet sözini araga saldı maslahat anga karar taftı ki h^{W}âcem-(10)-ni orda da tutgalı bolmas çerage yeti yüz saf şiken mübâriz hemme (11) vakit hâzır irdi Gâzi didi ki ilçi biznіŋ evide agırlık (12) bolup yatsa h^{W}âcem agırıkını körgeli kelür Kalmaklar müheyyâ bolup tur-(13)-salar uşbu hile birle kaydga tüşürgeli bolur dip ittifak kıldılar (14) ilçi-i kâfir Gâzinіŋ evide agrıgan bolup yattı burnakı karHannıŋ (15) (?) Kalmaklarnı pinHan alıb kelip hemme esbâb-ı âlât birle müheyyâ bolup turdıgay (16) özi barıb Hazret-i h^{W}âcemni teklif aytıb ʿarz kıldılar ki bu kün (17) miniŋ külbe-i Hanımide sorun tuzsalar ilçi-i kâfir katıg kesel (?) (18) sıhhatlik nişânesi yok h^{W}âcem mini körseler mahfî sözüm bar irdi (19) dip ıztırab kıladur hem bu kün nevrûzluk marekesini caydub idi (20) dip ʿarz iyledi Hazret-i h^{W}âcem barmakga vâde birip yanduk (?)

[41a] (1) ammâ Gâzi Bik yangandın keyn cemiʿ Pâdşâhzâdeler orda (?) (2) cemʿ olup h^{W}âcemni Gâzi Biknіŋ keyde biriş men kıldılar hemme-(3)-leri ʿarz kıldılar ki ey h^{W}âcem bu peknіŋ merkkârlıkı burundın tecrübege (4) yetgen kalgan sözi mekri hile devrânga imes ilçi (5) minıŋ dest-i derâzlıkıdın yanmas bu bâre Hazret-i Yusuf h^{W}âcem (6) te'kid bile nâme ibertibdur Hazretleri bî-tehir barsalar be-nâgâh düşmen (7) dest-i derâzlık kılsa bizler Hazret-i Yusuf h^{W}âcemge ne cevâb bergeymiz (8) dip în hemme menʿ kıldılar ammâ Gâzi Bik (?) birip kâfirga tag (?) (9) katıb nar şerbeti içürdi bisât ve bâlîn salıb yatkuzı andın (10) Muhammed Abdullah Bekavul dip h^{W}âcemniŋ kadim sâde kişisi bar irdi (11) anı çarlab kâfirniŋ keselini körsetti Muhammed Abdullah Bekavul kördi ki bu kâfir bu nâle (12) agızıdın lahte lahte kan kelür irdi töşek özesi de ârâm alıb talmaydur (13) eytedür ki h^{W}âcem mini kelip körsün bir niçe sözüm (?) kavîdur birip (14) haber kılsangız katrak kelse dip Bekavulnı yolga saldı bu mekr-i hileni (15) rast-ı akîde kılıp sürat bile kelip h^{W}âcemniŋ huzûrıga keldi kâfirniŋ (16) ahvâlini Gâzi Biknіŋ sözini beyân kıldı bu söz hiç kişige hoş (17) kelmedi belki Şehâbüddin Bekavul keçürdi ki bu hem Gâzi bile bir boldı bolgay (18) Hazret-i Cihan h^{W}âcem bularnıŋ min sini

kabul kılmadı hâzır turgaysızlar (19) dip eytedürgan sözlerni sipâriş kılıp Hazret-i Yahya hʷâcemni hemrâh kılıp (20) hâdimleridin az kişi bile süvâre bolup ve min yetkullâh ayetini okub Gâzi-(21)-niŋ fesâd-ı Hanesige yüzlendi Gâzi Bik burunkıdın (?) cündân ikrâmlar birle evige alıb kirdiler kördiler ki

[41b] (1) ilçi-i kâfir tüşükde yetibdur bî-ârâmlık likin çeraydın cündân-ı ʿâdâvetler (2) (?) turdur ammâ hʷâcem zâhir kılmadı tevekkülni hüdâga kılıp olturdılar (3) endek saʿat utub irdi bir cây keltürdiler uşbu hâletdur (4) munça kâfirler kirib hʷâcemni ferzendlerini tur diyârlıkı dip tutub (5) hançerlerini tartıb alıb taşkarıkı dervâzeni aytıb alıb (?) (6) larını tutub bend kaldı garizî evvelge urdaga kişi haber bergey öz (7) gâfillikde yukurub târâc iylegaymız dip ammâ Sıddık hʷâcem (8) niçe şehzâdeler orda sefillerige çıkıp karadılar ki bir guli mâcera maʿlûm (9) boldı bildiler ki iş özgece bolupdur hemme öz ordalarınıŋ dervâzesini (10) muhkem kılıp cenkge hazırlık bile turgan irdi şol saʿât iki üç yüz (11) kişi-i kâfir Müselmânlardın urdaga yukurdı kördi ki dervâze muhkemdur ilçi (12) barganı yukarıdın attılar nâçâr hemme kişi arkaga yandı şehzâdeler-(13)-niŋ bir tarafını bozub Hazret-i Sıddık hʷâcem Şehâbeddin Bekavul (14) birle baş bolup oltuz beş dilâver özlerini şehriniŋ taşıga (15) alıb Hoten tarafıga yördiler Hazret-i Yusuf hʷâcemge haber yetkürdi bes (16) dip Muhammed mirâhurnı Kaşkarga virân kıldı ammâ Sıddık hʷâcemniŋ (17) arkalarıdın kâfirler koglab deryâ-yı zerefşânda arkalarıdın yittiler (18) Sıddık hʷâcem közlerini (?) tafıp münâcatga agız açtı **Nazm** Allâh (?) (19) ʿazîzi (?) beş bâ ʿizzet (?) mânendi (?) (20) der în vakâʿ ve sitem kiri eşedd-i hemîn-i zemân bagr-ı yâdım res-i

[42a] (1) münâcatları dergâhı hakda makbûl boldı hemmelerge cürʿet hâsıl boldı Şehâb-(2)-eddin Bekavul arkasıga yanıb kâfirler tarafıga bir tel ok atınıb guzât dip ok (3) bir kâfirniŋ agzıga tigib kiçigesidin çikti (?) kâfirniŋ merdâr-ı cânıdur hakka (4) kişi munı körüb hemme kâfirler arkasıga yandı Hazret-i Sıddık hʷâcem şük [ü] se-(5)-nâ keltürüb Hotenge yüzlendiler Hotenge yakın barganda Gâzi (6) Bikniŋ âdemidin biri Hotenge kilgen irdi ol ucradı anı tutub (7) didi ki Gâzi (?) çulı kosakga (?) kim atam Pâdşâhımnıŋ (8) bir tel mûylarıga (?) yetkürse kısm-ı necd ey kim min Gâziniŋ Hoten (?) (9) urug kıyaşlarını zen-i ferzendini bend kılıp alıb barıb Yarkend dervâze-(10)-siniŋ aldıda koydık sû yimesem fânide (?) on tartıb yimesem atım (11) Hʷâce Sıddık bolmagay dip kolup birdiler bâdehu şehir halkı istikbâl (12) kıldılar hʷâcemni başlab ehl-i memleket şehirge dâhil kıldılar Hʷâce Şemsüddin (13) hʷâcem birle mülâkat bolup derhâl Gâziniŋ oglı Ömer Bik (14) Hotenge hâkim idi anı tutub bendge tarttılar

yana bir oglı hem bar idi (15) anı tutub bendge tarttı ve yana urug kıyaşlarını tutub bendge tarttılar (16) ve yana emri kıldılar Hotendin yana ming leşker iki künniŋ içide (17) rast boldılar Ömer Mirzâ başlıgın tamâm Kırgızlarnı hem hemrâh kılıp Yarkendge (18) yördiler Gâzi Biknin oglunı urug kıyaşlarnı zincir bile (19) birketib aldılar ʿazab-ı ʿukubetler bile alıb yördiler bular yolda

[42b] (1) keledür **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** Muhammedi mirâhur Yusuf atlıg bir hâdimnı (2) hemrâh iyleb Pençşenbe küni irdi şundın yörüb kiceleb tanglası (?) (?) küni kice (3) vakti birlen (?) birle Kaşkarga dâhil bolup Hazret-i Yusuf h^{W}âcem-(4)-ga mülâkat bolup vakâʿnı beyân iyledi ammâ Yusuf h^{W}âcem bu sözlerni (5) anglab dest bize tustub bedenleride her tel mûyları bar idi (6) âbdâr bolup câmeleridin serbeder kıldı bâdehu buyurdılar ki Muhammedi mirâhurnı finhan (7) (?) düşmenler vâkıf bolmay dip özlerini Karakadihkan (?) mevzîge (8) tüştiler tamâm hile haşem anda hâzır boldı serdâr-ı memleketni yagb meşveret kıldılar ki (9) kilgen Kıfçak Kırgızlar Hotenge kelip bir munça târâc iyleb andın Kaşkarga (10) irmiş Kaşkardın hem leşker kelür irmiş her tarikalık rast bolup turgay (11) dip leşkerge câbirdiler iki künniŋ içide leşker cemʿ boldı bâʿdehu Yusuf h^{W}âcem (12) Muhammed Mirâhur bile Yusufga nâme iberdi ki ey Gâzi Dihkan (?) (?) âgâh (13) (?) ki burunkı hâlet (?) karamuş kıldıng bolgay âgâh-ı Pâdşâhımnıŋ bir (14) tel mûylarıga azâr yetkürseng tamâm akrâbâlarnıgnı tutukbagat dervâzesiniŋ (15) aldıda koydık boguzlarmız Yarkend tofragına âsmânga sürüb katliʿam (16) kılmasam atım H^{W}âce Yusuf bolmagay dip siyâsetnâme (?) bu nâmeni (17) Muhammedi Mirâhurdın revân iyledi anca te'kid kıldılar ki (?) (18) bes bular iki künde Yarkendge kelip şehir dervâzesiniŋ aldıga (?) (19) kördiler ki dervâze muhkem feryâd kıldılar ki dervâzeni aç dip

[43a] (1) Hazret-i Yusuf h^{W}âcemniŋ hükümlerini yetkürdi dervâze bendeler tevakkuf (2) kılmay dervâzeni açıb birdiler şehrge kirib Gâzi Biknin huylesige (3) kirib bî-(?) huylesige kirdiler ilçi Kalmak başlıg niçe Bikler oltu-(4)-rubdur nâmeni Gâzi Biknin kavlige birdiler Gâzi Bik ʿizzet (5) birle alıb okurdı bedenlerige lerze tüşti mundın ilgeri Hoten (6) yolıda Sıddık h^{W}âcem Gâzi Biknin kişisidin ibergan (7) nâme kelip irdi bu iki nâmeniŋ siyâsetidin Gâzi Biknin ʿaklı (8) lâle (?) bolup hoş kalmadı Muhammedi Mirâhurga kemâl-i tevâzuʿlar birle hûb (9) kış (?) kıldı yana hem peyderfey Hoşkefek Biknin nâmesi keldi (10) katıbdurlar kim ey Gâzi Bik sizniŋ şûmlugnıgızdın tamâm akra-(11)-bâlarıngız nâbûd boladur iki künlük fâni dünya üçün İslâmdın (12) yüz evürüb kâfirlerga yarurlık kılıp evlâd-ı Peygamberge hıyânet yetküre-(13)-siz Hazret-i

Yusuf Kadir Han-ı Gâziniŋ cenkleri vakitidin (14) bu vakit-ı gaçalik bed nâm biz Hoten halkdın kitmedi anda hem siz-(15)-niŋ iki gaddârıngıznıŋ şûmlugıdın irdi çala yana siz-(16)-nıŋ kılgan fiiʿlingizniŋ şûmlugıdın tâ devr-i kıyamet gaça (17) bu bed nâmdın herkez hâli bolmas min hem siznıŋ birle hem diyâr bolga-(18)-nımdın bizâr boldum andag diyardın keçtim tamâm âʿlemniŋ hecâleti Hoten

[43b] (1) hecâleti minge yüz keltürdi hâlâ hem bu işniŋ tedârikini kılıp yana hem h^{W}âcem-(2)-niŋ tahtıda olturguzub (?) otarlar nâme tamâm vesselâm bes Gâzi (3) Bik bu sözlerni işitib kılmışlarıga anca fişmânlar kılıp ʿakıllarga bolup (4) mecâli kalmadı bu sözni orda halkı anglab bir himmetleri yüz boldı (5) ordanı muhkem tutub tahi merdâne boldılar ammâ Gâzi öz halkını (6) Kalmakçı h^{W}âcem olturgan hücreniŋ aldıga kelip siyâset kıl-(7)-durub menʿ kılgan bolup h^{W}âcemge azâr birkünce minge azâr biring-(8)-ler dihkan bolup her küni meger hileler kılur irdi bu hâletde Hoten-(9)-din kişi keldi ki Hazret-i Sıddık h^{W}âcem Gâzi Bikniŋ tamâm ehl-i (10) evlâd hîş akrâbâlarını esîr iyleb yana yüz ming Hoten leşkerini alıb ʿömr (?) (11) başlıg Kırgızlar birle esîrlerni bende zincir birle alıb kelip Yarkend dervâze-(12)-siniŋ aldıda katliʿam kılur imiş dip Gâzi bu sözni işitib (13) hoş kelesidin kitti hemme Kalmak bagıga tüşgen bu kâfirler bile hem (14) işi kalmadı ol (?) bir Şemşir h^{W}âcemge kergüzdi (15) ʿarz kıldı ki nâgâh Kırgızlar hücum kılıp şehîd kıladurmız dişe işikniŋ (16) yanıda turub körgenlarnı katl kılgaylar bizler hem koymasmız dip Gâzi (17) Bik tamâm yâr hemdemlerini Yarkendniŋ âdem-i halkını cemʿ iyleb vakâʿ (18) beyân iyledi bulardın meşveret sordı bular hemmeleri ittifak didiler ki

[44a] (1) ʿalel-husûs H^{W}âce İshâk Velîniŋ menzil-i makamlarıdur bu memleket bularnıŋ (2) ehl-i evlâdınıŋ duâʿları birle abâd-ı mâʿmûr boladur bu bed hıyanetlik sizdin (3) vakâʿ boldı munıŋ şûmlıgıdın bizler hem (?) yüz keltürür ikin ve ne (4) hâdiseler kış kelür ikin hâlâ hem bu işniŋ tedâriki evvelge h^{W}âcem bisyâr (5) hâlimlik kişidür keremlerige sagınıb kelâmullahnı şefig keltürüb günâhıngıznı (6) tiylesengiz şâyid-i günâhıngızdın utgeyler (?) devletingizge şikeste birmesler (7) dip meşveret körsetiler Gâzi Bik bisyâr hoşhâl bolup uşbu işge (8) şürûʿ iylimesce boldı **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** Hazret-i Yusuf h^{W}âcem (9) Pâdşâhdın uşbu (?) Yusuf h^{W}âcem Yarkendge nâme revâne kılıp (10) H^{W}âce Abdullah h^{W}âcemni melik kişi bile yarçukga iberdi ki ilidin sarıg (11) kalfak Kırgızlar kelür imiş olarnıŋ barmak-ı bahanesi bile Hazret-i (12) Cihan h^{W}âcemni be-nagâh kâfirler ilige alıb barmagay andın keyn (13) tamâm ʿulemâ ve imrahorda kelen Kaşkar halkını cemʿ kılıp idiler ki ey (14) ser virâne Kaşkar âgâh ve

dâne bolunglar keçen gaça bizler kâfirlerniŋ itâʿatide (15) burgaymız kaysı yüzümiz bilen hakk teâʿlanıŋ dergâhıga bargaymız bendega (16) guzâtnı farz kılıpdur elhamdülillâh Müselmânlar kâfirler birle beraberlik kılgucı (17) bar cerage kâfirlerniŋ ferakendeliki bisyârdur hem iki bölük Kırgızlardın (18) Kalmaklardın yüz evürüb Müselmânga koşuldılar bir bölük Kırgızlar Kaşkarda (19) karar aldı evveldin feth-i İslâm kasabdı köŋlüm kûşesicedin çıkmas irdi (20) hemrâh arzû kılur irdim kaşki bir vakit bolgay ki bu kâfirlerniŋ itâʿatidin

[44b] (1) halâs bolup taht-ı saltanatda Temür Hannı olturguzub memleket kâr [u] bârını (2) olarga sifariş kılıp özmizni bir kûşege alıb ata bâbâ resmice duʿâ kûyluk kılga-(3)-ymız elhâmdülillâh ol vakit mevcûd bolgan uhşaydur ümîd bar ki maksûd tamâmıga (?) (4) ve imdi meşveret kîzlerde mâʿkul körsengizler ʿahd-ı peymân-(5)-mızını tâze iyleb ʿilâhide dest (?) biringler dip şîrinzebanlık birle (6) bu sözni takrir kıldılar hemmelerdin feryâd kıgannıŋ sâdesi âʿlemni (?) saʿat-(7)-din keyn hemme özlerige kelip cevâbga agız açıb didiler ki hâlâ burhandur yüz ming canımız (8) bolsa fedâ-yı İslâm bolgay imdi olsak emân yoktur dip bicâne dîl (?) (9) kılıp ʿahd-ı peymânlarını tâze iyleb mübârek bâdlık kıldılar ol vakit (?) (10) yüz Kalmaklar (?) dihkan fırkasıdın sûdaga kelip sûga tag (?) (11) (?) ve bargâh tikib tüşgen irdi ve yana şehr içre Kara Han Kalmak birle (12) bir munça Kalmak bar irdi leşkeri İslâmga ruhsat birdiler birip Kalmaklarga imes (13) ʿarz kılınglar kabul tutsalar hûb ve illâ katl iylegaymızlar dip emre kıldılar şehrge (14) münâdigerler kûçe bölüce münâdi kıladurlar ki devri be devri-i İslâm dip tabl bâz (15) (?) felekge çıkardı düşmenlerniŋ yüreklerige der-i (?) kişige mülâkat (16) boldı ol İslâmnı musâfaha kılur irdi bende (?) hatun hoş hâl-(17)-lık kılur irdi el-kıssa leşker-i İslâm Kalmaklarnıŋ tüşgen otaglarıga (18) bardılar kâfirler haber alıb cenk-i cüdâga meşgûl boldılar bikbâr Müselmânlar hücûm (19) iylediler bir niçesi üstün irtuç birle kaçtı arkasıdın

[45a] (1) koglamadılar baʿzıları öldiler ammâ şehir içide Kara Han (?) Kalmakları âzâr kâfir (2) idi her bâre Müselmânlarga nefʿ yetkürmekge râgıb irdi ve yana kilgende ilçiniŋ (3) evzânıŋ bozuglıkını haber bergen idi ol vechidin bu kâfirni selâmet öz diyâ-(4)-rıga çıkardılar ki körgenni (?) dip bes hemmenıŋ köŋlü teskin tafıp (5) anduhı bir taraf boldı Kırgızlarnıŋ hem anduhı bar irdi ki bizlerni galat (6) birip Kalmaklarga tutub berurlar bu işlerdin hem fârig boldılar (7) andın keyn Yarkendge Hazret-i H^{w}âce Cihan h^{w}âcemniŋ küşad üçün leşker tart-(8)-maknıŋ (?) tüştiler **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** ammâ Gâzi Bik özü-(9)-niŋ kılgan kerdarıdın hacîl bolup iki taraf siyâsetdin korkub

(10) hiç ʿilâc tafalmay kelâmullâhnı alıb Hazret-i Cihan hʷâcem kaşlarıga kerib (11) Kuran-ı şerîfni şefîʿ keltürüb künâhını özi tiledi kelâmullâh hürmetdin (12) hʷâcem künâhıdın (?) Gâzi yaglay idi kim ey Pâdşâhım Hazret-(13)-leridin köŋlüm (?) tebedur likin Fâdşâhzâdelerimdin (14) korkadur (?) minge âzâr yetkürmagaylar Hazret-i hʷâcem aydılar ki siz kelâm-(15)-ullâhnı şefîʿ keltürdingiz sizge âzâr birküncedin herkez bolma-(16)-gaymın dip vâʿde birdiler Gâzi Bik yaglab Kur'annı (?) evürüb (17) ve tidi kim hâh kasden hâh sehven min Hazretleriniŋ hakkıda (18) yemân-ı hıyânet kılsam bâki-i ʿömrümni Hazretleriniŋ hizmet-

[45b] (1) leride (?) dostlarıga dost düşmen bolmasam bu ʿahdimge vefâ kılma-(2)-sam kelâm-ı şerîf mini urgay dip ʿahdi kıldı Hazret-i hʷâcem kullarıga (3) kelâm-ı şerîfni alıb miz hem siznin hakkıngızda yemân-ı hıyânet kılsam (4) Kur'an (?) bolgay didiler bâʿdehu ol kün Gâzi Bik surunhanesini (5) bisyâr bülende taht-ı kabul âyana (?) lik kılıp hʷâcemni tahtga çıkardı (6) mübârek bâdlık üçün cemîʿ ümerâ ve ʿulemâlar kelip tabl-ı şâdâne çalıb tamâm (7) Yarkendlik kelip yaglab mübârek bâdlık bile dest (?) birdiler ol küni (8) hoş hâllikdin güyâ kıyâmet tâz bolup hiç kim geryedin hâli bolmas (9) irdi münâdi kerler münâdi kıladurlar ki devri be devri İslâm-ı Pâdşâ-(10)-hî Cihan hʷâcem dip tabl-ı cenkni andag çaladur ki mâhiyân-ı deryâ (?) (11) hevâ acuşga keldi Hazret-i Cihan hʷâcemni atmandurub urdaga tüşür-(12)-diler tahtda ber-karar boldılar ol küni üç nevrûz cemʿ boldı biri yıl (13) başı irdi biri İslâm açılgan yana biri hʷâcem kayddın halâs (14) bolganı her kişi birbiri birle cemʿ bolsa ol mübârek bâdlık bile musâfaha kılur (15) irdi Gâzi Bik ʿarz iylediler ki Hazret-i Yusuf hʷâcem Kaşkarda (16) İslâm açıbdurmış Yarkendniŋ bolmakıga leşker alıb kelür imiş (17) berüki emri bolsalar haber birip İslâmga mübârek (?) leşkerini menʿ eyleseler

[46a] (1) ve yana Sıddık hʷâcem Hotenge teşrif iyleb idiler anda biznıŋ ehl-i ʿıyâlımızını (2) esîr iyleb Ömer Mirzâ başlıg Hoten leşkerini alıb kelür imiş dip haber bolup idi (3) orda uluglarıga yarlıg bu haberni yetkürüb leşkerini menʿ eyleseler (4) dip hʷâcemge bu ʿarzını iyledi hʷâcem kabul kılıp dâmâdları (5) Ömer hʷâcemni Kaşkarga revân iyledi Muhammed Abdullah Bekavul Hotenge (6) revân kıldı ve yana ʿarz iyledi ki ilçi Kalmaklarnı tutub oltursak (7) hʷâcem idi ki kâfirni cenkdin buluğ (?) vakitide olturmak revâ irmes (8) belki kâfirlerni öz hâliga koyub şehrdin çıkarıb koglaysızlar (9) leşker hem arkasıga kirmegay ve belki biznin Muhammedi Hʷâce iylede kâfir-(10)-ler residedür Kalmaklarga mundın ziyâde ʿukûbet iylesek hûb (11) irmes dip emri kıldı bes bu Kalmaklarga birdin at birip (12) şehrdin çıkardılar bes bu beş Kalmak ilçige müdded

birmek üçün (13) kelür irmiş idiler (?) koşulub anı hem arkasıga yandurub (14) be-der kitti ammâ Ömer hʷâcem Kaşkarga yitib angladılar ki Yusuf (15) hʷâcem Kara karda Yarkendge leşker ibermekge turgan (16) idiler Ömer hʷâcem kelip bu hoş haberni yetkürdiler İslâm-(17)-nı mübârek (?) tâʿzim kılıp turdılar bu haberni Yusuf hʷâcem

[46b] (1) anglab şükr [ü] senâ kılıp turdılar ve yana tahâret tâze kılıp şükr-i vuzû edâ kılıp bisyâr (?) (2) kılıp Ömer hʷâcemni mihmândarlık iyleb ruhsat birdiler ammâ Muhammedi Abdullah Bekavul sürʿat (3) bile yörüb Hotenge yitib idi Sıddık hʷâcem leşker birle aldıga (?) Yarkende (4) bolgan vakâʿnı beyân kıldı Gâzi Bikniŋ ehl-iʿıyâlıga âzâr birmesek hatt körsetti likin Muhammedi (5) Abdullah Bekavulnıŋ sözüni iʿtibâr kılmadılar belki melâmet kıldılar ki hʷâcemni (6) Gâzi Bik kand birle evige başlab uşbu hâdiselerni fayda kılgan imdi bu işga kadem (7) koyubdur Gâzi Bikniŋ ehl-i ʿıyâlını hatt (?) bizdin halâs kılıp cefâ yetkürse kerek (8) dip Şehabeddin hâhladı ki âzâr yetkürgay Sıddık hʷâcem koymadı atamnıŋ (9) hâdimidur dip uşbu ʿukûbet besdur ki birle lâgar atga mindurub kişi koşmay tenhâ (10) leşkerniŋ arkasıdın yürüsün dip emri kıldı Muhammed Abdullah Bekavul torluk zahmetler (11) birle yolda kaladur ki (?) yetgende ʿilm-i Âhund Yarkendi Sıddık hʷâcemniŋ aldılarıga kelip (12) bolgan vakâʿlarnı beyân kılıp Gâzi Bikniŋ ehl-i ʿıyâlları üçün mühürlük (13) hatt körsettti likin bu Âhundnıŋ sözige (?) kılıp tereddüddin hâli bolmadı (14) didiler ki Gâzi Bik bu bârede (?) mekr kişidür Âhund ilticâ kılsa nâçâr söz-(15)-ini kabul kılıp kelürler bu vaktide mühürniŋ iʿtibârı yokdur didi büzürgvârım düşmen (16) kolıda bolgay Âhundnıŋ vâʿdesini hem kabul kılmadılar bâʿdehu Yarkend şehri-(17)-niŋ aldıga keldiler hemme ehl-i memleket istikbâl iyleb turadurlar bularnıŋ (18) köŋülleri hem teskin tafmaydur âhir ʿömrimizde anı şehrge iberib Hazret-i Cihan (19) hʷâcemniŋ taht-ı saltanatda olturganını körüb haber birkendin

[47a] (1) keyn köŋülleri teskin tafıp şehrge dâhil bolup Hʷâce Şemsüddin hʷâcem (2) başlıg Ömer Mirzâ Hoten leşkeriniŋ serdârı hemme fişkeşler birle tâʿzim (3) kılıp İslâmnı mübârek (?) hʷâcemniŋ ayaglarıga kılıp zârı kılıp idiler hʷâcem (4) bularga nevâzişler kılıp köb iltifâtlar iyledi Sıddık hʷâcem bu kasideni (5) tertib berkan idi bu kasideni hʷâcemniŋ nazarıdın ötkerdi kaside üşüdur (6) ey sıfâtıng bedresi (?) irür hem bî kenâr / mâsivâ irmes siniŋ (?) misllik fayidâr / (7) zâhir ve bâtın musın yâ evvel ve âhir musın / bizge gafletdin imes zât-ı pâkıng âşikâr / (8) yâ resulûllah tıfılıng boldı barça kâinât / âyeti levlâke irür şâhid sanga ey kamkâr / (9) yüz ve zülfing vasfını yâd iylegendin zülcelâl / nâzil oldı sûre vel leyl bile veʾn-nehâr / (10) eyyühe'l-müzemmil

oldı zât-ı pâkıngga nidâ / rahmeten lil âʿlemîn hem yâd kılgan per u bâr şefaat / (11) tangla oltursang şefaʿât tahtı üzre yâ şefîʿ / kılmagaysın min kibi âsi kılungnı şermsâr / (12) ol Ebubekr-i Sıddıkdın tasdik iyledi / hem aydı hicret çagı Hazretga tenhâ yargar / (13) ʿadl-ı bâbıda irür faruku yektâ-yı Cihan / bolmadı ol bolmayın şerʿi Muhammedî âşikâr / (14) saffetullâh vasfını H^{W}âcetge ziʾn-nûreyn irür / münebbih-i ʿalemi sehâkâni hayâ sâhib-i vakar / (15) idiler Hazretni hoş kim haydar şânıda / Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zülfikâr* / (16) zehr içib taftı şehâdet-i Hazret-i Şâh Hasan / bâʿis oldı bu şehâdetge yezîd ü nâ-bekâr / (17) Hazret-i Şâh Hüseyin oldı şehîd-i Kerbela / ehl-i sünnet aldıda boldı havâric-i hârzâr / (18) yetmes irdi bu iki şehzâdege munça elem / munda köb hikmetni izhâr iyledi ferverdigâr / (19) biri ol kim tangla-yı ümmetlerge bolgay ol şefiʿ / biri bolgaylar bu âʿlemde şehîdi nâmdâr

[47b] (1) âʿlemüʾl-gayb oldurur Allâhü âʿlem biʾs-savâb ol hikmetni (?) kim miniŋ dik (2) meşakkat çıkmayın ʿarş-ı tarab mergûb imes gam birle rahatını turam halkı kıldı kerügerga (3) (?) şâhhâ-ı şehenşâhhâ singa gam yitmese bolmas irdi din-i İslâm âşikâra şehr-i (4) (?) sarulgan köŋül şâd oldı lütfungın yana kül tuzub köz (?) güyâ açıldı (?) (5) ey fütûh dakik ol (?) halingne şükr etmegeç niçe kün bu közümge tutyarar (?) diyâr (6) bes Hazret-i Cihan h^{W}âcem tekellüm aydılar ki ey ferzend Hazret-i İmâmlar-(7)-nıŋ şehîd bolganlarını nık (?) beyânını kılasız öznigizge kılal-(8)-gan vakâʿlarnı kaysı ʿibâret birle beyân kılasız dip közleri (9) yaşlar câri boldı ve barçalar yıglaştılar hemme ki yana h^{W}âcem teselli (10) birdi karakara beyân iylerdiler bu Hotendin kilgen leşkerniŋ serdârı-(11)-nı iltifatlar kılıp serfay Pâdşâh nâleler birip mihmândarlık ayaf-(12)-tı birle Şemsüddin h^{W}âcem başlıgın Hoten leşkeriga (13) ruhsat birdiler ʿömrümizni vezir kılıp Gâzi Bikniŋ oglı (14) Ömer Bikni yana Hotenge hâkim kılıp revân kıldılar bâʿdehu özleri barı (15) kendiniŋ taht-ı saltanatıda ber-karar bolupda dâd-ı suraglarını (16) şeriʿat hükmi birle sorab hakk-subhanehû ve teâʿliga (17) şükr [ü] senâlar kelür hemişe ʿulemâlar birle meşreb tuzub ʿibâdet-(18)-ge meşgûl boldılar **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** Yusuf h^{W}âcem (19) Pâdşâh hemdin vaktige Yusuf h^{W}âcem Yarkend Kaşkarnıŋ

[48a] (1) kâr [u] bârını köŋülleridin çıkarıb Derviş Bekavul Andicanga buyurdılar nâme-i (2) (?) ey Andican velâyetleriniŋ hâkimleri Mogolustan şehriga (3) sâlhâ-yı sâl karin yay bî-şümâr kâfirler musallat bolgan ikenler bu kâfirlerniŋ (4) (?) Müselmânlarga haddin aşkan Elhamdülillâh ki imdâdı ilâhi âyâ bolup (?) (5) din-i İslâmnı feth kılduk ve olardın yüz evürüb bî- (?) tig tartuk (6) Hazret-i hakk-subhanehû ve teâʿli adın ümîd bar

* "Zülfikarʿdan keskin kılıç, Aliʿden büyük yigit yoktur."

ki aylaga leşker tartıb (7) Müselmânlarnıŋ niçe yıllık intikamlarını kâfirlerdin algumızdur siz-(8)-ler hem himmet körgüzüb İslâmga yârî bergen sizler nâme tamâm ve selâm (9) ve yana Andican mergulannıŋ serdârlarıga Kubad (?) Mirzânı kemâl-i şecâʿ-(10)-atlikdin bahadur atarlar anga nâme fetdiler (?) Kubad Mirzâ (11) sizniŋ ata bâbânıŋız bizlerniŋ âbâd-ı ejdâdımızga mürîd-i muhallis (12) bolup kelge ʿalel-husûs (?) yana H^{W}âce Hasan ʿaleyhi'r-rıdvan-(13)-nıŋ vakitler (?) sâle bolup bu melʿunnıŋ ser-i râhnı niçe bâre tu-(14)-sub dimarlarını rüzgârlarıdın çıkargan siz hem ihtiyâr (15) kılıp bu kabilege teşrif keltürsangız dünyada ahiretde irdi birle boluplar (16) (?) baş kötürgaysız nâme tamâm ve yana H^{W}âce Hasan aleyhi'r-rıdvannıŋ (17) yârenlarıdın Âhund Molla mescidi ve Âhund Molla Nevrûzi başlıg mürîd-i muhallîs-(18)-lerige Andican içre bar idiler olarga nâme fetti diler ki ey haşyet-i (19) Büzürgvârımnıŋ yârenleri sizler hem niçe yıldın beri celâl-i vatan Hane (20) (?) bolup yörüb yedingizlerge uşbu kâfirlerniŋ sebebidin

[48b] (1) elhamdülillâh ki bu kâfirlerga bürHanım evürüb bu diyârlarnı kâfirlirdin halâs eyledük (2) kerek kim bu diyârlarga teşrif iyleb imân-ı İslâmga yârî bergey sizler nâme tamâm ve (?) (3) **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** Hazret-i Yusuf h^{W}âcemniŋ haremeleri bar irdi (?) (4) hanım dip bisyâr sâhib-i cemâl-i ferâsetlik dânâ kişi irdi Yusuf h^{W}âcem iyledi (5) vakitide uşol haremeleri (?) idi Kaşkarga kilgenleride hem (?) idi (6) Aksuda kalgan idi emhâl mahall-i yâr birmey (?) h^{W}âcem aldurub (?) (7) kişi iberganda Abdülvehhab pek vakitni ganimet tafıp bularga kasd (8) bular hem bir huylıga (?) niçe kün cenk kılıştılar âher bir kice fırsatnı ganimet (9) tafıp Aksunıŋ (?) bar idi ki Mirzâ Kasım Bik dip iki (10) anısı hem bar idi ki Mirzâ Murad Bik Mirzâ Şerdak Bik dip (11) Hanedân-ı mürîdin irdi hemiyle hanımnı selâmet Oş yolı birle Kaşkar (12) tarafıga revân iyledi hidâyet-i âʿlî Abdülvehhab leşkeriga gaflete (13) yüzlendürdi bularnıŋ imdâdları ber Kaşkarga teşrif-i kadem (14) iyledi ehl-i şehr ʿizzet-i ikrâm birle istikbâl iyleb urdaga tüş-(15)-diler Hazret-i Yusuf h^{W}âcem bularnıŋ himmetleriga tahsînler (16) kılıp kemâl-i hoşlukdın niçe künd meclîs birip hemre (?) kilgenlerga (17) ser vefây birip ʿizzet-i ikrâm birle yandurdı bâʿdehu özleri (18) munda ferâgat birle ʿömür keçürdiler Yarkend Kaşkar Hoten bu Uç şehri-(19)-niŋ halkını İslâm açıb hûb (?) emânlık birle turdılar bâʿdehu

[49a] (1) Hazret-i Yusuf h^{W}âcemniŋ (?) bedenlerinde verem zâhir boldı hükemâlar ve devâsıga (2) rücuʿ kıldı ammâ Hazret-i Yusuf h^{W}âcem ferâset birle maʿlûm kıldılar ki bu kesel (3) (?) tarafıga yüzlenmeydur ve nazar-ı sarf birdiler dünyâ birle firâvân

hâtime-i resûlullâh (4) okudılar hemme ʿulemâlar dünyâga mâlamâl boldı Şâh hʷâcem ʿulemâlarga aydı ki (5) ey ʿulemâlar hoş kulagşıgalar birle (?) kim miniŋ gamrum (?) âherga yetibdür her niçe (6) muʿâcele kılsalar söz birmaydur ve ʿulemâlar duâʿ-yı hayr kılıp gerye zâr iyleb teselli-i (7) hâtır üçün âyet hâdis beyân kılıp şifâ (?) alıb kıldılar ammâ kesel veremleri (8) (?) (?) kılıp (?) yitti sıhhatlik nişânesi yok (9) hʷâcem fikiri endişe birle (?) âbâ ve ecdâdımnıŋ ayaglarıga (10) cesedimni özüm alıb barganım beher (?) bu temmuzda (?) cesed yok-(11)-lamak (?) dur dip emri kıldılar ki tamâm ehl-i memleketge câbir (12) (?) cemʿ bolgay ve yana idi ki ulug eşîʾâ kılgaysızlar dip (13) tamâm ʿulemâ-yı ümerâ ehl-i memleket cemʿ boldılar firâvân aş tarttılar taʿâm-(14)-dın fârig bolup bu Cumʿaga hitâb kılıp aydı ki ey yârenler bu kün vedâʿ (15) künidür sâlhâ-yı sâldur ki sizler birle hem sohbet irdim hakkı taâm hakkı (16) kelâm bolup idük imdi sizlerge aytmasdur ki her kaysangızlarnıŋ (17) kasden sehven mindin köŋül agrıgan bolsa ez-bahâ-yı hüdâ keçürgaysızlar (18) mindin râzı hoşnûd bolgaysızlar minge almadı behbûdluk yok kerek kim öz (19) (?) âbâ ve ecdâdımnıŋ ayaglarıga özüm alıb yargaymın

[49b] (1) ming (?) ferzendim Hʷâce Abdullahnı körgaysız ve ferzendlerini ve hüdâ ve resûlga (2) tafşurub vedâʿ kılsalar ammâ bu cemʿdin feryâd kıganlar urladı hiç öz (3) hâli birle kalmadı saʿatdin keyn hemmeler tevâzuʿlar birle ʿarz iylediler ki (4) yâ Pâdşâh-ı ʿâʿlem hidâyet-i ʿâlî mübârek bedenleriga şifâlık ʿitâ kılgay hemmemiz (5) bir gulâm kemterin çâkerleridürmiz kerdenmizde Hazretleriniŋ hakkı (6) bendeninmizdeki mûylarımızdın ziyâdedür Hazretleriniŋ hoşnûdluk-(7)-ları bizlerge iki Cihannıŋ sermâyesidür dip gerye zârı birle vatan-(8)-larıga yandılar ammâ Hazret-i Yusuf hʷâcem Hʷâce Abdullah birle Hʷâce Mü-(9)-minni Kaşkar taht-ı saltanatıda (?) birip ikâmetge tâʿyin iyledük (10) yana iki nûre-i dîdeleri kiçik idiler anı özlerige tâbiʿ iyleb (11) hâdim tâbiʿlerni barurga ve bâʿzılarını turarga tâʿyin (12) kılıp esbâb-ı seferini müheyyâ kılıp âmâde-i sefer boldılar hemme (13) ehl-i memleket üçün (?) bâʿzılarıga biri ve bâʿzılar-(14)-ıga nârı ruhsat birdiler ammâ Hʷâce Abdullah bile Hʷâce Mümin-(15)-niŋ feşânelerige (?) iyleb közlerige yaş alıb didiler ki ey (16) çâker farelerim sizlerni hüdâ ve resûlga cedd-i büzürgvârımga tafşur-(17)-dum didâr-ı kıyâmetge bâki kaldınger bu kalın düşmenlerniŋ ara-(18)-sıda neçük meşakkatlerge rûberû bolursızlar ikin âyâ miniŋ (19) mâtem-i musibetimni tutar mu sizler mu ikin (?) özingizlerge kılgan

[50a] (1) belâ ve âfetlerge hayrân bolursızlar mu ikin imdi sizlerge mâtem-i musibet-(2)-niŋ ibtidâsı uşbudur **Nazm** refikim âh-ı yârim hemdemim derd-i elem hemdem

tekellüf (3) her taraf ve taraf ey şûhi sâmân (?) bâid henüz în evvel aşk est (4) dagı gerye kemtergen ki în tufan rüsvây est âʿlem (?) firâk künle-(5)-ridür közlerim kem imdi kan yaglang billûr mu sizge bu kün ne kişi kişidin (6) irilürsiz **el-kıssâ** Hazret-i Yusuf hʷâcem Pâdşâh ferzendleriga ruhsat (7) birip fi emânillâh dip yefurgı yolı birle Yarkendge ʿazm kıldılar ammâ (8) vakit-i seretân idi hevânıŋ tâbişi cehennem haber birür irdi hʷâcem-(9)-niŋ keselleri bisyâr nazük irdi bir kün yörüb Karakumga (10) yitgende tabibler teng boldılar ki nâçâr yolda tevakkûf kıldılar irte-(11)-si hʷâcem bâ-imdâddın yanıb idiler ki nime bâʿisdin tohta deng-(12)-lermagaysızlar dip emri kıldılar tabibler tafsillerini kördiler (13) ki endek eser-i sıhhat zâhir bolupdur hʷâcem aydı ki Allâh-u teʿâla endek (14) fi'l-hamd şifâlık ʿitâ kıldı ümîdim bar ki mini mundag yerlerde tenglikge (15) salmas âbâ ve ecdâdımnıŋ ayaglarıga közümni sürme vâr sürtüb (16) (?) Pâdşâhımnıŋ didârlarıga müşerref bolgandın keyn bu intikâl (17) rıhletni köz tutarmız dip ʿazm-ı râh iylediler Yarkend halkı dembedem (18) istikbâl kılıp turadurlar hevâladılar ki Hazret-i Yusuf hʷâcemni taht-ı (19) revân birle şehrga alıb kirgaylar ammâ Yusuf hʷâcem kabul kılmay libâs

[50b] (1) Pâdşâh ne gib kemer bend baglab esb (?) süvâre bolup cevelânbâzlık birle (2) şehrge dâhil boldılar ammâ orda sahnıga yittiler tamâm hayl-ı haşm çıkıp (3) tâʿzilim kıldılar orda sahnıda Hʷâce Cihan hʷâcem mülâkat boldılar birbirini (4) (?) gerye ve zârı kılıştılar (?) yol birmay tamâm ehl-i ʿıyâlları (5) birle körüşüb sarayga kirib taht-ı ʿizzetde ber-karar boldılar ʿulemâlar ehl-i (6) memleketler kirib fâtiha okub yandılar Hazret-i hʷâcemni bister (7) (?) kuzub be-tarika hikmet keselni ferviş iylediler hemme Pâdşâh-(8)-zâdeler dayım hizmetleride turdılar zâʿife fâdşâhzâdeler nâle ve (9) zârı talebde boldılar husûsen ulûg ʿazîzim atlıg bir hemişeleri (10) bar idi bisyâr sâhib-i cemâl pakiz-i tıynet Meryem-i saffet-i âʿlem mâʿnidâr (11) kişi irdi saçları maş bir niçe henüz mestûre idi ekserde (?) (12) Sıddık hʷâcem Pâdşâh (?) bulardın tâʿallum alur irdi Yusuf (13) hʷâcemniŋ hem iki âʿcizleri bar idi biriniŋ ismi Zehra (14) (?) birinıŋ ismini Zübeyde (?) dir idi Hazret-i Cihan hʷâcem-(15)-niŋ kiçik oglanları Muhammed hʷâcemge kılgan idiler Muhammed (16) hʷâcem (?) (?) din keyn aylaga çıkan idiler şol (17) çıkanlar niçe iyledin tüşmediler bu üç ʿâziz Yusuf hʷâcemniŋ (18) hizmetlerde (?) idiler keselleri behbûdlukga yüzlenmedi (?) (19) tarafıga zûdbezûd ziyâde bolur irdi bâʿzı vakitlerde mukaddem büzürg-

[51a] (1) ler kelip turgandek haber birür irdiler hemişe ervâhlar birle sözleşib yiter irdi (2) Kaşkarda sıhhat ikenleride mu bâʿzı kicelerde bir künh hâdimni hemrâh iyleb süvâre

(3) bolup Hüseyin Feyzullâh hʷâcemniŋ aldıda şîrde tâ vakt-i seher kice ervâhlar bile-(4)-sünleşür irdiler ol vechdin Yusuf hʷâcemniŋ dilleri âhiret tarafıga (5) milâk idi ehl-i âʿlemdin yüz ökürgen idiler Yarkendge kelip üç ay (6) gaça (?) minvâlde rüzgâr keçürdiler **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** ile mu zâʿidin ol vakitide (7) Davaçi töre bolup olturub Amursana Hâkânnıŋ kaşıga barıb Hâkân-(8)-dın agır leşker tileb alıb Yarkend Kaşkarnı alıb birmekge gazâ alıb aylaga (9) yüz keltürdiler burna burnadın Çin kâfirleri Kalmaklar birle münazaʿâtları (10) bar irdi likin mahall-i yârı birmes irdi Amursananıŋ leşkeri (?) (11) birle kilgen haberi Dabaçige anglab tamâm âʿzâsıga lerze feydâ (12) boldı çerage memleket içre bisyâr ferakende tefrikalik irdi Çin leşkeri (13) birle beraberlik kılganı tâkat kılmay nâçâr râh (?) ihtiyâr iyleb öz (14) leşkeridin üç yüz süvâre-i harranı hemrâh iyleb kaçıb Heç (?) tarafıga birürniŋ (15) ʿilâcını tefalmay közi Oşga tüşti Oş hâkimi Hocası Bikge (16) kişi kigürdi ki bizge bu diyârda yol barmu her nevʿ bizge fenâ bolgay ammâ Hoca-(17)-sı Bik vaktini ganimet (?) kış bâz aldıga çıkıp cündân mekr-i hile-(18)-ler birle bu sâde Kalmaknı künde evürüb şehrge alıb kirib dervâzelerini muhkem (19) itib tamâm halk birle bâʿzını evvelde bâʿzını kûçede (?) iyledi (20) Dabaçi başlık hemme Kalmaklarnı aylaga alıb yördi ammâ iyledin Dabaçi

[51b] (1) kaçıb çıkıp taht-ı hâli kaldı kelip tahtga çıkıp olturdı Hocası Dabaçini alıb (2) Amursanaga tuhfe kıldı Amursana hoşhâl bolup Dabaçini leşkeri birle Hâkân-ı (3) Çinge iberdi bu vakit gaça Çin içinde Kalmaklarnıŋ evlâdı bar Dabaçini (4) Hâkân-ı Çin ʿizzet bile saklab oglıga kızını birdi ammâ iylede Amur-(5)-sana töre bolup nevʿ-i serencâm tafıp Yarkend Kaşkar Hoten bu üç şehriniŋ (6) itâʿat kılmaknıŋ sebebike tüşti meşveret araga saldı Yarkend-(7)-ge leşker barsa bolur idi likin Kalmak perakende leşker yarakdın (8) kilgen mânde hâlâ leşker barmagı bisyâr müşekkeldur didiler ki Yusuf (9) hʷâcem Pâdşâh bisyâr hûşyâr-ı dânişmend kişidürler hemme Müselmânlar (10) kuvvetdürler leşker barıb feth tafmak bisyâr meşekkeldür dip menʿ (11) bolganda Aksu hâkimi Abdülvehhab Bik Oş hâkimi Hʷâce Süha Bik (12) maslahat körsetti ki bir iş bar anıŋ birle bu şehrlerni almak âsândur (13) iyle içre Hʷâce Ahmed hʷâcemniŋ iki oglı bardur cerage Kaşkar halkı-(14)-nıŋ Hʷâceleri boladur eger Çin leşkeri birle bir serdâr Kalmaklar birle bu hʷâce-(15)-lerdin biri katılıb barsa ili içre bu Hʷâceler töre boldı dip şöhret (16) birilib tamâm Kaşkar halkını cenk ve bî-telâş bularnıŋ itâʿatıga kararla (17) şehrilerni algandın keyn bu Hʷâcelerniŋ töre bolmaslıkını Han töre (18) bilürler dip meşveret körsetti bu maslahat hemme kâfirlerga mâʿkul bolup (19) derhâl Hʷâce Ahmed hʷâcemniŋ iki ogulları bar irdi biriniŋ atı

[52a] (1) H^{W}âce Burhanüddin yana birleriniŋ atlarını Han h^{W}âcem atar irdiler bularga (2) salhâ-yı sâl irdi ki Kalmaklarnıŋ kolıda esîr idi Kalmaklar bularnı (3) İran kaburgada cây-ı berkan idi hüdâ-yı teâʿlî bularnı halâs kılmakga (4) irâdesi bar idi bes Kalmaklar bularnı ʿizzet-i ikrâm bile aldurub kelip (5) vâʿdeler birip bir tâʾife Hıtay leşkeri yana bir tâʾife Kalmak leşkeri bir (6) kerde taglık bu üç tâʾife leşkeriga serdâr kılıp H^{W}âce Burhanüddin (7) h^{W}âcemni Aksuga revân kıldı Han h^{W}âcemni ilide tutub turdı el-kıssa (8) Burhanüddin h^{W}âcem Aksuga kelip tüşti mundın hem leşker alıb Oşga (9) keldi Oş halkı tevâzuʿlar birle şehriga alıb kirdiler bular Kaşkarga boşnıŋ (10) meşveretin kıldılar Oş halkı Kaşkarga leşker bir yeşni aslâ mâʿkul (11) körmedi belki Yusuf h^{W}âcem bile uşbu şehirlerde emân turmaknı ganimet bildi (12) didiler ki Kaşkar halkı kemâlsiz cemʿiyetdurlar heme tarafdaki Kırgızlar cemʿ (13) bolgan irmiş Yarkend Hotendin hemme leşker cemʿ bolgan irmiş bir takdir (14) olarmızlarga leşker tartsalar bu şehirleriŋ hâkimini âsmânga sarurlar (15) dip uşbu teşvişde turarlar **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** Yarkendde H^{W}âce Yusuf (16) h^{W}âcemniŋ keseli barganca tenezzül tarafı ziyâde boldı barganca rûzgar-ı (17) âʿlem her tarafdın rengârenk fitneler peydâ boldı ve şûrangız şûm haberler işittiler (18) bâʿzı iliniŋ içi bozulubdur Hâkân-ı Çinlerdin leşker kelip Amursananı (19) tahtaga çıkarıb Dabaçini tutub şehr-i Çinge (?) dur imiş Kaşkar (20) Yarkendniŋ fikiride leşker iberib Aksuga kelip durmış didiler bu sebebdin

[52b] (1) ehl-i tedbirler cemʿ bolup meşveret iyleb Cihan h^{W}âcemge ʿarz iylediler ki (2) Pâdşâh-ı âʿlem cündân tarikdelik şûm haberler feydâ boldı ʿilâc vukûʿdın (3) ilgeri fişmân-ı sûd birmes Hazret-i Yusuf h^{W}âcemniŋ keselleri bisyâr ol halkıŋ leşkeri nazük (4) ol halkıŋ leşkeri bu yerlerge kelse bizlerni (?) kılur memleket dârlık destde-(5)-luk hûb irmes lâyık sezâvâr oldur ki Aksuga (?) leşker barsa olarga (6) himâye bolup kâfirleriŋ tasarruflarıdın içrese kâfirlerga gâlib kelse fehve'l-mûrad (7) kâfirlerni koglab aylaga yetkürüb yanarlar ve illâ leşker-i küffâr gâlib kelse yanıb (8) kelür eger irkadın irkaşıb munda kelseler be-kadr-ı imkân cenk kılaşlı körermiz dip (9) maslahatnı araga saldılar Hazret-i Cihan h^{W}âcem bu meşveretge sükût kıldılar (10) cevâb üç kün öti törtüncü küni maslahat beynler leşker birişniŋ delâletini (11) haddin aşurdılar nev-civân şehzâdeler bisyâr dilîr râgıb idiler bu cemʿ-(12)-niŋ ittifak birle h^{W}âcem hem barsa bargay dip ruhsat birdiler ammâ Yusuf h^{W}âcem (13) leşker her şiyemni aslâ mâʿkul körmedi belki menʿni haddin aşurdılar ki hergîz ruhsat (14) birmediler ammâ Yusuf h^{W}âcem aydı ki haddi bolmas bu şehirlerge leşker tartgay (15) özice bu yerlerge kadem toygay ammâ yana leşker şikeste (?) fîperfî irkaşıb kelür (16) güyâ ki birip çarlab

kilgendik (?) bizniŋ leşkerge Kırgız aralaştur ki ʿitimâdga (17) (?) bî-vefâ halkdur kim hem kesel hem katigdur ki sıhhatliknіŋ ʿitimâdı yok hâlâ (18) leşker kişiliknіŋ mahalli irmes sabrı tahammülniŋ vakitidur dip în hemme menʿ kıldılar (19) Cihan Hocan h^{W}âcem hem kabul kıldılar likin halk-ı ihtiyârıga koymadı nâçâr leşkerge (20) câbir birdiler Yusuf h^{W}âcemge anglatmadı anca leşker cemʿ boldı ki hesâbını hüdâ (?) Kırgızlardın

[53a] (1) hem tola leşker cemʿ boldı bu leşkerni Yahya h^{W}âcem başlab barur boldı yana künde leşker rast (2) kılıp Kaşkarga revân kıldılar Yarkendin Yahya h^{W}âcem birlen (?) Biki Hüdâberdi Bik (3) kargalıkdın Mir İvâz Bik (?) Bik h^{W}âcemge hemrâh bolup yördiler Kırgızlar (4) bular leşkerini başlab Yengi Hisârga yittiler Yengi Hisâr Biki bu leşkerniŋ (5) kelişidin vâkıf bolup öz vehmidin korkub hemme vakit Kalmak tarafıga meylen (6) kılgay bu leşkerni körüb takı ʿadâveti hem ziyâde boldı Hazret-i h^{W}âcem munıŋ (7) evzâʿini bed hıyânet bilib gümân tüşti derhâl munı bendege tartıb bir kün (8) turub Yengi Hisârnıŋ işini tamâm kılıp leşkerini alıb Kaşkarga teşrif (9) iyledi leşkerge emri kıldılar ki şehrge mil kılmay artuc yolı birle Oşga yör-(10)-gaysızlar **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** Yarkendin bu leşker yörüb iki kündin (11) keyn Yusuf h^{W}âcem Pâdşâhım külli nefsin zâikatül mevt* şerbetini nûş (12) iyledi kalvenallâhu inna ileyhi raciʿun bes Hazret-i Cihan h^{W}âcem bu (13) leşkerniŋ barganını hûb körmediler Gâzi başlıg tamâm Bikler yatmaknı (14) hûb körmedi ʿarz kıldılar ki yolga çıkandın keyn barganı yahşidur tâ ki (15) bizniŋ aramız (?) ol tarafga mâʿlum bolmasdın birûn leşker (16) birip tekâbül bolsa düşmenler meyûs bolup himmet ve cirʿatlarıga noksân (17) yiter dip bu maslahat beynlerniŋ sözidin h^{W}âcem baş tartalmay nâçâr (18) rızâlık birmediler derhâl tâʿziyet nâme katıb birdiler ki ve yana Nasrullah h^{W}âcemge (19) saltanatnâmesi iberdiler vasiyet kıldılar Kaşkarga barıb tâʿziyet-(20)-nâme birip okutub tâʿziyet iylengizler yana bir kün menşûrnâmeni

[53b] (1) okutub ferzendi H^{W}âce Abdullahnı taht-ı saltanatda olturgaysızlar dip (2) ruhsat birdiler bular esbâb-ı sefer rast iyleb Kaşkarga teşrif iylediler (3) bâʿdehu Kaşkar şehriga dâhil bolup Hazret-i Abdullah h^{W}âcem birle Yahya h^{W}âcem rû-(4)-berû bolup urdaga tüştiler tamâm serverân Kaşkarnı cemʿ iyleb Sufi (5) h^{W}âcem başlab ʿulemâlar hâtim-i Kuran duʿâ tekbîr iyleb bâʿdehu tâʿziyet-(6)-nâmeni alıb okudılar mazmûnı ol ki külli nefsin zâikatül mevt hükmi birle hiç ferzend-i (7) âdem hemme zeycân bu dâir mevtdin yaş tartalmas kaysı anese (?) evliyâ (8) ʿulemâ hükemâ bu dâmdın halâs

* "Her nefis ölümü tadacaktır." Ankebût /57.

bolmas beruki bolsa yana beruki tangla bolur **Nazm** (9) gerçi ʿömri nûh bolsa hem beruki bir küni yüz (?) hasret birle nâ kâme (?) (10) ey ferzend H^{W}âce Abdullah kazaga rızâ vâcibdür bir niçe yüz hırâş bekânı çak kılgan-(11)-nıŋ hiç sûdı yok bendecilikge rızâ ve teslîm iylemegannıŋ nişânesidür (12) ey ferzend fi'l-cümle söz-i âʿkilga kifâyedür al-âʿkil (?) illâ beşâret imdi (13) kerek kim birâderingiz H^{W}âce Müminge vâlidingiz agamga ve cemiʿ tâbiʿ hâdimlerga (?) (14) nâsihat bergeysız hidâyet-i âʿlî adın ümidim oldur ki cân tende bardur sizlerniŋ (15) terbiyetingizlerdin hâli bolmagaymın nâme tamâm ve selâm bu nâmeni oku-(16)-gac hemmeleri gerye ve zârı kılıp hoşlarıdın kitti yana hoşlarıga kelip (17) geryedin fârig bolup cemiʿ ʿazîm iʿtirâf taftılar tanglası Nasrullah h^{W}âcem (18) başlarıdın menşurnâmeni okudılar mazmûnı ol ki Bismillâhirrâhmânirrâhim (19) (?) fi'l-ʿarz hâlife yâʿni yüz ming hamd [ü] senâ ferverdigâr-ı âʿlemga ki (20) Sultân-ı ʿâdil ve emîr-i fâzıl ʿâdl-ı kerem birle reʿayâ fukarâlarnı bu âʿlemde (21) hâtır cemʿ emânlık birle tutub tevânâlardın nâ-tüvânlarga zulm [ü] sitem yetkürmay

[54a] (1) emniyetde fârig-i vebâl tutarlar İslâm Fâdşâhnıga inkıyâd eylegen mü'minlerni (2) âhiretde şol Fâdşâhnıŋ ʿilminiŋ (?) cemʿ iyleb behişt sârı (3) iltürler her kişige selâmga boyun sunmay bu dünyâda yagı âhiret ve bâgı yetür birle (4) rüsvâ bolup bu cenk-i ʿukûbetge giriftâr iyledi ey âdemiyân Kaşkar agâh ve dânâ (5) bölünglerge salhâ-yı sâl irdi ki kâfirlerga mutaʿâbât birle rüzgâr keçürüb (6) irdük elhâmdülillâh İslâm ʿâʿleminni yaşımızga kötüribdin milletni tâz iyleb (?) (7) Yusuf H^{W}âce karındaşım bendecilikni berca keltürüb cânının cân-ı âferînga (8) tafşurdı imdi nûre-i didesi H^{W}âce Abdullahnı taht-ı saltanatga (9) lâyık körüb Pâdşâh H^{W}âce at koyduk her kişi bu Fâdşâh H^{W}âceniŋ (10) itâʿatidin baş kaytarsa dünyâsı gâret tâcıga ehl-i ʿıyâlini (11) esirlikge özini katlge revâ körgay âhiretde hüdâ ve resûlnıŋ aldıda (12) şerm-bâz giriftârı cehennem bolgay ve yana ol ki ey ferzendi H^{W}âce (13) Abdullah siz hem Müselmânlarga (?) kılıp soraglarını şeriʿat hükmi (14) birle sorab tâbiʿ şeriʿat bolgaysızlar ve yana sizni serdâr-ı leşker bolup (15) bargay dip idük imdi birâderingiz H^{W}âce Mümin Kaşkar leşkerini (16) başlab H^{W}âce Yahya birle tiz tünd şürûʿ kılgay nâme tamâm ve selâm (17) bu olturgan halâyık nâme mazmûnıdın haber tafıp Hazret-i Abdullah h^{W}âcemni (18) (?) olturguzub bir tarafını Yahya h^{W}âcem bir tarafını Nasrullah h^{W}âcem (19) bir tarafını hâkim Hoşkefek bir tarafını Alem Âhund Molla Muhammed tutub mübârek

[54b] (1) bâdlık kıldılar Hazret-i Abdullah hʷâcemni taht-ı saltanatda olturguzub (2) (?) tüşüb mübârekledi Hazret-i Abdullah hʷâcem tahtda ber-karar bolup emr kıldılar ki (3) her kişi öz tasarrufınıŋ leşkerini çabdub yolıga revân bolsun bes bu emri birle hemme (4) leşkerniŋ (?) rast kılıp yolga revân boldılar Hazret-i Mümin hʷâcem birâderi-(5)-niŋ ruhsatı birle âmâde-i sefer bolup revân boldılar Kaşkar Bikleridin Beşkerem (6) hâkimi Niyâz Bik Feyzâbâd hâkimi mahrem bularnı hemrâh iyleb yörüb beş kerime mevziʿîde Yahya hʷâcem (7) birle müctemiʿ boldılar ammâ bu leşkerge ser hisâb bardılar ki cenâb-ı ser çabduk çıkıpdurlar ki (8) güyâ bu şehrdin köçüb yana şehrge baradurlar hem kûçede irtedin ahşamgıca (?) (9) dur meşveret iylediler ki mundag agrık birle menzilge yetkelini bolmas çerage (10) düşmenge herkez beraberlik kılgay bolmas dip emri kıldılar her kişi özini (11) yetküşün dip leşkerini öz sebükbâr iylegandık kıldılar der-i hakikât sebükbâr olmadılar (12) âhirü'l-emr menzil-i merâhilelerni tayy kılıp akasay kakşal birle şehr-i Oşga yakın (13) bardılar ammâ Dastan Hʷâce Burhanüddin (?) idi ʿayş-u işretge meşgul (14) irdi kişi kelip haber birdi ki Kaşkar tarafıdın leşker-i ʿazîm feydâ boldı dip bu (?) (15) bu leşkerniŋ atını işitib ʿakl-ı hoşıdın kitti kişi çıkıp kördi ki niçe (?) (16) ʿilm her biri niçe ming kişige nişâne idi Hʷâce Burhanüddin hoşıga (17) kelip leşker cemʿ kılmakga âmâde boldılar Hazret-i Yahya hʷâcem (18) birle Mümin hʷâcemdin bu leşker birle Oşnıŋ aldıda yakın kelip mukaddem (19) sefânı câbecâ kılıp safâlarını rast kılıp maslahat kıldılar ki ol ilçi (20) kiygürsek eger kabul (?) kılsalar hûb ve illâ âmâde bolsak dip Yarkenddin (?)

[55a] (1) (?) Bikni Kaşkarga (?) niçe kılgan irdi Beşkerem hâkimi Muharrem Bikni (2) Ömer Mirzânı serdâr kılıp mu (?) Kırgızını bir serdâr kılıp ʿalel hezâla tört serdârga (3) undın kişi koşub ilçilikge (?) kıldılar bularga nâme-i tertib birdiler bular (4) nâmeni bular nâmeni başlarıga kesib şehir dervâzesidin kelip ilçilikni izâr (5) kıldılar kişi kirib Hʷâce Burhanüddinniŋ huzûrıga kirdiler tamâm (6) hâdim derbend kılıp öz kişi birle kirib tâʿzîm kılıp kördiler ki tamâm Kalmak (7) âlûde Hıtay aralaş sözleri kâfirâne ʿaceb etvârlık ʿaceb gerdârlık (8) tâ'ife kördiler ki hiç bûy-ı diyânet-i İslâm bulardın kelmaydur otra-(9)-da bisât-ı ʿizzetde Hazret-i Hʷâce Burhanüddin olturubdurlar (10) eving solda ʿömr ey bed-girdâr fesâdkeş ve kâbâhât endîş ʿulemâ-yı (11) künh cûy-ı bed şekâvet bed diyânet zâlim-i şiʿâr-ı İslâm (?) olturubdur-(12)-lar ki Cihan (?) deryâ keyn bularnıŋ habs yatınlarıdın (13) mevc ordadur Kaşkardın Hüdâyâr Bik Bik (?) Muhammed Emin Bik (14) Abdurrahman Bik Yusuf Şire Musa Bik bu Bikler Yusuf hʷâcem (15) Pâdşâh Hüdâyâr Bikni tutganda kaçıb Aksuga kelip idiler hâlâ bu leşkerge

(16) katılıb Oşga kilgen irdi ve yana Aksu hâkimi Abdülvehhab Ömer Bik (17) oglı Abdüssettâr Bik Abdülhâlik Bik Oş hâkimi Hocası Bik (18) oglı Muzaffer Bik eşikagası (?) Bik Kuça hâkimi Saadet (19) Bik Rahman Kuli Bik Muhammedyar Bik Seram (?) hâkimi Abdurrahim Bik (?)

[55b] (1) Dölek hâkimi Saadet Bik Raman Kuli Bik Kırgız Abdullah Bik munda özge (?) (2) hem bisyâr olturubdur câhil sîret Âhundlardın Molla Gavs Âhund Molla Kutluk (3) Âhund Sekal Âhund Molla Berat Âhund divâne veş sûfilirdin mundı (4) sûfi Rahmet sûfi Niyâz sûfi mundın özge zâlimlardın bisyâr bar irdi Hâkân leşkeridin (5) torumtay (?) tört yüz hıtay birle kilgen irdi (?) (6) bir ming Kalmak bile kilgen irdi uşbu cemʿniŋ ilçide bu ilçiler zemîn (?) (7) birle nâmeni tutub birdi nâmeni alıb okudı kitibdur (?) ey Hocası agâh-ı dânâ bo-(8)-lung kim niçe müddetdür ki zâlim Kalmaklar hükmi birle ʿamel kılıpdurmız hâlâ Hazret-i (9) hak subhanehu ve teʿâlanıŋ fazl-ı keremi birle âşikâr iyleb kâfirlirdin yüz (10) evürüb İslâmga hak subhanehu ve teʿâla feth-i nusret ʿitâ kıldı (11) imdi sizge söz ol kim kâfirlerdin yüz evürüb İslâmga yârı bergey-(12)-siz kerek kim siz halkıngız birle yârı bergeysiz baʿs kılsangız mundın utub (13) Aksuga Abdülvehhab Bik kaşıga barsak ol hem İslâmga yârı birseler (?) (14) uşbu şehirlerni muhkem tutub tursak kişi ibertib iylenıŋ işidin haber alıb (15) hâlâ hem müteferrikalık bolsa leşker tartıb imânga dâʿvet kılsak eger imânga kelse hûb (16) vallâ be-kurb tig bile katʿiyleb neçendildur ki kâfirler kolıda esîr Seyyidzâde Hanzâde-(17)-lerni halâs iyleb bu diyârlarga keltürüb özümiz burunkı duʿâ kuyluk (18) kılsak her kim öz mansıbını kavliga alıb İslâm tarikası birle serencâm birsek guzât-ı (19) cihâd iylemek birle kara yüzmizni akartsak niçe yıldın beri tâbiʾ küffâr bolga-(20)-nmızga tevbe kılıp guzât iylemek birle olsak şehîdlik derecesige yetkürmizdur ey

[56a] (1) Hocası Bik siz hem kabul-i İslâm iyleb cân-ı dîl birle itâʿat kılsangız kısm-ı evvelge (2) sizge dahle birmay öz diyârıngıznıŋ hâkimligini birip (?) salar leşker kılurmız birâder-(3)-leri Abdulvehhab Bikge vâʿde hem uşbudur ve illâ kabul-i İslâm bolmasıngız niçe kere (4) Yarkend leşkeri Kaşkar leşkeri Hoten leşkeri Yengihisar leşkeri ve yana niçe fırka Kır-(5)-gızlarga tokuz Kıfçak sırıgı kalfak (?) yagış otuz ogul (6) bu tâʾifeler birle leşkerni be-hesâb özünglerge keldük ve yana niçe ming kişi birle (7) Kubadiye Mirzâga bahâdurluk birle meşhûrdur ol hem arkamızdın (8) keledür bu leşker birle bu şehirlerniŋ kerdini âsmânga sürüb (?) halkını esîr (9) iylegümizdur nâme tamâm vesselâm ammâ Hazret-i H^{W}âce Burhanüddin bu (10) nâmeni işitib temeshurga til açıb bu Yarkend İshâkiyye H^{W}âceleri hem-(11)-hâl birle tirlerge teşrîf iyledür

özleriniŋ istiʿdâdını (12) bileydurlar Amursana Hâkân-ı Çin kaşıga birip Hıtay-(13)-dın leşker keltürüb iyle üzre törelik tahtıda olturdı (14) Dabaçini tutub selâsil-i aglâl birle bend atıb Hâkânga (15) iberdiler iyle içeri hâlâ becâ bolup nizâm taftı Hâkân-ı (16) Çin Amursana başlıgın bu yüzleriŋ taht-ı saltanatını ve (17) H^{W}âcelikni bizlerge iltifât iyledi imdi bu İshâkiyye (18) H^{W}âceler Amursananıŋ yarlıkı birle bu yurtlarnı kabul

[56b] (1) aylaga (?) berib emân-ı cenklerdin (?) tilesün yok irse hâlâ biziŋ (2) (?) cenk bir ming Kalmak leşkeri birle keldi torumtay-ı dareyn tört (3) yüz Hıtay ilçi (?) keldi beş ming taglık çerik keldi yana (4) on ming Kalmak leşkeri Aksuga keldi bu leşkerlerni cemʿ iyleb (5) bu H^{W}âcelerniŋ atasınıŋ tursakı (?) niçeleriga yarıb koydık (6) boguzlab katl iylegümizdür bu söze hilâf kılsak Hâkânnıŋ (7) Amursananıŋ kavlinde gazabga kalgumızdur didi bu sözni ilçiler (8) anglab hûşlarıdın kitti eksperiŋ (?) mühri vefâ yok irdi (9) belki cibiliyetde sikatnıŋ âsârı bar irdi ol vechidin H^{W}âce Burhan-(10)-üddin kabul-ı biʿât iyleb Yusuf h^{W}âcemniŋ vefâtlarıdın (?) (11) haber yetkürüb öz kabilelerini bozub bu tarafıga koşulmaknı vâʿde (12) birip çıktı Muharrem Bik Niyaz Bik Kalmakga muʿayyen bolup aslâ çıkmadı (13) Tuhte (?) Bik hem koşulmak vâʿdesi birle çıktı ammâ Yahya h^{W}âcem birle rûberû-(14)-leşib bolgan vakʿânı yüz anca üşürüb beyân iylediler yüz anca üşü-(15)-rüb şehzâdeler himmet ve cür'et birle tekellümga ziyân açıb didiler ki bizler (16) Hüdâ-yı teʿâlanıŋ rızâsı üçün kâfirlerga tig tartıb İslâm açıb-(17)-durmız eger biziŋ ecel-i şehâdetmiz bularnıŋ kavlleride bolsa hem bizni-(18)-niŋ Hazret-i İmâmlardın kalgan miraşmız tevellâ **Nazm** cân fedadur (?) (19) nasib atgay hüdâ kim (?) kirileymedin minge senet evürür fâkfâk (?)

[57a] (1) pâk eytar ʿisyân gubârdın ne üçün gamlık evvelâ bir kün âher cân tenge (2) ecelni zahmet (?) mundag sözlerdin pürda tutmasmız H^{W}âce Burhan-(3)-üddin kâfirlerni himâyet kılmay bu yurtlarga kelse bizlerge karındaş (4) irdi olarga köz karakımızda yol birip kaysı şehriniŋ tahtını ihtiyâr (5) (?) anda becâ kılıp düşmenleriŋ defʿiga kûşiş kılur irdük (6) olar İslâm diyârıga leşkeri küffârnı başlab kelip kâfirleriŋ (7) (?) yetküredür andag karındaşdın bîzâr durasız bu yerlerge (8) H^{W}âce Burhanüddinniŋ kadem koyganıdın bizler bî-haberdurmız belki biz-(9)-niŋ kasdımız murâd-ı kavliga kelse olarnı kâfirleriŋ esîrlikidin (10) halâs eylimes irdi imdi kazâdın her ne kelse rızâ durmız (11) dip tig keynlerini yıllarıga yaglab düşmen sırrı yüz keltür-(12)-diler **Nazm** rızâ birdim kazâ her ne kim keltürse bahtımdur kocanga (13) (?) katig yârîdın âzâr tabgaymın vefânı köb tamaʿ her birge yüz-(14)-indin kelür boldı cefâ ve cebrdin bizâr bolgaymın ammâ şehzâ-(15)-delerniŋ leşkeri kemâl ser-çabduk esbâbları tîz

mürekkebleri (16) semiz hiç kemliki yok likin köŋülleri meyûs burunkı Kalmak (17) kuvvetlerini çaglagan üzresige Hıtay leşkeri koşuldı (18) Yusuf h^{W}âcem hem vefât bolgan mundag akası ulug leşkerge

[57b] (1) rûberû kalmaknıŋ âʿkıbeti neçük bolur ikin dip hemmeniŋ köŋülleri teşvişlik yüzlendi (2) çerage hem ilçi bolup gerkanlarıga Hazret-i H^{W}âce Burhanüddin bisyâr vâʿde bergen irdi kim siz-(3)-niŋ delâletingizler birle ol tarafnıŋ leşkeridin hâh Kırgız (?) biznіŋ leşkerge Kuşar (4) yârı birişler Han töre gâh hatt sunub tâ memleketlerini sizlerni sizlerga tafşurub (5) belâdın belâga kalgagudık mansıb birle dip idiler bu bed diyânet ilçiler bu vâʿde (6) beyân iylemek birle bâʿzınıŋ İslâmı sittede imânı zâʿif halklarnıŋ köŋül ol tarafga mâ'il (7) bolup himmet-i şecâʿati sittelendib (?) Kırgız nâ-bekâr cân-ı dil birle olarga milân boldı (8) ammâ bu şehzâdeler emân birmey taglık leşkerige andag kârzâr iyledi ki bir saʿatde (9) kûştidin (?) kofardılar niçe merr Oş dervâzesininıŋ aldıga (10) sorub bardılar Kalmak leşkeridin tola kişiler oldı ekseri çerage-(11)-lik boldı çerage bularnıŋ atları lâgar-ı esbâbları yok irdi ki bularnı zîr (12) kılgay leşkeri İslâmdınaz kişi şehâdetge yetib irdi uşbu halde Kırgız (13) mekkâr-ı meşveret körsetti ki andık arkaga yetib birsek leşker ilgeri kelse andın kunek korşar (?) (14) alsak bir kişi (?) kalmas didi mâʿkul kılıp leşkeri İslâmnı andık keyn (15) tebrattılar Kırgızlar vakit-i ganimet (?) mungı Kırgız hücum birle bolanıb taglıkga (16) (?) munı körüb Bahadur Biknіŋ oglı Hüdâbirdi Bik Şanek Bik irdi (17) ol bozulub niçe kişi birle koşuldı Kargılık hâkimi Mir Niyâz Bik oglı Mirzâ Bik (18) tâʿbileri birle bozlub düşmenge koşuldı munı körüb Yahya h^{W}âcem bir Mümin h^{W}âcem-(19)-niŋ hıfz-ı hareketleri kitti düşmenlerdın köb öz leşkeridin hazır kıldı ol

[58a] (1) tarafnıŋ leşkeri kuvvetlendi bu şehzâdeler kalgan leşker birle anca himmet kılıp baktı boldı (2) nâçârü'l firâru mimmâ lâ yütâku min sünen'il mürselîn* mazmûnı birle karar-ı (3) ihtiyâr iyleb sokaşga arka birip (?) Kırgızlar taglık birle arkasıdın (4) saydı tola kişiler şehâdet taftı az kişi birle özlerini yakaga aldılar âlât-ı (5) esbâb zelve (?) rahile hayme-i bargâhnı taşlab andag yördiler ki tola kişi yaralı bâʿzı-(6)-nıŋ atıga ok tekib fiyâde ve bâʿzısı aksak (?) meşakkatlar birle Kaşkarga (7) rücûʿ iylediler Kırgızlarnıŋ bâʿzısı Oş leşkeriga koşuldı tabular Kaşkarga (8) yetkünce bolancalık kılıp öz yurtıga kişi **Nazm** yüz temen tefrak taş bolsun ki Kırgız (9) cânıga barçasın tahmiga ot (?) tuşgay ki Hane mânige aşnalık (10) kılmangız kim aşnası yokturur kim vefâsı bolgay anıŋ ʿuhdesiyle feymânıga (11) ne hayâ kılgay hüdâdın pâk-ı âʿlem ehlidin

* Güç yetirilemeyen şeyden firar etmek resullerin sünnetlerindendir.

iylemang tasdik anıŋ (12) imân ve İslâmıga tâʿati irmiş ugurluk hem Kara kaçılık hem hem (13) harâm-ı hürlük fazîlet-i müflis sultanıga aşnası düşmendur mühürbanlık (14) katli birni târâc atıb zahmet berür memanga hiç kavî sâdıka uşbu saffetde (15) bar mudur deyu şeytanıŋ duʿâ iyler bular kılganıga **el-kıssa** Hazret-i Yahya (16) Hocam birle Mümin h^{W}âcem munça ulug leşker kelip bâz leşkerdin şikeste (17) yanganlarıga bisyâr fişmânlar kılıp nâmus hem kılıp nâçâr kelte (18) yaylag birle Feyzâbâdga kelip Yahya h^{W}âcem Yarkend leşkerini alıb şehrga yördiler (19) her kaysıları birer hâdimini cefâgan irdiler Mümin h^{W}âcem

[58b] (1) Kaşkarga dâhil bolup Hazret-i Abdullah h^{W}âcem birle mülâkat boldılar bolgan vakʿânı beyân (2) iylediler ammâ H^{W}âce Abdullah h^{W}âcem bisyâr ferişanlık birle dest (?) ez sırrı (3) gazab bir fasl-ı şadıyâne çaldılar ammâ Hazret-i Yahya h^{W}âcem Hazret-i Cihan h^{W}âcemge mülâkat (4) bolup bolgan vakʿâlarnı beyân kıldı Hazret-i h^{W}âcem Fâdşâh tola perişanlık (5) kılmay didiler ki imdi bizlerge takdir-i hüdâ uşbudur dip bularga teselli-i (6) hâtır kılıp ser vefây birdiler hemmeler aydılar ki ey Fâdşâh-ı âʿlem munkı (7) urugınıŋ otagıda kalgan Kırgızlarnı fend birle tutub kayd iyleb emvâlni (8) târâc iylemek evlâdur didiler irse Hazret-i h^{W}âcem Fâdşâhnıŋ (9) izni birle kişi buyurdılar ki Kırgızla tola hizmet kılgan şunıŋ (10) ehl-i evlâdıga ser vefây birip mihmân kıladurmız dip çarlab (11) alıb keldiler tört yüz süvâre cerarnı urdaga solab (?) tutub (12) selâsil [ü] aglâl birle bend iyleb leşkerini târâc iyleb yandı bâʿzı-(13)-sı kavlige tüşti ve bâʿzısı kaçıb kenâra tuttı eger evrini (14) tagka alıb Yarkend sahrasını Kara kaçılıkga (?) başladı Bahadur (15) Bikniŋ evlâdını tutub bend iylediler karga tâbîʿ hâkimi (16) Mir Niyaz Bikniŋ efrâtı kaçıb kitti ammâ bu bendeki Kırgızlar (17) yıglaşıb ʿarz iylediler ki ey Fâdşâh-ı âʿlem bu neçük (18) yüzi karalıkdurlar kim evlâd-ı Peygâmberga hıyânetler

[59a] (1) kılıp dünyâ ve ahiretde merdûd bolganım bir niçe evbâş yemân-ı halkımız bu evbâşnı (2) kılıpdur biz olardın bizâr olarnıŋ cezâsını biz bereli Yarkend tagıda (3) Kara kaçılık (?) kıladurgan halkımıznı hem tutub kelip cezâsını bereli (4) o mekkârlaga ʿibret bolgay dip meger hileler bile (?) (5) yaglab ʿahd-ı feymân kısm-ı Kur'an kılıp Hazret-i h^{W}âcem Pâdşâhnı ibertib bu (6) (?) kavîni rast bilib eger ol Kur'anga ʿamel kılmasa biz ʿamel (7) kılalı dip boşatıb koyub Kırgızlarnıŋ eşyâsıdın her nimerse ki (8) Yarkend halkının kavlige tüşüb irdi anı tafşurub birip tuzumga (?) (9) âbâ ve ecdâdımga tafşurdum dip Kırgızlar (?) ruhsat birdiler bu (?) (10) şehir dervâzesidin çıkıp bulancılıkga turdı birip tag içideki hemrâh-(11)-larıga katlıb kelip Yarkendniŋ (?) Kara

kaçılık (?) ga turdı Müslümanlar (12) hergîz ârâmi birle baş çıkarılmadılar Hazret-i hᵂâcem Pâdşâh bisyâr (13) ferişân boldılar felekge hitâb kılıp eytadurlar ki ey gerdûn-ı mekkâr bu kalmunluk (?) (14) zîde bâzlık iyledik ve kaysı cevr-i zulmüngga sabr-ı tahammül iyleyin ve kaysı (15) gam-ı gussanıŋ cevâd-ı satınıŋ tiz baranıga hedef bolayın Yusuf Hᵂâce (16) karındaşımnıŋ henüz mâtemi kırk künge yitmay ol tarafnıŋ cevâd-ı satınıŋ

[59b] (1) aytayın mu bu (?) Kırgızlarnıŋ zulm [ü] cefâ ve sitemlerini aytayın mu (2) Kaşkar bu gam ve gussa vakitide Yusuf Hᵂâce karındaşım bolgan irdi bu agırluknı (3) yetkügay irdi mundag işlerniŋ sûret-i ʿilâcını ol kılur irdi (4) dip hüdâga tevekkül kılıp turdılar tevekkelnâ âʿli (?) es-semâ ve (5) be-esbâbü'l-kazâ-i tevekkül (?) bâ tû kerdem tû hudây hemme bî-çârelerge (?) (6) **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** Hazret-i Hᵂâce Burhanüddin ol künige (7) leşker-i İslâmga şikest birip bisyâr olca ganimetge mâlâmâl bolup (8) esbâb-ı âlât hayme-i hargâh (?) sefer çabdıgıga (?) bolup (9) hoşhâllikde taht-ı ʿizzetde ber-karar boldılar hâdim ve tâbiʿler (10) bu işni kerâmât evrinde bilib ʿakîdeleri (?) ziyâde boldı **Nazm** baht eger (11) yâr birse Derviş Sultan iylemiş her küni kündin füzûn ʿizzet-i firâvân iylemiş (12) encüm-i tâlîʿ eger imdâd kılsa kimseni egerçi ol mûr-ı zaʿifân anı Sultan iylemiş (13) memleket şâh-ı şehinşâh iylese tenlerge cân belki cân tendin aşıb cânlarga cânân (14) iylemiş (?) özkil köŋül bu taht-ı baht barçadın seyrini (15) müflis lahz-ı müflisni Sultan irlemiş ammâ Hᵂâce Burhanüddinge Abdülvehhab Bik Hocası (16) Bik maslahat körsetti ki bu kilgen leşkerge şikest birdük imdi (17) maslahat oldur ki peyderfi arkadın koglab Kaşkarga barsak olar

[60a] (1) mürîd-i muhallesdürler bizlerge yarurlık kılurlar Kaşkar bî-cedel ve bî-cenk (2) feth bolur eger bu nevbet barmasak keyn bargan birle âsânlık kavlge kelmes (3) eger Kaşkarnı kavlige keltürsek Yarkendniŋ işi sehldür didiler (4) bu meşveret Hazret-i Burhanüddinge bisyâr mergûb tüşti (5) şu saʿat fermân kıldıgım hemme halk Kaşkarga ʿazm râh bolsunlar (6) dip tamâm leşker Yarkend leşkeriniŋ çabduk âlât hayme (?) hilesi (7) bile muheyyâ bolup âmâde-i sefer boldılar **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** (8) Kaşkardın ol vaktige Hᵂâce Mümin şikest (?) kilgendin keyn (9) yurt içre fitne ve fesâdangız işler yüz keltürgalı turdı Hᵂâce Burhan-(10)-üddin hᵂâcem kıladurmışlar dip her tarafdın halk istikbâlge yüzlendi (11) menʿ birle rast kelmedi birdin tukatsalar (?) onı yüzlendi bir niçe (?) tenebbüh (12) kılsalar finhan bardı anı (?) kılsalar âşikâr ervân boldı hiç mucebe (13) bile menʿ rast kelmedi ol vaktide Hazret-i Hüseyin hᵂâcemniŋ mürîdler-(14)-idin Molla Mecid Âhund Molla Nevrûz Âhund başlıg yârânlarga âbâd-ı

marizga (15) Hazret-i Yusuf hᵂâcem Derviş Bekulnı Andicanga ibergan idiler (16) bular nâmeni kabul kılıp Derviş Bekul hemrâh (?) kelip idi bular şehrge (17) dâhil bolup Hᵂâce Abdullah Han hᵂâcemge mülâkat bolup hatime-i (18) Kuran kılıp duʿâ-ı tekbir iyleb zârı kılıştılar musibet tâze boldı bâʿdehû

[60b] (1) Hᵂâce Abdullah hᵂâcem bularga iltifâtlar iyleb her kaysınglar öz mürîd-i muhalles (?) (2) tafıp şehriŋ sefillerde turgaysızlar dip emr kıldı bâʿzılarını (3) yollarga âmâde iylediler ammâ Molla Mecid dip yana bir Âhundı bar idi Yusuf (4) hᵂâcem Pâdşâh munı öz ferzendeleridin artuk bilib orda uşaklarıga (5) serdâr kılıp irdi bu tuz (?) harâmi hemme emr alarga bukalık maslahatnı (6) örgetti hemmedin ilgeri boldı Kubad Mirzânıŋ barıb ve savaslık birle (7) Kubad Mirzânı yoldın çıkardı cündân mâʿkuller bile yol körsetti ki (8) didi ki imdi olarga baktı bularda yarlukga olarga beraber bolgan bular (9) imdi çıkıp kenâra tutarlar Hᵂâce Burhanüddin hᵂâcem sizni Kaşkarga (10) hâkim kılurlar dip firîfte kıla başladı ammâ bular Kırgızlar Molla Mecid-i (11) haram hûrnıŋ sözi birle Hᵂâce Abdullah hᵂâcemniŋ hâdimlerige idigim (12) bu iki hᵂâceniŋ hiç kaysıga düşmen imesdurmız hiç ok atmaydurmız (13) günâhda turadurmız dip cevâb birdi hâdim bu cevâbnı işitib hᵂâcemge (14) yetkürdi hᵂâcem Kubadnıŋ bu kısm cevâbnı işitib me'yûs bolup birâderlerige (15) bakıb didiler ki bu neçük müşküllikdür ki bizlerge zemîn-i ker bolupdur (16) atamızınıŋ musibetidin henüz kırk künge yetmedi ne hâdiseler (17) fiş keldi bir ümîd Kubad dihkan Kırgızda idi ol hem bozuldı

[61a] (1) elbette kıladurgan Kalmaklar bile bir iki nevbetge kelesu koşub bolmaganda (2) şehrini taşlab birsek bahşı irdi hâlâ cenk kılalı disek leşkerde ʿitimâd (3) yok Kaşkar halk be-tamâm olarga mürîd-i muhallesdürler (?) bizlerni tutub (4) bir işdin muvâsala yanmaslar dip bisyâr ferişânlık turub idiler ki (5) haber yitti ki Hᵂâce Burhanüddinniŋ leşkeri Artuçga yitti dip bu haberni anglab (6) yurt halkı tamâm istikbâl iylemes ki turdılar Hazret-i Hᵂâce Abdullah hᵂâcem taht-ı saltanatda (7) oltururga tâkatları kalmadı bu hâletde Molla Mecid dihkan râfizi orda (8) hâdimleridin aytıb kiygürdigim Hazret-i Hᵂâce taht-ı saltanatnı imdi hâli kılıp (9) birsünler tahtnıŋ eygası (?) keldi hemme Kaşkar halkınıŋ garezleri uşbudur (10) ve illâ özlerige hâtır bolur Hazret-i Abdullah hᵂâcem bu sözlerni işitib turdılar (11) özi temen lebideki şîrde turub vakʿânı hitâb kılıp bülend-âvâz bile didigim (12) ey şehzâdelerim imdi tevakkufnıŋ mâʿnâsı yok bu yurt ming eygası (?) (13) keldi imdi çıkıp bersunlar dip kafşıdı hᵂâcem hem revakda idiler (14) kollarıga ok yanı alıb anca bar gümanga kîş birdiler bu hem bir yirde ikrâr almadı (15) cevelânbâzlık birlen turdı yana sabr kıldılar didiler ki ey mekkâr bî-

vefâlıknı (16) biznің hakkımızda kılas biz sanga töz bergen bizge kılganlar yengini özüngge (17) (?) tartarsın dip nefs kitti keyn belâ barkasını esîr (?) mâlını tarâc (18) kılıp özini katl iylediler H^{W}âce Abdullah h^{W}âcem ancinan fikiri kıldılar ki hiç vech bilen

[61b] (1) ikâmet kılmakı sûretni tafalmadılar hâkim Hoşkefek Bikdin maslahat soradılar (2) ol aydı ki ey Pâdşâh-ı âʿlem maslahat ol ki munda turarnıŋ hâli yok tasavvur (3) kılmasunlar imdi burunkı dik devlet-i kamrânlık yoktur eger sefer kılsalar (4) hergîz Yarkend sarfıga birmesunlar Kırgızlar Molla Mecid harâm-ı hûrnıŋ sözi bile (5) H^{W}âce hem mâʿrûz zevâldur eger bî-takdîr bularnıŋ kavlige tüşseler herkez katldin (6) kavl yagmaslar evlâsı ol ki andican sırrı ʿazm-râh iylesünler bizler hem hizmetleride (7) barsak bizlirdin ihtiyât kılıp Yarkendge leşker tartalmas her kişi bu tâʾife-(8)-niŋ kavlige tüşseler katlige mâniʿ bolur bisyâr delâlet kıldılar **Nazm** imdi şâh kitti (9) gurbet vakiti anduhı firak / terk-i şâh hane iyleb ʿazm iting Şam Irak / (10) bî-ve dünyâ ve dûn (?) yanıŋ vaktidür / taşlasunlar bu gürûhı birle (?) / (11) niçe şânı nâ-gam utkardı bu taht-ı saltanat / bizdin (?) kalsa nev bolsa berüge iştiyâk / (12) niçe yıl ʿişret mübin-i şâdlık-nûş iyledük / nûş aşıng gam zehrini zinhâr kılmang tumturak / (13) niçe toluk afetde envâʿ turluk hâdise / kim hücûm iyleb Hıtay ve Kalmak Kırgız Kazak / (14) H^{W}âce Abdullah h^{W}âcem Hoşkefek Biknіŋ meşveretni anglab didi kim ey hâkim Bik (15) meşveretingiz bisyâr mâʿkûl likin ol ʿamme şerîfe kıblegâh bâbâ kâmnı taşlab bir tarafga (16) ʿazm kılmak mergûb imes hâlâ (?) tarafga çıksak bizlerdin râzı bolmaslar (17) bâbâ kâm nâ-râzı iylemek birle yana aklımga Pâdşâh bolgan bâbâ kâmnıŋ rızâlıgı (18) birle olsak irdi devr-i Cihandur dip Hoşkefek Bik birle vedâʿlaşıb ol kicesi

[62a] (1) özleriniŋ has hâdimlerini cemʿ iyleb esbâb-ı seferini müheyyâ (2) kılıp mahremü'l-esrârlar hayr bâd kılıp yan işik dervâzesi bile hayl-ı (3) çeşmni alıb Yarkend tarafıga revân boldılar ammâ H^{W}âce Yusuf h^{W}âcem-(4)-niŋ vefât bolganlarıga iki kâm kırk kün bolgan irdi künde (5) on kişi konub altunluk saraynıŋ (?) be-habrda Kur'an (6) okur irdiler bu kice hem şunda Kur'an okub kalıb iken işk (7) (?) iken irtesi âfitâb tulûʿ kılgunca toymadılar ammâ (8) Kara Kaçılar h^{W}âcem çıkışları urdaga yükürdi hiç ʿimâret tâze kalmadı (9) ahulu be-habrnıŋ işkilini açıb idiler bu Âhund kördiler kim orda virân (10) bolupdur bu Kara kaçılar (?) kavlleride gulda bular korkab arân çıkıp çıktılar (11) Kur'an seyyârelerini talab kitti hâlâ ol cümle Âhundlardın bâʿzıları (12) bâkidür henüz bu vakit gaça zühremizge kelmaydurmız dip hikâye kılurlar (13) ammâ bu haberdâr-ı halk dünyâga mâlâmâl boldılar Hoşkefek Bik ehl-i ʿıyâlı (14) dâhil haşem bile ʿazm-râh iyledi su dervâzesiniŋ aldıda huylı bar (15) idi şunda barıb kitmekge barur idi

Abdülmecid Kırgızlar bile (16) (?) tüşti cümle kılıp bu bî-çârelerni yarga söleb tamâm eşyâlarını (17) alıb kaldı özi bile onga yakın kişi bile çıkıp Andican tarafıga

[62b] (1) kenâra tuttı ʿazm Şâh atlıg bir oglı garnıŋ (?) kalıb irdi bu nâ-insâflarnı (2) tafıp HʷâceBurhanüddinniŋ kaşıga kelip tuhfe tuttu anı hem katl iyledi Abdülmecid (3) nakkâre-i şâdiyâne çaldırub münâdi kıladur şehr halkı bildiler ki âʿlem özge (4) bolupdur tanglası Abdülmecid başıga otaga o tagat (?) orda sahn turub (5) kalgan kâr [u] bar (?) mübâhat kılur irdi âhûn Molla Mahmud finhanda aytadur ki (6) ey Râfızî hâlâ hem (?) sanga neler kelür ikin dir irdi âhirü'l-emr (7) HʷâceBurhanüddin hʷâcem Kaşkarga dâhil boldılar taht-ı saltanatda (8) ber-karar bolup olturdı Kaşkar içre bisyâr muztariblik ferakendelik (9) vakâʿ boldı ekseri halk karayagı dip olturdılar bulardın ehl-i memleketge (10) bisyâr teşviş hâtırını hem mâʿaş kadriliki boldı bâʿzı küfrâni nimet kılgan-(11)-larıga tevbe-i tazarrûʿ kıldılar yana Abdülvehhab şâki-i ezelî meşveret körsetti ki (12) feyderfey leşker Yarkend saray-ı haram iylese nâ-gâh ol Hʷâcelergaemânbirmay (13) barsa âsanlık birle şehr feth bolur ve illâ arâm birilse ʿilâc-ı tedbir iyleb iş-i işgalga (14) başlar hemmedin evlâ ol ki leşker-i tizten yorgaylar bes Hazret-i HʷâceBurhanüddinga (15) meşveret mâʿkul tüşti fil-hâl leşker cemʿ bolup Yarkend seri ʿazm iyledi-(16)-ler Kubad Mirzâ Hazret-i HʷâceBurhanüddin hʷâcemniŋ istikbâlige birip kemeri (17) hizmetni bilige muhkem bagladı munga hem Kaşkar halkı feth bolgandın (18) keyn Kaşkarnıŋ hâkimligini birip (?) salar leşker kılıp Yarkendge (19) ʿazm iyledi ʿalâ hazel-kıyâs başlıg Kırgızlar Aksu leşkeri

[63a] (1) Oş leşkeri altı yüz Kalmak iki yüz Hıtay ʿâsîsi debdebe birle Yarkendge (2) âʿzim boldı **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** Yarkendin ol künige Hʷâce (3) Abdullah hʷâcem Hʷâce Mümin hʷâcem taʿallukât hayl ve haşemleri birle Yarkendge (4) dâhil boldılar Hazret-i HʷâceHerman hʷâcem kaddesunıŋ Yarkendniŋ (5) taht-ı saltanatdın köŋül savub fermân kıldılar kim hayme-i bârgâhnı şehri-(6)-niŋ taşıda berfa kıldılar tamâm ehl-i ʿıyâllarını dâhil ve haşemleri birlen anda (7) çıkıp ber-karar boldılar tamâm Yarkendniŋ ʿulemâ ve füzelâları barça ulug (8) uşaklarını cemʿ kıldılar mihmândarlık kılıp didiler kim ey yârânlar (9) agâh ve dânâ bolunglar niçe yıllardur kim biz sizler üzre hükümdarlık kılduk (10) nizâm-ı memleket üçün hezârıga bizlerdin hâh kasden hâh sehven bizdin (11) ötgen (?) bolsa keçürgay sizler ve illâ intikâm algaysızlar bu vakit-i gaça bizler-(12)-din bir zerre (?) biznіŋ hakkımızda ötmedi (?) biz râzı tururmız yurtunglar (13) mâʿmûrluk bolgay el-farz bulardın bir hâlikdin maksad ol ki Hazret-i (14) HʷâceAfaknıŋ evlâdıdın HʷâceBurhanüdin teşrif iylebdur Hâkân-ı (15) Çin

Amursananıŋ (?) bile tâcımdı Kaşkarga mashara iylebdur (16) Yarkendge hem kelür ihtimâli bar eger olar bile cenk kılsa iki taraf Müslümanlarga (17) zulm bolur eger inkıyâd (?) iylese biz elhamdülillâh İslâmdurmız olarga kâfirler bilen (18) muhtelit aralaşdur İslâmdın küffarga tâbîʿ bolgan münasib iymes hem ata

[63b] (1) yâver kılmay âhir tig tartarlar lâyık münasib ol ki biz ehl-i ʿıyâl evlâdımız bile ziyâret-i (2) kâʿbe iylesek inşâallâh burundın hem (?) köŋlümde bar irdi olarnıŋ (3) âbâd-ı ecdâdı bu yurtlarga musallat bolsa biziŋ hem âbâd-ı ecdâdımız mesnedge oltursa-(4)-lar olar çıkıp birkan (?) hâlâ niçe müddetdür ki biz bu memleketniŋ taht-ı saltanatda (5) kâmrânlık sordukı imdi nevbet olarnıŋdur her kişi öz arzûsıga (6) yetganı behrakdur yana felekniŋ sâid-i ekberi ol tarafda nahv (?) biz tarafda (7) maʿlûm boladur biz (?) ki hem (?) yetkürmay çıkıp birmek behrakdur dip (8) idiler saʿat keyn ʿömr-i bâki Âhund ʿulemâlardın Gâzi Bik başlıg cemiʿ (9) Bikler aydılar ki ey Pâdşâh-ı âʿlem hazretleridin irilib bu âʿlem bizge haramdur (10) eger sefer-i ihtiyâr iyleseler tamâm ehl-i Yarkendni hemrâh iylesünler olar hergîz (11) bu yerlerge kadem koymaslar Kaşkarnı alganlarıga rızâ bolurlar burundın (12) hem bularnıŋ ecdâdları Kaşkarga rızâ bolgan ol cihetdin Kaşkar mekân-ı (13) medfûn bilib âbâd-ı ecdâdları şunda yatgandurlar hazretleri âbâd ve (14) ecdâdları Yarkende yatgandur ol münafıklarnı bizlerge koysunlar cezâsını (15) bireli biziŋ olardın (?) yokdur olsak oltursak şehîd oltursak (16) Gâzi eger yüz cânımız bolsa hem fedâ-yı İslâm bolgan kucaklaşıb kocaglaşıb (17) evlâdumız bu tarikalık taht birle bolgan kişini taşlab kitmeslik be-hükm-i (18) şerʿi revâ mudur dip ʿahd kılganlarını kısm-ı Kuranlarını tâze iyleb

[64a] (1) seferni menʿ iylediler Hazret-i H^{W}âce Cihan h^{W}âcem bu hükm-i şerʿini der-miyân kılgandın (2) keyn hiç ilâc kılalmay ikâmet iyleb kazaga rızâ birip yana şehrge dâhil boldılar **Nazm** (3) her ne kim kelse kazâdın (?) bolgum rızâ bolmagay âʿlemde hiç iş zerre caglık bî-kazâga (4) minge takdirdür ki Derviş ilkide ecel bar mu dip takdirdin kaçmak kotulmaglık revâ-(5)-nı minge tenhâ irür bel ehl-i evlâdım bile bolgumız şehîdi (?) kerânı şehîdi kerbelâ (6) vakit irür kim düşmen olgay hem zemîn-i âsmân bir cevâbı tafmagum ker iylesem yüz ming nidâ (7) (?) manemdin keçib belki cânımdın (?) keltürüb yüz hâdise-i envâʿ turluk yüz belâ (8) şâhenşâhi ʿarşıga yetmiş cevr köb öz köŋül dünyâ aydın bolma hergîz âşina (9) dip Hazret-i H^{W}âce Cihan h^{W}âcem tevekkülni hüdâga kılıp sihr-i ahlâkını şehrge dâhil (10) iyleb kalʿadarlık (?) rast iyleb sefîl-i ser-kûblarını muhkem kılıp âmâde (11) bolupdurlar (?) yitti Kaşkar tarafıdın (?) ʿalâmât-ı âsâr peydâ boldı (?) (12) tafşurdılar (?) tamâm kâr [u] bârını leşkerniŋ yaragını Gâzi

Bikge (13) Hazret-i H^{W}âce tafşurdılar hem encâm taftı bâʿdehu H^{W}âce Abdullah h^{W}âcemge melâmetni (14) yekbâre didiler kim munça hem ceratlık bolur mu kim filân yerde yagı bar dimek birle (15) (?) köb kaçıb kelgeyler nâmus imes mu kim bir iki bar hamle (?) düşmen (16) (?) tola kavî bolsa bolmaganda zaruretdin kenâra tutub hezimet iylemeklikdür (17) özleri şecâʿatleridin lafları hile bar kerek vakitide hiç karga kelmedi (18) dip alel-husûs bu mülâkat Gâzi Bikdin ziyâde rek H^{W}âce Abdullah bile H^{W}âce Mümin

[64b] (1) hacâletdin baş kutalmadılar ammâ Kaşkar leşkeri fevç fevç imek imek kele başlay (2) bu kilgenlerni Yarkendin çıkıp tutub esîr iylediler on küngce bu minvâlde turdı (3) her küni çıkıp kilgen esîrlerniŋ ʿadedi altı yüzge yitti on birinci küni ʿâsiler (4) debdebe bile H^{W}âce Burhanüddin h^{W}âcem keldiler (?) kılıştılar kim Hazret-i H^{W}âce (5) Yahya Oşdın yanıb kelip on kündin keyn Kaşkar leşkeri ferakende âfetde (6) yüz keltürdi andın keyn H^{W}âce Burhanüddin h^{W}âcem keldiler Yarkenddin şehzâde-(7)-ler başlıg üç ming kişi çıkıp tekâbil boldılar Hazret-i h^{W}âcem bularga vasiyet (8) kıldılar kim zinhâr ok atmanglar tâ ki olardın bir sadâ anglagaysız andın (9) şerʿiniŋ ruhsatı bile ok revân kılgaysızlar dip idiler ol sebebdin (10) saf tuzu (?) turdılar hergîz ok atmadılar meydân içre cevelânsunlar ol kim kalmadılar (11) ammâ ol tarafnıŋ leşkeri fest fest âvâzı birle rızâ bolurlar (?) (12) bu avâzını bular anglab niçe kişi yükürdi ki h^{W}âcemge (?) ilgeri Gâzi (13) Biknıŋ oglı Ömer Bik kelip h^{W}âcemge yetkürdi h^{W}âcem bu beşâretni işitib leşker becâ keltürüb (14) didiler kim niçe müddetdin keyn köŋlümde beruhi bar idi ki ol halk Allâh âvâzı (15) birle cenkge şürûʿ kılsa Müselmân tarafıga ok atmanglar şerʿide nâ-dürüst irdi (16) cenkdin (?) olsanglar şehîd oltursanglar Gâzi dip cenkge (17) ruhsat birdiler ruhsatnı anklamaglık birle Yâ Allâh Yâ Resûllullâh o (18) âvâzı bile andag iylediler ki güyâ kamuş (?) algandık hamle kıldılar Kaşkarlık-

[65a] (1) nıŋ yüreklerige lerze peydâ boldı hiç tâkatları kalmadı ki bularga takâbil (2) bolgay husûsen Abdullah h^{W}âcem bularnıŋ şecâʿatleri barça (3) ziyâde irdi ammâ ʿinâyet-i h^{W}âcem Hazret-i H^{W}âce Cihan h^{W}âcemge dâmâd (4) irdi sin ve sâlları köhne ammâ himmetleri ve cerʿatları nev-civân (5) irdi her bâre arzu kılur irdigim bu ʿömr-i şerîf otub baradur kim (6) kaşki âhir ʿömrümde bir guzât-ı cihâd bolsa irdi bu ak sakalımnı alûde (7) iyleb cânımnı fedâ-yı İslâm kılsam dip yörür irdi bu cenk mevcûd (?) (8) cânları yaşarıb bu himmetleri ming boldı meydân içide güyâ ki (9) şîr yenglig cevelân kılur irdi gâhî nîze-i yalman gâhî şimşir-i (10) âbdâr gâhî tire-i gümân kaysı harbe ki mahall bâzı birse anı karga keltürüb (11) leşker içre küştedin puşteler kofarıb

leşker-i küffarânı hayrân (12) kılur irdiler yana bir tarafdın H^{W}âce Abdullah Kaşkarlarnı pâre pâre (13) kılur irdiler yana bir cânibdin Hazret-i H^{W}âce Yahya merdânelikde dînî (14) birür irdi yana bir cânibdin Sıddık h^{W}âcem virâne cenk kılıp özlerini (15) düşmenge urub küşte füşte kılur irdiler bu tört şîr-i merdler (16) tört tarafdın andag cenk kıldılar kim leşker-i küffârânı karib-i (17) â῾lemni lerzege keltürdi ammâ ümerâlar cümlesidin virân Cihan Mirzâ

[65b] (1) Mirzâ Kasım Bik Mirzâ Murad Bik Aksuga eşikaga irdi Yusuf h^{W}âcem (2) Fâdşâh iyledin niyet-i guzât üçün kelişleride İslâmga yâr birmek üçün (3) agâ (?) Kaşkarga kilgen idiler Yusuf h^{W}âcem Mirzâ Murad Bikni Kaşkarga (4) eşikaga kılıp idiler hâlet-i ıztırâr Abdullah h^{W}âcem bile ikâmet kılıp (5) Yarkendge kelip idiler yana bir aynası bar idi Mirzâ Şirdag Bik bu üç-(6)-leriniŋ kolıda Kaşkar leşkeriniŋ (?) kaldı yana bir tarafda Mirzâ (7) Abdülvehhab Şehâdeddin Bekavul Muhammed Abdullah Bekavul Kırgızlardın tukalı (8) Mirzâ h^{W}âcem Velîdürga ῾Arûs Mirzâ yurt halkdın hem niçe (?) endâz (9) mübârizler cevelânbâzlık iyleb bisyâr katl iylediler birincini cerâhat-(10)-dar kılıp atlarını alıb Kaşkar halkını bir ferseng arkaga yandurub (11) feth-i nusret bile şehrge tâ῾zim kılıp turdılar h^{W}âcem bularga du῾â-yı hayr (12) kıldılar hem ῾arz iylediler taşkarı leşker ezâ iken tangla leşkerni (13) cem῾ iyleb çıkıp leşker-i küffârânı (?) muşavver iylegaymız dip bu fikride (14) irdiler ammâ orda (?) din şehr sefîlleridin temâşâ-yı birûn (15) kıldı kördiler kim leşker kerd imek imek hemme (?) kelip sefîlniŋ (16) çehar etrâfını kurşab aldı hem ehl-i şehrdin hoş kitti tamâm şehzâdeler (17) bu kice uykunı özleriga haram kıldılar H^{W}âce Burhanüddin h^{W}âcemniŋ

[66a] (1) leşkeri andag cem῾ boldı ki iyledin Aksudın Kuçar Oş Yengi Hisar Kırgız (2) Kubad başlıgın sûfi Mirzâ Hekim Mirzâ Ömer Mirzâ (?)῾ayş munıŋ ki (3) (?) bolup lâyıkdur ki (?) leşkeri bî-hesâb cem῾ bolup birinci (4) (?) minvâlde turdı andın her tarafga tarkaştılar üçünci küni (5) Yarkend tarafıdın nakkare tabl-ı cenk nevâzişge kiygüzdi ol tarafdın (6) ehl-i cenk çaldılar ol kiceni dagdaga birle ötkerdiler **el-kıssa** (7) (?) iki tarafdın saf-ı arâste kıldılar pehlevân nâmdarnı (8) (?) bâ῾zını meyserege karar kılıp şehzâdeler kalıb leşkeriŋ (?) (9) aldılar ol ki mübârizlerler cevelân bâzlık kılıp her tarafga at yögürtüb (?) endâz (10) körsetür irdiler bu iki deryâ-yı leşker aheste aheste aralaşıb ve kirişib (11) andag el-mecmû῾ü'l- (?) boldılar ki hiç leşkerni imtiyâz kılgalı boladı (12) (?) içre kucaglaşıb kucaklaşıb andag cenk kıldılar kim bu meydân (13) nevâynıŋ tenevvüridik kızıdı ecel bulutdın ulûm yagmurı (14) yaga başladı cerrinde ve ferrinde temâşaga köz ahti (?) beyân ferişteleri (15) zâre kılâbâşladı Yarkend leşkeridin

avâz Ya Allâh Yâ Resûlullâhda (16) râhine ve (?) nidâsı kelür idi iki tarafdın bisyâr kanları (17) deryâ bolup âfeti Yarkend leşkeri gâlib kelmedi zâr iylediler H^{W}âce Abdullah

[66b] (1) h^{W}âcemniŋ Hazret-i Yusuf h^{W}âcem Pâdşâhdın kalgan iki (?) (2) irdi tokuz tokuz gırışdın (?) bir ferseng nişânege atsalar (3) hergîz hata kılmas irdi bu (?) pâk (?) tûfeside H^{W}âce Burhan-(4)-üddin ʿazîz turgan irdiler (?) dervâzesideki ser köbdın âʿlemni (?) (5) kılıp ayttılar aslâ hatâ kılmak ʿilmdârnıŋ atıga tekib bir kolıda ilm tuturgaluk (6) (?) nıŋ aldıga yıkıldı çerage menzil uzak irdi andag tug (7) ʿilmniŋ (?) turmadılar bu hâlni körüb Yarkend leşkeriniŋ cerʿat-(8)-ları ziyâde boldı Kaşkar leşker şikest dip tablbâz (?) (9) çalıb iki leşker birbirleridin cüdâ boldılar Hazret-i Yusuf Yahya h^{W}âcem (10) Abdullah h^{W}âcem Gâzi Bik Niyâz Bik be-tamâm dilâverler irdi zafet tafıp yanıb (11) şehrge kirib Hazret-i H^{W}âce Cihan h^{W}âcemge mülâkat cenk vakʿâsını beyân kıldılar (12) Hazret-i h^{W}âcem bularga duʿâ-yı hayr kıldılar ammâ Kaşkar leşkeri Yarkendge (13) ibtidâ-yı kadem keltürüb kilgen vaktide Yarkend halk bi'l-ittifak (14) h^{W}âcemge finhan-ı ʿarz iylegan aydılar ki ey Pâdşâh-ı âʿlem bir mahfi sözimiz (15) mübârek semʿlerige mâʿlum kıladurmız elbette kabul kılgaylar ʿarzımızluga (16) H^{W}âce Burhanüddin Hâkân-ı Çin Kalmaklarnıŋ medârı birlen Yarkend-(17)-din öz şehrlerni aldı Yarkend Hoten kaldı Yarkend şehri tamâm

[67a] (1) Mogulistannıŋ Fâyitahtıdur Yarkend leşkeri tamâm Mogulistan leşkeriga (2) berâberlik kılgan bolur şartıga yüz içimizdin yüzüglük ve ferakendelik vakʿâ (3) bolmasa bu hıyânet özgelerdin vakʿâ bolmas bolsa hem ʿitibârı yok meger (4) iki kişidin gümân kıladurmız biri Niyâz biri Gâzi Bik H^{W}âce Burhanüddin (5) tarafıga ihlâs kimdür Velîkin cibiliyetde (?) vefâ yokdur dînni dünyâga settârlar (6) munıŋ ʿahd-i ʿitimâd kılgalı bolmas burundın hem munıŋ büyü fâlıgı tecrübege (7) yetgen Niyâz Bikniŋ hıyânetiniŋ vechi kadimidin H^{W}âce Burhanüddinniŋ dadası (8) H^{W}âce Ahmedge ihlâs köbdür nazarı niyâzı bolsa yetib turgan hemme cimâʿlardın (9) Bahadur Bikniŋ oglanları Oşga bargan hünerdin yüz evirüb Kalmakga (10) kirib şunda kalgan hâlâ olarga leşker bolup kelip durmış iç taş bolsalar (11) ihtimâli bar ki keyn fişmân sûd bermes maslahat ol ki bu iki Bikni tutub bir yerde (12) olturguzub koysak memleket karga dâhil bolmasa bularga feth-i nusret (13) tafıp yana öz mansıblarını ʿitâ iylese bolur dip ʿarz iylediler Hazret-i H^{W}âce (14) Cihan h^{W}âcem bular cevâbıda didiler ki ey yârânlar mâʿkul aytaysızlar (15) likin min eygülenniŋ hakkıda bisyâr yahşilik kılgan ve

tuz bergen (16) Gâzi Bik biznің hakkımızda anca bar hıyânet kılmaslıkga kısm-ı (17) Kur'an der-miyân iylegan şâidge ʿahdige vefâ iylegay egerçi ol Kuranga

[67b] (1) ol ʿitikâd kılmasa bizler ʿitikâd kılalı bir takdîr-i hıyânet iylese hüdâ ve resûlına (2) tafşurdum Niyâz Bikniң Aişe Bik dip bir kızı bar irdi anı h^{W}âcem nikâhlarıga (3) alıb idiler şümul sebebdin Niyâz Bikni orda hoşlugı sâbitdür şâidge ol (4) hıyânet kılmas eger anıңdın hıyânet sâdır bolsa cezâsını hüdâ birürdiler (5) yana ʿarz iylediler kim andag bolsa bu iki Bikni orda içre hayme-i bargâh takıb birip (6) şumda turub hâkim-i eşikagalık kılsalar tamâm memleketniң könkli ârâm yetedür (7) didiler h^{W}âcem nâçâr mungla rızâlık birdiler şol küni hayme-i bargâh takıb hâkim (8) eşikaga bir niçe kün mütevattın boldılar ammâ râviler andag rivâyet kılurlar kim (9) bu cenkdin yenib bir kün H^{W}âce Burhanüddin-i ʿazîz saltanatda olturub (10) (?) kolıda Abdülvehhab Bik âyanası Ömer Bik oglı Abdüssettâr Bik Abdülhâlik (11) Bik Kuça hâkimi Hüdâberdi Allah Kuli Bik Muhammed Yarmuk Saram (?) hâkimi Ali Bik (12) Dölek hâkimi Sadat Bik Oş hâkimi Hocası Bik oglı Muztar Bik taglık (13) Bikleridin Raman Kuli Bik Fermân Kuli Abdürrahim Bik Kırgız Abdullah Bik (14) sol kolıda Şir Muhammed Emin Bik oglı Abdurrahman Bik Yusuf Bik Musa Bik (15) Muharrem Bik Niyâz Bik Kaşkar eşikagası Hüdâyar Bik Kargılık hâkimi Mir (16) Niyâz Bik oglı Mir Niyâz Bik (?) olturdum (?) Çinde (?)

[68a] (1) Âhundlardın Molla Kutlug Âhund Molla Berat Âhund Sekal Âhund Molla İvaz (2) Âhun Molla Kasım Molla Mir Nevrûz Gezenci Serik Savul İlyas Mirzâ sûfilerdin-(3)-din Mundı Sufi Rahmeti Sufi Lüfti Sufi Niyâz Sufi Kırgızlar-(4)-dın Kuvat Mirzâ Hekim Mirzâ Sufi Mirzâ Cemʿi taallûkat olturub (5) meşveret iylediler ki Yarkendni neçük kılıp algalı bolur cenk kılsak bizlerge (6) gâlib kiledür şehrge barsa iltib asla yola temaydur didiler hemme tesellüm-i (7) şâhane kılıp didiler kim bu tarafdın ilçi kirgüzsek Hıtaydın (8) (?) kişi Kalmakdın iki kişi kılıp (?) kişi ilçi bolup kirse (9) H^{W}âceler Kalmaknıң debdebesini körgen haberini anglagan Hıtaynıң (10) muhkemligini bilgen şâid bu ilçiniң siyâsetidin korkub aldımızga (11) çıkgay (?) şehrini taşlab kenâra tutgay dip meşveret iylediler (12) ve maslahat hemme ki mâʿkul tüşti şol saʿat siyâsetâmiz nâme (13) tartıb birip Molla Baki Âhund ser tıraşga iki Hıtay iki Kalmak (14) bir niçe taglıknı hemrâh kılıp şehr dervâzesiniң aldıga kelip ilçilik (15) ʿilâm kılıp h^{W}âcemniң ruhsatı bile şehrge dâhil iyleb ordanıң (16) aldıga keldi orda emîrler bularga hakâretler iyleb herder bende zemîn (17) edebni bolsa kıldurub h^{W}âcemniң huzûrlarıga alıb kirdiler bu ilçiler

[68b] (1) h^{W}âcemniŋ debdebe (?) salarını körüb hayretde kaldılar saʿatdin (2) keyn hoşlarıga kelip Hazret-i h^{W}âcem bülend tahtda olturubdur (?) (3) kollarıda ervâh dehende-i şeriʿat Yarkendniŋ âʿlemi Ömer Bâki Âhund (4) Hacı Abdullah Âhund Hacı Abdullah Âhund Şâh Abdülkadir Âhund Hacı (5) Sâlih Âhund başlıg tamâm ʿulemâlar olturubdur sol kollarıda Yarkend-(6)-nıŋ hâkimi Gâzi Bik aşkıga Niyâz Bik Ömer Bik Şâh Yâkub Bik başlıgın (7) tamâm ümerâlar Kaşkardın Abdullah h^{W}âcem bile kilgen Vekal Niyâz Bik Mirzâ (8) Kasım Bik Mirzâ Murab Bik Mirzâ Şirdak Bik ve yana Murab mung başılar (9) hemnişin bolup olturubdurlar (?) taht-ı şehzâdeler olturubdurlar ki (10) ismleri H^{W}âce Abdullah H^{W}âce Mümin h^{W}âcem Arga h^{W}âcem Yahya h^{W}âcem H^{W}âce Cihan (11) h^{W}âcemniŋ (?) Sıddık h^{W}âcem dâmâdları Ömer h^{W}âcem Nasrullah h^{W}âcem (12) bulardın bir saf keyn İvaz Hâlife Abdurrahman Hâlife Sâlih Hâlife Muhammed (13) Abdullah Bekavul Şehâbeddin Bekavul Kolat Kuzı Derviş Bekavul (?) (14) H^{W}âce h^{W}âcem Nazar H^{W}âce Arus Mirzâ Tevekkal Mirzâ Tursun Kaş (?) (15) Hotendin Şazyadun hâlife H^{W}âce Laak Hâlife Tuhte H^{W}âce Ak (?) (16) mundın özge hayl-ı hışmnıŋ her kaysıları (?) turubdurlar ammâ (17) bu ilçiler barınca asitâne bûsluk kılıp bir okub kemâl-i korkuncı birlen

[69a] (1) başlarıdın nâmeni alıb tuttılar Hazret-i h^{W}âcem imâ-i işâretleri birle (2) (?) nâmeni alıb fesâhat ve zebân âvâz-ı bülend birlen okudılar mazmûnı ol kim (3) ey H^{W}âce Cihan o miyân Yarkend âgâh ve dânâ bolunglar kim sizlerga evvel Hâkân-ı (4) Çinniŋ yarlıgı ikinci Amursananıŋ yarlıgı bu diyârlar minçe vaktniŋ (5) bu yüzide Kalmak törelerige kalem rûy bolup kilgen iken sizler hem bu diyâr (6) bâc [u] harâc her yıl her ayda çıkarıb birip turmaknıŋ vâʿdesi birle cünk (7) kılıp ibergan bolsa baʿis nedür bularga rûh-i revân bolup bî-vefâlık (8) iylemek bile tig tartgaysız bu neçük küteh endişelikdür kim mundag (9) beyhude âʿkıbeti virân-ı kadem koygay sizler sizlerge bend (10) (?) töre bolup idi Hâkân-ı Çinniŋ yarlıgı Amursana törelik tahtga (11) olturdı tamâm serhâddi Kalmak işi serencâm taftı her diyârıga (12) olarga kalem rûy iken tâbi Han boldı bizlerni niçe kişiler bile iberdi ki (13) Yarkend diyârını tasarrufunglarga alınglar Hâkân yarlıgını yetkürüngler (14) her kim kabul tutsa hûb ve illâ cenk kılınglar eger sizlerge gâlib kelse (15) biz mundın kerü kerü leşker iberalı cenk kılıp şehr halkını esîr kılıp (16) şehrini virân kılıp tamâm çehar kayları gaça katl iylegümizdur dip orda (17) dinleri birle kısm-ı bünyâd iyledi hâlâ sizlerge menfaʿatlik söz ol kim

[69b] (1) tig adâvetni taşlab ve ehl-i memleketni başlab aldımızga (?) sizler (2) bizler Hâkân töredin sizlerniŋ günâhıngızlardın ötüb birde (3) bir şehriniŋ Pâdşâhlıkını bergey

sizlerdin hakkı karabet uşbudur (4) eger bu sözlerni kabul tutmasanglar öz vebâlinglerge bolgan (5) nâme tamâm vesselâm bu fesâdnâme âmiz tamâm bolgandın keyn Hazret-i H^{W}âce (6) Cihan h^{W}âcem der gazab bolup yarlıgı kıldılar ki nâmesini alıb yırtıb (7) rîze rîze kılıp otga saldılar bâʿdehu h^{W}âcem mübârek feşânelerige (8) niçe yerde Çin salıb hitâb kılıp aydılar kim ey bed necâtlar sizler-(9)-niŋ Han törengizler beyhûde tâ mâʿkul söz atıbdur mesel-i meşhûrdur ki (10) özüngni ayrılsang yana birini şîr gazan bîl-i âkil oldur ki işniŋ (11) ʿâkıbetiga karagay hâli gaça nâ-ʿilâclıkdın kâfirlerniŋ itaʿatde (12) irdük imdi bu işni uşol berbâd ötgen ʿömriniŋ tedârik ve telâfisi (13) üçün kılıpdurmız bizlerniŋ bu âʿlemde hiç arzû temennâ kalmabdur (14) imdi murâd-ı maksûdımız niyet-i guzâtdur İranlarnı guzât üçün halk (15) kılıpdur hemme ʿibâdet efdalı guzâtdur eger olsak şehîdlik işimizdür (16) bizdin kişi gümân kılmagay ki yana kâfirniŋ itaʿatıga yanur dip (17) inşa tarmuk candur fecâ kılaşıb evlâmızga sizlerge tâbiʿ bolmasmız dip

[70a] (1) ilçilerge ruhsat birip yandurdılar bu ilçiler yüz ming vehmi endûhlar bilen (2) özlerini şehriniŋ taşıga aldılar birip H^{W}âce Burhanüddinge bolgan vakʿâlarnı (3) beyân iyledi H^{W}âce Burhanüddin başlıg hemme ki meyûsluk yüz keltürdi (4) zemîdlik mürâfi gâlib fikiriga tüşti **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** Hazret-i (5) H^{W}âce Cihan h^{W}âcem ilçi yangandın keyn fikirler kılıp şehzâdeler bilen (6) meşveret iyleb tamâm ʿulemâlarını ve ümerâlarını ve yana yurtnıŋ tamâm serdâr-(7)-ları ming (?) yüzbaşılarnı cemʿ kıldılar yoklar tahi hem itâb tafıp (8) ʿalâ hezel kıyâs sancudın seyyîd-i beşer H^{W}âce kargalıkıdın İbrâhim H^{W}âce (9) Mîr-i Âʿzâm H^{W}âce ikisüniŋ arasıdın tâlib H^{W}âce-i şehrdin Abdurrâhim H^{W}âce (10) Yâkub H^{W}âce Ufridin h^{W}âcem Niyâz H^{W}âce Kemâl H^{W}âce Molla Yunus Molla Kutlug (11) tagacıdın Kurban H^{W}âce mişârdın H^{W}âce Kamrâdın Abdurrahim H^{W}âce (12) Rebancı Âlmas H^{W}âce Fuskamdın Yusuf H^{W}âce yana memleketni tamâm cemʿ kılıp (13) tekellümga zebân açıb didiler kim ey o miyânı Yarkend âgâh ve dânâ bolunglar kim (14) Hazret-i Muhammed Mustafa sallâllâhu aleyhi ve sellemniŋ şeriʿat-ı gazâlarınıŋ (15) revâcı üçün kâfirlerdin yüz evürüb İslâm ʿalemini başımızga kötarlıb iydük (16) tefekkür kılıp baksak biziŋ işlerimiz revnak tabmabdur evvel Oşga leşker (17) iberür bolduk Yusuf H^{W}âce karındaşım âʿlemdin bardı mundag işlerge

[70b] (1) fazıl birür kişi ol irdi anıŋdın irildük Oşga bargan leşkerni Kırgız (2) nâ-bekâr fend birip bargan leşker şikest dip yandı öz leşkerimiziŋ esbâb-ı (3) âlât çabduk birle düşmen ser çabduk boldı gâlib keldi ve yana H^{W}âce Abdullah (4) bile H^{W}âce Mümin Kaşkardın bir niçe mekkârlar mekri birilmesliki birle öz vehmi-(5)-din korkub şehrini

taşlab bu yan keldi Kaşkar koldın çıkıp kitti düşmen (6) takı gâlib boldı be-tamâm Kırgızlarga at sürüpay birip anca terbiyetler (7) kılduk ol nâ-bekarlar körünmeklik kıldı düşmenge leşker boldı ve yana (8) kubâdnı Yusuf H^{W}âce karındaşım Derviş Bekavulnı ibertib Andicandın (9) çarlab keldi ol bed necât hem düşmenge yârı boldı hâlâ Hıtay Kalmak (10) niçe şehr leşkeri ve niçe Kırgızlar Yarkendni korşadı ilçiniŋ nâmesini (11) işitingizler imdi bizler ehl-i evlâdımız bile hiç niyet kılduk bular hem mûrad-(12)-larıga yetseler sizlerge hem âzâr bolmasa maʿlûmdur ki bu feleknіŋ necusiti (13) biznіŋ sarı teveccüh kılıpdur said-i ekber olar tarafıda yüz keltürübdür (14) biznіŋ tarafımızdın Rüstem dastân-ı meydanga kirse hem zaferniŋ ihtimâl yok (15) **Nazm** bî-vefâsın ey felek kerdun keçer katarsın şekveler kılgum seniŋdin munça gaddarsın (16) kanda bir nâdân bed tıynet mûradın bergen âʿlî himmet merd-i dânâ hakkı damgarsın (17) zulm fişye kene kışlar sarı sâid-i ekberniŋ feth-i nusretni nasib iyleb anga gâm hârsın (18) kayda bir âzâd bolsa kılursın bir hatır nahs-ı ekberni nasib iylersin gubârsın

[71a] (1) şâh hem şehzâdeler kanın tükersin bî-dirîg ne ʿaceb hünerizsin bî-rahimsin hunhârsın (2) sâdıkager uşbu derkârı felekde imtiyâznı ümîd iylersin elbette hârzârsın (3) dip köz başı kılıp bu halkga bir duʿâ kıldılar bu duʿânıŋ ulukı icâbet-(4)-lik takıb bu duʿâga dâhil bolgan ming Bikler keyn be-tamâm Bik bolup uşılar (5) ammâ duʿâdın fârig bolgandın keyn bu cemʿ gayr-ı feryâd kaganlar orladı ki (6) dek künbedni per çarmadılar hemmeler ʿarz iylediler ki Yâ Hazret-i Pâdşâh-ı (7) âʿlem hazretleridin mundag meʿyûsluk nâ-ümîdlik baʿis nedür ki (8) bu belâ-yı tufandın kenâra tutgaylar bizlerni ot içre taşlagaylar (9) bu ot sizlerni neçük koyduradur bizlerni hem koyduradur hemme kişi (10) bir ten bir cân bolup gayrga yol birmegaymız hemmedin behrak oldur ki biznіŋ (11) tarafdın bir ilçi çıksa anıŋ mazmûnı nâmeler çıkarsalar dip meşveretni (12) araga saldlar h^{W}âcemge bu maslahat maʿkûl tüşti ve birge (13) fermân kıldılar ki nâme-i tahrîr kılgıl dip ilçilikga sâlih (14) kalıganı buyurdılar sâlih kalıga debdebe ʿasasa debdebesini tüzüb (15) nâmesini başıga kayıb özini şehriniŋ taşıga alıb taglık kerdişge (16) yakın bardı bu haberni Hazret-i H^{W}âce Burhanüddin anglab bular hem

[71b] (1) Hıtay Kalmak Kırgız âʿlem ve nâ-insâflarnı ve zâlimlerni derviş divânelerni (2) cemʿ kılıp debdebe ʿasasasını tüzüb ilçige bol birdiler sâlih hâlife hem ilçilikni (3) berca keltürüb tevâzuʿ birle başlarıdın nâmeni alıb tuttılar Hazret-i H^{W}âce Burhanüddin (4) işâret birle nâmeni okudı fetibdurlar kim ol ibn-i nâm be-nâm hüdâ (?) (5) nigârında her duser emsâl-i efrûz revâk felek-i mülk reseninde mûr-ı mülk andın (6) Hazret-i hakk subhanehu teʿâliniŋ fazlı keremi birle tevfîk tafıp kâfirlerniŋ itaʿatı-(7)-dın yüz evürüb

cihâd-ı guzât iylemek bile İslâm âʿlemini başımızga kötarıb idük (8) ey HʷâceBurhanüddin Hʷâce sizlerge baʿisdur ki kâfirge yar-ı himemden biz Müselmânlarga (9) bu tarikalıg zulm-i hikâyet körgensiz kelâmullâh-ı şerîf uşbu ki enmâʾü'l-müminûn (10) ihvetu yâni Müminniŋ birâderidur birbiriniŋ hakkıda herkez hıyânet (11) revâ irmes eger sizleriŋga siniŋler mülk-i memleketde bolsa kâfir birle yarurlıklar hem (12) irmes sizler ol tarafdın vehmle kılgaysızlar ve bizler bu tarafdın cümle kılgaymız (13) iygülen bir bolup kâfirni ârâdın kötergaymız andın keyn kaysı şehrini ihtiyâr (14) iyleseler şol şehriniŋ taht-ı saltanatıda ber-karar bolgaysızlar yok irse (15) ve diyârını ve diyârını lâzım tutsangızlar anı maʿkûl tutub memleketni sizlerge (16) koyub bir eli bizler tâbiʿ lâzımız birle hiçge ʿazm kılalı bizleriŋ (17) hiç arzûga kanganı yok sizleriŋ nevbetinglериŋ iktidâsı turur her

[72a] (1) neçükdür bizleriŋ maksûdımız uşbu kâfirleriŋ kademidin bu yurtlarnı (2) kılmakdur guzât özgelerge farz-ı kifâye bolsa bizlerge farz-ı ʿayndur Hazret-i (3) HʷâceBurhanüddin siz hemme Hazret-i Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem-(4)-niŋ şeriʿatlarını kars tutub sennetlerini barça keltürmek lâzım-(5)-dur her kişige icmâ-i ümmetdur angla söz uşbu her kişige İslâm din-i behresi (6) okutur anıŋ hûnı bizge helâldur oltursak gâzi olsak şehîd (7) olgumızdur sizler hemme kâfiriŋ yarlıkı bile leşkeri küffârânı başlab kelip (8) bizleriŋ kadr-ı metingiz bar ki kâfirge beraberlik kılgaysızlar mesele şubuga (9) bisyâr gâlib bolsa Müselmân zâʿife bolsa ol sûretde nâ-ʿilâc (9) inkıyâd iylemek lâzımdur sizleriŋ bu kılgan işleringizni evvelîn âhirin (10) hiç Müselmân kılmagandur bizler madamıga terikdürmiz hergîz kâfirge bolun (11) sunmagaymız kucaklaşıb kucaklaşıb oladurmız hâlâ hem şehr-i Yarkend (12) içre sizlerge fâzıl bir Kuça kişi bardur bir Müselmân iki kişiniŋ evrindedür (13) misl-i meşhûrdur ki şehriniŋ süflî kagızdın bolsa cerbesi yenginedin (14) halk zâʿife kişi bolsa şehr içidin bozulmagunca taşkardın (15) algalı bolmas bizler niçe vakit gaça şehirdârlık kılgaymız zehire kılgan (16) niçe yılluk aş ot su müheyyâdur öz ihtiyârımız kelse çıkıp cenk (17) kılurmız bolmasa ârâmız birle asâyiş kılgaymız hâlâ cenkge çıksa yüzdin

[72b] (1) birge nevbet yitmeydur sizler hücûm eylesengizler bizler hem hücûm eylegümizdur (2) dip sözini tükettiler nâme tamâm vesselâm **el-kıssa** HʷâceBurhanüddin-(3)-niŋ zehresi kitti ilçige hitâb kılıp aydılar ki sizleriŋ Hʷâceleringiz-(4)-ler haddidin ötkezib mâʿrifet okubdurlar mundag siyâsetlik (5) çıkanı sözler bile sipagir çelik kotmas bizler bu yerlerge öz ihtiyârımız-(6)-ca kelgen imes Hâkân-ı Çin Amursananıŋ yarlıgı birle kilgendurmız (7) bu mâʿrifetniŋler olarga yaver bolmas

bizlerge maʿkûl bolmas bizniŋ (8) arkamız iki ulug tagka yolanıbdurmız hâlâ bu şehr-i Yarkenddur eger (9) yüz mundag leşker bolsa olarnıŋ kuçı iltimâsı birlen algaymız uzaksa (10) kalamak birle melâl bolmaydurmız bu kün almasak tangla alurmız âher kolıga (11) kelmey kayan barur dip ilçini yandurdı ammâ ol kün kice bolup (12) irdi kondurub ertesi ruhsat birdi ammâ Gâzi Bik kuzgun (13) atlıg kirâr sudalarıdın Peder Arus bir kişi bar irdi bisyâr mekkâr gazâ (14) harâmzâde nâ-bekâr meşveret körsetti ki damâdım Gâzi Bikniŋ bir (?) sâz (15) kişi bar idi Delivan H^{W}âce atlıg anıŋ bir veziri bar idi Gıyâs (16) dip bu ilçiler bile hem kelipdur anı min bu kice otagmıga alıp birip ve sevas (17) kılıp yoldın çıkarsam ol kirib Gâzi Bikge Aytur Gâzi Bik bozulsa

[73a] (1) şehr-i Asân kolıga kelür didi bu çile H^{W}âce Burhanüddin mergûb tüşti (2) fil-hâl Gıyâsnı otagıga başladı kicesi bisyâr mihmân kılıp öz H^{W}âce-i (3) Seyyidin vâdeler kıldıga eger Gâzi bizni dip şehrini bozub birse biz anga (4) Yarkendniŋ hâkimlikini birip oglıga hem ʿâla hezel kıyâs şehirge hâkim (5) kılgaymız her vaktige Kalmak bizniŋdurmızca yetmiş fuşti gaça hâkim-(6)-lik mirâs bolgay eger bu sözni Gâzi Bikga maʿkûl kılsangız (7) sizge hem ulug mansıb birip darlık nişâne bireli bu mazmunda nâme (8) katıb gıyâsga birdi bu vakâʿnı sâlih halîfege bildurmay irtesi (9) ilçini yolga saldı bu ilçiler sıhhat-i selâmet şehirge dâhil (10) bolup Hazret-i H^{W}âce Cihan h^{W}âcemge bolgan vakâʿlarnı beyân kıldılar (11) h^{W}âcem aydılar ki mundag siyasetlerdin aslâ karda tutmas min dip (12) zarlarıga keltürmey makâm-ı rızâda olturdılar **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** (13) Niyâz Bik eşikagadın munıŋ ammezâdeleri kim behâdur Bik belâları (14) Kuçar hâkimi Allâh Kuli Bik Hüdâyar Bik Muhammedyar Bik atası Şire (15) Muhammed Emin Bik ve yana hem bölek neçend cimâʿları taşkarnı leşker bile (16) kilgen irdi Niyâz Bik oknıŋ bikanıga baglab nâme revân kıldı (17) ki kasıddur miyân boldı mazmûnı ol ki ey Niyâz Bik siz ehl-i beytingiz bile şehr-i Asan

[73b] (1) burundın bizge mevgûb edingiz hâlâ hem bir niçe kılıp şehrini bozub bergeysiz (2) biz sizni Yarkendge hâkim iylegaymız hâkimlik siznıŋ mirâsıngızdur (3) dip bu sözniŋ rastlıgıga Allâh Kuli Bik Hüdâyar Bik niçe yirde (4) kısm-ı Kur’an kılıpdur Niyâz Bik bu nâmeniŋ mazmûndın mutalaaʿ (5) bolup şehrini bozmaknıŋ fikriga tüşti bir niçe mukarreb kişileri birle (6) meşveret kılıp maslahatları anga karar taftı ki bagınıŋ berse (7) haddi şehriniŋ sefîlge muttakil irdi likin şehrini cevruga durgan (8) Kuça sefîlleri bagnıŋ taynıŋ arasıda idi uşbu bagnıŋ bir halvet (9) Kuça sebebdin lokma evüreb olturgulac yerini cag evürüb sefîlniŋ (10) taş yanı yar idi şol yardın çıkmaknı közleb koş atlıg yorgunca (11) lokmaga şürûʿ kıldılar lokmanıŋ agzıga

dervâze urnattılar garezleri (12) lokma tayyar bolganda H^{W}âce Burhanüddin h^{W}âcemge haber birsek mingga (13) yavuk kişi şehrge kirse tâbiʿlerimiz birle biz katılsak cân kötü almaş (14) bir kicede helâk bolur dip cedd-i cühd birle lokmaga kadem koydılar kice bolsa (15) tufesini tüşüb muzhanege tafıp kice bolsa lokma körleydur bagı (16) hem halvet irdi çerage zemistan irdi seyr bag mahalli irmes irdi

[74a] (1) işbu tarika lokmanı bag ming rûberûsıdın yetti sekiz garlaç ötkerdiler be-nâgah (2) tâbiʿleridin bir diyânetlik kişi bar irdi bu esrardın vukuf tafıp (3) fil-hâl urdaga birip pinHan-ı ʿarz iyledi h^{W}âcem Niyâz Bikni (4) urdaga çarlab finhan kişi iberdiler birip lokmanı körüb kelip rast (5) ikenini maʿlûm kıldı h^{W}âcem fermân kıldılar likin ehl-i ʿıyâl (6) Hanelerini tarâc eylemediler katıg ʿazâb hem kılmadılar (7) çerage Niyâz Bikniŋ kızı Aişe Bikni h^{W}âcem Algan irdiler (8) kin atalık hürmetini saklab ʿizzet kıldılar ol körünmek (9) hakkı kurbet saklamabdur min saklayın dip ziyâde harç yetkür- (10)-may nazar bend sakladılar ammâ Aişe Bikniŋ ordasıga hergîz barmadılar **Nazm** (11) iyge barsın zinhâr iyleme hiç kimge azâr nefi isteb hem buruki zulm bisyâr iylega (12) koymagıl niçe kadem kılma hıyânet kimsege iki âʿlem içre canıŋga katıg kâr iyleme (13) her ne kim kıl bir yetimniŋ könküni agrıtmagıl hakikât Şâhdur olsın anı hâr eyleme (14) niçe düşmenni özüngga mahrem zâr iyleding sernik iyler daş kim agyârnı yâr iyleme (15) ker sanga ehl-i hakikât karhûd maʿlûm imes cân-ı dil birle ʿakîde iylegallar gam (16) bizge cevr [ü] cefâ kılsa felek agyârıdın bil özüng (?) yolup düşmenge izhâr eyleme

[74b] (1) sabahka ötgen ʿazîzler rûhıdın âgâh bol aytları silkide bolsa kahz bil âʿr iyleme (2) **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** Aşur Kuzı Bik dip bir âʿmi kişi bar irdi (3) aslâ Kalmak suda kemerleridin irdi anı h^{W}âcem taʿbiyet kılıp tag (4) boyıga hâkim kılıp irdiler İslâm âşikâr bolganda Han ker yerâʿ kılıp (5) idiler tamâm Yarkendniŋ kâr [u] bârını ordanıŋ esbâb-ı âlâtını munga (6) tâʿviz kılıp idiler güyâ zerîr cümletü'l-mülk irdi anıŋdın bî-ruhsat (7) hiç iş tamâmga yetmes irdi ammâ bu vakitler H^{W}âce Masum bây filât (8) başlıgın bir niçe kişilerni Kalmakga til barur ihtimâli bar dip tutub (9) zindânga salıb idiler bular bir niçe kün zindânda yatıb mecâli (10) kalmaganda zindânbend h^{W}âcemge ʿarz atıb idi h^{W}âcem andag (11) bolsa zindândın çıkarıb her kişige tafşurunglar evi içide mukayyed (12) saklasun dip fermân kıldılar bu Aşur Kuzı Bik Molla Sıddık H^{W}âce (13) Masumnı sakladı dip öyge alıb birip idi H^{W}âce Masum Molla (14) Sıddık Aşur Kuzı Bikni ve sevas kılıp öz h^{W}âcesige mâyil kıldı (15) Aşur Kuzı Bik

iyleşib bây filat H^{W}âce Burhanüddinge (16) nâme çıkardı mazmûnı ol ki öz h^{W}âcelerimdin yandım H^{W}âce Burhanüddin h^{W}âcem

[75a] (1) h^{W}âcemni didim filân küni iki ming kişi arka tarafıga atlansun bir tarafıga atlansun bir tarafdın (2) (?) yetmiş kişi sefîlni yaktıb birürler şol şakak birle şehirge kerürler (3) kirib urdaga keçürsün anga gaça nekkâre kişi koyalı şadiyâne çelib (4) devri be devri Amursana dip bu tariklik şehrini algalı bolur dip nâme ketib-(5)-dur Burhanüddin h^{W}âcem başlıg hemme hoş haberge şâd bolup Aşur (6) Kuzı Bikge Niyaz Bikge Yarkendge hâkim eşikegalıkga vâʿde (7) kıldılar bây filat kiceleb yana şehirge kirib bu vâʿdlelerni yetkürüb (8) ıkʿâtlarnı beyân kıldı tanglası H^{W}âce Burhanüddinge (9) nisbeti bar kişilerni cemʿ kılıp şehir bozmakga mukayyed boldı (10) Sultan H^{W}âce atlıgı Aşur Kuzınıŋ bir oglı bar irdi (11) Hazret-i h^{W}âcemge uşak irdi bu anglab dadasını ʿayb itse aydı ki (12) ey ata bu neçük bed hıyanetlikdur ki siz kılgaysızlar bu işniŋ (13) bed nâmıdın çıkalı bolur mu bu neçük şermendelikdür salhâ-yı sâl-(14)-dur ki biz bu h^{W}âcelerimizdin iltifatlar körü bulug devletge makam-ı mertebege (15) yitsek yana bularnıŋ hakkılarıda mundag bed hıyânet tüzsek hüdâ (16) revâ körer mu bu tarikalık rûy-ı zeminge Pâdşâh bolgandın rastlık (17) birlen olgen behrakdur Aşur Kuzı Bik idi ey oglum bu işi

[75b] (1) imdi fevtti menʿniŋ vakit avttı bây filat bolmaknıŋ hattını keltürdi (2) tangla sihrlab kertüzgaymız didi oglı yana menʿ kıldı dadası (3) kabul tutmadı gazabı keldi şimşir alıb yükürdi oglı kaçıb özini (4) kenâra ki aldı urdaga birip bi tevakkuf h^{W}âcemge bu esrârnı çakaye iyledi (5) h^{W}âcem idiler yalgan eytedürgansın atang sanga gazab kılgan (6) sebebdin bühtan kıladurgansın didiler Sultan H^{W}âce (7) idi Fâdşâh-ı âʿlem bu sözde hilâf yoktur munı hayal kılmay (8) ʿilâcını kılsalar eger bu sözüm galat bolsalar min ulumga lâyık (9) didi yana bây filatnı keltürseler siyâset kılsalar rastıga kelür (10) didi h^{W}âcem emri kıldılar bây filatnı keltürdiler bu sekniŋ (11) kollarını baglab şimşir yelanglab ey zevr-i rast sözlegil (12) oltururmız dip siyâset kılıp idi nâçâr ikrâr kıldı hemme rastdın (13) vakâʿnı beyân kıldı Hazret-i h^{W}âcem Aşur Kuzını keltürmekge fermân (14) kıldılar H^{W}âce Kutbüddin h^{W}âcem birle Abid h^{W}âcem iygülen (?) salmas (15) keltürür ki revân boldılar ammâ Aşur Kuzı Bik bir oglı kaçıb kitmek (16) birle evide olturalmay bir haber alalı dip atlanıb kelür idi yolda

[76a] (1) bu şehzâdeler ücradı bu şehzâdeler teskin hâtır üçün didiler ki (2) ey Aşur Kuzı Bik siznıŋ kide barıb mihmân bolalı dip çıkıp (3) idük siz kaçıb kelesiz didiler Aşur Kuzı Bik didiler ki (4) taksir-i Pâdşâhzâdelerim min anglamay kaçıbdur min hâlâ

hem (5) yeteli öyge yordunlar didi şehzâdeler idiler imdi oraga (6) baralı dip urdaga yüzlendiler divânHaneniŋ aldıga yetgen mahalde (7) Han yarlıgı dip tutub libâslarını saldurub kollarını baglab (8) hᵂâcemniŋ huzûrlarıga alıb keldiler ez-sırrı gazab birle didiler ki (9) ey Kör nemek hᵂâcengdin keltürgan hattıng kâni didiler bu Kör nemek ikrâr (10) bolmay tandı oglını mülâkat kılur boldılar oglı mülâkatını (11) kabul tutmadı ulûmga rızâlıgı bar velî dadasıga rûberû boluşga (12) rızâlıgı aher siyâsetni haddin aşurganda ikrâr kıldı bir sâ-(13)-bır sanduk nişâne birdi ki hatt şunda dip kişi birip sanduknı keltürdi kör-(14)-diler ki lifâfe içide bir hatt-ı mühürdâr alıb okudılar mazmûnı mezkûr bolgan (15) hᵂâcem emr kıldılar ki alıb çıkıp muhkem kaydga salınglar hâdimler alıb çıkıp (16) mukayyed iylediler tanglası tamâm Yarkend halknı cemʿ iyleb Aşur Kuzı Bikni bir eski (17) cuba kiydürüb kulada boyınıdın baglab sürün kaydga (?) emr kıldılar

[76b] (1) haneniŋ ötreside tutub turub Hazret-i hᵂâcem Aşur Kuzı Bikniŋ vakâʿsını (2) iylige takrîr iyleb didiler ki ey şûm bilid aslâ sini filân vakitde Kalmakdın (3) acratıb alıb kutkarmadım mu filân Kalmakga aytıb mertebeninni ziyâde kılmadım mu (4) cündân hâdiselerde sanga yaverlik kılmadım mu ulug mansıbga yetkürmedim mu (5) tamâm memleketniŋ kâr [u] bârını sanga tafşurmadım mu ve yana bizge karasnab (6) hûnımızga zâmin bulamsın bu kılgannıŋ cezâsını atıfil didiler (7) Aşur Kuzı başını tevben salıb bu tarikalık kişiniŋ cezâsı katldür didi (8) andın hᵂâcem ʿulemâlarga bu tarikalık kılgan kişiniŋ cezâsı nimedur ʿulemâlar (9) bi'l-ittifak cevâb birdiler ki bu yenglig mürted bolgan kişiniŋ cezâsı katldur (10) dip cevâb birdiler andag bolsa tire baran kılınglar dip boyudılar (11) Hᵂâce Abdullah hᵂâcem ʿarz iylediler ki tangla Cumʿa küni dip mevkuf koydılar (12) bu Cumʿa yanıb hâli bolgandın keyn Abdullah hᵂâcem yana ʿarz iylediler ki Aşur (13) Kuzı Bikniŋ ber veçhi bar ki ulumga lâyık imes anıŋ üçün ki munı oltursa (14) mundın keyn atasınıŋ hıyânetini oglı hergîz eytmes munıŋ ulûm günâhını (15) oglıga otsadı evi içideki emvâlini leşkerge buyrusalar yaga guzâtga (16) çabduk bolgay dip ʿarz iylediler Hazret-i Hᵂâce Cihan hᵂâcemge (17) bu söz maʿkûl boldı tanglası yurt halk yana kelip katlige tiz kıldılar

[77a] (1) Hazret-i hᵂâcem aydılar ki Aşur Kuzı Bik günâhını oglı Sultan mindin tiledi (2) min hem sizlirdin tileydur min dip katlni menʿ kıldılar tamâm ümerâlar aydılar kim (3) bu mikdâr işlerde bir iki kişi olmasa memleket zabt tabmas dip tolatız (4) kılıp âher bay filatnı Hᵂâce Masumnı alıb çıkıp darga eşib olturdılar (5) ehl-i memleketniŋ köŋül sır-ı cemʿ boldı **Fasl-ı Dâstân İşitmek Kerek** (6) Hᵂâce Burhanüddin hᵂâcemdin

Niyâz Bikniŋ vâʿdesi özige tuşmay (7) Aşur Kuzınıŋ hem vâʿdesi o hişâmay bisyâr melâl boldılar her küni (8) (?) kılıp şikest dip yanurlar andag kıladurlar ki kişte birle fişte kıladurlar (9) husûsen ol nâmdarlar ârâsıda mazhar hider kerar saf şekmen ve (10) Rüstem merv efgân ablak suvâre yâʿni Hazret-i İnayet h^{W}âcemge (11) mübârizlik ve ikâne idiler bulardın taşkarı leşker hem (12) nâlân idi her bâre eytür idiler ki eger bu mübârizlik suvâre bolmasa (13) irdi şehrini bir künde alur idük hemme leşkerimizni kırdı uşbu ablak (14) suvâre bolmasa irdi hergîz kıralmas irdi dip nâle kılur irdi (15) ammâ bir niçe kün bu minvâlde ottı likin bu felek (?) fetarnıŋ tamâm (16) necusi bu ʿazîzlerniŋ başlarıda irdi bir nahs-ı ekber küni İnâyet h^{W}âcem

[77b] (1) ʿayn-ı cenkde her tarafga cümle kılıp taglıklarnı koydık koglab sasıb (2) yürür irdi birer akzı finhan büküb yatıb karaveller andag ayttı ki (3) eving yannıŋ başıdaki üstüHannı fecak fecak kıldı bâ vücûd niçe (4) zahmlar bile ol kâfirge yetib bir tel ok atıb idiler sinesidin (5) birân otub zemîn içre gâib boldı ammâ İnayet h^{W}âcemniŋ ʿakılga (6) füturtıb âʿlem karankguluk boldı ablaknıŋ ʿinâyetini yandurub (7) koya birdiler ablak alıb şehr tarafıga alıb yördi dervâzege keltürdi (8) yolab vatanlarıga keltürdiler üçünci küni âʿlem-i bâkige rıhlet kıldılar (9) kalvenallâhu inna ileyhi raciʿun Hazret-i h^{W}âcem Pâdşâh (10) başlıgın hemme şehzâdeler ulug mâtem kılıp haddi nihâyet siz hayr sadaka (11) kılıp nemâzlarını o tâb altun içre defn kıldılar ammâ h^{W}âcem idi-(12)-ler ki bu musibet mâtem tenhâ ferzende H^{W}âce İnayetniŋ imesdur (13) hemme mizniŋdur biznińdurmıznıŋ tamâm bolmakınıŋ ibtidâsı uşbudur (14) imdi kat fırsatda vakti bolgay ki bizge ne hayr tasadduk kılgucı bu (15) bolgay hâlâ öz mâtemizni özimiz tutgaymız ve tasaddukumıznı özimiz (16) bergeymiz dip Yarkend halkını dünyâga mâlâmâl kıldılar ammâ H^{W}âce Burhanüddin-

[78a] (1) niŋ leşkeri bu merdarlık suvâredin halâs bolganıga yüz ming şâdlık kıldı (2) bu küni ziyâde hemme kılur irdi çerage İslâmda yetib hakk-ı müstevli boldı her küni (3) sefîl boyı yandın bülend şebîh kıladur tanglası Yarkend dilâverleri hamlesi (4) kılsalar bolar tâkat tutalmay nâçâr şikest yib yanadurlar Yarkend dilâverleri (5) kargank birle ot yakadur ne mikdârga hişleri hüsr-i hâsâk yagaçları saʿat-(6)-de kiyüb kül boladur şübhege müvekkil-i halknıŋ bâʿzısını esîr kıladur ve bâʿzı-(7)-sı kiyüb kül boladur ve bâʿzı çalakları kenâra tutadur bu kâr [u] bârlar-(8)-nıŋ tolası kabagat dervâzesiniŋ taşıda vukûf kagadurlar bu (?) (9) dervâze Hazret-i Abdullah h^{W}âcem molcarları irdi niçe müddet bu tarikalık rûz-(10)-gar keçürdiler ammâ Burhanüddin-i ʿazîzniŋ leşkeri tola intizâr bolup (11) me'yûsluk yüz keltürdiler ammâ künige Gâzi Bikniŋ kişisi Salih

Hâlife birle (12) ilçilikge çıkıp H^{W}âce Burhanüddinniŋ nâmesini alıb kirib idi Gâzi Bik (13) bu nâmeni işitib bî-vefâlık cünbişge kelip köŋlüsi şehzâdelerdin (14) uzub H^{W}âce Burhanüddin tarafıga mâyil boldı Hankah dervâzesidin mashara (15) dervâzesi arası munıŋ (?) idi hükm-i tahsis câri irdi gâhi sefil-(16)-din gâhi dervâze birle cansun çıkarur irdi gâhi taşkardın (17) casus kirâr irdi hâkimlik vâʿdesi bir kısm Kur'ân kılaşur irdi

[78b] (1) bu tarikalık niçe müddet ötti bu esrârlarnı hemme şehzâde orda ulugları anglab (2) Hazret-i h^{W}âcemniŋ mübârek semʿlerige yetkürdi didiler ki bu Gâzi Bik (3) bisyâr mekkârdur munıŋ hıyânetide şek yoktur kerisi murâdıga (4) yetgen munı tutub bendge salsak hemmeniŋ könkli teskin tepe eger biz (5) anı tutmasak hakkımızda iş yesaydur keyn fişman fâide birmek dip ʿarz (6) kıldılar Hazret-i h^{W}âcem aydı ki ey ferzendler cefa-i hıyânetdin söz (7) kılasızlarmız takdirdin söz diledurmızlar makam-ı tefekkürde miz (8) makam-ı tevekkülde köŋül tinmes kalmışda irdi bu nevi arzu birle rızâ (9) koyıga tâ koydum kadem-i köŋlümni tindurdum sözüngler rastdur min niçe (10) merr Gâzi birle Kur'ân der-miyân kılgan ve kısm ʿahdige vefâ iylemese miz vefâ iyle-(11)-gümdür ve yana ol ki işler arasıda işler bar bende-i takdîr ezelge kırmak (12) lâzımdur tedbir birle iş tamâm bolmas dip şehzâdelerni menʿ kıldılar (13) ammâ Bikdin kice ötmeydür casus çıkarıb şehr içideki esrârını (14) haber birmeydurgan gâhi andın tilce kirib söz alıb çıkadur birbir-(15)-de sefilniŋ kevakı bolsa emniyet yetkürdik birleri bolsa atıb çıkar (16) idi bu tarikalık niçe kün ötti hiç helâl bularga yetkürmedi hiç hile (17) birle şehrini (?) almadı andın Burhanüddin h^{W}âcem Gâzige kişi kiygür-(18)-dik biz tola melâl bolduk bu tarika birle şehrini bozub birle zafer tafıp

[79a] (1) şehrini alsak törege atıb Gâzi Bikge ziyâde inʿâm alıb biri dip (2) iylenmes kıldı Gâzi Bik munıŋ cevâbını tangla atıb çıkar (3) ey dip casusga ruhsat birdi özi mekri hile birle şehr boz-(4)-maknıŋ fikirigi tüşti meşvereti anga karar tafşıga Yarkend leşkeri-(5)-ni cemʿ kılıp alıb çıkıp özi kaçıb çıkıp leşkerini basruk (6) kılgay leşker-i İslâmga şikest bolup şehirni uşbu ferâkendelikde (7) bozub bergey derhâl Gâzi Bik Hazret-i Cihan h^{W}âcem-(8)-niŋ huzûrıga barıb ʿarz kıldı ki ey Pâdşâh-ı âʿlem kaçan (9) gaça bu tarikalık mahbûs bolgaymız aher şehir içideki Müselmânlarga (10) teng (?) bolur bâʿzılar açlıkdın merkeblerini olturub (11) yirler ekseri halk bî-mâʿzurluk yüz keltürüb himmet cür'et-(12)-lerige noksân yeter munıŋdın hûbrak ol ki yetmişerdin (13) on iki yaşar gaça leşker alıb çıkıp Bikbâr hamle kılsalar H^{W}âce Burha-(14)-nüddinniŋ leşkeri bir defʿâda faymâl bolup keşâr uşbu tarika (15) birle gâlib bolgalı bolur dip ʿarz

etti Hazret-i Cihan hʷâcemge (16) mergûb tüşti fermân kıldılar ki Müselmânlar âmâde leşker bolgaylar

[79b] (1) olsanglar şehîd oltursanglar Gâzi bu cenkdin kaçsanglar (2) mürted-i münâfık gazabga sezâvar bolursızlar dip münâdi kıldurdı (3) bu kice tablnı andag nevâzişge keltürdiler ki kûs-ı İskender kartay cemşîd-i (4) sefîd mühri hoşbeng sûrnây (?) kerdişger kördiler (5) oldırdılar cenk yaragını kıldılar ol kim diller kaçmak fikrini (6) kıldılar ammâ Gâzi Bik dihkan tüz harâmi taşkarı casus (7) çıkardı ki tangla şehirde kişi koymay özüm çıkman bir iki (8) meydân algandın keyn öngdin sivâga yüzlengli bolurmız (9) andın arka birip kaçkaymın andın keyn âdem kişilerini öz-(10)-leri bilgaylar dip nâme çıkardı ammâ şehr içide bu kice ata (11) ogul birlen vedâlaşıb hemmeniŋ cür'et ve himmetleri (12) noksanda irdi çerage Gâzi Bikniŋ hıyânetini hemme kişi anglab idi (13) el-kıssa hemme esbâb yaraglarını özlerige üstür iyleb mükemmel musallah bolup (14) dervâzedin çıkalı yördiler bâʿzı ehl-i hisâblar Yarkend leşkerini kırk (15) mingga çagladılar tâ leşker şikeste yib yangunca dervâzedin leşker (16) çıkmagı hâli bolmadı Hʷâce Burhanüddinniŋ leşkeri hem saff tartıb turdı Kuçar Aksu

[80a] (1) Oş Kırgız taglık bolup Yarkend leşkeriniŋ aldıda deryânıŋ şihâbı (2) afitâbnıŋ zerresice yok irdi el-kıssa bu iki leşker birbiriniŋ (3) tekâbilide saflarını rast kıldılar nâmdâr çapek suvâreler meydanga (4) at salıb çevlânbazlık kılıp memineni müyesserege ibar idiler ammâ (5) Gâzi Bik menʿ kılıp ok atgalı koymas irdi bâ-vücûd anıŋ (6) birle Hʷâce Burhanüddinniŋ leşkerini niçe fersank yerge yandur (7) didiler mahall anga yok boldı ki kiştedin fiste kofargaylar (8) bisyâr hamle kılsalar kerdeni âsmânga sarub heyyân mestûr iyle-(9)-gaylar Hʷâce Burhanüddin bu leşkerniŋ tolalkını be-tamâm leşkerleri ca-(10)-ndın ümîd üzdiler aydılar kim hiç kimde yâr yok ki bir kadem ilgeri koya-(11)-lgay efrâdı birle kenâra alıb temâşa kılıp turdılar ammâ Gâzi Bik (12) öngidin leşkerini çaglagan bolup yörür irdi uşbu (13) hâletde Burhanüddin hʷâcemniŋ leşkeridin beş yüz (14) kişi Gâzi Bik tarafıga at saldı Gâzi vakitni ganimet (15) bilib tug ʿilmini yürgeb alıb koca yaşladı arkadın (16) Kırgızlar at saldı Yarkend leşkeri hayrân-ı sergerden bolup

[80b] (1) kaldılar güyâ âsmân basıb algandık maʿlûm boldı ulukları say taşı-(2)-dık yattı âdem uluşnıŋ nihâyeti kalmadı kaçkanlar dervâzedin katmak (3) âdem birbirini basıb olturdı keyn kalganlarnı sayıb düşmenler olturadur (4) bâʿzılarını sefildin agramcı birle tartıb alıb turadur ammâ Hazret-i (5) Abdullah sefîl tûfeside faspanlık kılıp leşkerniŋ

yaragını (6) çabdub turga idiler bu vâkiʿni körüb dast (?) leşkerni (7) yandurgalı anca saʿy kıldılar dervâzedin aslâ çıkışnıŋ ihtimâli (8) yok âdemler birbirni basıb keledur nâçâr sefildin agramcı birle (9) Tokal Mirzâ öz hâdimleri birle hʷâcem niçe defʿâ leşkerni tuhtatıb (10) yandurdılar ol tarafdın koglab olturub keledur bu kaçkan (11) halkda yâr yok ki arkaga karagay hiç vech birle bolmadı nâçâr öz-(12)-lerini sefîlge aldılar dervâzedin kergan halâyıklar selâmet kaldı (13) andın özgesi oldı anga gaça kün kice boldı dervâzeni muhkem kıldılar (14) teng atgunca uluklarnıŋ libaslarını ve yaraglarını almak birle düşmen-(15)-ler hoş hâl bolup asâyiş tüzdiler el-kıssa şehriniŋ içi mâtem-i (16) musibetge toldı biri atam diydur biri agam diydur biri ukam (?) diydur (17) hiç kişi musibetdin hâli bolmadı Gâzi şol kaçıb kirgence huyle-

[81a] (1) sige sulakab urdaga barmadı Hazret-i Cihan hʷâcem başlıg hem şehzâ-(2)-deler orda tâbiʿleri cemʿ bolup meşveret kıldılar ki ʿilâc nedür (3) barurga kuvvetim yok ne turarga tâkatim bizni bu mihnetge saldıngsın giriftâr (4) ey köŋül âher maslahatları karar tafmay hemmege ıztırab feydâ boldı Gâz-(5)-ini çerlaglı niçe kişi iberdi kelgeli ünmedi bu tarika birle niçe kün otı (6) bizle gâli kişi barsa mine bar ey didür kelmeydur barganca evzâʿ (7) öz kice bolup beredür Hazret-i hʷâcem Ömer Baki Âhundnı çerlatıb kelip (8) ayttı ki ey Âhund siz barıb Gâzini alıb kelgeysiz kelmeydur (9) bâʿis nimedur birbirimizniŋ hakkıda Kur'an der-miyân kılgan kelip (10) birlerniŋ hayr yetmez ki meşveret iylese şehr içide turganmız hûb (11) (?) şehrini taşlab kenâra tutganmız hûb mu çıkıp kitsek kaysı tarab-ı (12) hûb niçe bildür ki hakkı selâm hakkı taʿâm bolup irdük bizge vefâ (13) kılmagan dünyâ anga hem vefâ kılmas dip Âhundnı yolga saldı (14) Âhun Gâzi Bikniŋ kidebarıb her tarafdın söz araga salıb (15) niçe nasihât kıldı âhergay didi ki barmaydur min şehzâdelerimdin (16) korkadurmız her renk-i müşevveş sözler anglandı köŋlümge

[81b] (1) teskin birip andın keyn bargaymın dip cevâb birdi Âhund kelip (2) vâkiʿni beyân iyledi anga gaça her tarafdın miltakçılarnı (?) hideb Gâzi (3) Bik huylısıga alıb kerib biredür orda halkı o çerase (4) ol kice öz kice evzâʿ körsetedur bu vakâʿnı körgen hâdimler (5) barıb eytedürler şehzâdeler Gâzi Bikniŋ hakkıda hʷâcemge (6) Gâzi Bikniŋ hakkıda tutmakga kaydga salmakga tâʿne kıladur-(7)-lar Hazret-i hʷâcem Pâdşâh yitedür ki köŋül yetinmeska ka-(8)-lmış irdi bu nevʿ arzû birle rızâ köyga tâ koydum kadem-i (9) köŋlümni yetendurdum vasiyet kıldı kabrim taş ile ferhâd ile (10) mecnûn-ı cünûn sahrasıda ol taşlarnı kögüsige urdum (11) ol tuz harâmi Gâzini der-miyân iylegan Kur'anga ceddi büzürgvâr-(12)-ımga tafşurdum köreyge Gâzi uşbu

diyârda bir yıl ya yarım yıl (13) kabirca bolup turganıŋnı bizni koydurgan ot sini hem koyfurur henüz în evvel (14) ʿaşk est dagı kerîh kemterken ki în tufan rüsvâ-yı est âʿlemgiri (?) (15) Âhundga ruhsat birdiler ki öyge yandı bu kice şehzâdeler öz tâbiʿleri bile (16) mertebe cemʿ bolup yana (?) yandılar bâʿzıları şehrde turganmız hûb didi (17) Abdullah h^{w}âcem Şahabeddin Bekavul idiler ki uşbu halde barıb Gâzi Bikni huylısıga

[82a] (1) solab oltursak düşmenler me'yûs bolup yanarlar hemme şehrini muhkem (2) tutgalı bolur dip bu maslahatnı hem kabul kılmadı âher maslahat (3) anga karar taftı kim hâlâ kiceleb yörsek deryâdın utub filân (4) tagnıŋ içideki garga kirsek agzı bardur ilçideki garga (5) kirsek agzı bardur ilçi yaylag ʿâzîmdur ot suy içidedur niçe yıl (6) anda ikâmet kılsalar tenglik keltürmeydur bir kişi bir miltek birle (7) agzıda oltursa düşmen yüz ming bolsa hem herkez yavuk kelmaydur (8) düşmenler vukuf tafıp bizniŋ kısmızga kuşa kunca bizler özimizni (9) garga aladurmız dip hükm kılıştılar bilmediler ki takdir-i kazâ (10) kaysıdur meşveretge ʿamel kılıp kenâra tutarga şürûʿ (11) kıldılar bâʿzılar vâkıf boldı bâʿzı atası vâkıf oglı (12) gâfil bâʿzılar at minib ve bâʿzılar tivege minib ve bâʿzılarnıŋ (13) atları hâzır bolmay minkişib ne bolarda çabduk bolgay (14) ne (?) şehridin sahraga çıkadur gandık kim kasluk (15) birle Meshire dervâzesi didâr korgu birle kargalık (16) yolıga kirdiler yol üzreside Kırgızlar

[82b] (1) tüşüb yangan iken uşbu muztariblik birle yoldın taşarkab (2) cangalga kirdiler tün kice andag cangaldur kim asmân birle beraber andag (3) sürʿat birle yördiler kim ana ogul birle işi yok aga anı birlen iş (4) ir kişi irlegini bilmeydür mazlumlar mazlum lagini bilmeydür (5) güyâ kıyâmet âşikâra bolgandık hevelagan yerdin (6) ötgeli bolmaydur (?) azgan kankufurga tiken (7) yerdin otsa birdin ötgeli bolmaydur hezâr meşakkatlar (8) ötse yana biri turubdur ʿâli ahzâla bâʿzılarnıŋ (9) bedenleri çek bâ-vücûd munça müşküllik birle deryâ-yı (10) Zerefşânga çıktılar bu deryânı yakalab yördiler ki (11) niçe yirde aldıga deryâ uçraydur ammâ deryânıŋ saffeti (12) cangaldın yemenrefdür ötreniŋ mevzi yengi tüşü-(13)-bdür iki yakanıŋ mevzi-i muhkem bâʿzı yerniŋ akızlıkı (14) âdem bûy bâʿzı deryânıŋ suy evidik tivedik (15) kardu keledür merkeblerge tekbese pâre kıladur üstideki (16) âdemler suga tüşedur at birle deryâga kirse atnıŋ koşkunı üzlüb deryâga

[83a] (1) yüz tuben yakaladur bâʿzınıŋ atı deryâdın çıkunca olangı uzlub arkaga yakaladur (2) (?) cûşları suga yakaylagandın keyn süvâre bolmakga imkân yok mu zülab kıladur (3) mundag meşakkatler birle Karayantaknıŋ tugrası irdi deryâdın ötege şürûʿ kıldı (4) anga gaça Kırgızlar haber tafıp arkalarıdın koglabtıb bardı herkez emân

birmeydur (5) kaysıları keyn kalsa ya kenâraga çıkıp Kırgızlar tamgan siz şumlarnıŋ zahmeti (6) keltürsak mı minge bir nişte felek cevri sitemdin niçe sözdi kılay ötgen zemân-(7)-dın köb şikâyet ʿazîz serkeştedin bir hikâyet ne işler keltürüb şehzâde-(8)-lerga hemme nâzik beden âzâdelerge bularga kilgen işler kimge keldi koyu kâfir (9) Müselmânlarga kıldı yemân ve sâkin beyân birle tükenmes ne çaglık dişe bolmas (10) eyyühen-nâs ʿadûlar hâlidin isteb emânlar keriz iyleb ʿazîz Hanedanlar (11) kenâra tuttılar deşti âdemge diyâr Hane taşlab şûm kademge dime deşti belâ hangal-(12)-durlar ne cangal irdigim çangal şirler diraht hârtek misl-i neşter evrâd (13) âzâga andag tig (?) kılay deryânıŋ evzâfını inşâ-i suhan bisyâr (14) ammâ barça iyme körüng aksilikni bozmanga tekaüt iylemes yahşi yemanga (15) birûn gark iylemiş firʿavnnılarnı selâmet ötkerür Musa öylerni sözüng (16) kıl sâdıka kim ihtiyârı mukarrerdur bu işler her ne barı felekdin kerdiyang (17) yüz ming şikâyet tükenmes çün anga yoktur nihâyet **Fasl-ı Dâstân** (18) **İşitmek Kerek** Gâzi Bikdin bu kice şehzâde şehrini taşlab kenâra tuttılar (19) Gâzi mekkâr haber tafıp hükm kıldı ki tabl-ı şâdıyâne çalınglar dip kûçe

[83b] (1) be kuçe münâdi kıldurdık devri be devri Hâkân Amursana Burhanüddin h^{W}âcem (2) dip bâʿdehû oglıdın fişkeş alıb h^{W}âcesıge çıkardı nâme hem çıkardıga (3) bucalarnıŋ leşkeriga şikeste şehrdin çıkardım tezten arkadın leşker ibe-(4)-rtib aldurub kelgeysızlar andık hayâl bolsa özini bercay hilvetge (5) alur anda sûd birmes olardın beri katulub kitse bu şehrde (?) emân oltur-(6)-galı bolmas kalgan kârlarnı özleri hûb bilür dip ammâ H^{W}âce Burhanüddin (7) bu sözni anglab tamâm hayl hışımlarnı çarlab vâkiʿni beyân iyleb (8) Rahman Kuli Bikni baş kılıp Hüdâyar Bik Kırgız Abdullah Bikni Kırgız münâki (?) (9) beş yüz leşker birle buyurdı ki tiz barıb ser râhnı alıb tutub yesîr kılıp keltürgay-(10)-sızlar dip yolga saldı bular uşbu niyet birle yolga revân boldı (11) ammâ Niyaz Bik eşikaga orda içre kâide irdi şehzâdeler ordadın çıkışla-(12)-rıda kayddın içreb ordanıŋ setuga sırrını yagıb aldı Aişe Bik hem (13) yagıb aldı kalgan yana Gâzi Bik aldı şehr halkı baldır haber alganlar (14) dünyâga mâlâmâl boldı ammâ şehzâdelerniŋ arkasıdın yörgan Kırgızlar (15) sürʿat birle yörüb subh-i sâdık birle şehzâdelerniŋ arkalarıdın yitti ammâ bu (16) mücbir Hanedanlar sukga muzlab ve bâʿzıları suga tüşüb tizab (17) ve bâʿzılarınıŋ kolıda belâsı tutugluk bâʿzılar ehl-i hânesi (18) birle atga mingilik ve bâʿzılar fiyâde at (?) uşbu muztarlık (19) birle düşmenler arkasıdın yetib çehar etrâfını korşab aldı

[84a] (1) şehzâdeler birle mingga yakın kişi çıkıp idi bâʿzıları azkıb ve bâʿzılar-(2)-ga bir hâdise kişe kelip yol takılmay keyn tört beş yüzga yavuk kişi kılıp (3) idiler ammâ

hiç kişide tâkat yok ki düşmenga rûberû bolgay meger ol (4) şirkişe secâʿat mübâriz-i bülende himmet ammâ Hazret-i HʷÂce Abdullah hʷâcem-(5)-niŋ gayr sit himmetleri coşga keldi bir niçe dilâverlerni hemrâh kılıp düşmenlerga (6) kârzâr iylediler bulardın özgeleri öz hâlleri birle mübtelâdurlar düşmen-(7)-ler tarafıga kaya bakmakga imkân yok hattıga Cihan hʷâcemniŋ Şerîf (8) Agaca atlıg bir haremeleri bar irdi hemmelerdin bularga Mihriban (9) idiler yana has hilvetde bular birle idiler mâʿsukâne körer irdi kazâ-(10)-ra derd-i şikemi yetib şehirde koygalı bolmadı agaca berir ki yetgende balmay (11) vay vay dip kaçkardı atdın tüşüb tevellüdga bardı oltu-(12)-rubdurlar mu küll pasbânlardın biri mundag vakitide atlarıga m inib (13) taşlab kaçıbdur her cünd nâle ve zârı kıldılar hiç kişi haber almakga (14) tâkatları yok irdi şunda turub kaldı düşmenler yitib keledür (15) şehzâdeler ilgeri yörgen ammâ Abdullah hʷâcem öz hâdimleri (16) biri bu mikdâr düşmenlerga tekâbül kelip kaysı tarafdın hücûm kılaslar (17) şol tarafga şecâʿat körsetib her atgan okları hergîz hata bo-(18)-lmas irdi uşbu tarikde nemâzıga boldı su keşa su keşa kitib barur irdi

[84b] (1) be-nagâh aldılarıga bir deryâ üçredi düşmenler ilgeri birip asân yerdin utub tüsüb (2) meltik andanılıkga turdı bu muhibbeler nâçâr özlerini deryâga urdılar aldı deryâga (3) kirib arkası deryâga kitib barur idiler düşmenler yana hücûm kıla başladı munı (4) ʿâdil şâh der Hannıŋ oglı İsmail Bikniŋ uşaklarıdın irdi (5) berker ve düşmenlerge bir munça halknı başlab koşuldı munı körüb Müselmânlar set-(6)-leşib düşmenler kuvvetlendi bular yana at saldı Abdullah hʷâcem aldıga otur çakıb (7) düşmenler hem hezâr kılmay bî-ayb kelür irdi bir ok alıb andag attılar kim bir nâmdâr taglık (8) bir çerânedin tekib yana bir çerânedin çıkıp ok yerge bend boldı munı körüb düşmenlerdin (9) hoş kişi hemme arkaga yandı ammâ ötgen kılıpnıŋ kolıda niçe Müselmân şehâdetge (10) yetib irdi şehzâdelerniŋ haklarıda nâ-mâʿkul sözlerni eytür irdi ammâ Abdullah (11) hʷâcem tekever sürüb yetib kelip bu bildniŋ atınıŋ ʿinâyeti alıb hâdimleriga (12) tafşurub kol salıb başıda başıda bolgusını alıb ay (?) birle çıkıp idiler tu-(13)-bend boldı sudrab ne kördiler kim (?) ugurlukga olkaknıŋ öz taşıga (14) (?) çerâne bildimce galabdur âhir zîre bu sulub yerge tüşti Müselmânlar surab (15) mürdesini suga taşladılar ammâ Müselmânlar üç hisse bölündi bir hisse-(16)-si deryâdın uttı bir hissesi deryânıŋ içide bir hissesi deryânıŋ (17) bu yüzide Hazret-i Abdullah hʷâcem feryâd kılıp turadurlar kim ayr bolmasang biri (18) kil kâfirlerdin kaçmagıl özüngni okga tutub berkil bu (?)

[85a] (1) kaçsang hem oltur (?) kolga tüşye kanalıb olgandın cenk kılıp (2) olgan behrakdur dip anca feryâd kıladurlar hiç âdemniŋ kolakıga söz (3) aslâ kirmeydur her kişi öz cânınıŋ gâmıda ne berü birlen işi yok her ne kılıp (4) özlerini ilgeri alıb düşmenlerdin yarak bolmakda çerage olar saltang at birle (5) yolnıŋ âsânıda yördiler çerage bular ehl-i Haneleri birle çıkan her zıddı yıldam yörse-(6)-ler düşmenler yörüşidin âheste bular Bikbâra kılsalar düşmenga bir defa (7) iki defʿa gâlib keledur likin tâkatları yok Abdullah hᵂâcem her kanca behâdur (8) bolsalar mingga yüzga takâbül bolgalı bolmaydur bir tarafnı der fütâde bolup ka-(9)-çursa yana bir tarafnı kişte fişte kıladur murçeler iylese lâ ittifâk şirileniŋ (10) tiresini suyar Hazret-i Abdullah hᵂâcem köb feryâd kılıp hiç kim kolakıga (11) almagından keyn sözge heşleri birle deryâga kirdiler düşmenler munı körüb (12) sulbideki Müselmânlarga özini evürdi Hazret-i Yusuf hᵂâcemniŋ (13) kiçik oglanlarını Arga hᵂâcem eytar irdiler bu şehzâdeler hem henüz (14) deryâ-yı lebide irdi kâfirlirdin biri kelip aydı Perran ötkerdi şehzâde (15) serin kün atdın yaklıb şehîd boldılar kalvenallâhu inna ileyhi raciʿun (16) munı körüb Müselmânlar özlerini deryâga taşladılar munı Nazar hᵂâcem (17) körüb âʿlem közige karankguluk köründi özini deryâ-yı leşkerge evü-(18)-rüb andag cenk kıldılar ki saffetge rast kelsegüsiz her niçe kılgan kâr (19) kılmaydur çerage düşmenler tola Kırgız Kalmak yarlıgca bolup iylegangan iken (20) nâgâh Nazar hᵂâcem Arga hᵂâcemniŋ cesed-i mübâreklerini atnıŋ aldıga alıb

[85b] (1) yördi yana hücum kılıp keldiler bu hâletde çagladı kim deryâdın ötkeli (2) bolmaydur tüşedurgan çıkadurgan yerleri tayfak mu ikizliki bir (3) gulac bar egerçi düşmen ayagıda kalganı hûb suda kalganıdın dip (4) yana yerde koyub sekratıb deryâga kirdi ammâ Abdullah hᵂâcem deryânıŋ (5) içide idiler birâderlerniŋ cesedige közleri tüşti berkaradı-(6)-lar ikinci karamdı çerage mahallniŋ ammâ munça halk deryâga kirib (7) idiler deryânıŋ suyunı arkaga yandı bargan sırrı olgarıb (8) Müselmânlarnı kötem dip kitti tolası şehâdet taptı bâʿzısı deryânıŋ (9) sahilide emân kaldı ammâ Nazar hᵂâcem deryânıŋ içide kitib barur (10) irdi bir gayyâr kâfir kelip saydı iki zire bir olfak kib irdi ötmedi (11) iki ayagını rikâbga koyub muhkem olturdı yigirmi otuz kadem yerge bardı (12) at yıkılmadı iki tarafdaki taglıklar körüb tahsîn-i âferînler kılıp (13) bir mukarrer kelip tugradın baktıga nîze bile saydı nâçâr suga (14) yıkıldı kırk ellik kadem suda akıb bardı deryânıŋ kenâresi adem (15) boyı ikiz idi zîre ikin bile yarag çabduglar bile sudın çıkmak-(16)-nıŋ imkânı yok bu hâletde Hᵂâce Abdullah hᵂâcem yetib barıb yanı sundılar (17) yanıŋ üçini tutub yana bir üçide tartıb aldılar libâsını saldurub (18)

özleriniŋ cübbeleri kiydürdi hemme Müselmânlarnıŋ terik kalgan-(19)-ları deryânıŋ ol yüz cenk utub tüştiler kördiler ki birniŋ belâsı

[86a] (1) yok birniŋ agası yok ʿâlâ ihzâ Arga h^{W}âcem yok hemmeleri mâtem (2) tutub yıglaştılar bu hâletde Abdullah h^{W}âcem gazab birle aydılar ki ey (3) nâdânlar ne sebebdin nâle kılursızlar andın ulug rak bolsa elzâne kılga-(4)-ysızlar olsanglar neçük kılursızlar mâtem özüngge tüşge olarsın künh ile (5) bî-cürm tıfl olganıŋ ki cüzîʿ bâʿdehû Abdullah h^{W}âcem feryâd (6) kıladurlar ki her kişige bu düşmenler kolıga terik tüşe gümân kılmaganıga terik (7) kalgay min dip hârlık birle oltururlar anıŋdın cenk kılıp özüng-(8)-lerni okga tutub birip irdi birle olganıŋ hûbdur dip (9) münâdi kılıpturadurlar her kişi öz hâli birle mübtelâdur kâfir-(10)-ler tarafıdın bir niçe mekkâr sulh iylemekge mukaddem sini tüzüb (11) agaz kıladurlar ki ey Müselmânlar imdi ne özünglerge (12) katıg işni revâ körersizler beyhude renc çıkıp özünglerge (13) zulm kılursızlar imdi bu fiʿilinglerdin yanıŋlar kazâga rızâ (14) birnikler iki h^{W}âceler bir deryânıŋ suydın irilgan arada (15) hiç muhâlefet yok ne tariklikce h^{W}âcem ihtiyâr kıladur şol tarik-(16)-lik bolur harem-i şerîf niyetleri bolsa (?) rahlesini rast (17) kılıp tahdı Hindustan gaça uzatıb yanarlar eger bu diyârnı

[86b] (1) ihtiyâr kılsalar kaysı şehirde ikâmet kılsalar şunda turgaylar dip şehzâdelerniŋ (2) gazablarını yandurub bu sulhnı kabul tutganlar eger yâver kılmasalar ana kısm-ı (3) Kur’an dip Rahman Kulı Bik Kırgız Abdullah Bik sarıg (?) bu üç (4) semeredâr Kur’andın kısm kıldılar hemme şehzâdeler cemʿ bolup mundın özge gelâcı (5) yok dip kazâga rızâ birdiler ammâ Abdullah h^{W}âcemniŋ gazabları (?) (6) bolmay eytur irdiler ki ferdigâr bolgay kim bu kemterin âʿzı bendeni-(7)-ge bir ak ʿitâ kılsang cânımını kâbızla ervâhga tafşursam bu zâlim-(8)-ga dûçâr bolup hârlık zârlık birle olmagın nasib kılmasang dip (9) incinen baş yalang kılıp anca cenk kıldılar bir biren ötküdik ok közler-(10)-ige tutya boldı ammâ Hazret-i Cihan h^{W}âcem nasihâtlar birle aydılar ki bu şehâdet (11) bizge mirâsdur ey ferzendelerim gurunglardın yanıŋlar kazâga rızâ (12) birsingler dip în hemme nasihât kıldılar andın Abdullah h^{W}âcem didiler ki (13) yâ beyâ-yı büzürgvâr bizlerge ruhsat birsünler bir niçe miz ʿalâik âʿlemini taşlab (14) tecrîd çıkıp kitgeymiz inşâallâh necât tafgaymız eger biz necât-ı haksak bizlerge hiç ziyân (15) yetkürülmes eger hemmemiz bu tariklik bu ta’ifelerniŋ kolıga tüşsek bir kişini (16) terik koymas bu sözlerni min ölümdin korkub dimey mi hâlâ yana (17) aklımnıŋ Fâdşâhlıkıdın behrakdur ol neslimiz âʿlemdin (18) munkatiʿ bolgay ikinci ol ki yedd-i gürdâr zâlimlerniŋ kolıda hârlık (19) birle olgandın ok üçide olmakga râzıdurmız didiler

[87a] (1) ammâ Hazret-i Cihan h^{W}âcem yana didiler ki ey ferzend bu sözüngler hemmesi mâʿkul (2) likin âsmânga çâre itmek âkillerniŋ kârı imes sizler kazâ-yı muʿallâkdın (3) söz kılasızlar anıŋdın kaçmak revâdur ammâ bu kazâ-yı mutlakdur anga (4) teslîm-i rızâdın özge çâre yok elhamdülillâh mirâs-ı şehâdetni bizge nasib kılgay (5) Kerbelâdaki derece-i şehâdetniŋ âher vakti bizlerge nasib boldı bu dünyâ beyhûdedür (6) munıŋ devleti hem bî-bekadur imânnıŋ bir şartı dünyâ işidin âhiret (7) işini mukaddem bilmekdur bu dünyâ müminlerniŋ zindânı kâfirlerniŋ (8) bûstânıdur nefsiniŋ ihtiyârı birle iş kılsa âhiretniŋ rahat-(9)-larıdın mahrûm bî-behr kalgaylar hiç zicân ölüm şerbetini tartmay (10) kalmas bizlerge bu kün bolsa berüge tangla bolur mundag ölüm hiç vaktide (11) müyesser bolmas rahatı tangla körersizler bu düşmenlerniŋ kolıda her (12) neçük cevr [ü] cefâ birle olsak anıŋ ecri andın ziyâdedur yana bir vechi (13) belâga sabrı kılsa Allâhu teʿâla ol kişini dost tutar ey ferzendlerim imdi (14) cenkdin kol yagnıklar ser nüvişt kalemde mundag iken kazâdın her ne (15) kelse körkaymız dip teskîn birdiler şehzâdeler kerîh ve zârı bile ʿarz kıldı (16) ki ya cedd-i büzürgvâr imdi her ne takdirdin bolsa boyun sungaymız bu düşmen-(17)-lerdin her ne tariklik işler başımızga kelse rızâ birgeymiz dip bu güşâ (18) (?) cedel birle düşmenler diyârıdın uttılar Rahman Kuli Bik Abdullah (19) sarıg Yesavul bir niçe serdârlar cemʿ bolup Hazret-i Cihan h^{W}âcem-

[87b] (1) niŋ huzûrıga kirib iʿzâz-ı ikrâmlar birle burunkı mâʿkul sözlerni (2) ʿarz iyledi Hazret-i h^{W}âcem bu mekkârlarnıŋ mekrini bilib nâçâr (3) kabul iyledi aydılar ki ey halâyıklar sizleriŋ kolungızlarga (4) esîr tüştük ihtiyâr imdi sizleriŋ her neçük kılsanglar kazâga (5) rızâ biripdurmız dip sözlerini tükettiler bular ʿarz kıldı (6) ki bizleriŋ sözmizge yâver kılmaydurlar Hazret-i Yahya (7) h^{W}âcem Burhanüddin h^{W}âcem kaşıga barıb agzıdın (8) söz işitib yansalar yane kişi lâyık imes dip mekr-i hile birle (9) iltimâs kıldı Hazret-i h^{W}âcem ruhsat birmekdin özge çâre (10) tafmay nâçâr kabul kılıp Yahya h^{W}âcemni çarlab mübârek feşâne-(11)-lerige bûse kılıp idi kim barsıng sizni hüdâyımga tâ fücûrdum dip (12) Hazret-i ceddim h^{W}âcem resûllullâhga tâ fücurdum dip Hazret-i (13) Yahya h^{W}âcem cemîʿ şehzâdeler birle körüşüb elvedâlaşıp (14) kerîh zârı birle kalın düşmenlerniŋ arasıga kirib (15) be-der kitti Müselmânlarnıŋ ekseri deryâda garka bolup (16) libâsları hevl kün kice boldı hemmeleri ot kılab (17) libâslarını kortkalı turdılar bâʿzıları atlarını boguzlab

[88a] (1) küştni kebâb kılıp ehl-i evlâd birle gazâ kılur irdi Hazret-i Abdullah h^{W}âcem ser hisâb (2) bardılar ki şehzâdelirdin tört kişi yok ikisi cünkleridin ikisi kiçik (3)

ʿıyâllardın şehâdet tafganları mâʿlum imes serdâr-ı leşker idi ki bizni (4) katliʿâm kılsanglar hemme mizni cemʿ iyleb katl kılursızlar bizler karab karalab tüzüb (5) ehl-i ʿıyâlımızını nâ-mahremniŋ kollarıda esîr bolşamızga rızâlıkmız yok evvel (6) bizlerni serencâm kılıp andın ne bolsa şol bolgay bizler hayât turub çedamasmız (7) madamıga Han tenmizde bardur uruşub olarmız dip siyâset kıldılar (8) serdâr-ı zâlimler şol saʿat otaglarnı aktarıb Kırgızlardın açratıb şehzâde-(9)-lerga tafşurdı Müselmânlar bu kiceni kerîh zârı birle ötkerdi düşmenler hoşhâllik (10) birle kerü etrâfını kurşab yetibdür zicân öter ki yol tafmadı nısf-ı şeb-(11)-din ötgen vakit irdi Abdullah h^{W}âcem Nazar h^{W}âcem Sabir Kereknіŋ (12) oglı Tuhte h^{W}âcenı Şehabüddin Bekavulnıŋ oglı Mirzâ Hıdırnı kolıdın (13) tutub h^{W}âcemniŋ huzûrıga alıb keldiler ʿarz iyledi ki ey Büzürgvâr Seyyid (14) zâdelerdin niçe kişi ruhsat tiledük kabul tüşmedi ne bolgayga bu üç (15) kişige ruhsat birseler eger bizniŋ neslimiz münkatiʿ bolsa mu âbâd-ı ej-(16)-dâdımıznıŋ hâlifesiniŋ nesli münkatiʿ bolmasa hemmemizge duʿâ (17) kûyluk kılsa dip iltimâs kıldı h^{W}âcem bu iltimâsnı kabul kılıp

[88b] (1) bularga duʿâ kılıp ceddim Hazret-i Muhammed Mustafa sallâhu aleyhi ve sellemga tafşurdum dip ruhsat (2) birdiler Nazar h^{W}âcem bu iki becceni birini aldıga birini arkasıga mindürüb at birle kenâra (3) tuttılar ammâ bu kâfirlerga kurşab yatgan irdi likin bu düşmenlerniŋ köziga (4) körsetmedi bu şehzâdeler bu katıg kiceni müşküllik birle ötkerdiler (5) tangla serdâr-ı düşmenler kelip ʿarz iylediler ki ey şehriyâr mundın keçüb şehrge (6) cezam bolup Burhanüddin h^{W}âcemge mülâkat bolsa kaysı şehrini birse (7) şunda pâ-bercâ bolsalar dip ʿarz kıldı ammâ şehzâdeler köŋülleride (8) eytur ki bizlerni kaysı harlık birle alıb barur ikin dir irdiler ʿilâc (9) yok yatur boldı yana idi yarag çabdug imdi sizlerge derkâr bizge birseler biz (10) algaç barsak dip kand-ı fünûn birle esbâb-ı âlât yarag çabduglarını aldı (11) şehzâdeler nâçâr arkaga yanıb yol ʿazmin tüzdiler tâ haddıga ve diger gaca yol (12) yördi akşam dihkan kentge keldi ammâ düşmenler münâdi kıladur ki her kişi kene (13) karga yakın kelse ol kişi hem kene kar dip hiç kişi yakın bargalı haddi yok (14) şehzâdeler bu menzilge tüşüb yattılar bularda ne uzak bolgay ne (15) gazâ kılgay bularda otun bolgay ot kılagay açlık andın (16) ziyâde savuk andın ziyâde alel-husûs kiçik ʿıyâllarınıŋ (17) yagı zârıga tâkat kılgalı bolmaydur düşmenlerniŋ cünklerige (18) kişi iberdiki bu neçük zulmdür kâfirler resmide hem kiçik ʿıyâlnı katlge

[89a] (1) revâ körmes dip bisyâr serzeniş kıldı bu sözni işitib otratga remuz iki (2) karga çekde şâhi birdi şehzâdeler bir cünde çakmak çakıb ot kıladur ot (3) bolmaydur âhir

savuknung şiddetige açlıkga sabır kılıp olturdılar (4) bu kice tang attı ales-sabâh serdâr-ı leşker uyazlık birle köçürüb (5) bisâtlarıda her nimerse bar idi anı alıb kır atga mindürüb (6) alıb yördi ammâ munkı Kırgız andag gâret iyledi ki kıyâmet âşikâ-(7)-ra boldı düşmen Kırgızlar ayttı ki günâhkarlarnı tutgan kişi biz bolsak (8) ölçilerini özgeler alur mu dip hiç kimni nazârıge keltürmey bolancı-(9)-lıkga turdı Müselmânlarda yâr yok ki dihkân nerselerni birmey turgay (10) şehzâdelerniŋ yaşlarıdın gâh ayaglarıdın libâslarını (11) saldurub alıb hergîz rahm kılmadı mundag savukda muzzâb ka-(12)-lur dimediler gâhi analarınıŋ kucakıdın tartıb alıb tirede alıb (13) taşlaydur hiç kim ferdâ kılmaydur uşbu ʿazâb-ı ʿukûbet birle nemâz dişer gaça (14) yol yörüb orda üstüngide biringi binâ kılgan hoylıga tüşür-(15)-diler tamlarını âdem boy kılıp iken tûfesini yakmay mâl sulayıb (16) iken şehzâdeler her kaysısı özi tafguncelik yırıglab oltur-(17)-dılar munda hem ilkigidin yüz hisse ʿukûbetler kıldı Hazret-i (18) Cihan h^{W}âcemniŋ bir taşlık çüyaları bar irdi bir taglıkga

[89b] (1) salıb birdi ne yirge taʿâm bolgay ne kirge ikin bolgay ne kılarga altun (2) bolgay ve bâʿzılar niçe cân ve bâʿzılar köŋül cân kaldı uşak ʿıyâl-(3)-larınıŋ yagısıga tafıp tutgalı bolmaydur bagırları harâb ve cigerleri (4) kebab boldı candan muhannet meşakkatler birle tang attatı ammâ bu nâ-bekârlarına yana (5) şehirge köçürüb alıb kerrâr boldı taglıklar her birlerini bölek alıb kirdür-(6)-miz dip irib ulaşıb aldılar bu şehzâdelerga kumbara tafışmaglık yiter (7) bolmadı mundın ziyâde füturge ve eşturge tâkat yok **Fasl-ı Dâstân** (8) keltürsakı minge camıngını karatrak / ki mundag sözde behûş (?) hubrak (9) bâki sözni fütûrga tâkâtim yok / beyân iyler ki könkdürmez yok (10) minge yüz keltürübdur taraf-ı hayali / tilimde kalmadı sözge mecâli (11) közümde katre katre turmadı yaş / közi oldı bagırsaylar dikitaş (12) kalem yaglab hem attı sine sin cak / hemme andın rûy safça boldı nihal-(13)-ki mundag çünlar utmış bolur mu / munıŋdık zulmnı kâfir kılur mu (14) bu şûm câhil kıyâfetler kılıpdur / Cihanga ot tutaştı hem kılıpdur (15) buşeler bolsa evlâd-ı peygâmber / beşer haniga bolsa tâc-ı sürûr (16) urub küfr ehlige ol medâr / cafıb İslâm tâʿyin-i âşikâra (17) şayet hükmiga birse revâc ol / alıb kâfirlirdin taht-ı tâc ol

[90a] (1) nemâz rûz zekvâtı olar vaktide taftı yahşi atı hemme âʿlem tafıp ol vakit garet (2) bolup şâh girelik taraf-ı hürmet ʿadasında kâne mûr-ı hakikat bolup Nuşirevânga ʿadl-ı töhmet (3) gişi irmes olardın ehl-i âʿlem be-haylidur kim bolar aldıda hâtem bu sözlerdin ʿarz-ı târif imesdur (4) kuyaş târifge hâcet imesdur garez ol kim bunglıg şâhlarga hakikat sırrıdın âgâhlarga (5) cefâ ve cevr yetkürmek revâ mu bunglıg zulm

yetkürmek cezâ mu resîde nâ-reside şire hâr (6) zâʿife-i âʿcizler bî-şimâre ne kâfir ne Müselmân kılmadı rahm ne yahşi ne yamânga kıladı fehm-i (7) delâletdur bu işler bî-kelem kas kabâhatundın ötmes eyyühe'n-nâs munıŋdık Rusyaga (8) kıl ʿinâyet Müselmân iylerde bir fehm-i ferâset beyân kıldım ʿazîzler mecrâsı (9) ulug mâtem-i musibetler ʿazâsı mürîd-i muhlîs içre köb ʿâlâ lâ sâlâ-yı âʿlemge (10) andın şûrı gavga yakanı açak etıbbân-ı siyesin mag saçıb bu şuredin (11) işiga tıgrag duʿâ-yı hayrı birle yâd iyleb ʿazîzler rûhlarını şâd iyleb (12) zemâne-i âheride kerbelâdın nişân bilgürdi andag yüz belâdın zemâne (13) aldın âheriga beni adamge kelmes hiç birige ilâhi bu zemândın tâ (14) hayâlet beni adem yaşıdın âl bu mihnet tamâm bolsun ular birle bu mâtem (15) kutulsun bu belâdın ehl-i âʿlem temmet-i tamâm şod tevfîki hüdâ ve'l-inʿâm (16) în-i kitâbı rûz-ı yekşenbe tamâm kıldı uşbu defter-i yâd nâme (17) okub kirse kerek bir has ʿâmme hâtim-i gürgân kişiler.

SONUÇ

Muhammed Sâdık Kaşgârî'nin yazmış olduğu ve Hocalar devrinin en önemli kaynak eseri olan Tezkire-i Hâcegân, Doğu Türkistan nüshası üzerinde yaptığımız çalışmayla birlikte günümüz alfabesine aktarılmış ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Böylelikle daha önce de değindiğimiz bu eksikliği gidermiş ve okuyucuya sunmuş oluyoruz.

Tezimizin ilgili bölümlerinde tafsilatlı bir şekilde bahsettiğimiz Mahdûm-ı Âzam olarak bilinen Hoca Ahmed Kâsânî'nin soyundan gelen ve Nakşibendî tarikatına mensup Hocalar, kısa sürede Altışehir'de önemli bir siyasi güç haline gelmiş ve Cungar hakimiyeti altında Doğu Türkistan'ı bir müddet yönetmişlerdir. Fars ve Türk kültürünün rekabet içinde olduğu bu dönemde, Türk kültürünün etkisinin artması sonucu Tezkire geleneğinde Türkçe edebiyat vücuda gelmiştir. Bu bağlamda medreselerde ve Nakşibendîye arasında önceden sadece Fars dili egemen olmuşken, Doğu Türkistan'da yavaş yavaş Türkçe hâkim olmaya başlamıştır. Tasavvuf cereyanları üzerinden manevî hayattaki gelişmeleri okuyabilmek ve Nakşibendîyenin kendi iç dinamiklerini anlayabilmek için bu hususlara dikkat etmek icap eder.

Eserde konu edinilen hocalar devri, Aktağlılar ve Karatağlılar adı altında birbirine zıt, fakat inanç bakımından bir farkı olmayan iki grubun siyasi hakimiyet dönemini ifade etmektedir. Genel itibariyle siyasi hadiselerin anlatıldığı Tezkire-i Hâcegân'da yer yer Nakşibendî tarikatının usul ve kaidelerine dair bilgi edinmemiz mümkündür. Doğu Türkistan'ın eğitim hayatında önemli yer tutan medreseler ve hocaların bu bağlamdaki faaliyetleri de eserde değinilen konular arasındadır. Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan eserde, bazı kelimelerin arkaik şekilleri göze çarpmaktadır. Amacımız metni dilsel bağlamda incelemek olmamakla beraber, Tezkire-i Hâcegân'da sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş aşamalarının izlerinin görüldüğünü de belirtelim.

Tarih ilminin icabı olarak eserdeki bilgileri ciddi bir tenkit süzgecinden geçirmek gerekmektedir. Ancak bu şekilde ortaya konulacak bilgilerin tarihî ve bilimsel bir değeri olabilir. Bu bağlamda ele aldığımız ve tezimizin konusunu teşkil eden Tezkire-i Hâcegân, Hocalar devrinin en önemli kaynağı olma özelliğini korumaktadır.

KAYNAKLAR

Abik, Deniz (2007). "Sûfî Allahyâr ve Sebâtü'l-Âcizîn'i: 18. Yüzyıl Doğu Türk Edebî Dilinde Mahallîleşme Eğilimleri Üzerine", *International Journal of Central Asian Studies*, 11/1, s. 52-73.

Aka, İsmail (2000). *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara.

Algar, Hamid (1996). "Hâcegân", *TDVİA*, Cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Algar, Hamid (2013). *Nakşibendîlik*, İnsan Yayınları, İstanbul.

Andican, Abdül Ahat (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul.

Arat, Reşit Rahmeti (1977). "Kâşgar", *İA*, Cilt 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Arat, Reşit Rahmeti (1977). "Kıpçak", *İA*, Cilt 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Babajanov, Bakhtiyar (1999). "Biographies of Makhdum-ı A'zam al-Kasani al-Dahbidi, Shaykh of The Sixteenth-Century Naqshbandiya", *International Journal for Oriental Manuscript Research*, V/II, s. 3-8.

Bardakçı, Mehmet Necmeddin (2002). "Şâh-ı Nakşbend ve Türk Dünyasındaki Etkileri", *Türkler*, Cilt 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 552-560.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç (1981). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Kervan Yayınları, İstanbul.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç (2013). *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (çev: Râgıb Hulusi Özdem), TTK Yayınları, Ankara.

Barthold, Wilhelm (1977). "Kalmuklar", *İA*, Cilt 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Barthold, Wilhelm (1978). "Aksu", *İA*, Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Barthold, Wilhelm (1984). *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Barthold, Wilhelm (1988). "Türkistan", *İA*, Cilt 12/2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Barthold, Wilhelm (2015). *Uluğ Beğ ve Zamanı*, (çev: İsmail Aka), TTK Yayınları, Ankara.

Bayur, Hikmet (1937). *XVI. Asırda Dinî ve Sosyal Bir İnkılâp Teşebbüsü - Ekber Gürkan (1556-1605)*, Devlet Basımevi, İstanbul.

Bekin, Ali Rıza (1981). "Yakup Beğ'den Önce Doğu Türkistan'daki Ayaklanmalar", *Doğu Dilleri*, II/4, s. 17-37.

Boulger, Demetrius Charles (1878). *The Life of Yakoob Beg; Athalık Ghazi, and Badaulet; Ameer of Kashgar*, W. H. Allen & Co., London.

Buğra, Mehmed Emin (1987). *Şarkî Türkistan Tarihi*, Ofset Repromat, Ankara.

Buyar, Cengiz (2006). *Tarih-i Emniye'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek.

Çelik, Muhammed Bilal (2012). "Saidiye Hanlığı ve Hocalar Devri Kaynakları", *History Studies*, 4, s. 65-89.

Çelik, Muhammed Bilal (2013). *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Demiroğlu, Ayla (1994). "Devletşah", *TDVİA*, Cilt 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Devellioğlu, Ferit (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Djalilov, Amanbeck H. (2002). "Yarkend Hanlığı (1465-1759)", *Türkler*, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 662-669.

Duğlat, Mirzâ Haydar (2006). *Tarih-i Reşidî*, (çev: Osman Karatay), Selenge Yayınları, İstanbul.

Eckmann, János (2014). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (haz: Osman Fikri Sertkaya), TDK Yayınları, Ankara.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (2015). *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Alya Yayınları, İstanbul.

Eraslan, Kemal (1993). "Çağatay Edebiyatı", *TDVİA*, Cilt 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Eraslan, Kemal (1994). "Dîvân-ı Hikmet", *TDVİA*, Cilt 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Eraydın, Selçuk (2011). *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

Ercilasun, Konuralp (2013). *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kâşgar*, TTK Yayınları, Ankara.

Gazi Zahirüddin Babur (1987). *Vekayi-Babur'un Hâtıratı*, (çev: Reşit Rahmeti Arat), Cilt 1, TTK Yayınları, Ankara.

Gedik, Sadi (2011). "Son Dönem Çağatay Şairi Baba Rahim Meşreb'in Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevîsi'nin Dil Özellikleri", *Turkish Studies*, 6/3, s. 1369-1400.

Golden, Peter Benjamin (2014). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (çev: Osman Karatay), Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Grousset, René (2011). *Stepler İmparatorluğu-Attilâ, Cengiz Han, Timur*, (çev: Halil İnalcık), TTK Yayınları, Ankara.

Gülensoy, Tuncer (1991). "Bakırgan Kitabı", *TDVİA*, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Gündoğdu, Abdullah (2012). "Türk Dünyasında Dini Hayat Üzerinde Cengizli Etkisi", *Orta Asya'da İslâm*, Cilt II, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara- Türkistan, s. 1037- 1059.

Hayit, Baymirzâ (1995). *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

Hitchins, Keith (2002). "Kâşgar", *TDVİA*, Cilt 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Howorth, Henry Hoyle (1880). *History of the Mongols-From the 9th to the 19th Century*, Longmans, Green, and Co., London.

Kafesoğlu, İbrahim (2003). *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Kalan, Ekrem (2008). *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

Kara, Mustafa (2013). *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Karpat, Kemal Haşim (2001). *İslâm'ın Siyasallaşması*, (çev: Şiar Yalçın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Khasanov, Nodirkhon; Kaya, Bedriye (2014). "Ferganalı Mutasavvıf Şair Hüveyda "Divan"ında Hoca Ahmed Yesevi Etkisi" *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2, s. 147-160.

Kılıç, Filiz (2007). "Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkireleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/10, s. 543-564.

Koç, Dinçer (2015). *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.

Kolesnikov, Aleksandr (2010). *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı - XX. Yüzyılın Başı)*, (çev: Rakhat Abdieva), TTK Yayınları, Ankara.

Köprülü, Mehmed Fuad (1978). "Ahmed Yesevî", *İA*, Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Köprülü, Mehmed Fuad (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Köprülü, Mehmet Fuad (2014). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Köprülü, Orhan Fuad (1988). "Afak Hoca", *TDVİA*, Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kurban, İklil (1995). *Doğu Türkistan İçin Savaş*, TTK Yayınları, Ankara.

Kut, Günay (1989). "Ali Şîr Nevâî", *TDVİA*, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kut, Günay (2003). "Lâmiî Çelebi", *TDVİA*, Cilt 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Ligeti, Lajos (1986). *Bilinmeyen İç Asya*, (çev: Sadrettin Karatay), TTK Yayınları, Ankara.

Mehmed Âtıf (1300/1882). *Kaşgar Tarihi: Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garîbesi*, İstanbul.

Muhammed Sâdık Kaşgârî (1988). *Tezkire-i Azizan*, (haz. Nicat Muhlis, Şemsidin Emet), Kaşgar Uygur Neşriyatı, Kaşgar.

Okumuş, Ömer (1993). "Câmî, Abdurrahman", *TDVİA*, Cilt 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Onuma, Takahiro (2011). "The Development of the Junghars and the Role of Bukharan Merchants", *Journal of Central Eurasian Studies*, 2, s. 83-100.

Onuma, Takahiro (2012). "Promoting Power: The Rise of Emin Khwaja on the Eve of the Qing Conquest of Kashgaria", *The Research Institute for Oriental Cultures Gakushuin University*, 57, s. 31-59.

Öger, Adem (2010). "Uygur Türkleri Arasında Tezkirecilik Geleneği ve 18. Yüzyılda Yazılmış Bir Tezkire Örneği: Tezkire-i Ezizân", *Klasik Türk Edebiyatında Biyografi, Sempozyum Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 533-543.

Ölmez, Zühal (2007). "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/9, s. 173-219.

Papas, Alexandre (2008). "Beyond the Khanate and the Caliphate: the Ishanate of Âfâq Khwâja in Seventeenth Century Eastern Turkestan", *Études Orientales*, 25, s. 53-67.

Roux, Jean Paul (2014). *Orta Asya - Tarih ve Uygarlık*, (çev: Lale Arslan), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

Sahibkıran Emir Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu (2010). *Timur'un Günlüğü-Tüzükât-ı Timur*, (haz: Kutlukhan Şakirov, Adnan Aslan), İnsan Yayınları, İstanbul.

Saray, Mehmet (1995). *Atatürk ve Türk Dünyası*, TTK Yayınları, Ankara.

Saray, Mehmet (1997). *Doğu Türkistan Tarihi (Başlangıçtan 1878'e Kadar)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Saray, Mehmet (2002). "Kırgızistan (Tarih, Eğitim, Kültür ve Sanat)", *TDVİA*, Cilt 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Saray, Mehmet (2003). *The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan*, TTK Yayınları, Ankara.

Sawada, Minoru (2010). "Three Groups of Tadhkira-i Khwajagan: Viewed from the Chapter on Khwaja Afaq", *Studies on Xinjiang Historical Sources in 17-20th Centuries*, (edited by James A. Millward, Shinmen Yasushi, Sugawara Jun), 12, s. 9-30.

Schwarz, Henry Gerard (1976). "The Khwajas of Eastern Turkestan", *Central Asiatic Journal*, XX, s. 266-296.

Shaw, Robert Barkley (1897). "The History of the Khojas of Eastern Turkistan summarised from the Tazkira-i Khwajagan of Muhammad Sadiq Kashghari" (ed. with introduction and notes by N. Elias), *Published as Supplement to the Journal of the Asiatic Society of Bengal*, LXVI/1, s. 1–67.

Spuler, Bertold (2011). *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür-İlhanlılar Devri, 1220-1350)*, (çev: Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara.

Şahinoğlu, Nazif (1991). "Attâr, Ferîdüddin", *TDVİA*, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Tahsin Yazıcı (1991). "Avfî", *TDVİA*, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Taşağıl, Ahmet (1998). "Hoten", *TDVİA*, Cilt 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Taşağıl, Ahmet (2012). "Turfan", *TDVİA*, Cilt 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Taşağıl, Ahmet (2012). "Türkistan", *TDVİA*, Cilt 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Tekin, Feridun (2011). "Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı", *Turkish Studies*, 6/1, s. 1782-1788.

Togan, İsenbike, (1991). "Chinese Turkestan Under the Khojas (1678-1759)", *Encyclopedia Iranica*, Cilt 5, Mazda Publishers, California, s. 474.

Togan, Zeki Velîdî (1969). *Hâtıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, Hikmet Gazetecilik, İstanbul.

Togan, Zeki Velîdî (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, Cilt 1, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Togan, Zeki Velîdî (1981). *Tarihte Usûl*, Enderun Yayınları, İstanbul.

Togan, Zeki Velîdî (1981). *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, Cilt 1, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Tosun, Necdet (2001). "Kâsânî, Ahmed", *TDVİA*, Cilt 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Tosun, Necdet (2006). "Nakşibendîyye (Âdâb ve Erkân)", *TDVİA*, Cilt 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Tosun, Necdet (2012). "Çağatayca Yazılmış Menâkıpnâmeler", *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 92, s. 437-454.

Tosun, Necdet (2012). "Orta Asya'da Tasavvuf", *Orta Asya'da İslâm*, Cilt I, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara-Türkistan, s. 491-550.

Tosun, Necdet (2012). "Ubeydullah Ahrâr", *TDVİA*, Cilt 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Tosun, Necdet (2012). "XIV. Yüzyılda Yazılmış Çağatayca Bir Yesevî Eseri: Hoca İshak B. İsmail Ata'nın Hadîkatü'l-Ârifîn'i", *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu -Bildiriler-*, İstanbul, s. 70-76.

Tuğ, Kadir (2013). "XVII-XVIII. Yüzyıllarda Doğu Türkistan'da Eğitim", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2/1, s. 298-307.

Uzun, Mustafa (2012). "Tezkîre (Türk Edebiyatı)", *TDVİA*, Cilt 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Vambery, Arminius (1874). *Central Asia and the Anglo-Russian Frontier Question*, A Series of Political Papers Smith Elder & Co., London.

Weismann, Itzchak (2015). *Nakşibendîlik*, (çev: İrfan Kelkitli), Litera Yayıncılık, İstanbul.

Wilhelm Barthold (1977). "Kalmuklar", *İA*, Cilt 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Yazıcı, Tahsin (1964). "Nakşbend", *İA*, Cilt 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Yıldırım, Kürşat (2013). "Hunlar Devrinde Türkistan", *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, (haz: Kürşat Yıldırım), Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 17-137.

Yücel, Muallâ Uydu (2013). "Yâkub Beg", *TDVİA*, Cilt 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları

WEB. http://dogu-turkistan.net/2011/05/21/dogu-turkistan-haritasi/ (14.06.2016)

EKLER

EK-1:

TIPKIBASIM

Vr. 1b-2a

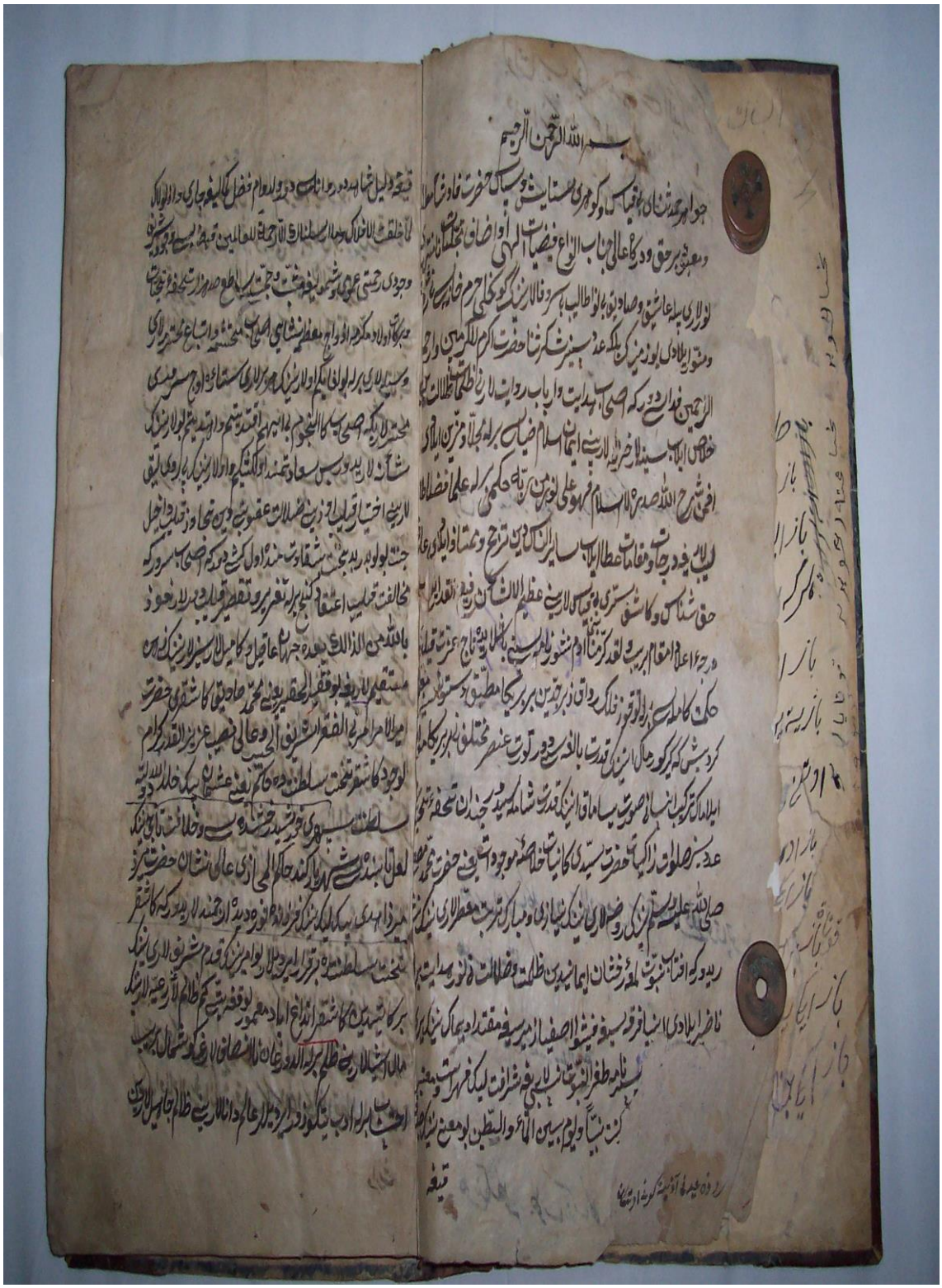

Vr. 2b-3a

Vr. 3b-4a

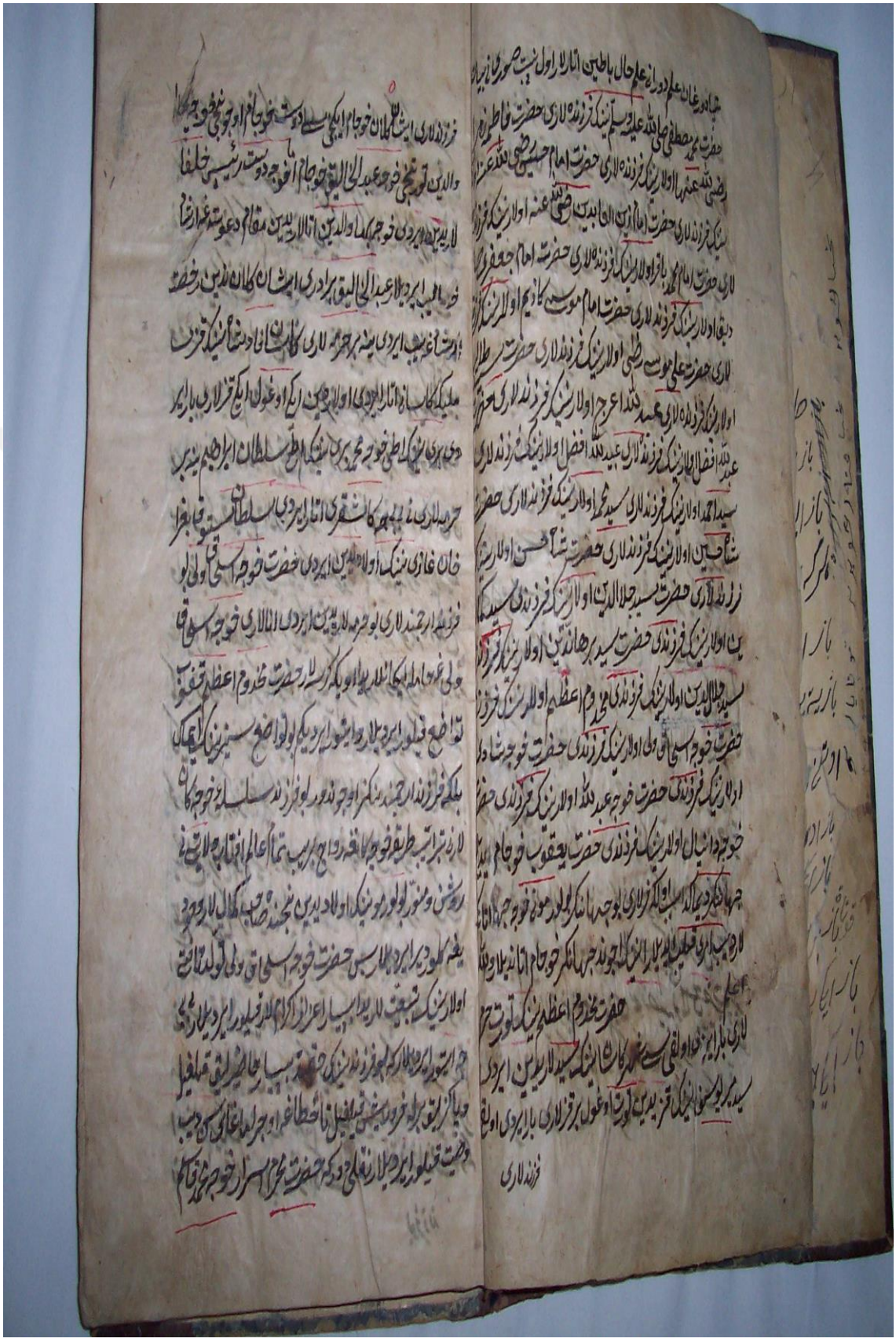

Vr. 4b-5a

Vr. 5b-6a

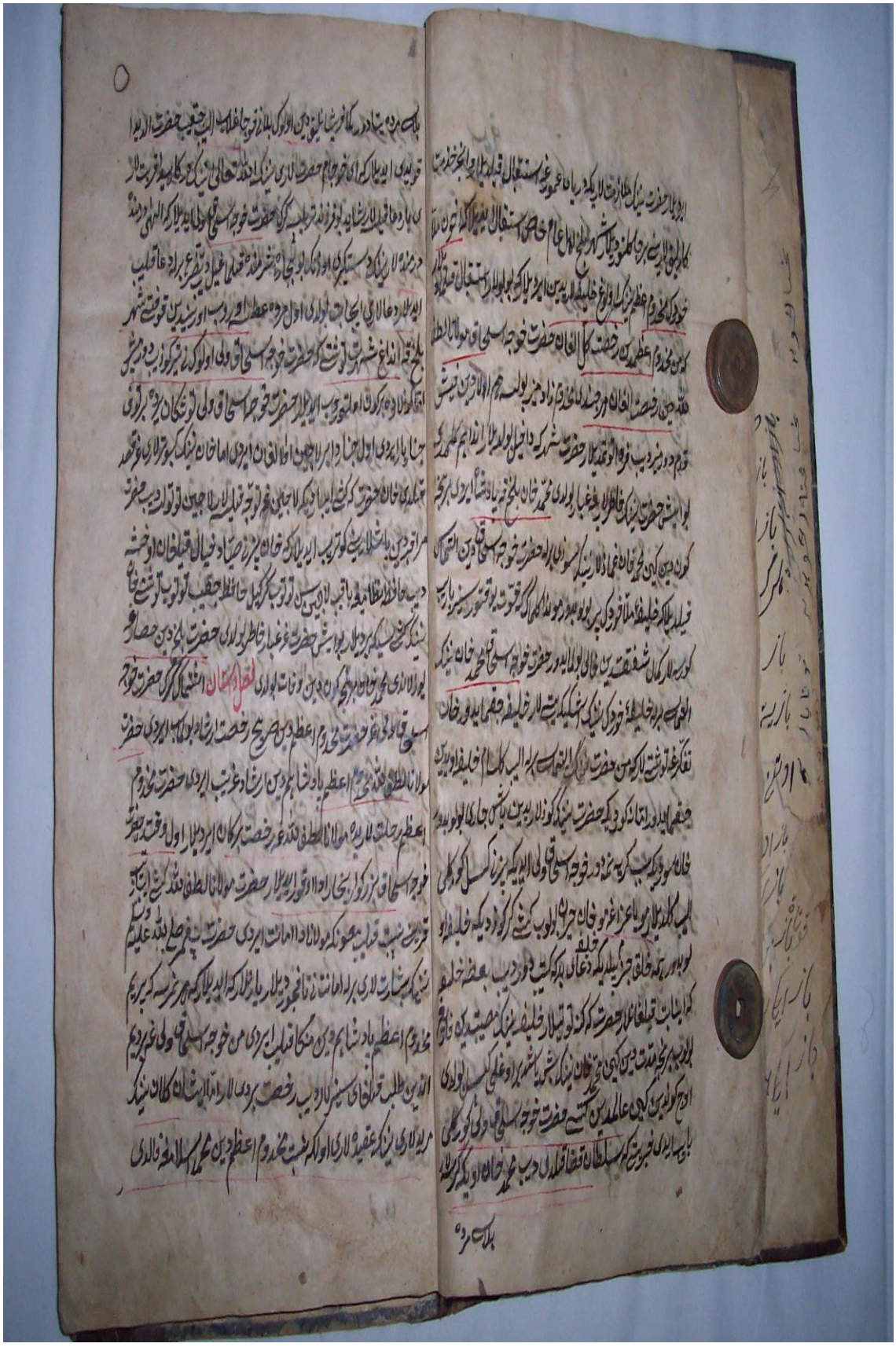

Vr. 6b-7a

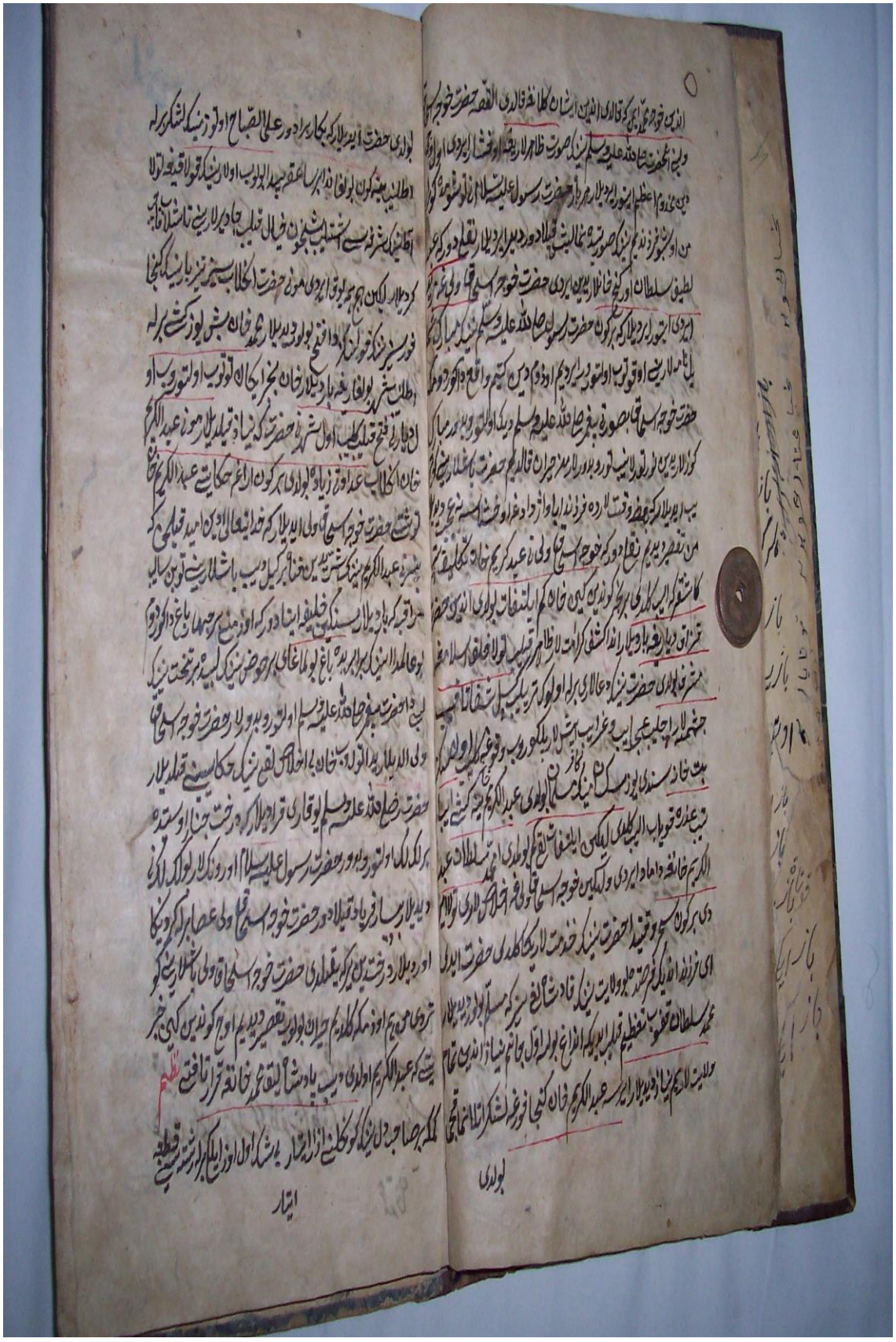

Vr. 7b-8a

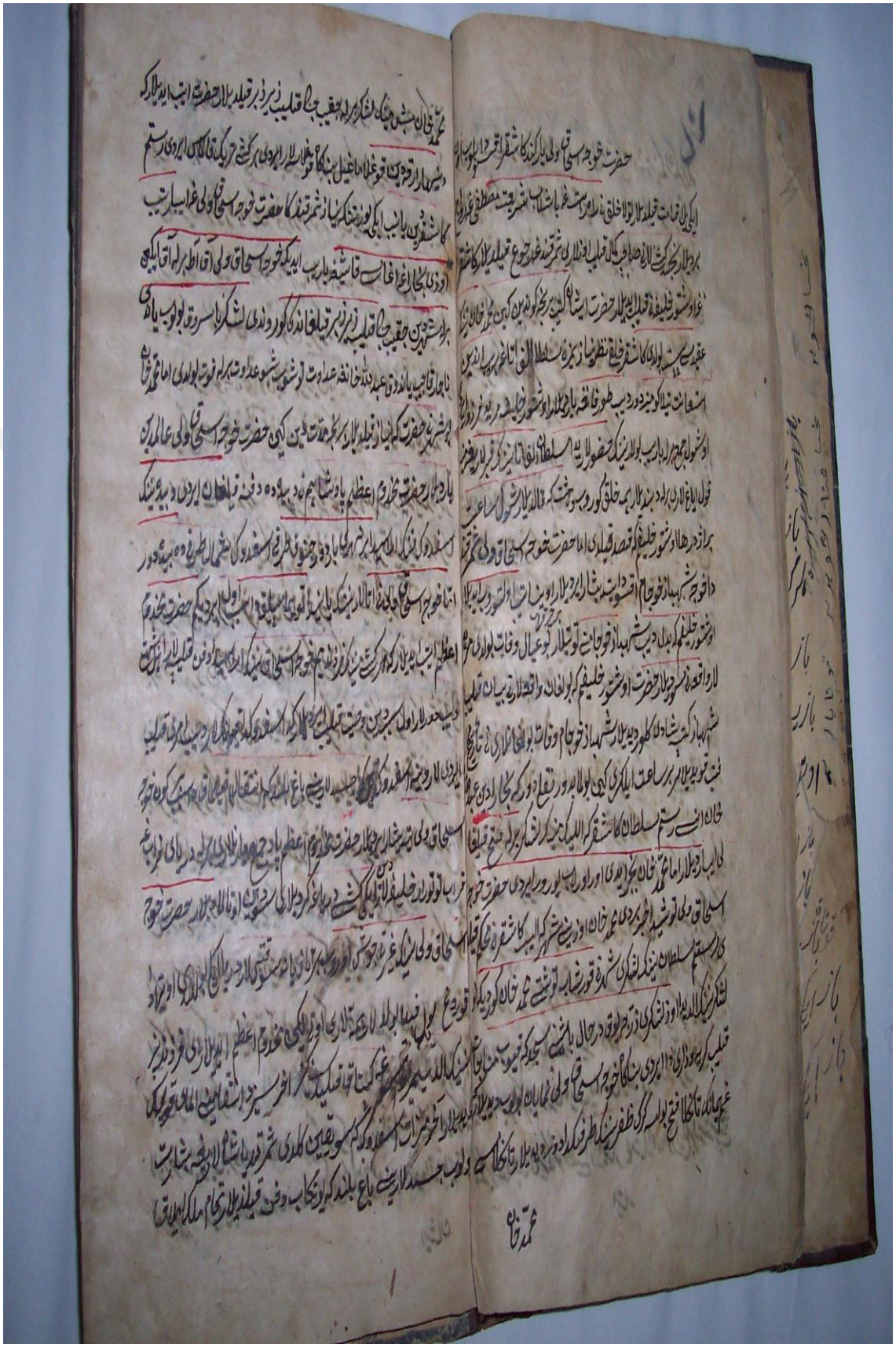

Vr. 8b-9a

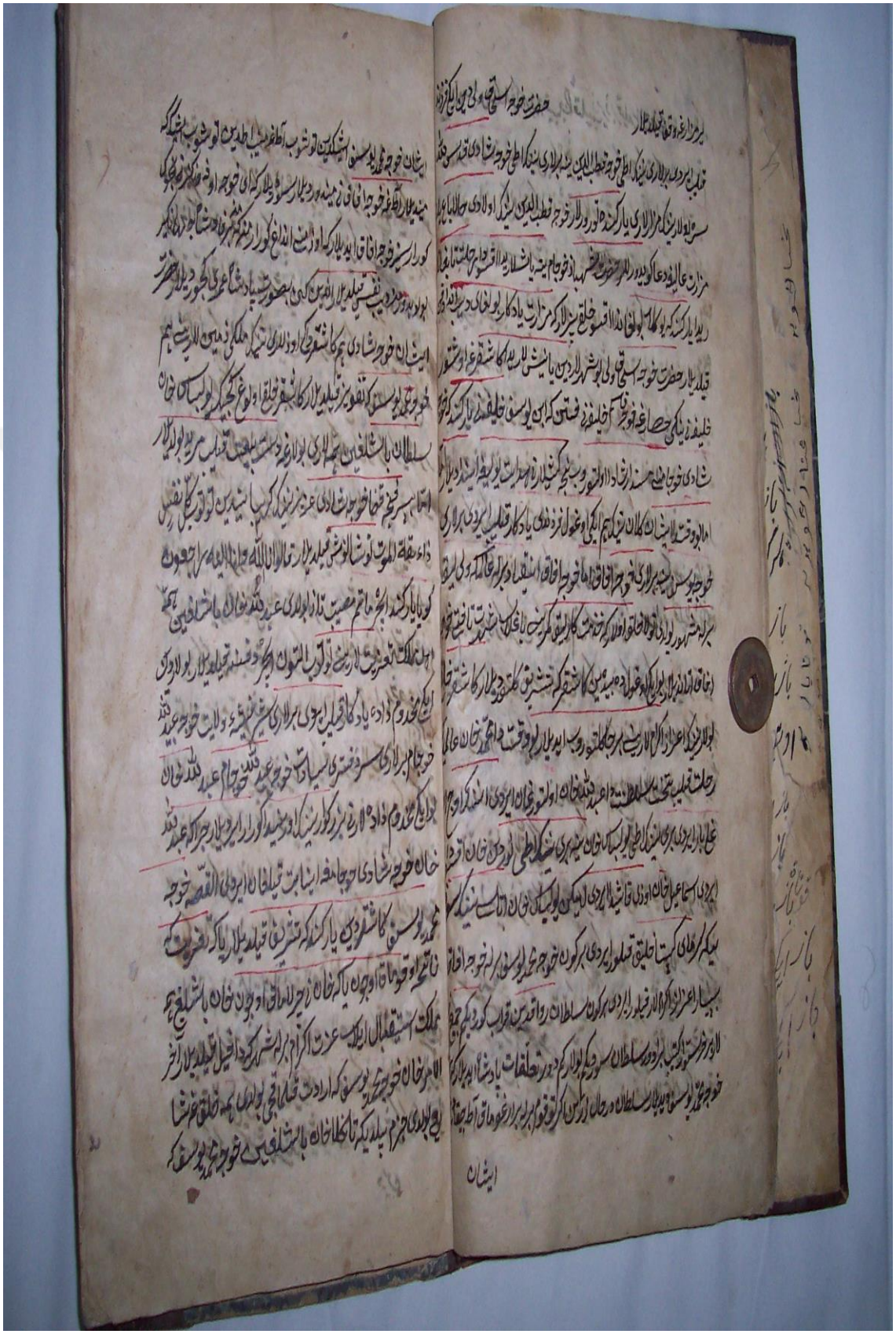

Vr. 9b-10a

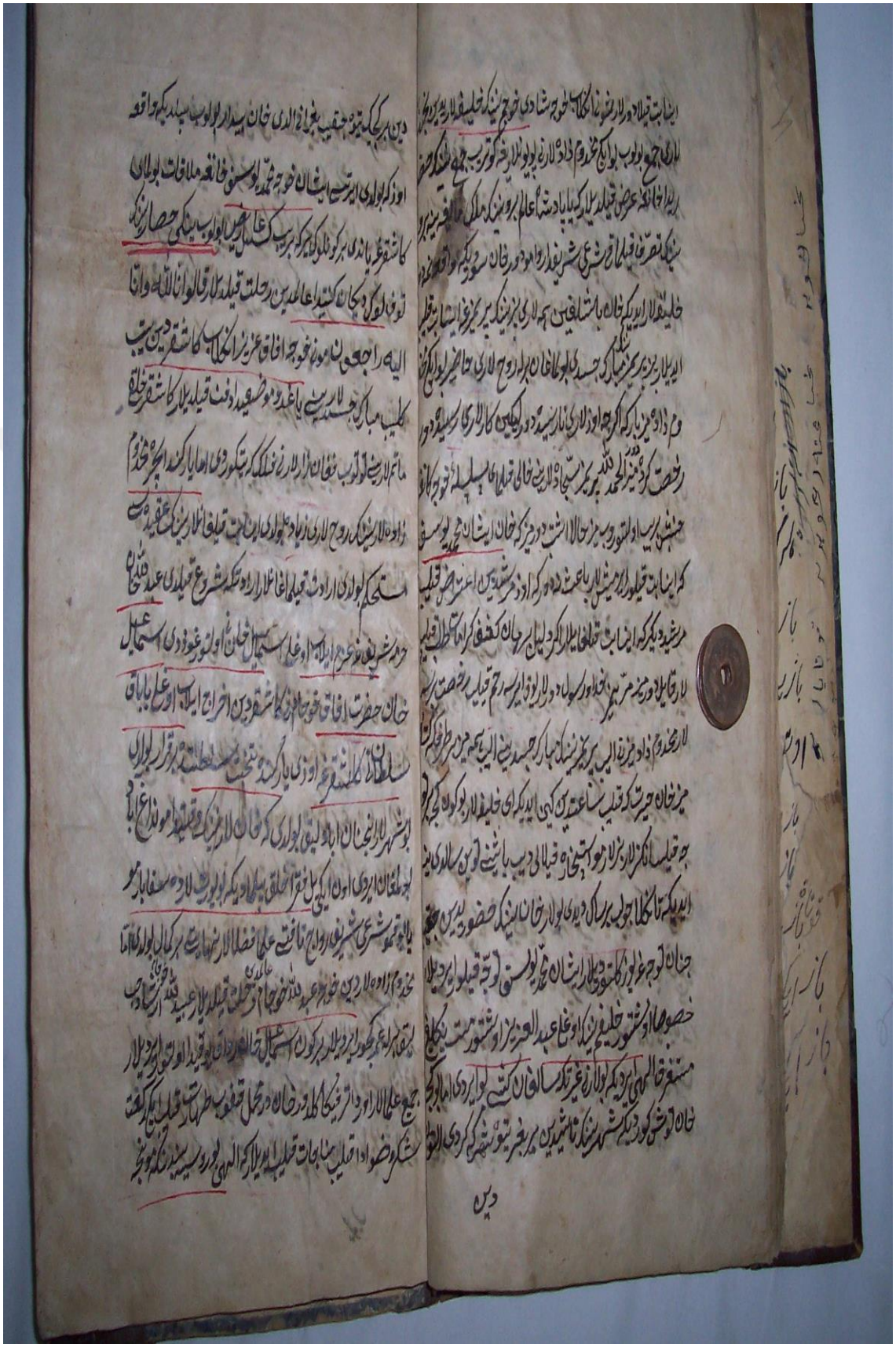

Vr. 10b-11a

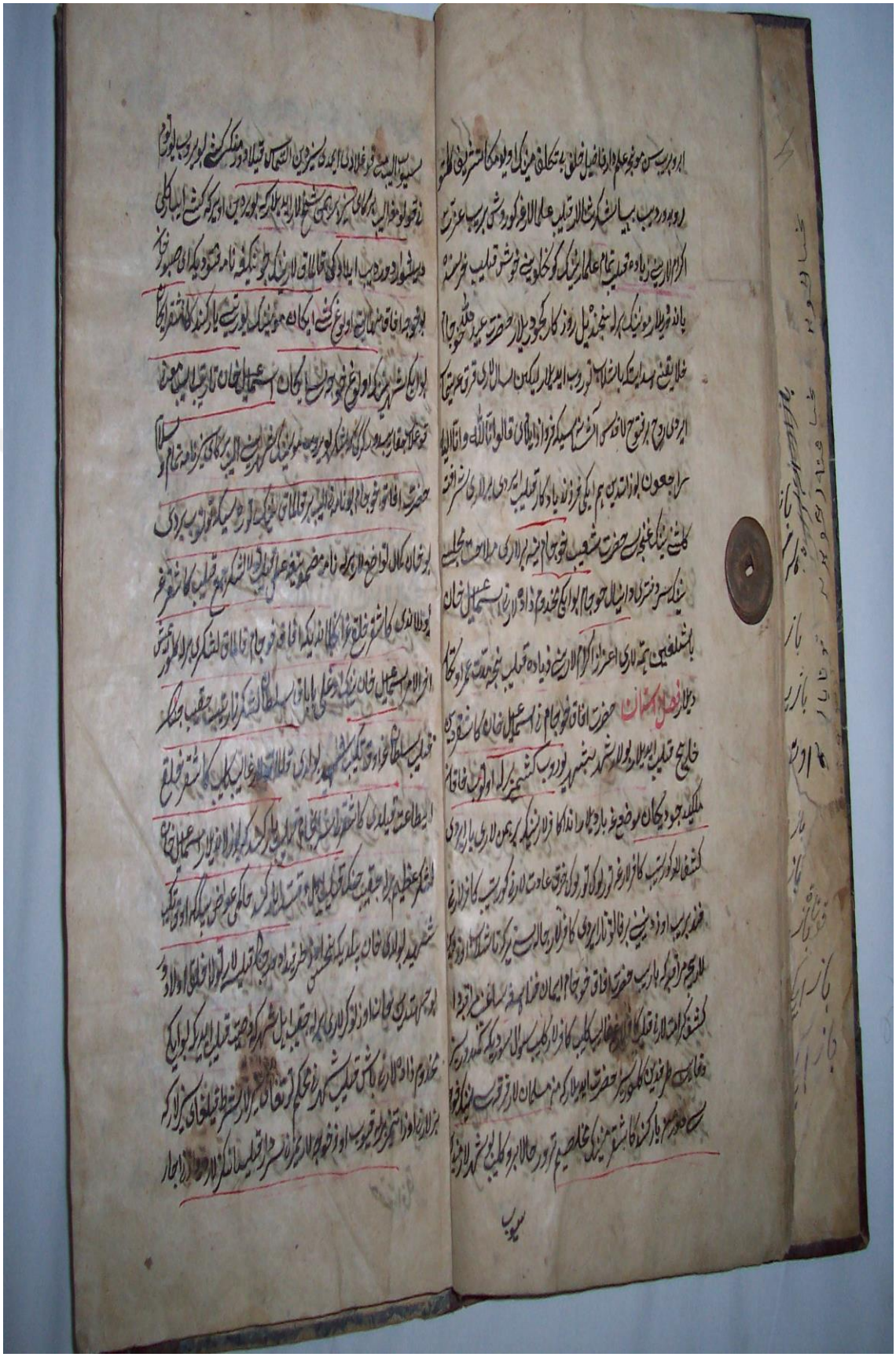

Vr. 11b-12a

Vr. 12b-13a

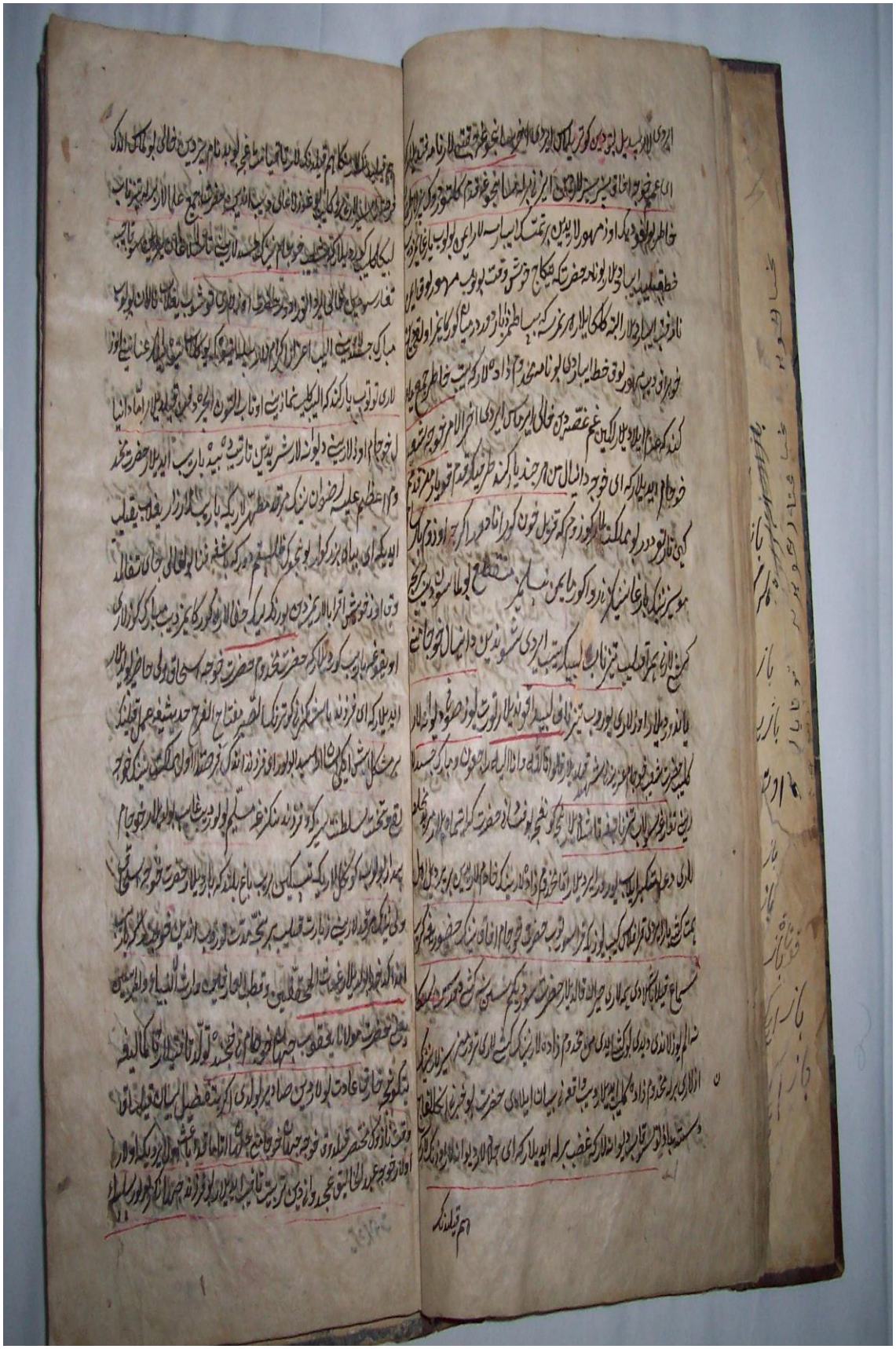

Vr. 13b-14a

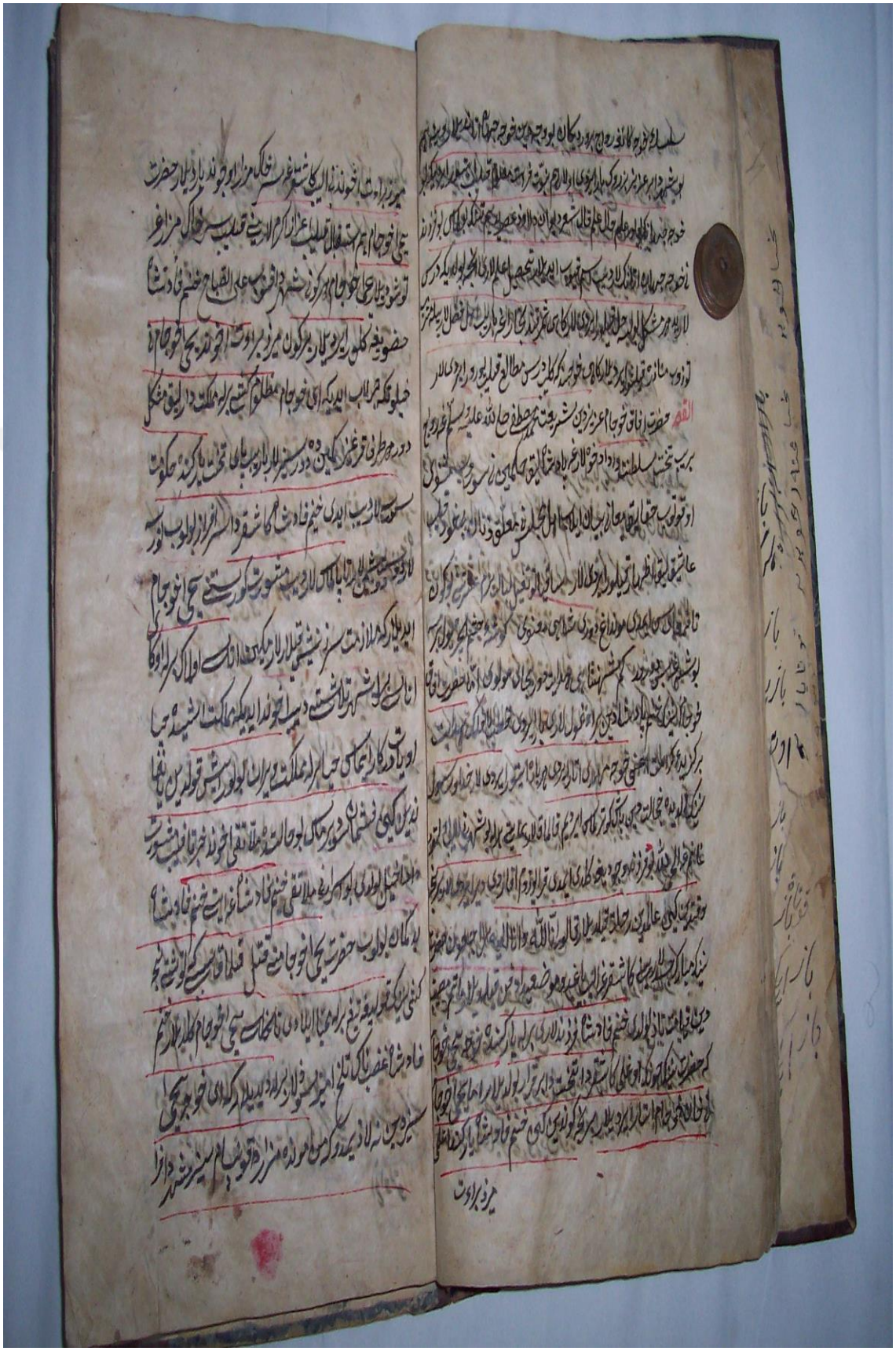

Vr. 14b-15a

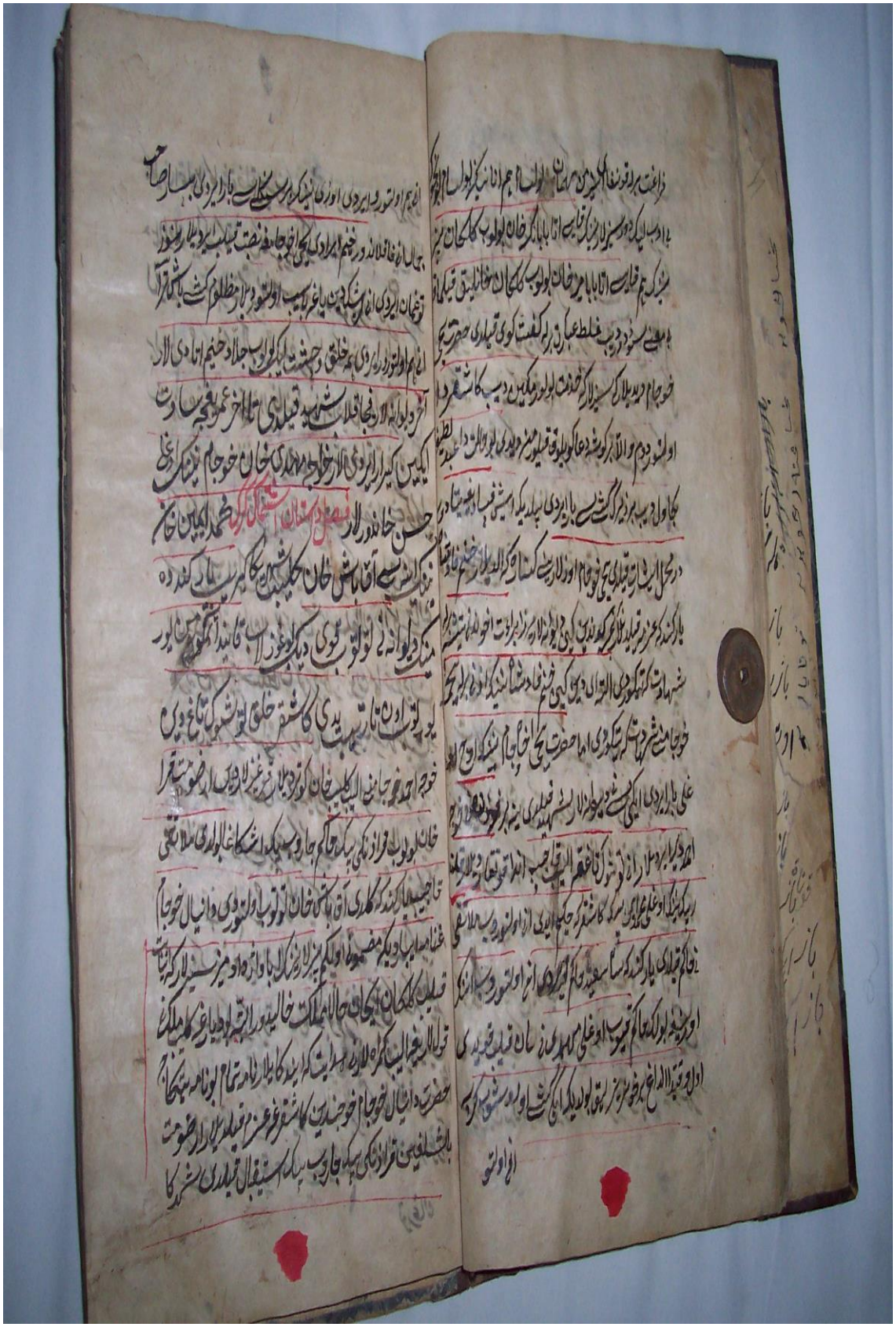

Vr. 15b-16a

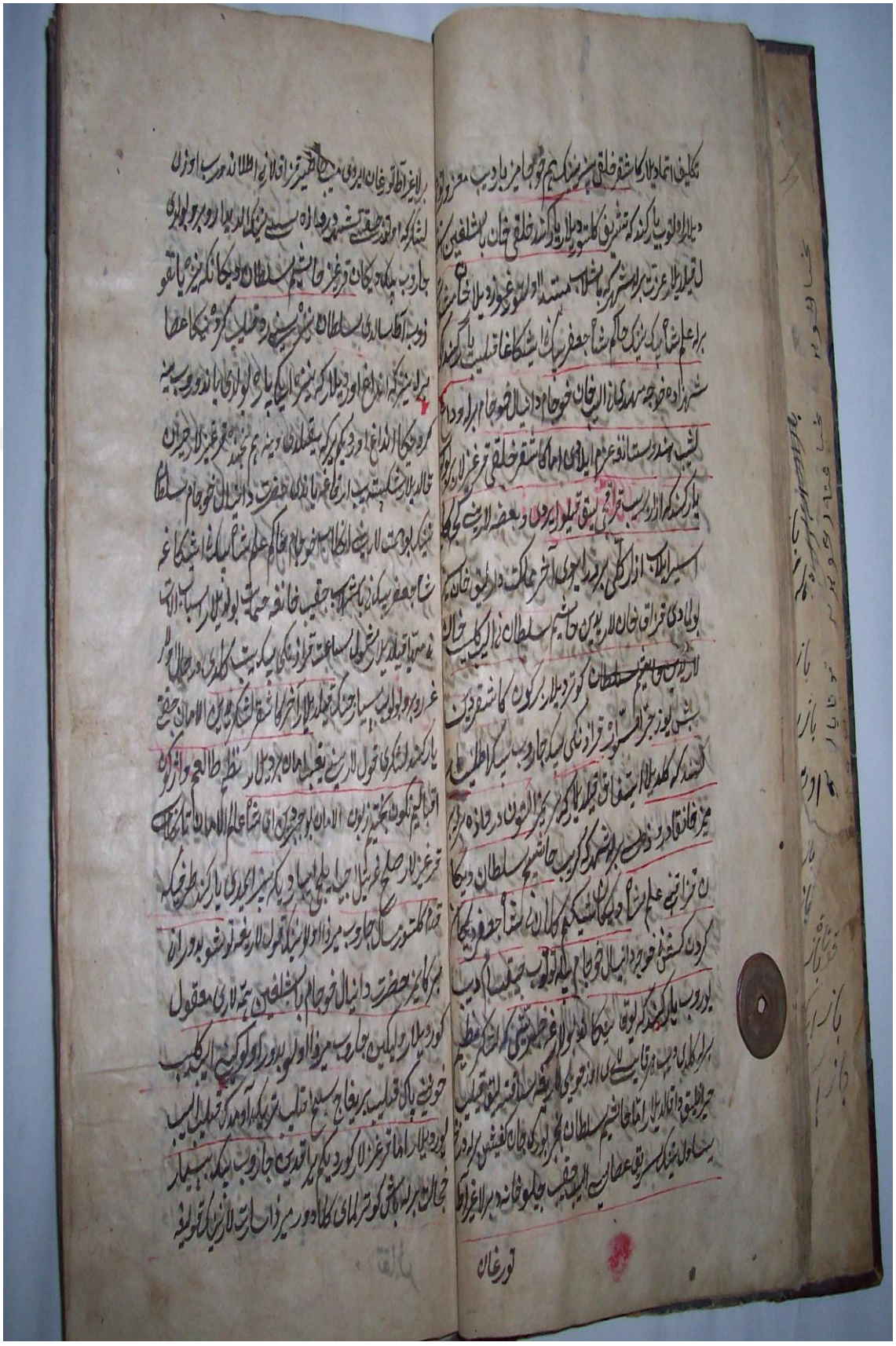

Vr. 16b-17a

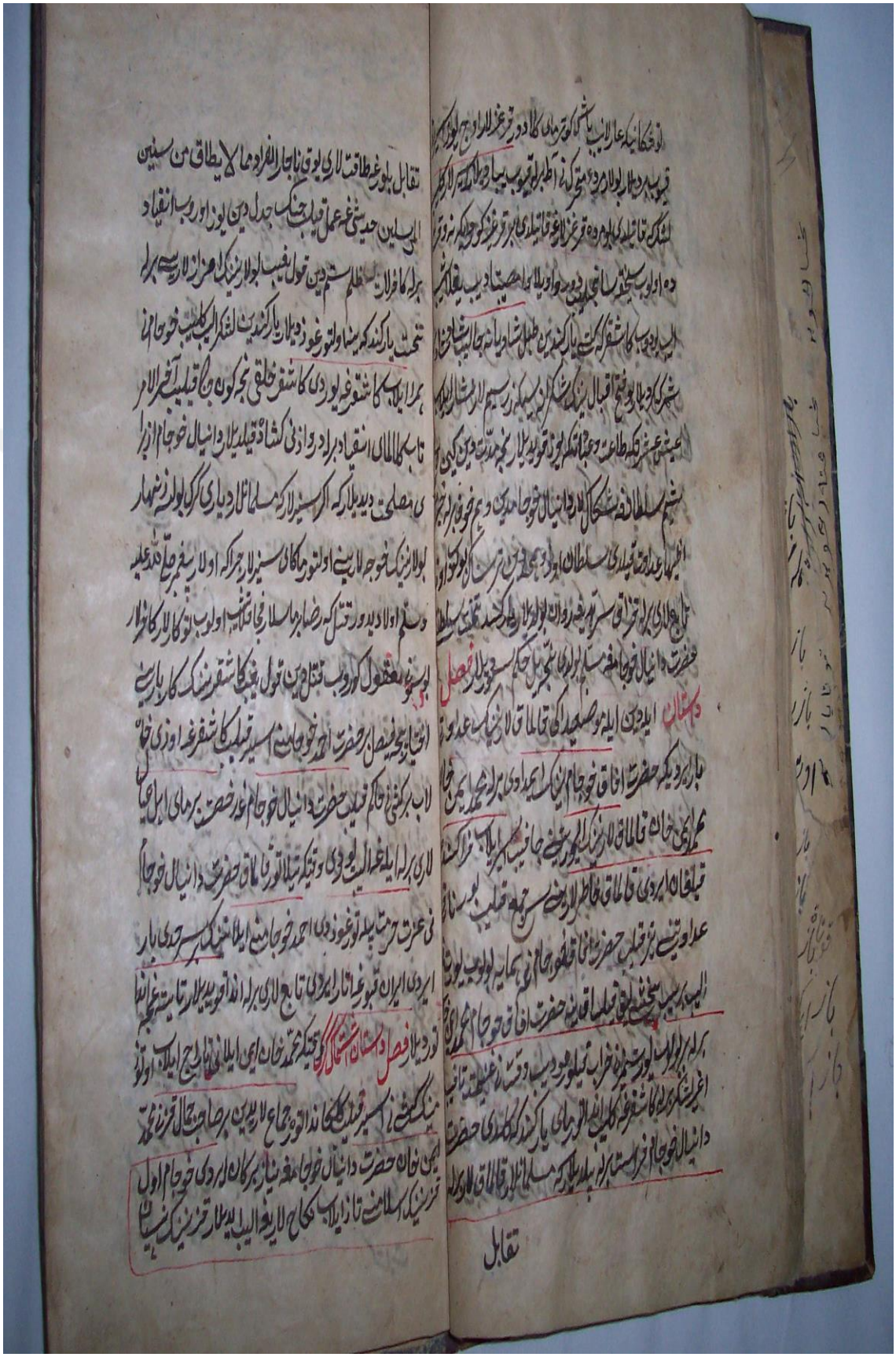

Vr. 17b-18a

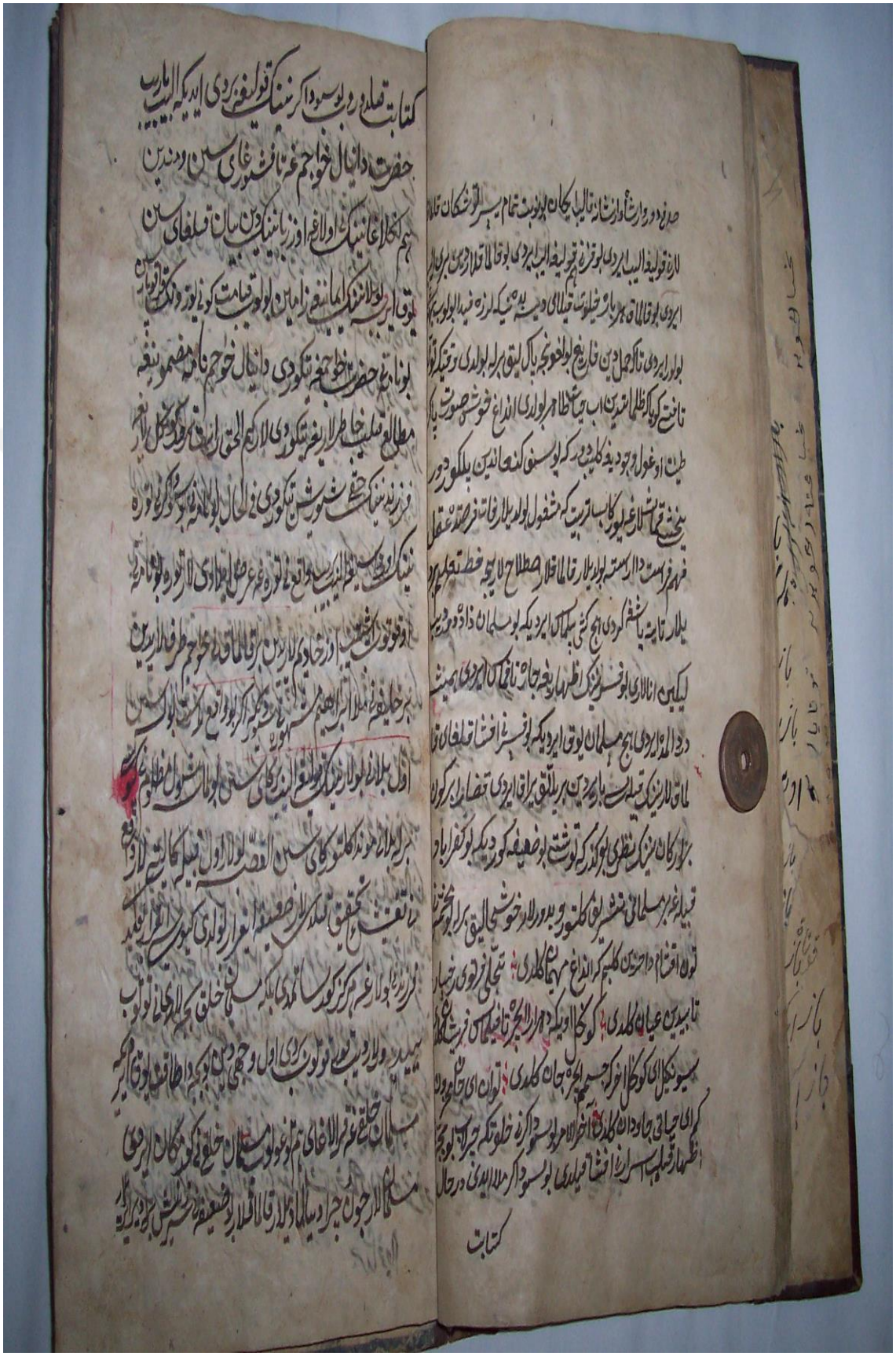

Vr. 18b-19a

Vr. 19b-20a

Vr. 20b-21a

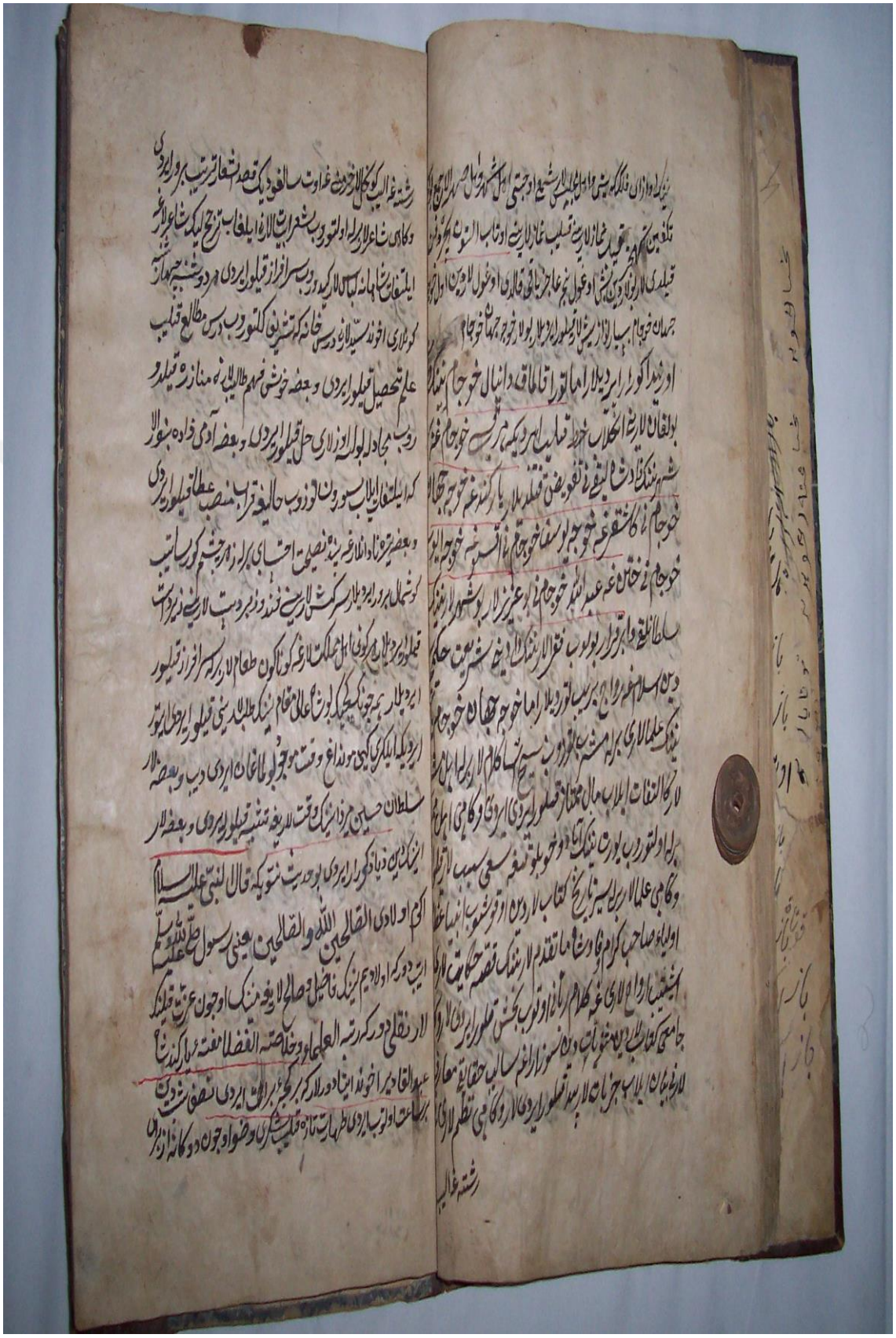

Vr. 21b-22a

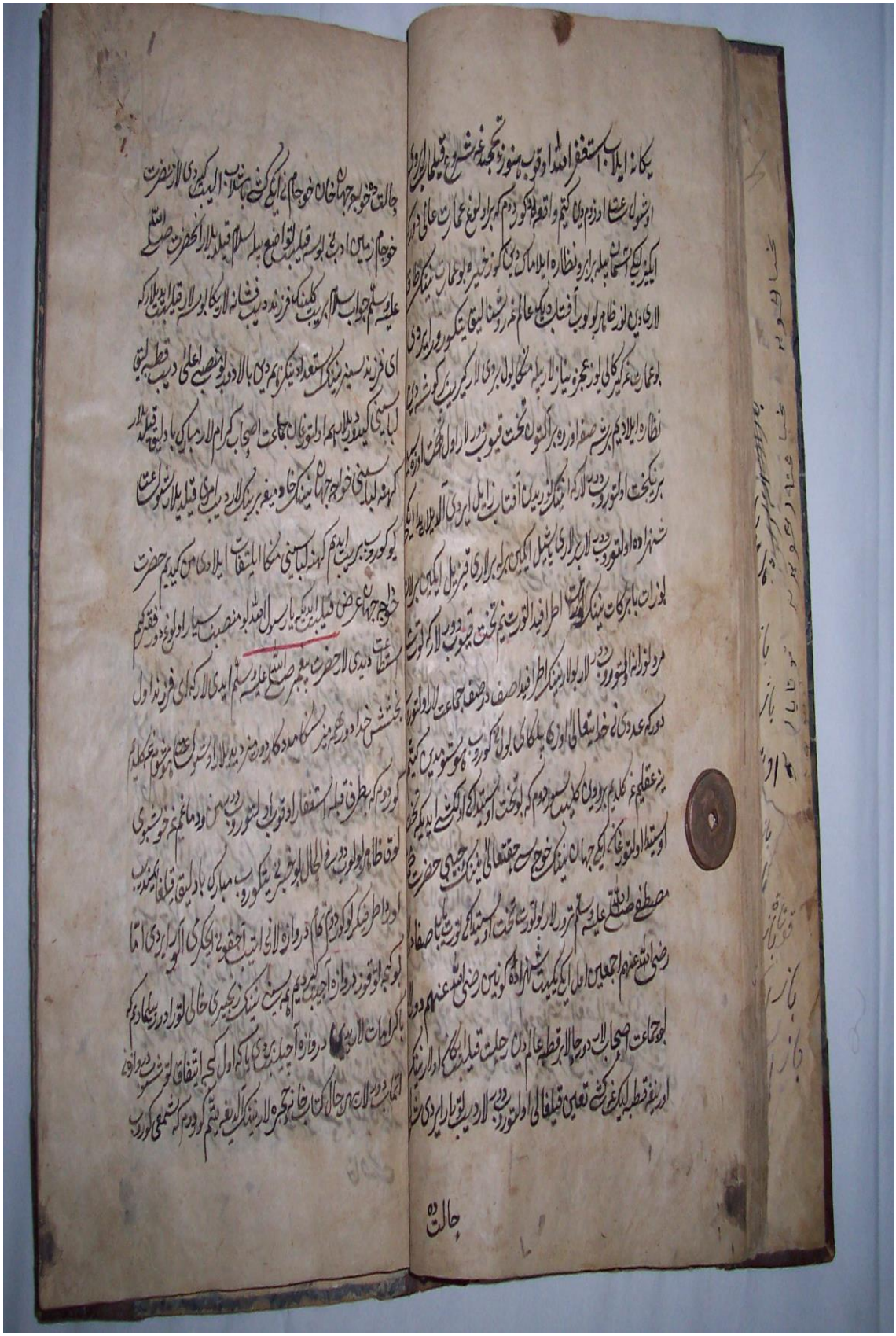

Vr. 22b-23a

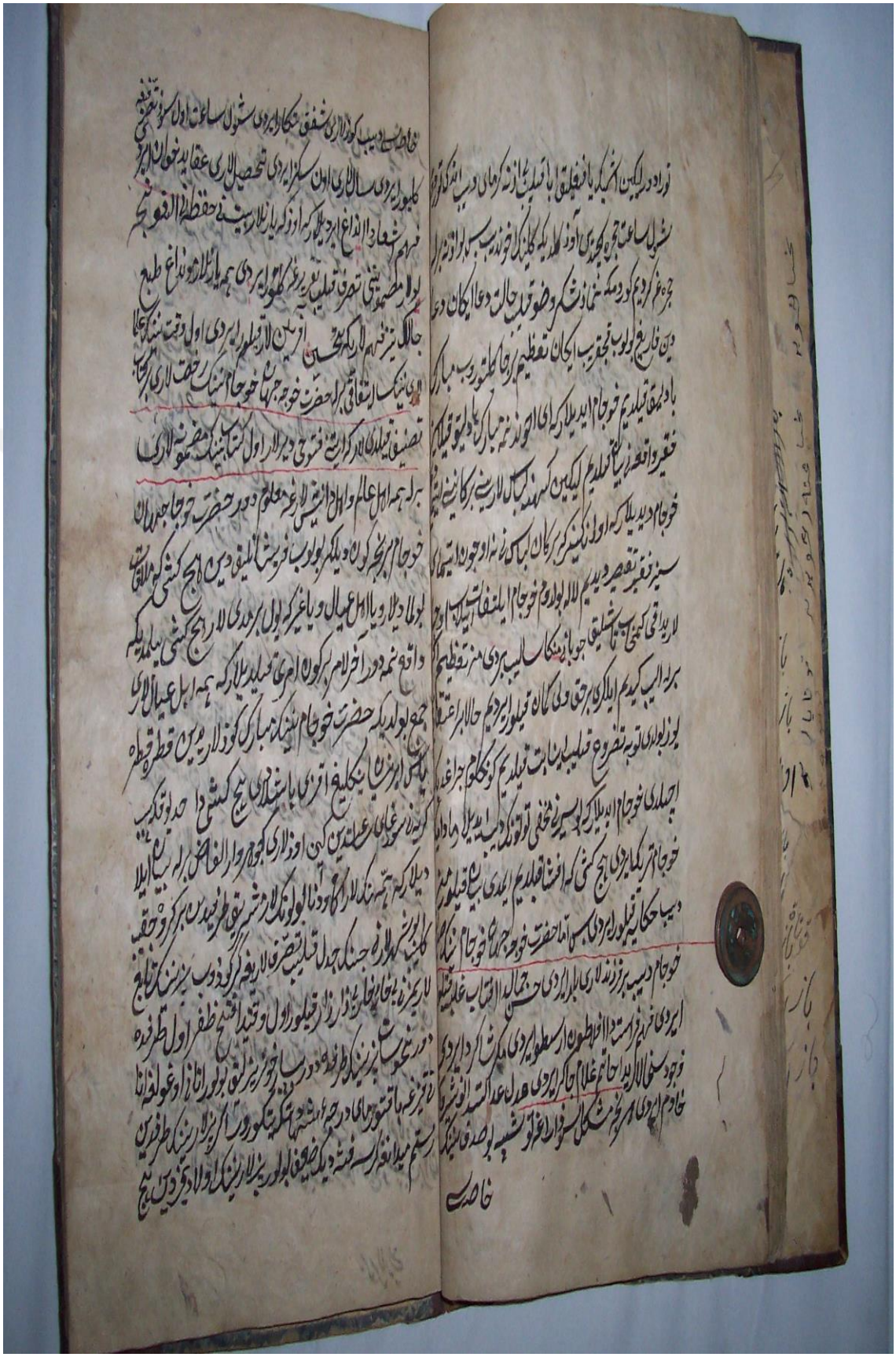

Vr. 23b-24a

Vr. 24b-25a

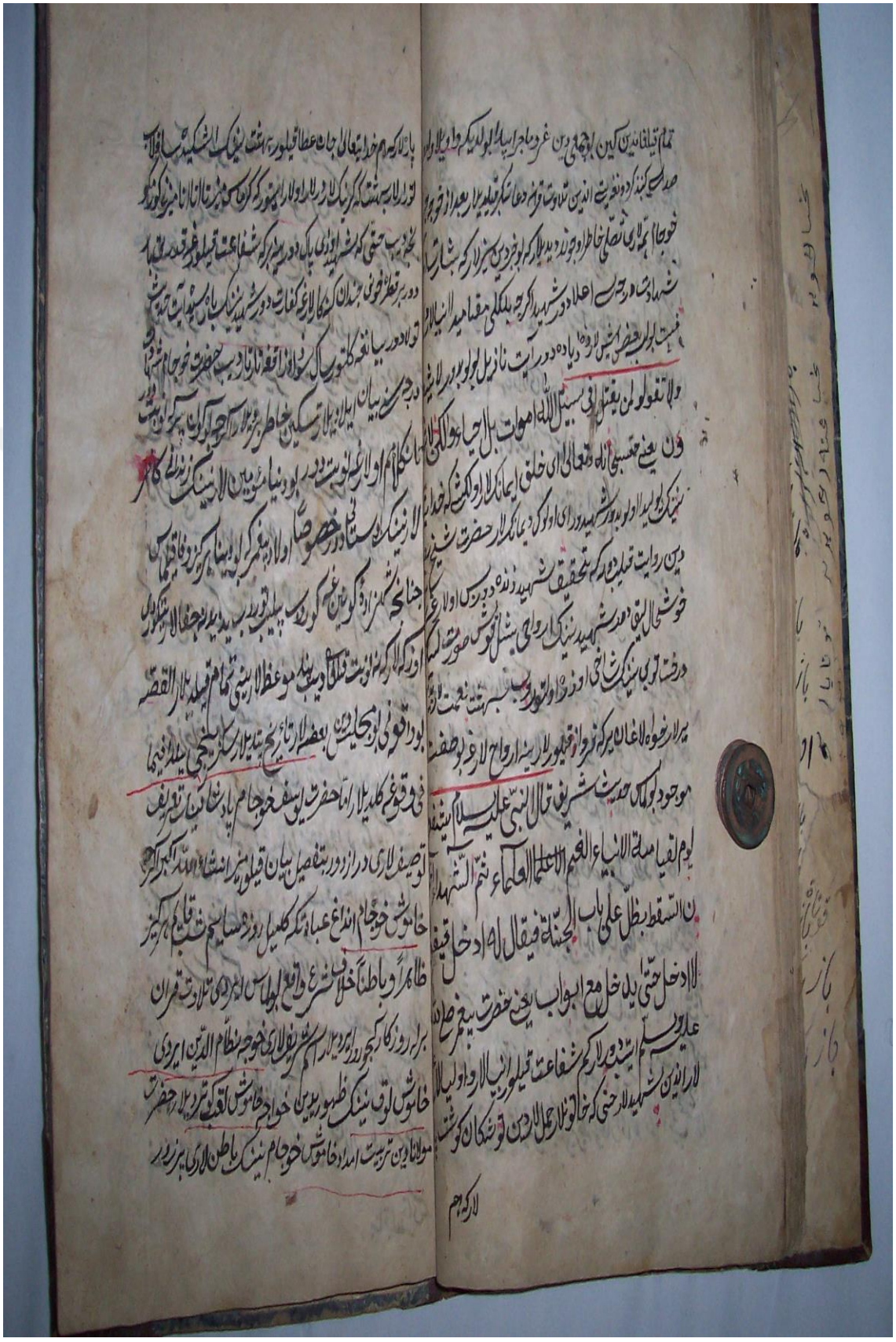

Vr. 25b-26a

Vr. 26b-27a

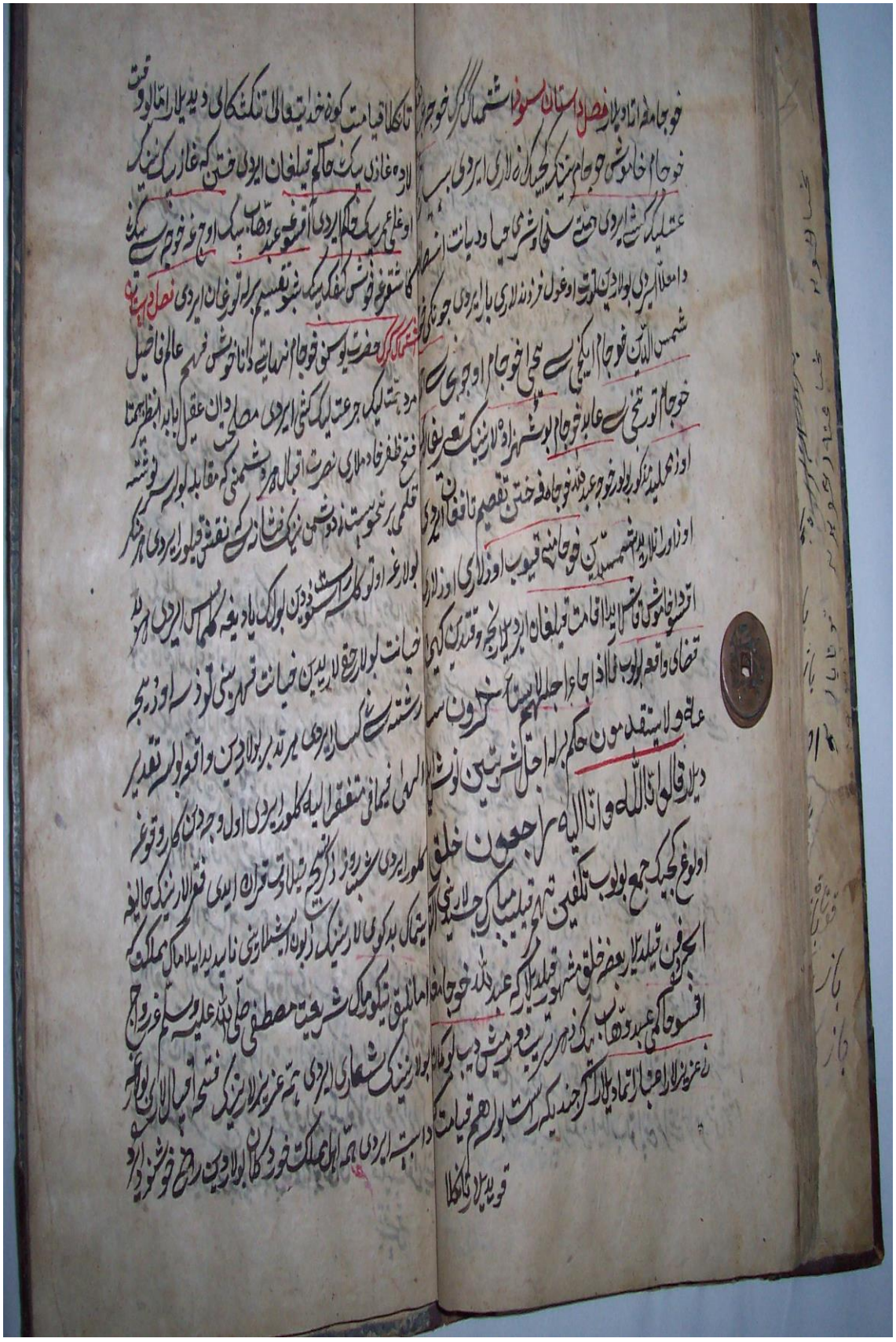

Vr. 27b-28a

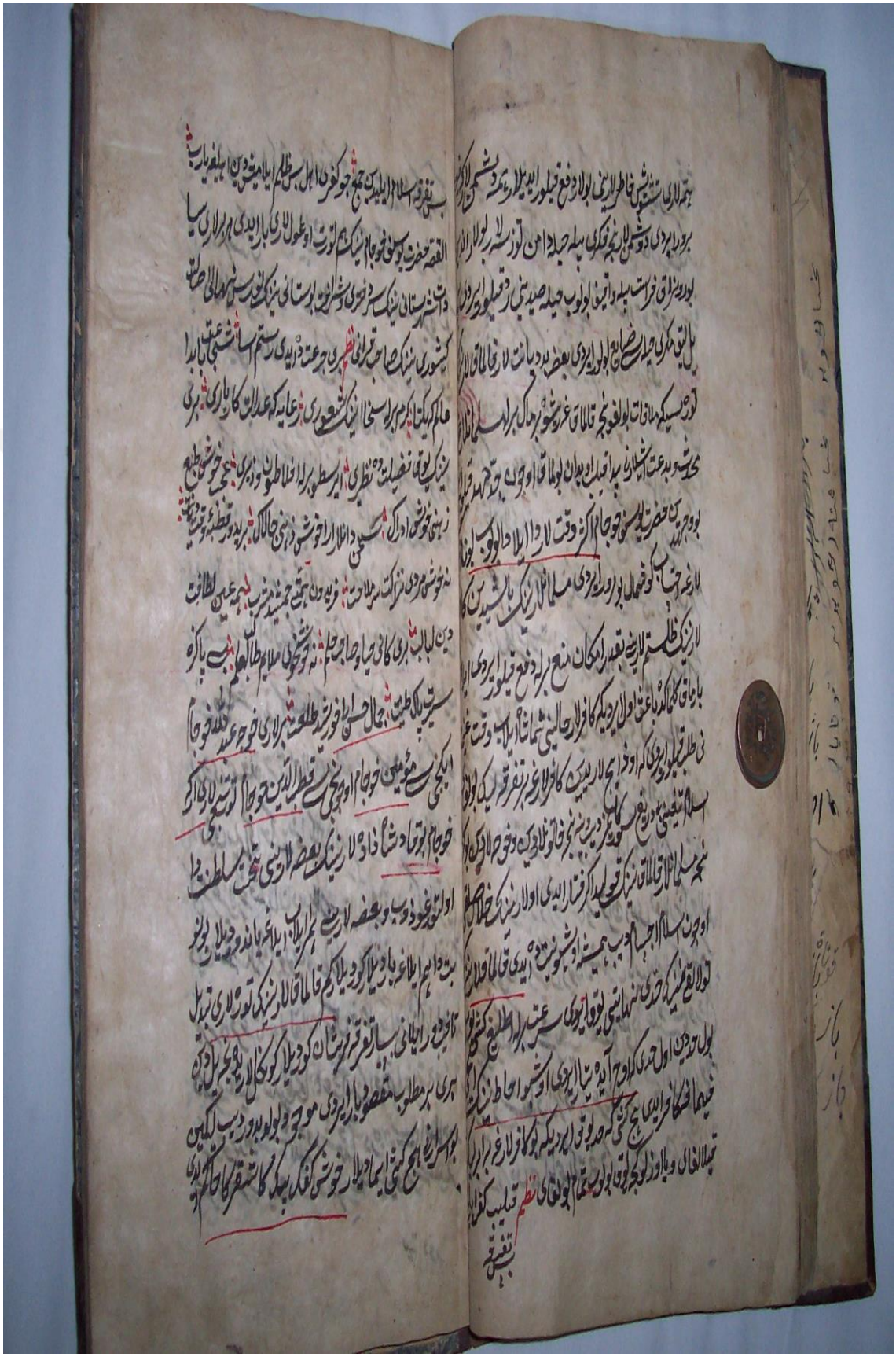

Vr. 28b-29a

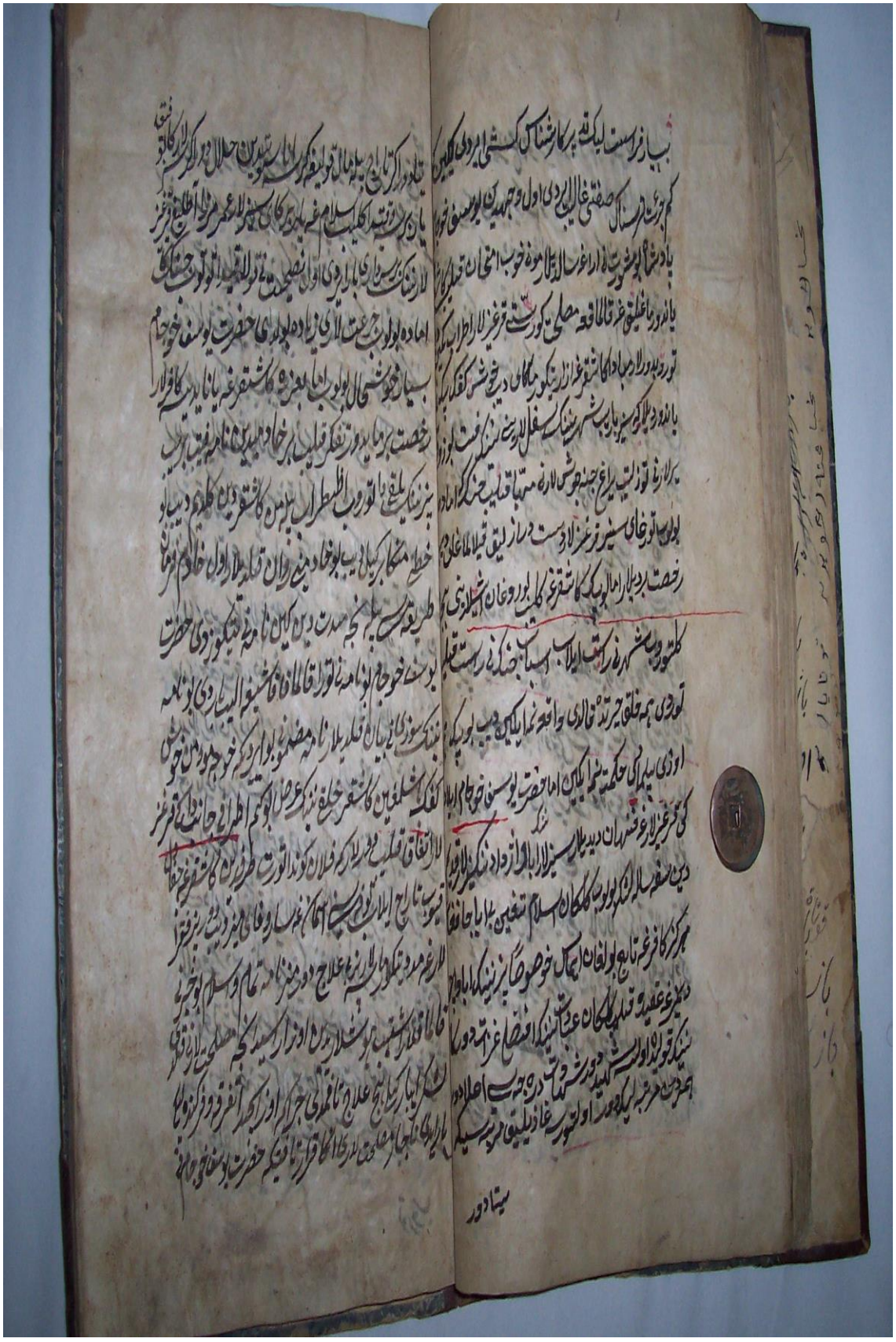

Vr. 29b-30a

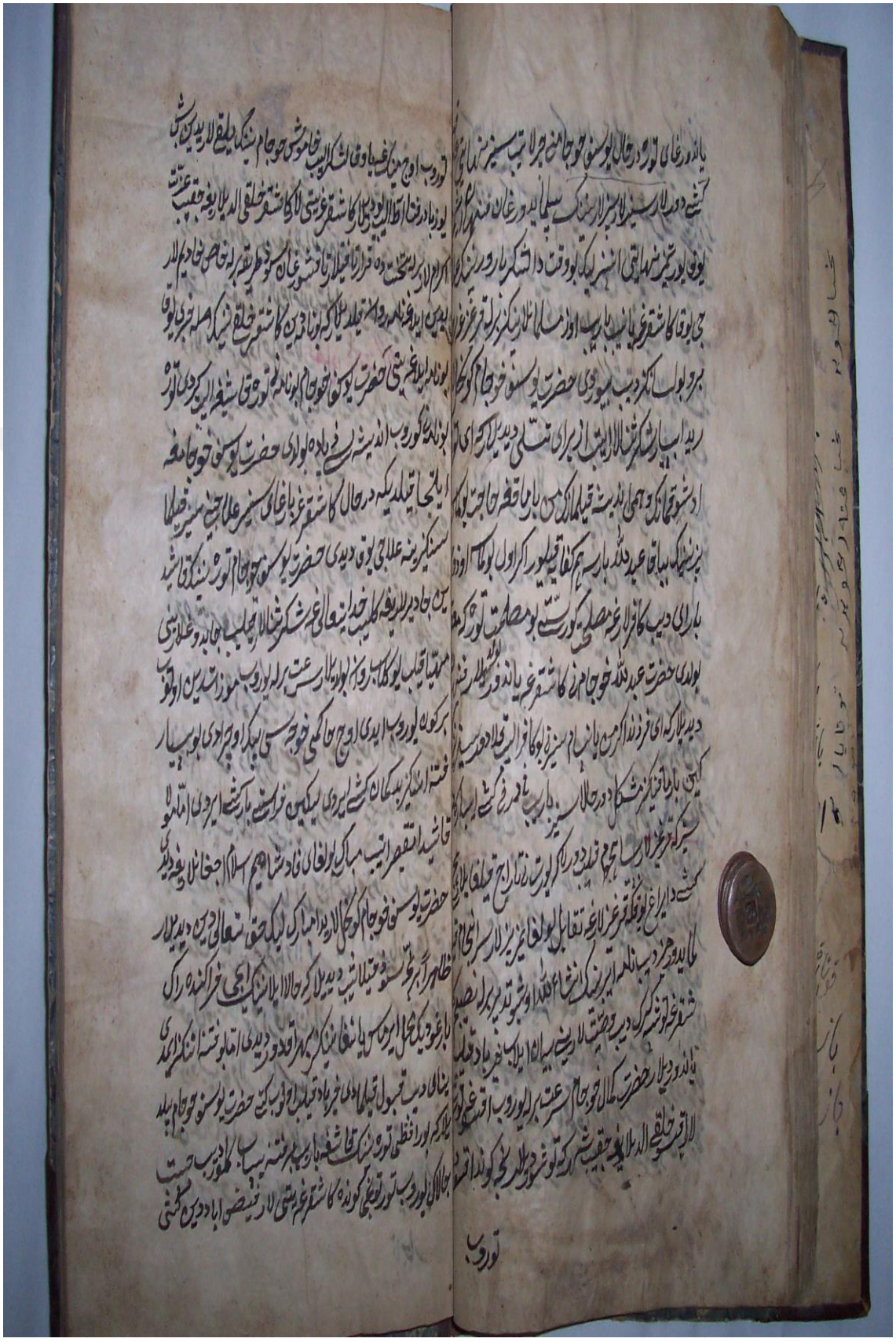

Vr. 30b-31a

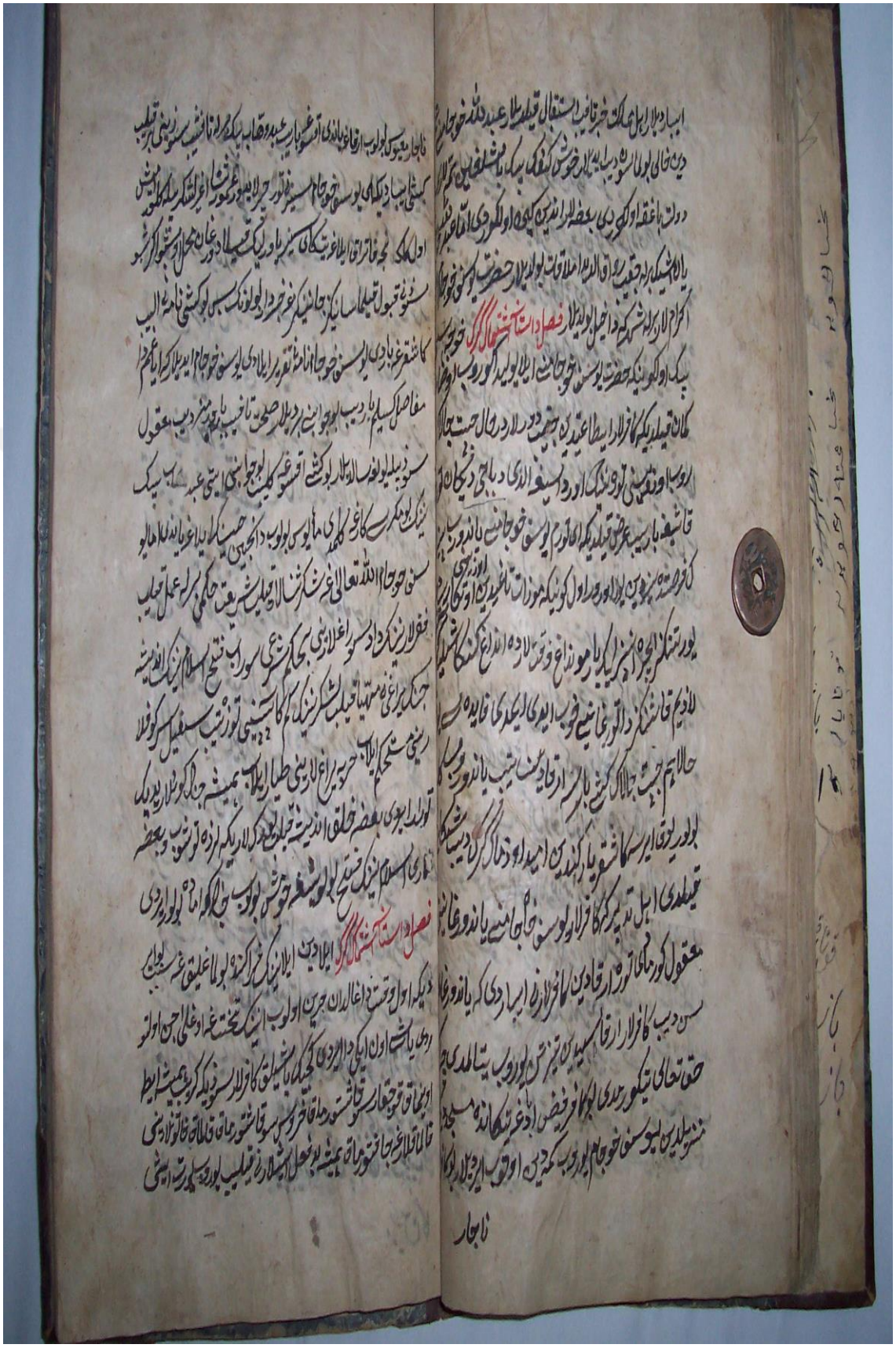

Vr. 31b-32a

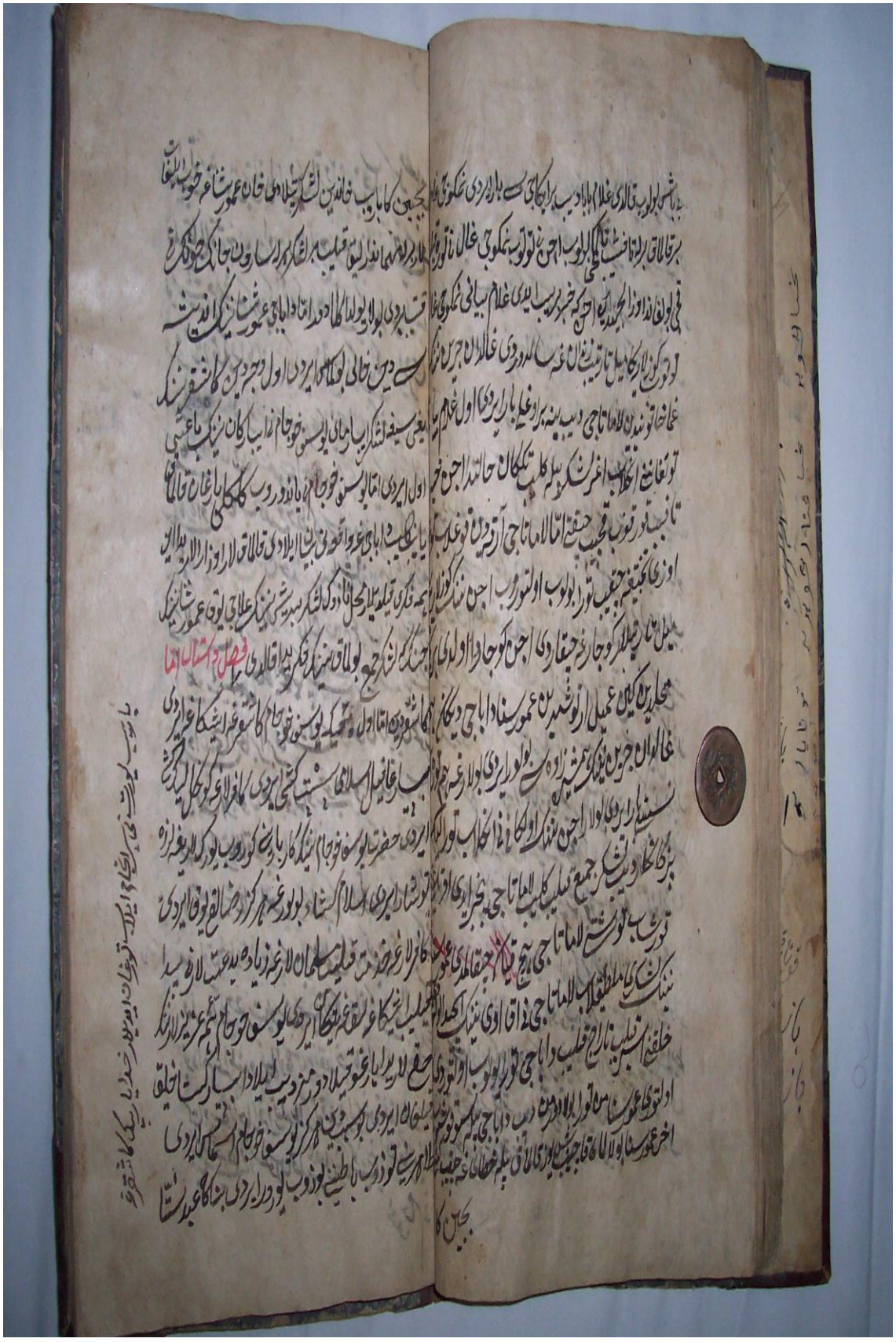

Vr. 32b-33a

Vr. 33b-34a

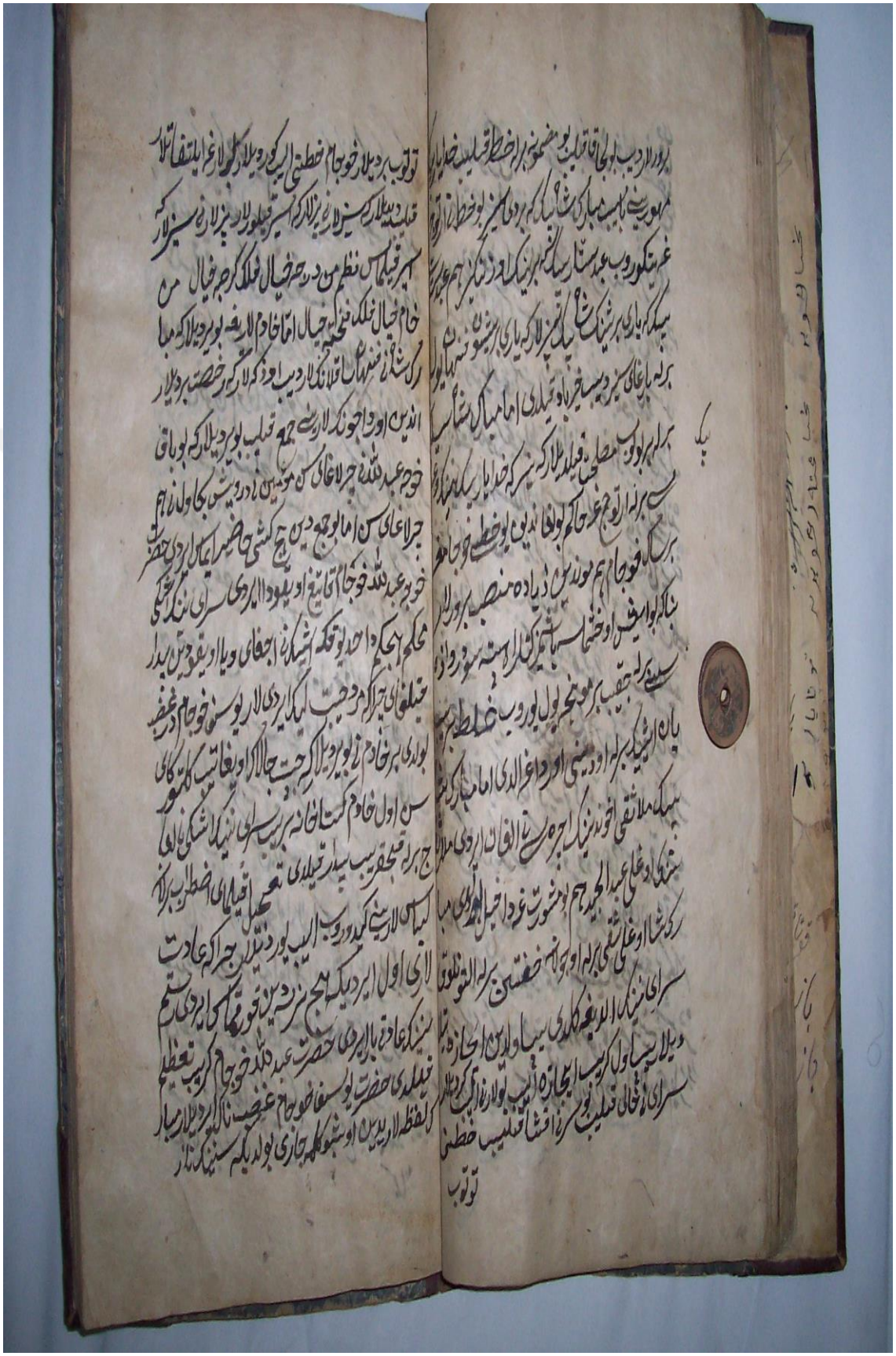

Vr. 34b-35a

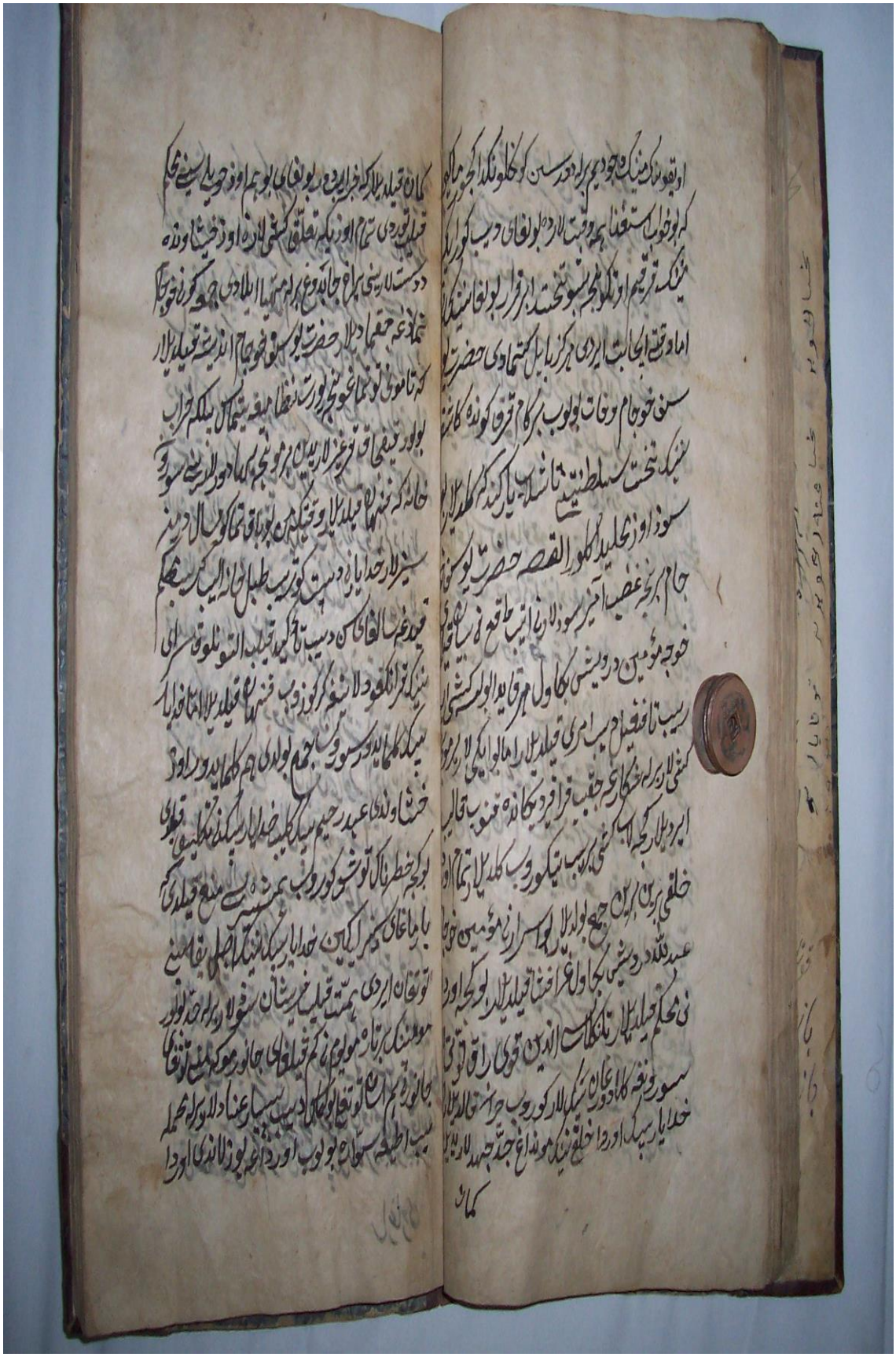

Vr. 35b-36a

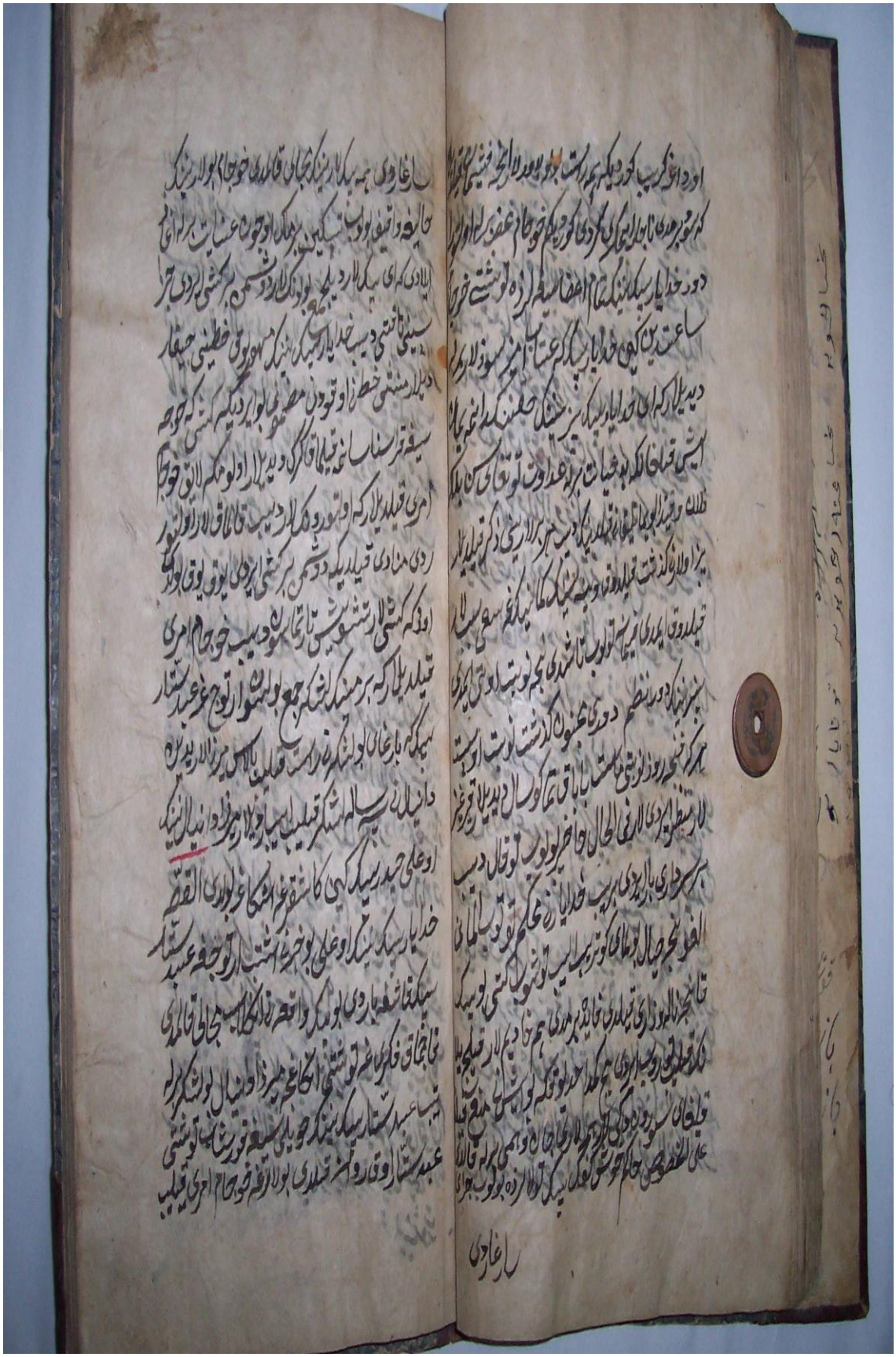

Vr. 36b-37a

Vr. 37b-38a

Vr. 38b-39a

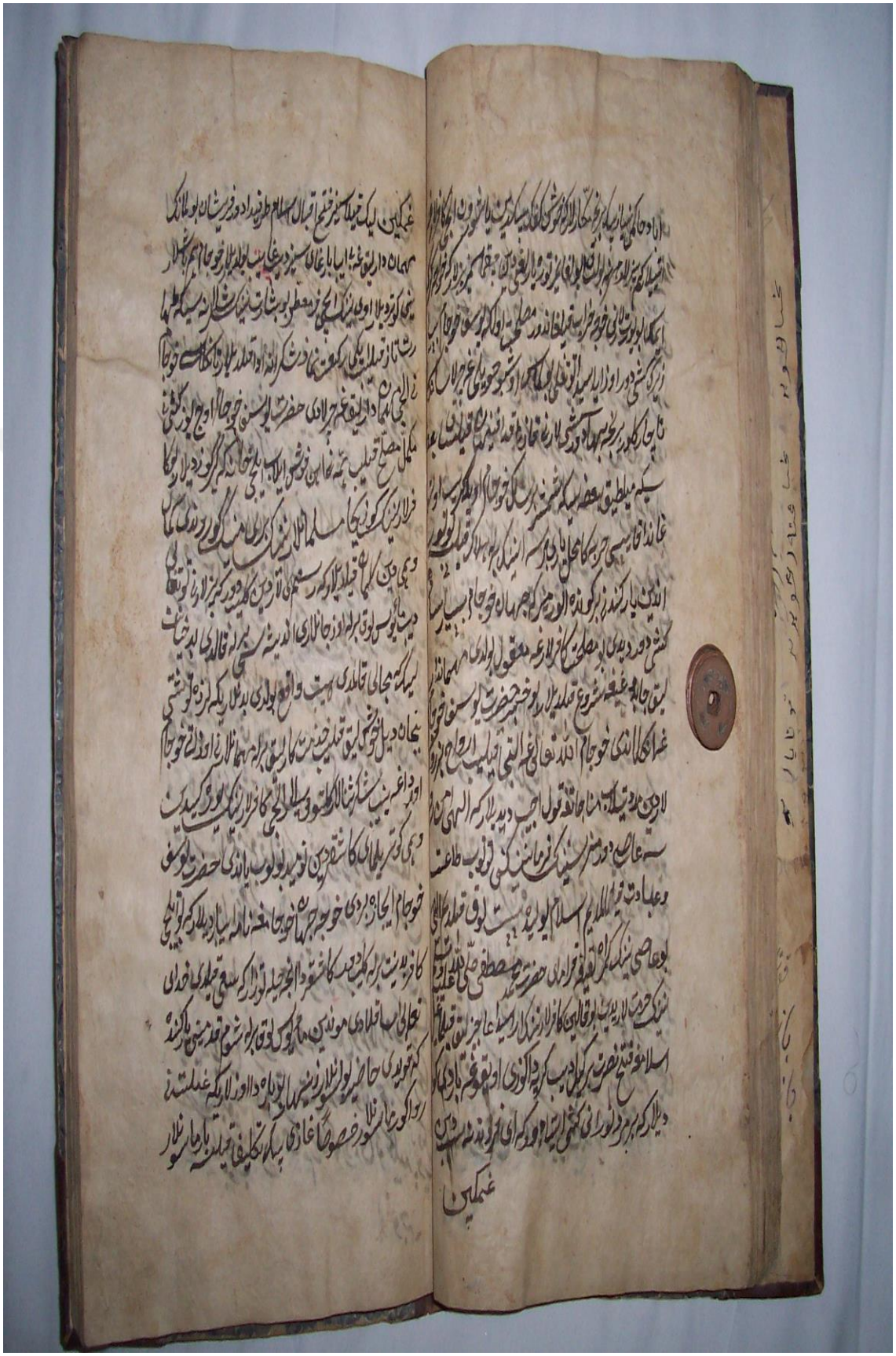

Vr. 39b-40a

Vr. 40b-41a

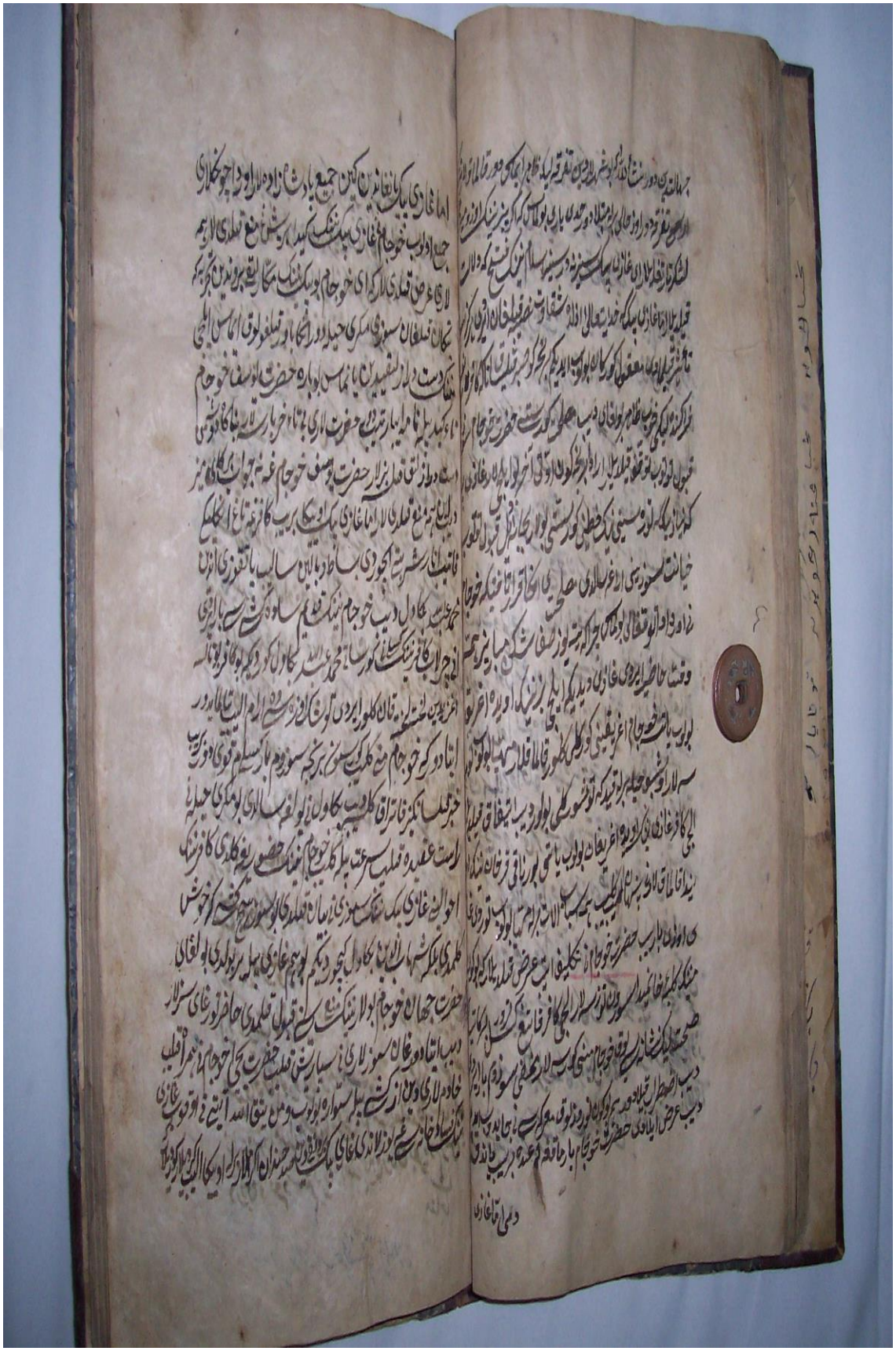

Vr. 41b-42a

Vr. 42b-43a

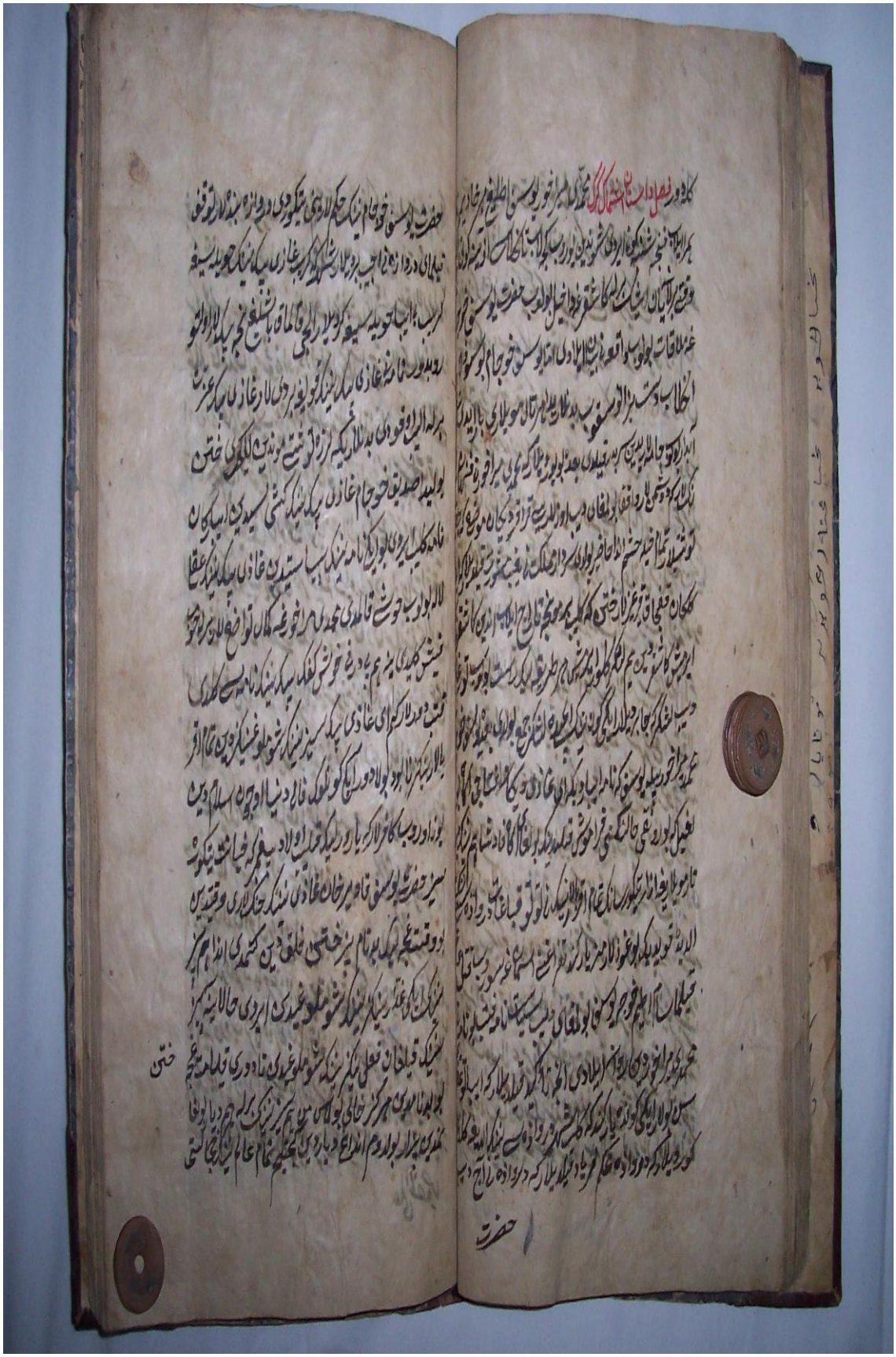

Vr. 43b-44a

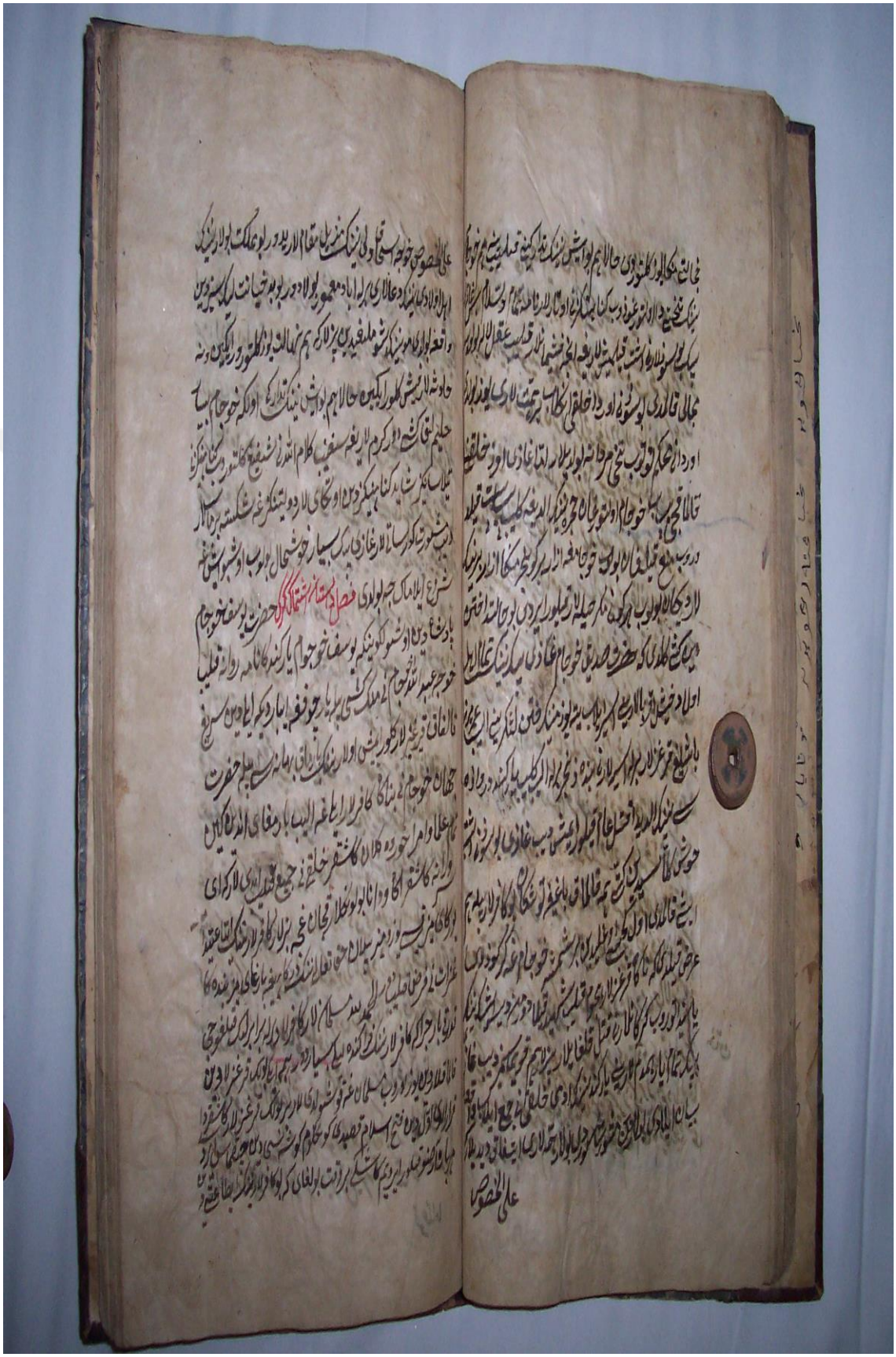

Vr. 44b-45a

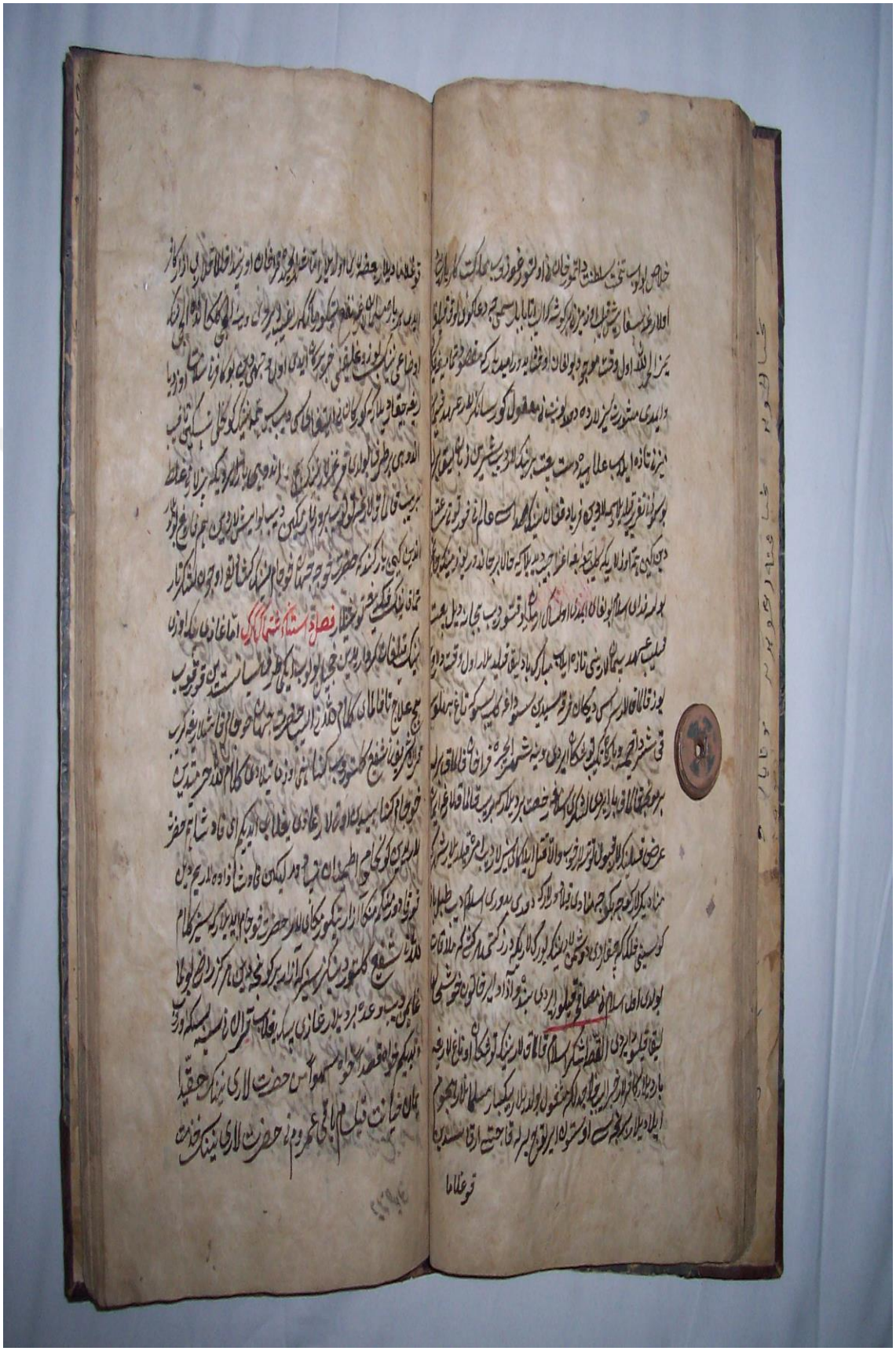

Vr. 45b-46a

Vr. 46b-47a

Vr. 47b-48a

Vr. 48b-49a

Vr. 49b-50a

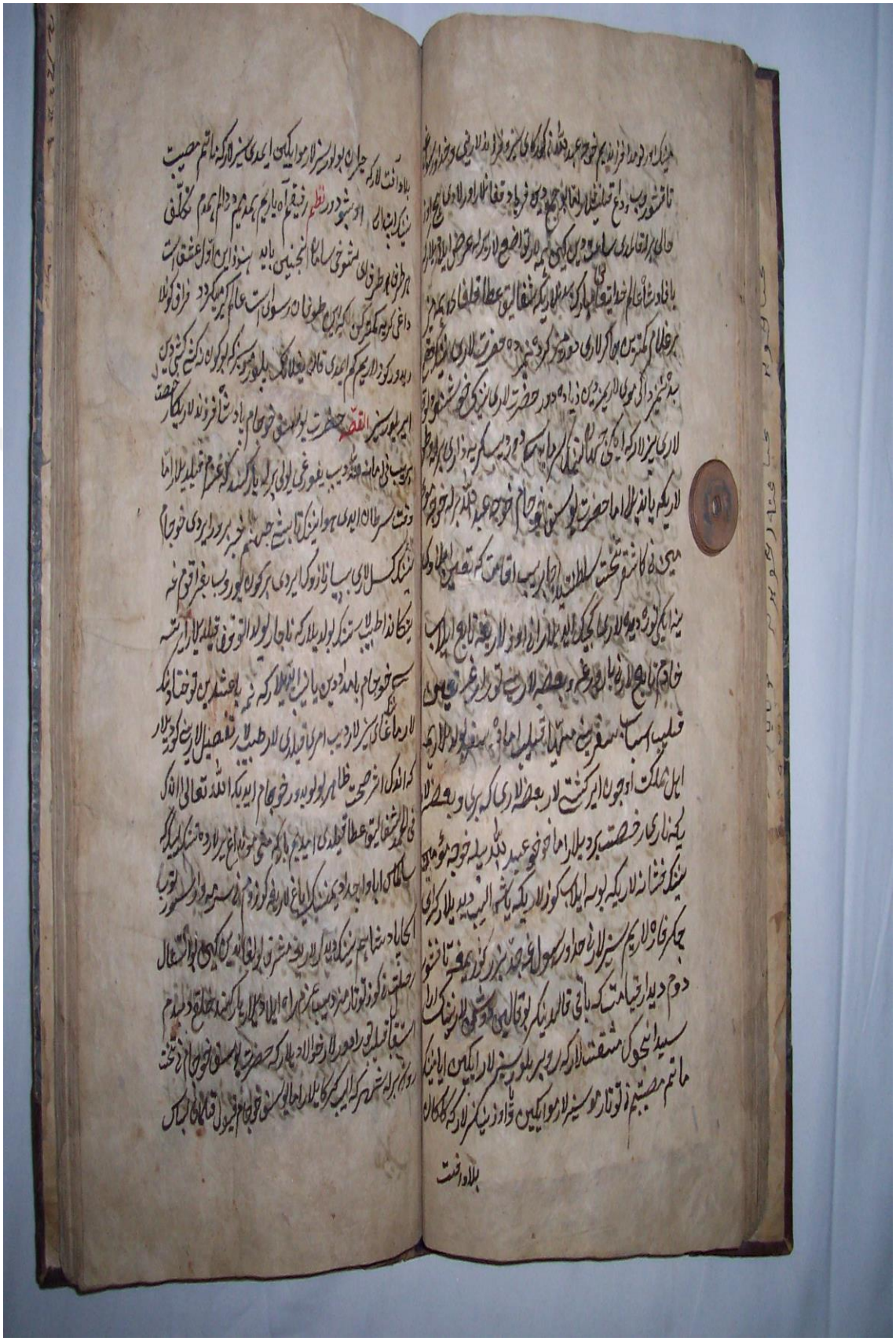

Vr. 50b-51a

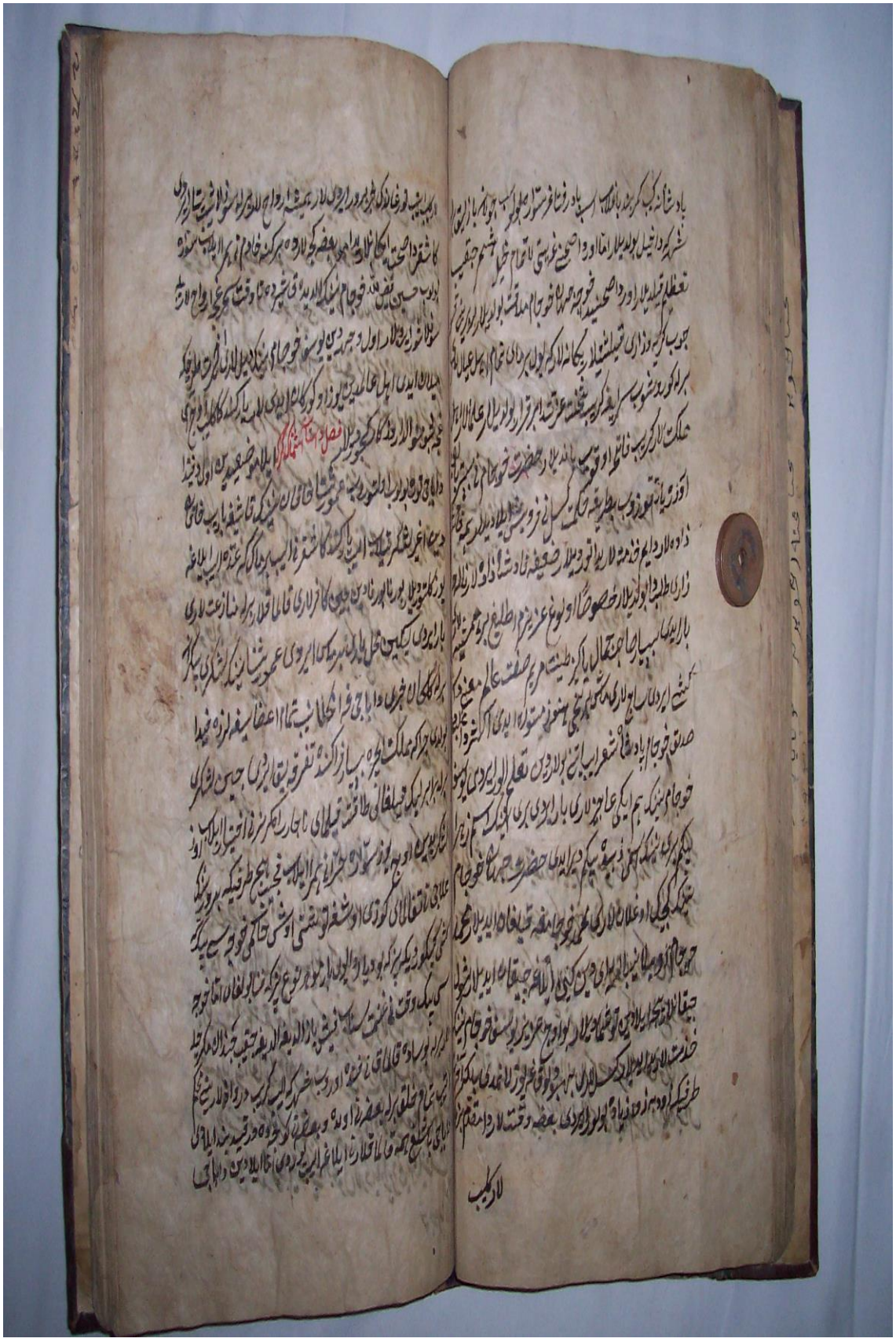

Vr. 51b-25a

Vr. 52b-53a

Vr. 53b-54a

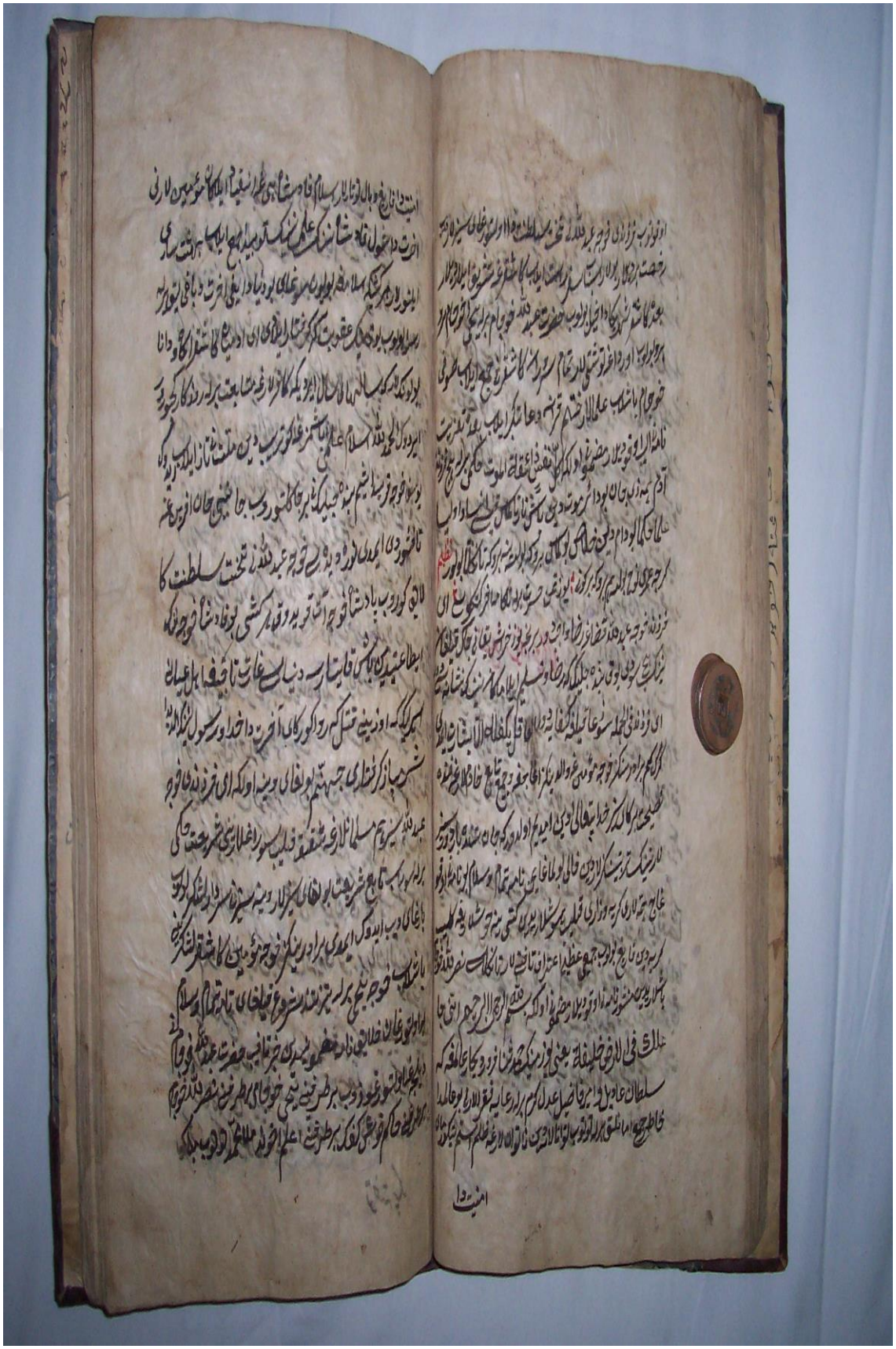

Vr. 54b-55a

Vr. 55b-56a

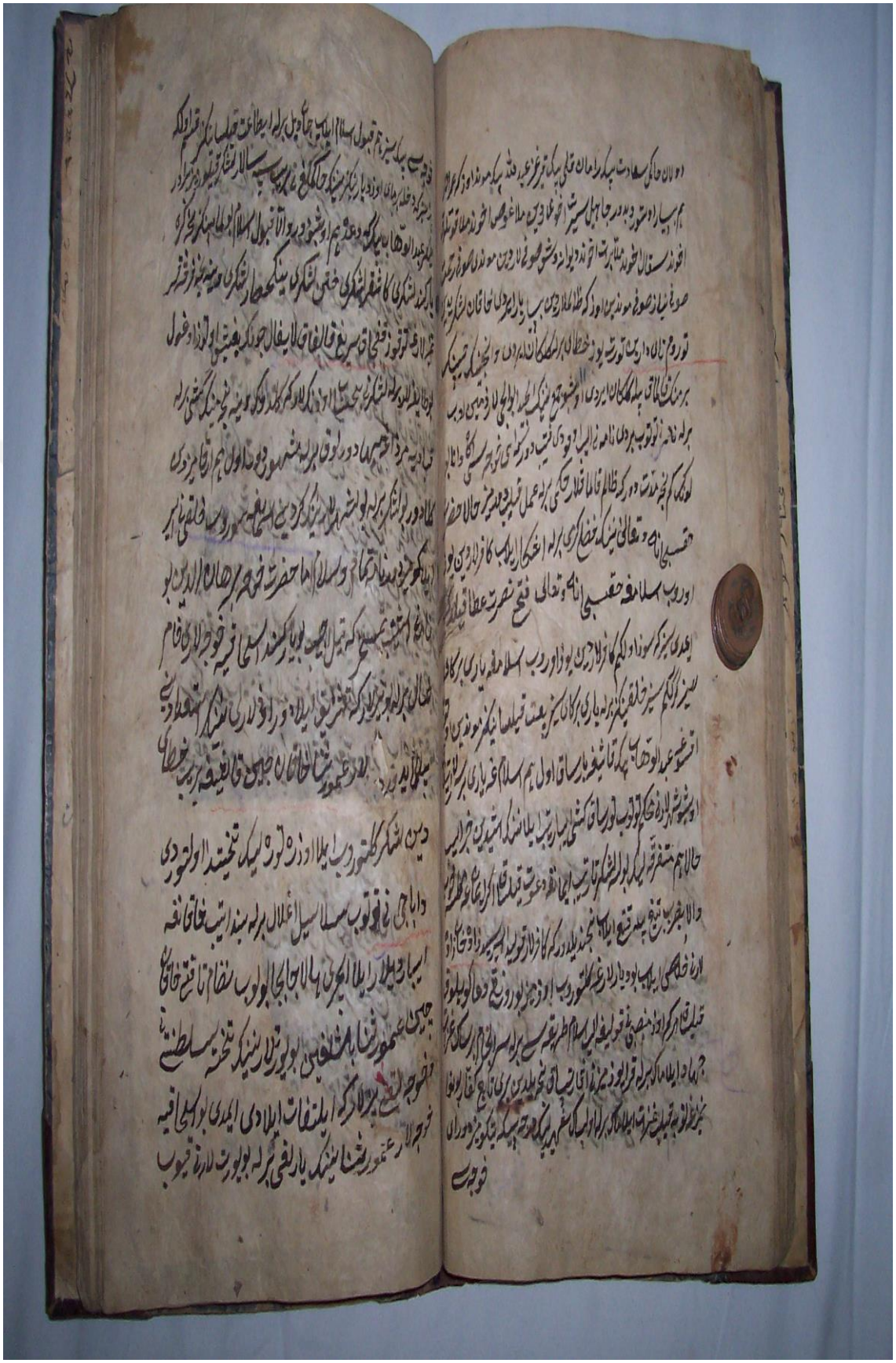

Vr. 56b-57a

Vr. 57b-58a

Vr. 58b-59a

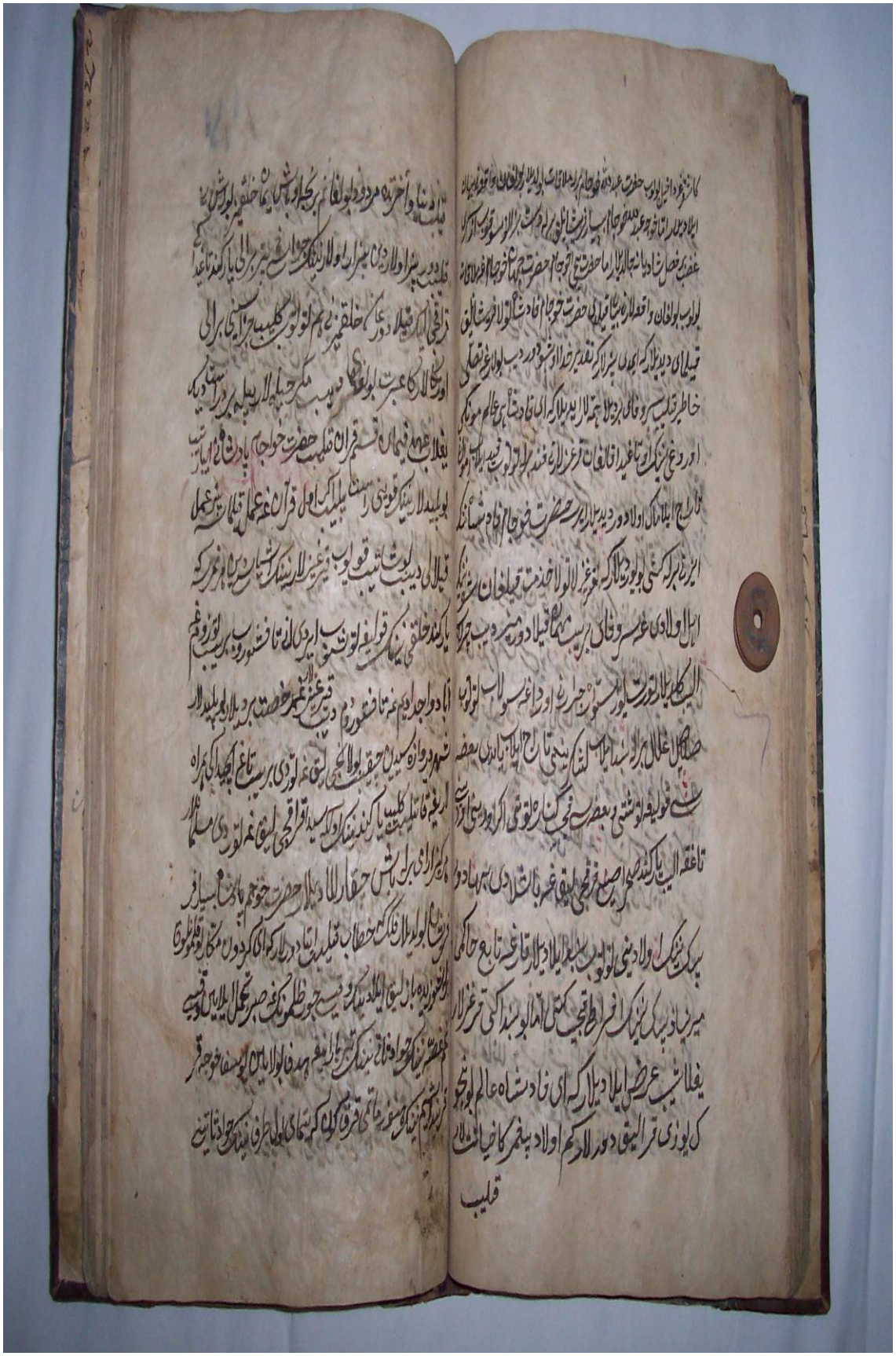

Vr. 59b-60a

Vr. 60b-61a

Vr. 61b-62a

Vr. 62b-63a

Vr. 63b-64a

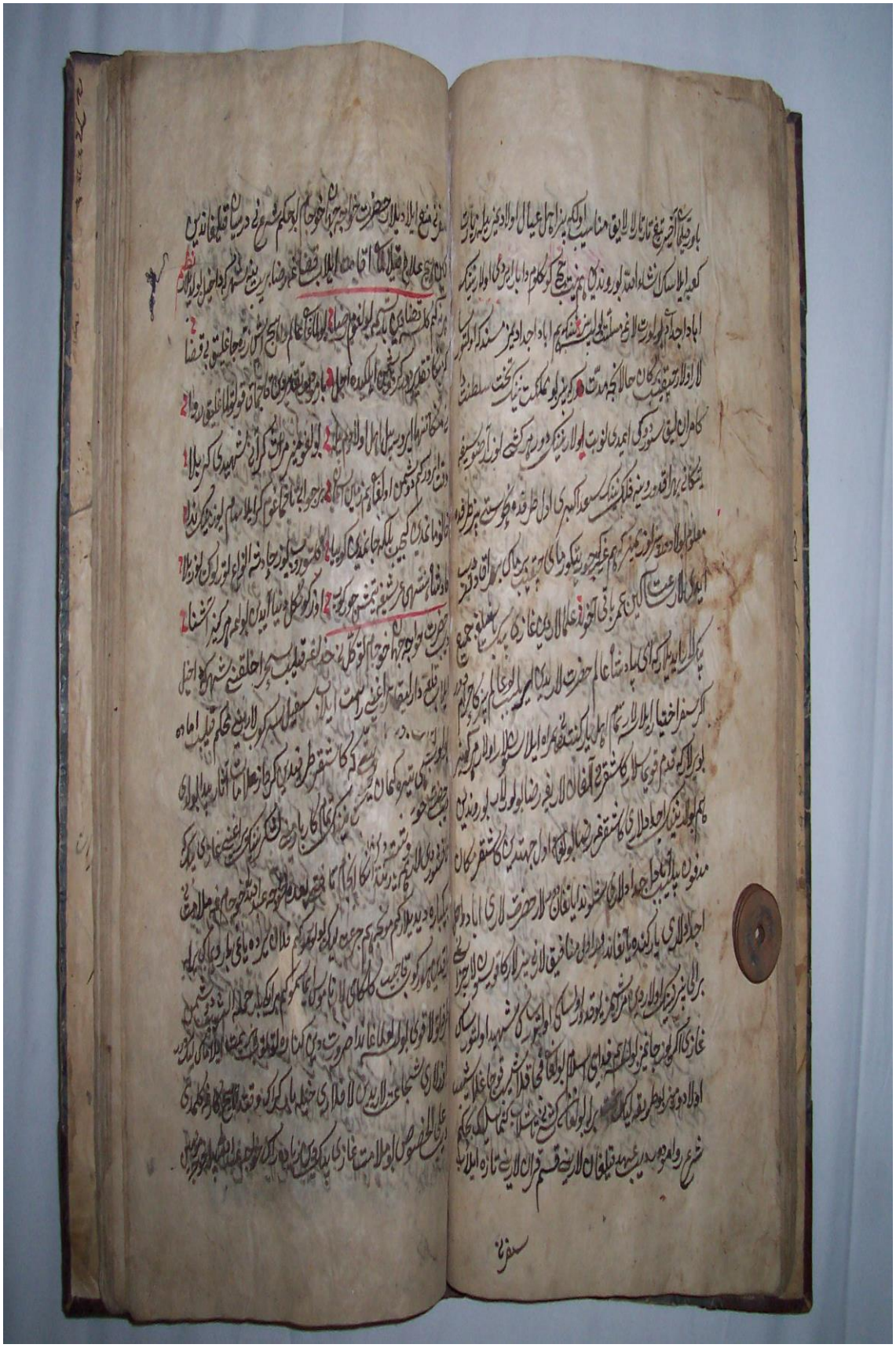

Vr. 64b-65a

Vr. 65b-66a

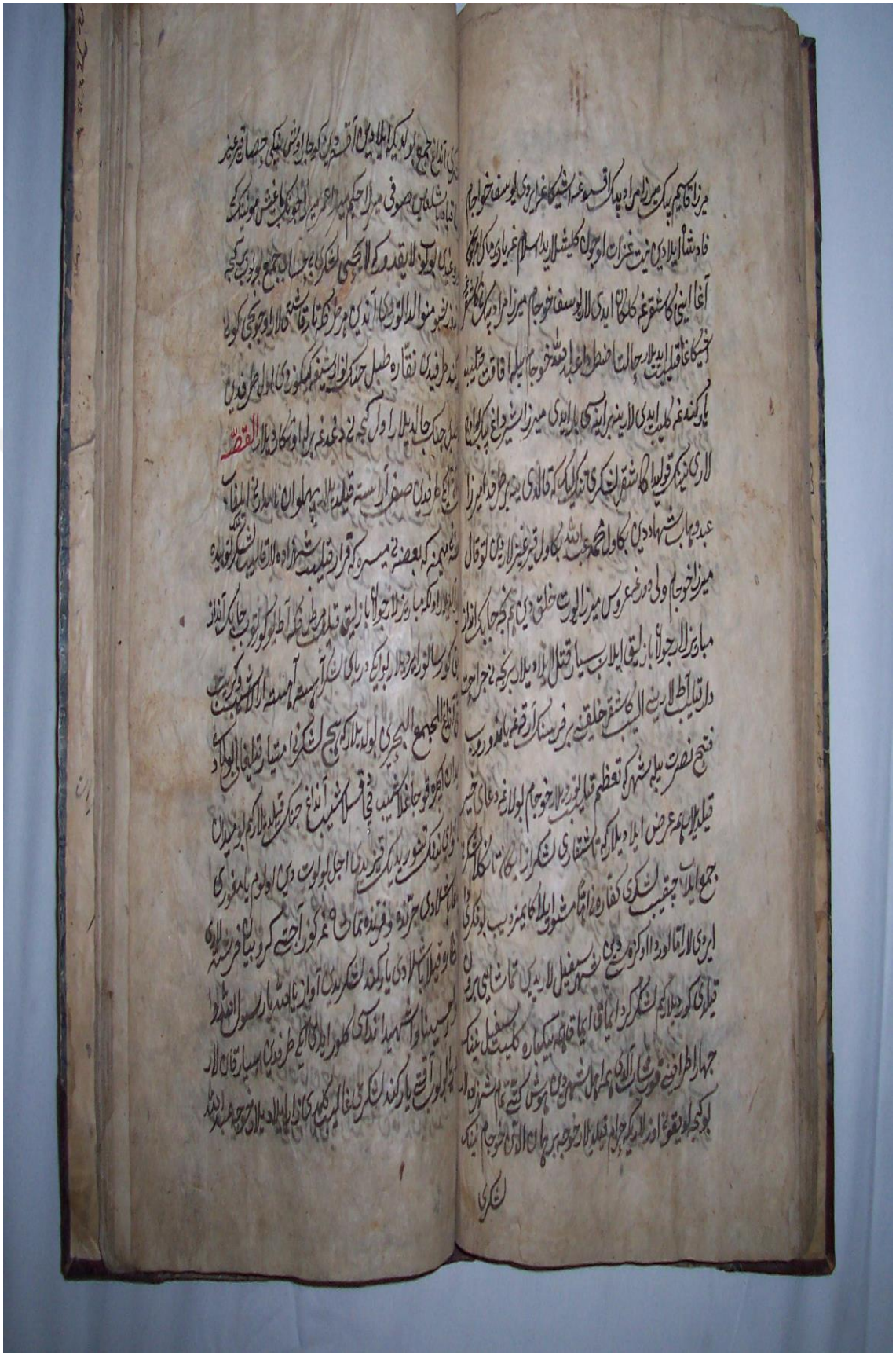

Vr. 66b-67a

Vr. 67b-68a

Vr. 68b-69a

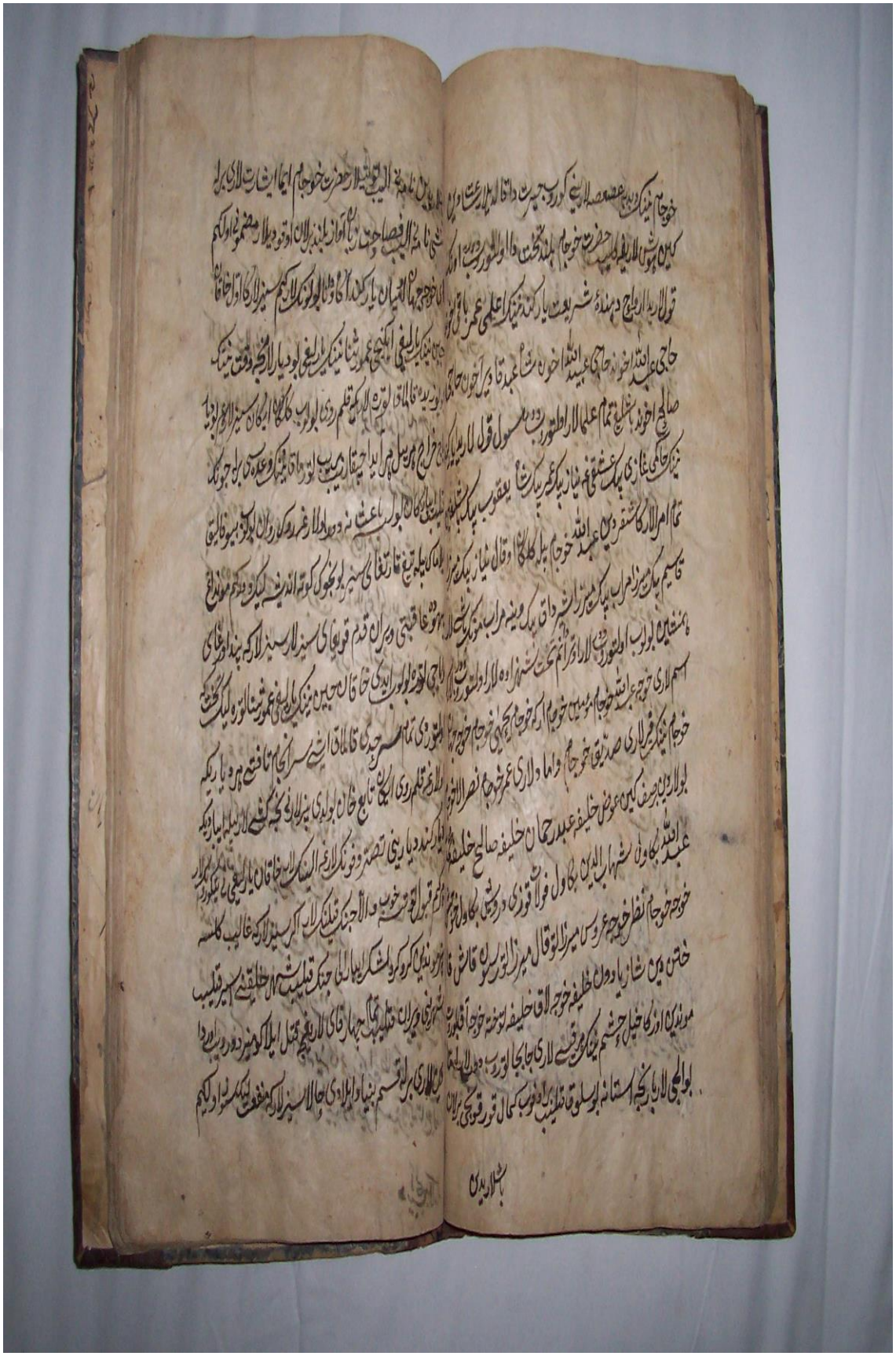

Vr. 69b-70a

Vr. 70b-71a

Vr. 71b-72a

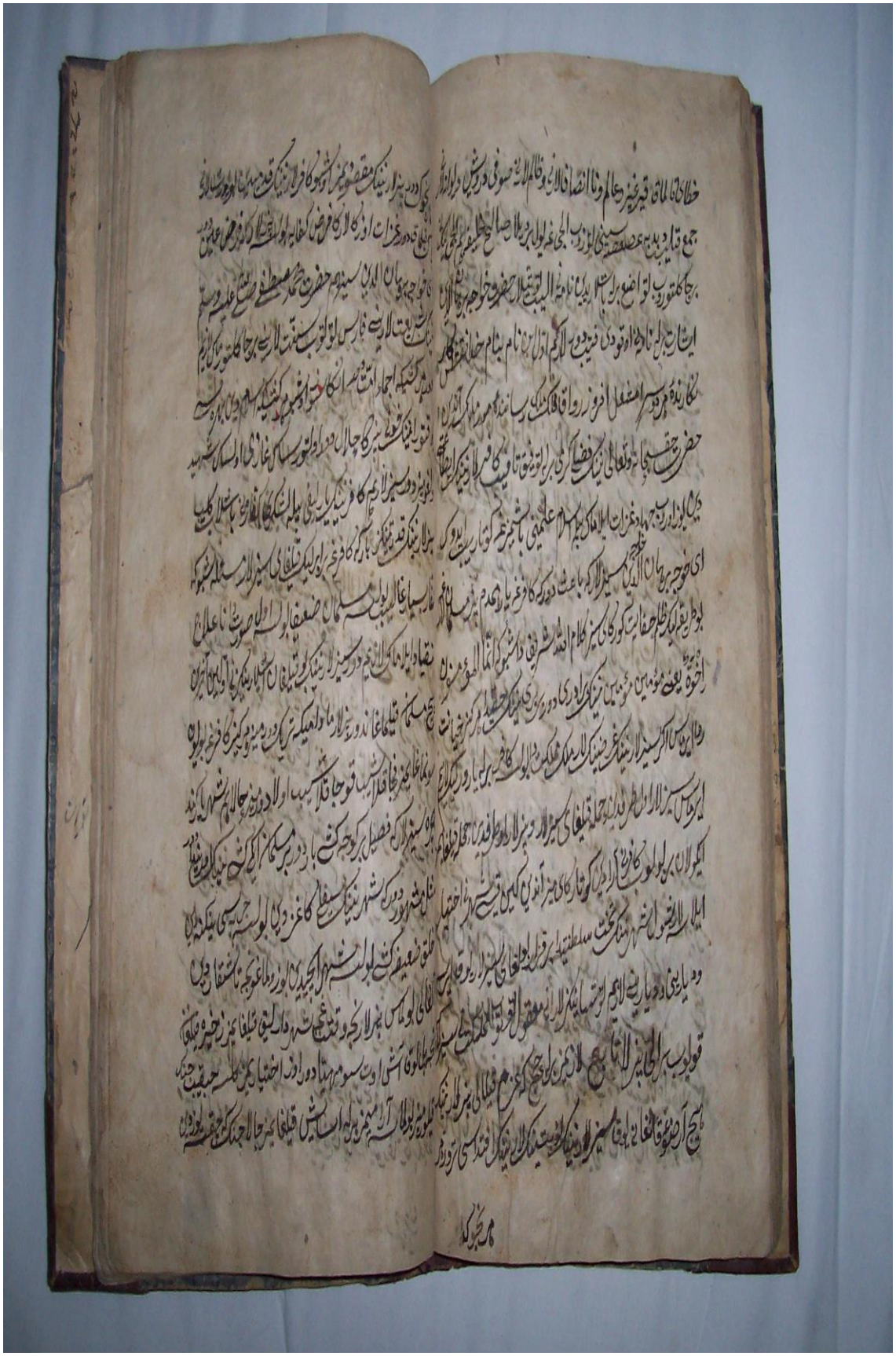

Vr. 72b-73a

Vr. 73b-74a

Vr. 74b-75a

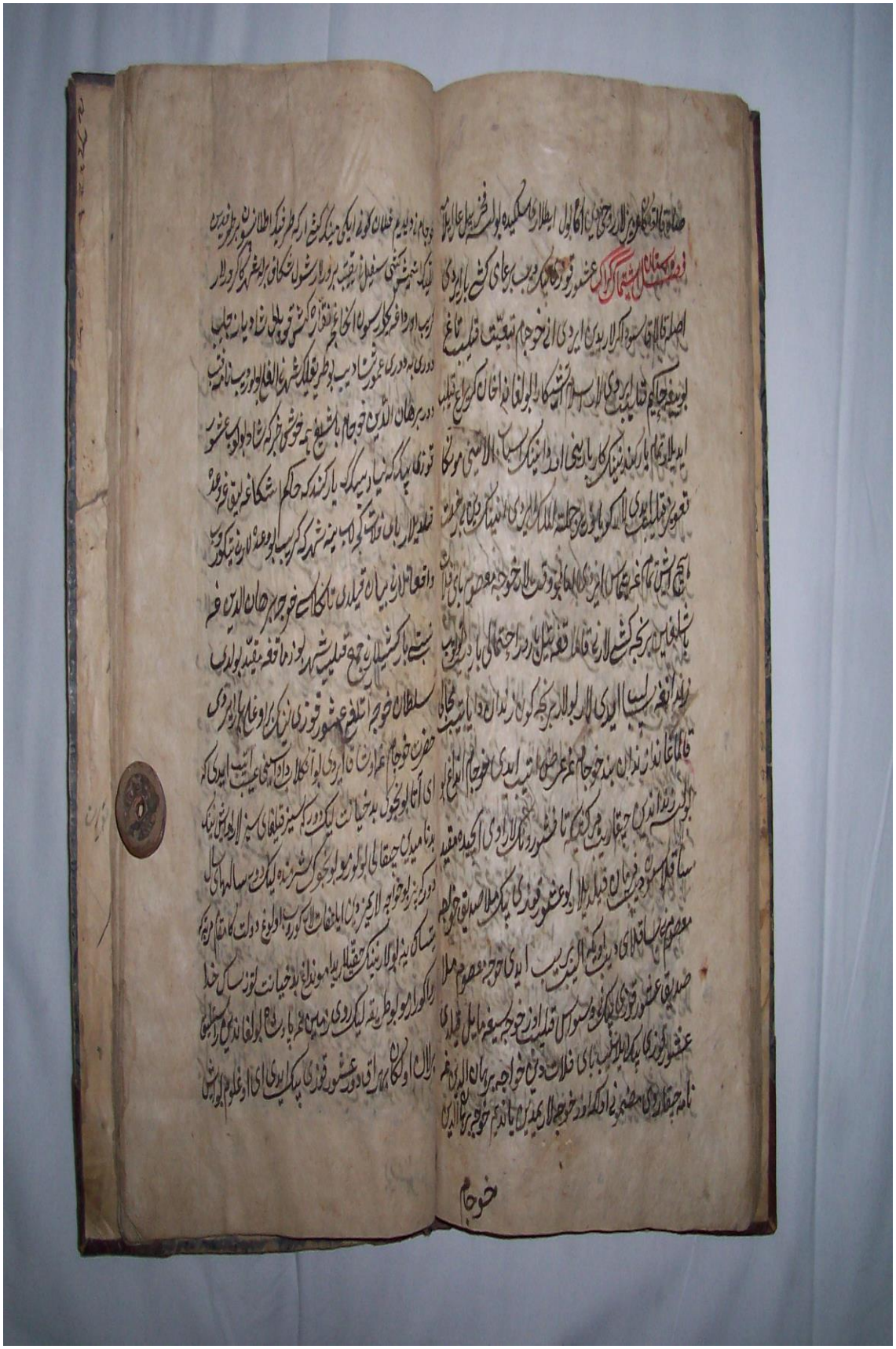

Vr. 75b-76a

Vr. 76b-77a

Vr. 77b-78a

Vr. 78b-79a

Vr. 79b-80a

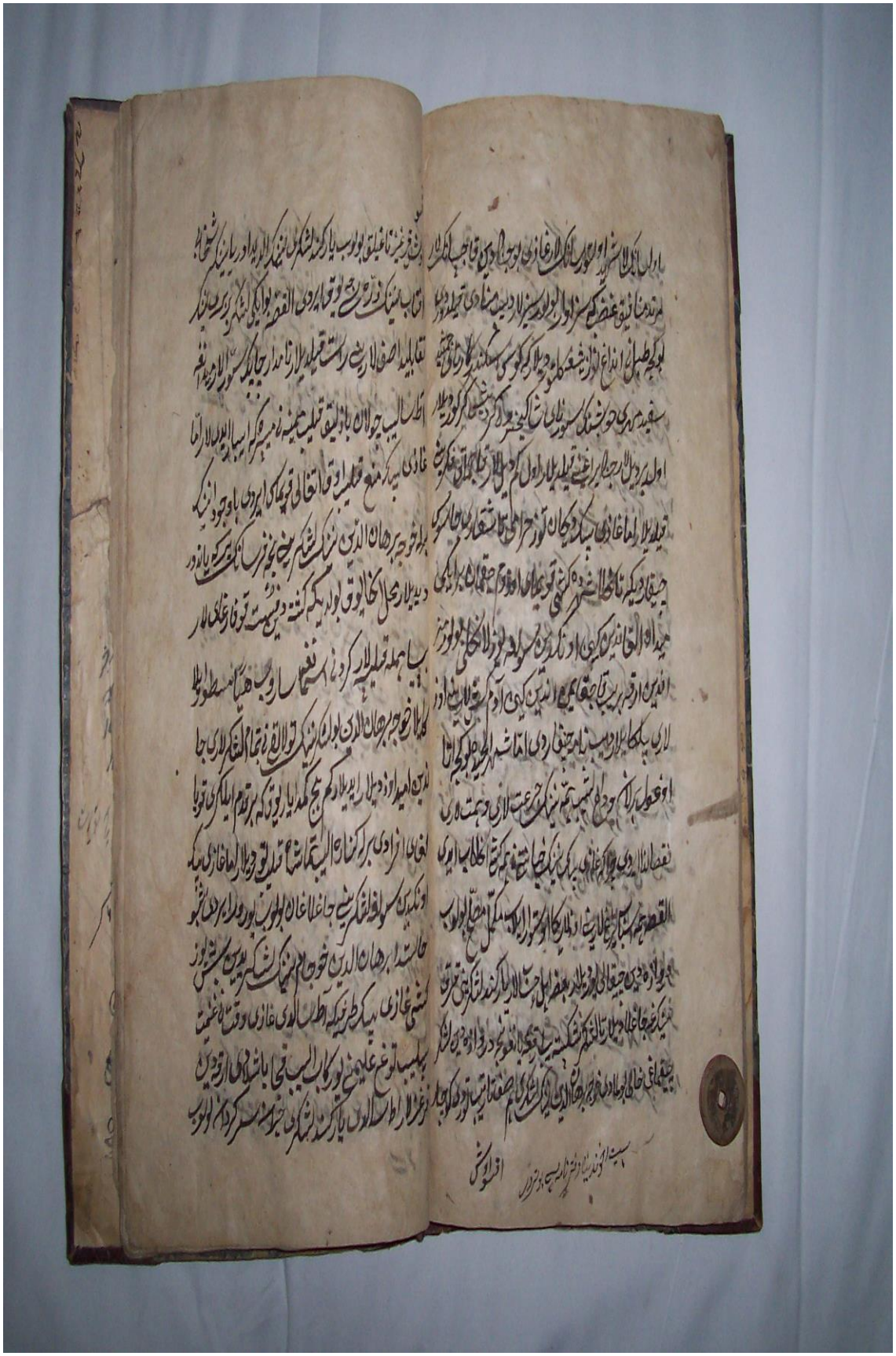

Vr. 80b-81a

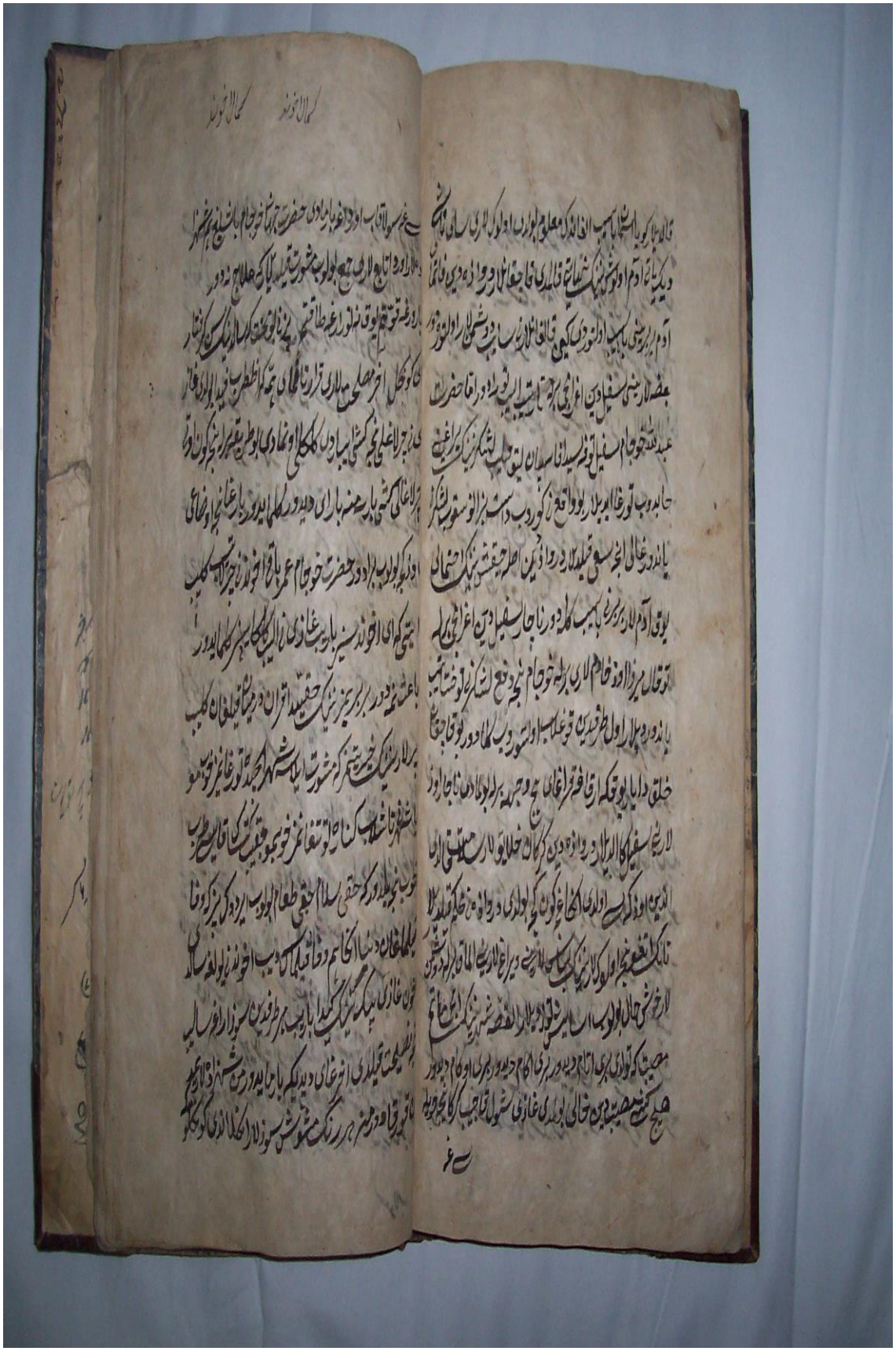

Vr. 81b-82a

Vr. 82b-83a

Vr. 83b-84a

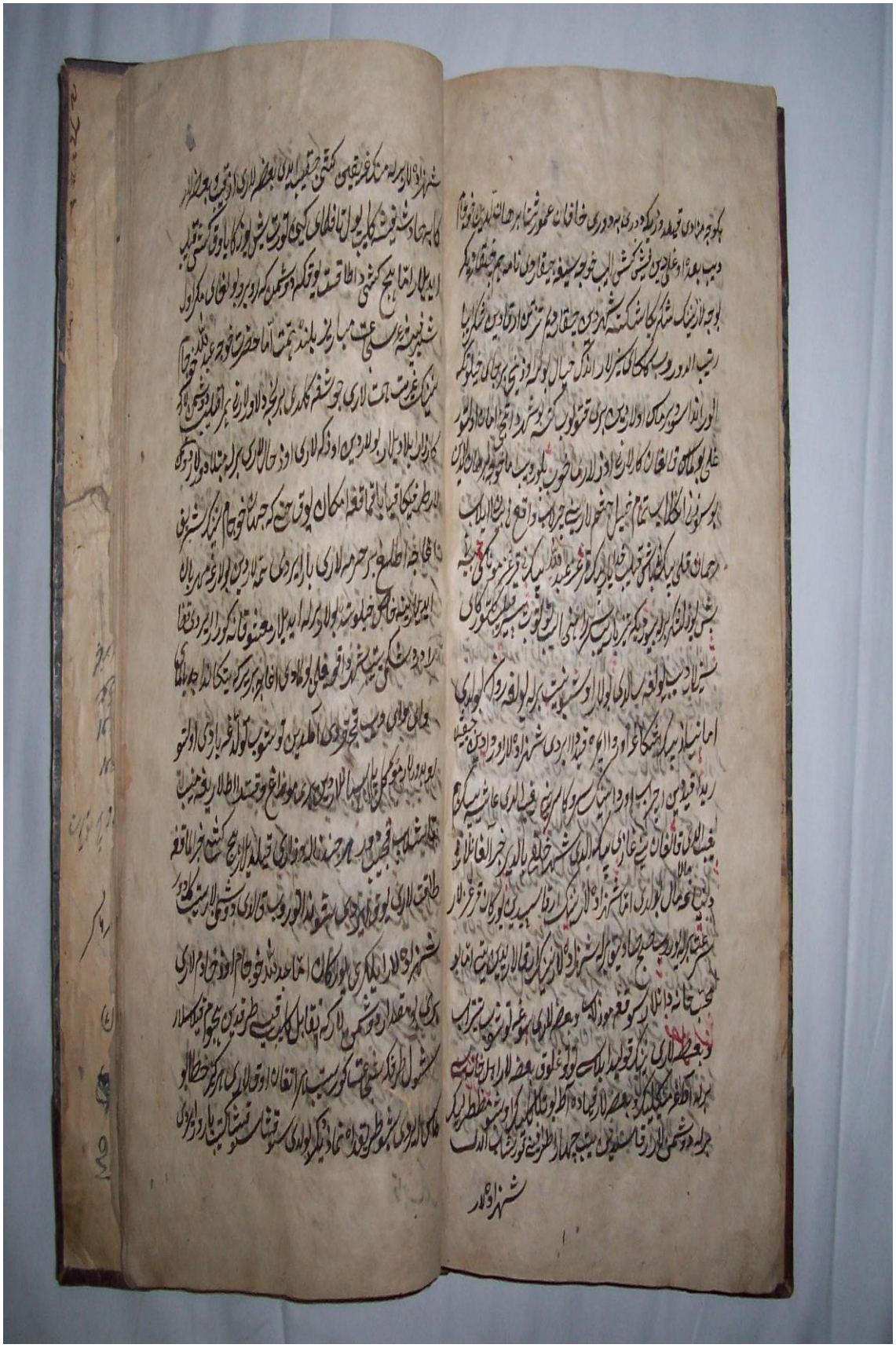

Vr. 84b-85a

Vr. 85b-86a

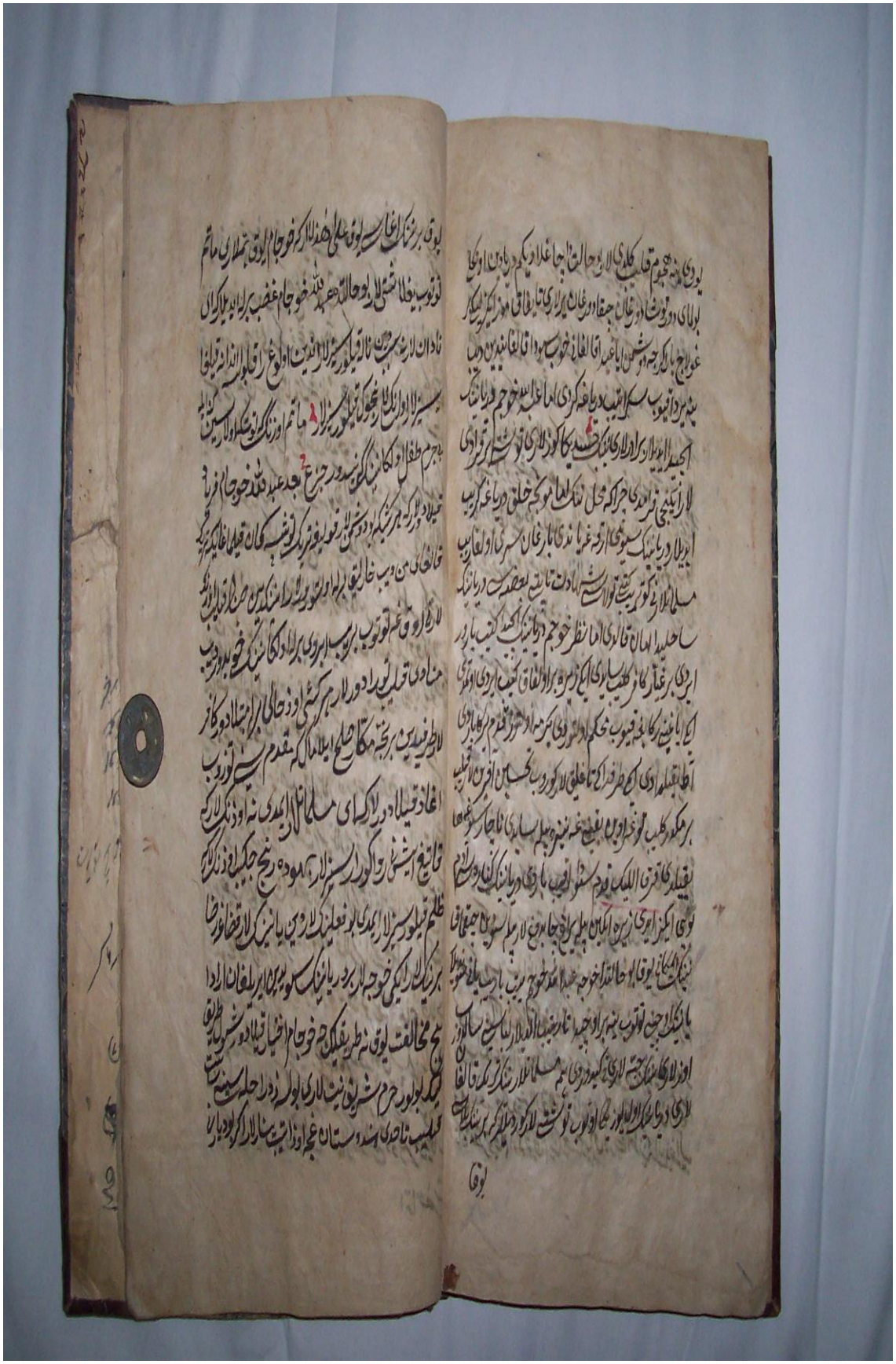

Vr. 86b-87a

Vr. 87b-88a

Vr. 88b-89a

Vr. 89b-90a

EK-2:

DOĞU TÜRKİSTAN HARİTASI

Kaynak: Mirza Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidî, İstanbul 2006.

Kaynak: http://dogu-turkistan.net/2011/05/21/dogu-turkistan-haritasi/

EK-3:

ŞAHIS İSİMLERİ LİSTESİ

Abdurrahman Bey (55a-67b)	**Mirzâ Murad Bey** (48b-65b-68b)
Abdülhalik Gücdüvânî (13a)	**Eflatun** (22b)
Abdülhalik Hoca (4a)	**Abdüllatif Sultan** (6b)
Abdülkadir Âhund (21a-68b)	**Aşur Kuzı Bey** (74b-75a-75b-76a-76b-77a)
Abdüllatif Bekavul (14b)	**Kubad Mirzâ** (48a-60b-62b)
Abdürrahim Hoca (70a)	**Muhammedyâr Bey** (55a-73a)
Afak Hoca (8b-9a-10a-10b-11a-11b-12a-12b-13b-16b-19a-63a)	**Sekal Âhund** (55b-68a)
Ahmed Hoca (14b-15a-17a-26b-51b-67a)	**Hocası Bey** (11a-27a-37a-51a-55a-55b-56a-59b)
Akbaş Han (15a)	**Mirzâ Şerdak Bey** (48b)
Allâh Kuli Bey (67b-73a-73b)	**Molla Mir Nevruz** (68a)
Amursana (31a-31b-32a-32b-37a-51a-51b-52a-56a-56b-63a-69a-72b-75a-83b)	**Abdülhalik Bey** (67b)

Arus Mirzâ (68b)	**Sekal Âhund** (55b-68a)
Bâbâk Sultan (10a-11a)	**Karazengi Bey** (15a-15b-16a)
Bahaüddin Hoca (4a)	**Abdülkerim Han** (7b-8b)
Bibica Kaşgârî (4a)	**Şehbaz Hoca** (7b-8b)
Burhanüddin Hoca (51b-52a-54b-55a-56a-57a-57b-59b-60a-60b-61a-62b-64b-65b-66b-67a-67b-70a-71a-71b-72a-72b-73a-73b-74b-75a-77a-77a-77b-78a-78b-79b-80a-83b-87b-88b)	**Mirzâ Hıdır** (88a)
Cihan Hoca (13a-13b-18b-19a-41a-44a-45b-46b-47b-50b-52b-53a-58b-79a-81a-86b-87a-89a)	**Rüstem Sultan** (7b-8a)
Danyal Hoca (3b-10b-12a-12b-13a-15a-15b-16a-16b-17a-18a-18b-19a-19b-20a-20b-36a)	**Molla İbrahim** (18a)
Dost Hoca (4a)	**Şadi Hoca** (9a-9b)
Galdan Çirin (19b-20a-31a-31b	**Hacı Salih Âhund** (68b)
Hanım Padişâh (11b-13b-14a-14b)	**Kara Han** (44b)
Hekim Mirzâ (66a-68a)	**Molla Kasım** (68a)

Hüdâberdi Bey (53a-67b)	**Ömer Bey** (27a-42a-47b-55a-64b-68b)
İshak Velî (3b-4a-4b-5b-6a-6b-7a-7b-8a-8b-12a-13a-20a)	**Kutbeddin Hoca** (8b)
İsmail Han (8b-10a-10b-11a-11b)	**Cafer Bey** (15b-16a)
İşan Kalan (4a-5a-6b-8b)	**Derviş Sultan** (59b)
Kırgız Abdullah Bey (55b-67b-83b-86b)	**Hüseyin Mirzâ** (21a)
Kurban Hoca (70a)	**Hamuş Hoca** (30a)
Mahdûm-ı Âzam (3b-4a-4b-5a-5b-6a-6b-8a)	**Molla Kutluk Âhund** (55b-68a-70a)
Mehdi Hoca (13b-15a-15b)	**Abdüssettar Bey** (33a-33b-36a-36b-55a-67b)
Melike Kâsânî (4a)	**Aristo** (22b)
Mevlânâ Lütfullah (5b-6a)	**Nizamüddin Hoca** (25a)
Mir İvaz Bey (11a-18b-20b-68a)	**Süha Hoca** (51b)
Mirzâ Berat Ahûnd (14a-14b)	**Şehabeddin Bekavul** (68b-81b-
Mirzâ Hudi Bey	**Anuşirvan**

(2a-25b)	(22b)
Molla Berat Âhund (55b-68a)	**Molla Nevruz** (48a-60a)
Molla Gavs Âhund (5b)	**Guma Hatun** (31b)
Molla Hurdik (5b)	**Hacı Abdullah Âhund** (68b)
Molla Kâşid (30a)	**Yahya Hoca** (11b-13b-14a-14b-15a-26b-29b-41a-53a-53b-54a-54b-56b-57b-58a-58b-64b-65a-66b-68b-87b)
Molla Kutlug (55b-68a-69b)	**Ömer Mirzâ** (29a-42a-46a-47a-55a-66a)
Molla Mahmud (62b)	**Mirzâ Şirdag Bey** (65b-68b)
Molla Mecid (60a-60b-61a-61b)	**Abid Hoca** (26b-75b)
Molla Muhammed (5a-54a)	**Ömer Baki Âhund** (68b-81a)
Molla Said (4b)	**Derviş Bekavul** 34a-34b-37b-48a-68b-70b)
Muhammed Emin Han (6b-11b-15a-16b)	**Han Hoca** (13b-15a-15b-22a-52a)
Muhammed Hoca (50b)	**Erke Hoca** (28a)
Muhammed Kasım Hoca	**Hoşkefek Bey**

(4a-4b-5a)	(27a-28a-28b-29a-30b-33a-35b-37a-38a-38b-43a-54a-61b-62a)
Muhammed Yusuf Hoca (4a-4b-5a)	**Yunus Hoca** (26a)
Muztar Bey (67b)	**Abdülvehhab Bey** (26b-27a-31a-32b-36b-37a-48b-51b-55a-55b-59b-62b-67b)
Mübârek Şâh (33a-33b)	**Mir Niyaz Bey** (57b-58b-67b)
Mümin Hoca (26a-28a-29a-34b-49b-53b-54a-54b-57b-58a-60a-63a-64a-68b-70b-71b)	**Molla Yunus** (70a)
Nasrullah Hoca (53a-53b-54a-68b)	**Molla Baki Âhund** (68a)
Nazar Hoca (68b-85a-85b-88a-88b)	**Sufi Hoca** (53b)
Niyaz Bey (38b-56b-58b-75a-83b)	**Lama Taci** (31b)
Osman Bey (2a)	**Tevekkal Mirzâ** (68b)
Rahman Kuli Bey (55a-83b-86b-87a)	**Haydar Bey** (36a)
Saadet Bey (55a-55b)	**Muhammed Han** (5b-6a-7a-7b-8a-8b-17a)
Sultan İbrahim (4a)	**Muzaffer Bey** (55a)

Sultan Satuk Buğra Han (4a)	**Kuvat Mirzâ** (68a)
Süha Hoca (51b)	**Ömer Bey** (27a-42a-47b-55a-64b-67b-68b)
Şah Said (14b)	**Molla Sıkıy** (14a-33b)
Şemsüddin Hoca (26b-42a-47a-47b)	**Mirzâ Kasım Bey** (48b-65b-68b)
Şuayib Hoca (10b-12a-12b-13a)	**Mirzâ Danyal** (36a)
Ubeydullah Hoca (10a-10b)	**Haşim Sultan** (15b)
Yahya Hoca (11b-13b-14a-14b-15a-26b-39b-41a-53a-53b-54a-54b-56b-57b-58a-58b-64b-65a-66b-68b-87b)	**Çarub Bey** (15a-15b-16a)
Yolbas Han (8b-9a)	**Temür Han** (18b-26a-44b)
Yusuf Hoca (3a-8b-19a-20b-25a-25b-27a-27b-28a-28b-29a-29b-30a-30b-31a-32a-32b-33a-34b-35a-36b-37a-38b-39a-41a-41b-42b-43a-43b-46a-47b-48b-49a-50a-50b-51a-51b-52a-52b-53a-54a-54b-56b-57a-59a-59b-60a-60b-62a-65b-66b-67b-70b-85a)	**Sıddık Hoca** (22b-23b-39b-41b-42a-43a-43b-46a-46b-47a-50b-65a-68b-74b)
Yusuf Kadir Han	**Gazi Bey**

(43a)	(40b)
Abdurrahim Bey (67b)	**Kasım Hoca** (8b)
Yusuf Şire Musa Bey (55a)	**Rahime Ağaci** (2b)

EK-4:

YER İSİMLERİ LİSTESİ

Aksu (7b-8b-19a-20b-25b-26a-27a-29b-31a-32b-36b-48b-51b-52a-52b-55a-55b-56b-62b-65b-66a-79b)	**Semerkand** (7b-8a-13b-26a)
Andican (48a-60a-61b-62a-70b)	**Karakum** (50a)
Belh (5a-5b-6a)	**Yengihisar-Yenihisar** **(**8b-53a-56a-66a)
Beşşehir (10b)	**İran** (17a-52a-69b)
Hoten (8b-12a-19a-20b-26b-27a-37a-41b-42a-42b-43a-43b-46a-46b-47a-47b-48b-51b-56a-66b-68b)	**Urgenç** (6b)
Irak (61b)	**Sincan** (11b)
Kaşgar (2a-4a-6b-7b-8a-8b-9a-10a-10b-11a-11b-12a-13b-14a-14b-15a-15b-16a-17a-18b-19a-20b-26b-27a-28a-28b-29a-30a-30b-31a-32a-32b-34b-36a-36b-37a-39a-39b-41b-42b-44a-45a-45b-46a-47b-48b-49b-51a-51b-52a-53a-53b-54a-54b-55a-56a-58a-58b-59b-60a-60b-61a-62b-63a-63b-64a-64b-65a-65b-66b-67b-68a-68b-70b)	**Feyzâbâd** (12a-30a-38b-54b-58a)
Keşmir (10b-12a)	**Buhara** (6a-8a-13b)
Kuça - Kuçar (31b-37a-55a-66a-67b-72a-73a-73b-79b)	**Hindustan** (15b-19a-86a)
Oş (48b-51a-51b-52a-52b-54b-55a-57b-58a-62b-63a-64b-66a-66b-	**Yarkend** (2a-7b-8b-10a-10b-11a-12a-12b-13a-13b-14a-14b-15a-15b-16a-16b-17a-19a-20a-20b-21a-25b-26a-30b-34b-36b-37a-38b-39a-39b-42a-

67b-70a-70b-79b-80a)	42b-43a-43b-44a-45a-45b-46a-46b-47b-48b-50a-51a-51b-52a-53a-54b-56a-58a-58b-59a-60a-61b-62a-62b-63a-63b-64b-65b-66a-66b-67a-68a-68b-69a-69b-70a-70b-72a-72b-73a-73b-75a-76a-77b-78a-79a-79b-80a)
Şam (61b)	**Uç - Üçturfan** **(**30a-48b-7b-11b)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Ad-Soyad :Coşkun KUMRU

Doğum Yeri :Eskişehir

Doğum Tarihi :20/08/1990

İletişim Bilgileri:

Telefon :0539 872 67 48

E-mail :ckumru@pau.edu.tr

Eğitim Durumu:

İlkokul :Mehmet Akif Ersoy İlköğretim Okulu (Antalya, 1996-2004)

Lise :Gazi Anadolu Lisesi (Antalya, 2005-2008)

Üniversite :Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Antalya, 2008-2012)

Pedagojik Formasyon :Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi (Antalya, 2010-2012)

Diller:

İngilizce

Akademik Deneyim:

Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Araştırma Görevlisi (Denizli, 2014-…)

Yayınlar:

Kumru, C. (2014). "Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi ve Eserlerine Toplu Bir Bakış". MJH, IV/I, s. 201-213.